

Kovács Kálmán

**A MAGYAR ÁLLAM ÉS JOG
FEJLŐDÉSE**

**BUDAPEST
1981**

Galántai József előszóval,
és színtel barátsággal

Kovács Kálmán

Kovács Kálmán

**A MAGYAR ÁLLAM ÉS JOG
FEJLŐDÉSE**

(Válogatott tanulmányok)

**BUDAPEST
1981**

A válogatást lektorálta

Csizmadia Andor

Felelős kiadó: dr. Kovács Kálmán

8112239 MTA KESZ Sokszorosító, Budapest, F. v.: dr. Héczey Lászlóné

TARTALOM

Előszó	5
A magyar jogtörténeti kutatások néhány új jellemző vonása és további feladatai	7
<i>Közjogtörténet</i>	17
Bethlen Gábor erdélyi országgyűléseinek törvényalkotása	19
A Rákóczi-szabadságharc államának néhány jellemző vonása	33
A polgári típusú kormány létrehozásáért vívott küzdelem Magyarországon 1847–1848	47
Államjogi változások a „Magyar Népköztársaság” idején, 1918/19-ben	63
A Magyarországi Tanácsköztársaság visszhangja kilenc európai tőkésország sajtójában	85
Az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakulásának történelmi jelentősége	113
A jogalkotás és a jogalkalmazás egyes kérdései Magyarországon a felszabadulástól az Alkotmányig (1945–1949.)	131
<i>Magánjogtörténet</i>	147
A magánjog kodifikációjával kapcsolatos elvi viták és tervezetek Magyarországon 1866–1877	149
Feudális vonások a magyar földtulajdonjogban a polgári korszak idején	163
A Bethlen-kormány kísérletei a gazdasági válság jogi eszközökkel történő megfékezésére (a „válságjog” kezdetei)	181
<i>Büntetőjogtörténet</i>	199
A büntetőjog oktatása a nagyszombati egyetem jogi karán 1667–1777	201
Az esküdtszék és az „articularis bíraskodás” ügye az 1843–44. évi büntető-eljárási törvényjavaslatok előkészítésének vitáiban	213

Az első magyar büntetőkódex parlamenti vitáihoz (1877–78.).....	229
A magyarországi népbíróságok történetének egyes kérdései	245
Idegennyelvű tartalommutatók	271

ELŐSZÓ

Az e kötetben közzétett tizenöt tanulmányt az 1965 és 1980 közötti másfél évtized kutatási eredményei közül válogattam össze. Különbféle magyar és idegennyelvű gyűjteményekben, folyóiratokban láttak először napvilágot, s egy részük eredetileg nemzetközi vagy hazai jogtörténettudományi kongresszusok, konferenciák referátumaként hangzott el. Témáik a különböző jogágak történetéből a XVII. század elejétől a felszabadulás utáni évekig terjedően mintegy három és fél évszázadot ölelnek át, a munkák túlnyomó többsége azonban XIX–XX. századi témát dolgoz fel, többnyire a magyar állam és jog fejlődésének haladó vagy épp forradalmi fordulópontjaihoz kapcsolódva.

Úgy vélem, talán nem indokolatlan az a belső igény, hogy aki államunk és jogunk sokévszázados történetét oktatja és e mellett résztvesz a studium tananyagának megírásában, áldozzon figyelmet az idő és témakör tekintetében szerteágazó kutatásokra, s a lehetőség szerint több korszakkal és jogággal kapcsolatban *saját kutatások révén is* igyekezzék a múlttól új ismereteket, minél szélesebb körű tájékozódást szerezni. Különösen helyénvalónak tűnik ez az utolsó száz-százötven év, főként pedig a felszabadulás előtti és utáni esztendőök joghistóriájára nézve, ezekben az időszakokban ugyanis természetszerűleg sok még a „fehér folt”, s a közelmúlt tanulságai a legtöbbet nyújthatják a jelen számára.

Megemlítem, hogy e kutatási eredmények részben beépültek az első marxista igényű magyar állam- és jogtörténeti tankönyvbe.

A tanulmányok szövegén, a megjelenésüket követő további kutatások eredményeit figyelembe véve, amelyek olykor egy-egy kérdésben változtattak, finomítottak korábbi megállapításaimon, helyenként bizonyos korrekciókat, illetve kiegészítéseket eszközöltem. A válogatás egyébként az eredeti közzétételhez képest alig tartalmaz módosításokat.

A kötetet azzal a szilárd meggyőződéssel bocsátom útjára, amit a bevezető tanulmányban vallok: *Coeca sine historia jurisprudentia*, – vak a jogtudomány történelem, történeti szemlélet nélkül, vagyis anélkül, hogy keletkezésükben, összefüggéseikben, mozgásukban, változásaikban és megszűnésükben tudná vizsgálni a jogi jelenségeket.

Budapest, 1981. március hó

A szerző

A MAGYAR JOGTÖRTÉNETI KUTATÁSOK NÉHÁNY ÚJ JELLEMZŐ VONÁSA ÉS TOVÁBBI FELADATAI

A magyar jogtudomány művelőinek számban nem jelentéktelen részét napjainkban – úgy tűnik – egyre inkább bizonyos ahistorizmus jellemzi, a marxista értelemben vett történetiség elvének meg nem értése, s a jogtörténeti studiumok iránt megnyilvánuló lebecsülés. Főként az utóbb említett jelenségre utalva:

Nem vitatom, hogy a jogtörténettudomány kevésbé fejlett, kevesebb eredményt mutathat fel, mint a történettudomány. Az ilyen összehasonlítás azonban nem lehet sem reális, sem igazságos, mert nem veszi figyelembe a többi között pl. azt a tényt, hogy csupán a pesti Bölcsészkaron a történettudománynak nyolc tanszéke működik, több mint hetven munkatárssal, nem is szólva arról a hatalmas kutatóbázisról, amelyet az MTA Történettudományi Intézete biztosít a tudományág számára.

Távol áll tőlem, hogy a jogtörténet jelentőségét túlértékeljem, de azt hiszem, ma sem veszítette el teljesen érvényét az immár klasszikussá vált megállapítás: „Coeca sine historia jurisprudentia”, vak a jogtudomány történelem, történeti szemlélet nélkül, vagyis anélkül, hogy keletkezésükben, összefüggéseikben, mozgásukban, változásaikban és megszűnésükben tudná szemlélni a jogi jelenségeket. – A tételes jogtudomány számára is tanulságos lehet Marc Bloch véleménye, amely szerint a jelen nem más, mint egy hosszú áramlat legszélső csücske, s ebben az áramlatban mindegyik hullám mozgása függ egyrészt a szomszéd hullámoktól, amelyek körül fogják, de függ a mögötte levőktől is, amelyek előrelökték.¹ Lényegileg ugyanazt az álláspontot erősíti meg a neves francia liberális történetíró, Jules Michelet, több mint száz évvel ezelőtti, szellemes formulája is: „Aki beéri a jelennel, a mosttal, sohasem fogja a jelent megérteni.” – Mindjárt hozzá is teszem azonban, hogy aki viszont a jelentől zárkózik el, s arról nem akar tudomást venni, aligha értheti meg az állam és a jog intézményeinek a közeli és a távoli múltban betöltött szerepét, lezajlott változásainak lényegét. A jogtörténet szemére is hályog borulhat a mai jurisprudentia, a szocialista jogtudomány főbb eredményeinek ismerete nélkül. A jogtörténet kell, hogy mindig szem előtt tartsa az egész jogtudományt: a jogelméletet éppen úgy, mint a tételes jogot.

Egyik kitűnő magyar kollegánk, Csizmadia Andor professzor megfogalmazása szerint a jogtörténész olyan jogász, aki a jelent megelőző korok jogát műveli, azt elemzi, s vizsgálódásaihoz felhasználja, értékesíti a történettudomány és a jogszociológia módszereit, forrásanyagát, eredményeit is, – de *jogot* művel. A magunk részéről ezt kiegészíthetjük: a jogtörténész végső célkitűzése az kell legyen, hogy egy-egy korszakra nézve az egész jogrendszer fejlődését összefüggéseiben mutassa be.

E bevezető gondolatok után mondanivalómat a továbbiakban csupán arra korlátozom, hogy a felszabadulást követő évtizedek fejlődésének néhány új, jellemző vonását felvillantsam, majd pedig vázlatosan felrajzoljam tudományágunk mai helyzetének egyes jelenségeit, problémáit, s az előttünk álló közelebbi és távolabbi feladatokat.

Nem kívánok ugyanis e hozzászólás keretében belemenni harminc év kutatási eredményeinek részletes vizsgálatába, annál kevésbé, minthogy a közeli években magyar és idegen nyelven napvilágot látott számos tanulmány sorakoztatta fel és különböző szempontok szerint rendszerezte szinte aprólékos gonddal, igen nagy bibliográfiai apparátust felvonultatva, a jogtörténet művelői által az utóbbi évtizedekben publikált művek, monográfiák, kisebb-nagyobb munkák százait. Utalhatok itt akár az MTA IX. Osztályának Közleményeiben,² akár a szegedi Acta-ban,³ illetve a Zeitschrift der Savigny-Stiftungban⁴ megjelent összefoglaló tanulmányokra, vagy tantárgyunk 1972. évi tankönyvének a tudományág fejlődését elemző fejezetére.⁵ Kari viszonylatban az ELTE jubileumi kötetében külön cikk nyújt átfogó képet a jogtörténet szerepéről, a sokirányú jogtörténeti kutatómunka konkrét eredményeiről,⁶ a legutóbbi néhány év jogtörténetírását pedig a Jogtörténeti tanulmányok 1974-ben megjelent 3. kötete vizsgálja fel.⁷ Az említett munkák megfelelő eligazítást, tájékoztatást adhatnak a téma iránt közelebbről érdeklődők számára.

Nem szorul bizonyításra, hogy a hazánkban sok értékes és tiszteletreméltó tradícióval is rendelkező jogtörténettudomány fejlődésében szintén merőben új korszakot nyitott a felszabadulás. Az alapvető változások közül első helyen kell említést tennünk arról, s ez közös vonás a társadalomtudományok többi ágaival, hogy — ha nem is egyik napról a másikra és nem zökkenők nélkül, gyakran szenvedélyes vitáktól kísérve — fokozatosan teret hódítottak, majd *uralkodóvá váltak a marxizmus—leninizmus eszméi*, de legalábbis azok alkalmazásának őszinte igénye. Ez a szemléleti, világnézeti, módszerbeli átalakulás, amelyhez nagyértékű útmutatásokat adott a szovjet jogtörténettudomány tapasztalatainak megismerése, minőségi változást hozott a mi tudományágunk művelésében is. Nagyban elősegítették ezt a folyamatot a jogelméletnek, egyes szakjogágaknak és nem utolsósorban a történettudománynak szintén nem küdelmeként mentesen, de viszonylag gyorsan kibontakozó eredményei.

A felszabadulást követő első években ezek főként a feudális állam és jog egyes kérdéseinek értékelése terén szinte megkövesedett helytelen nézetek, hiányosságok feltárásában, a helyes marxista álláspont kialakításában jelentkeztek. A kutatók érdeklődése a magyar jogfejlődés haladó hagyományai: a jakobinus-mozgalom, a reformkor, valamint az elnyomott osztályok helyzetének jogtörténeti vonatkozásai, majd pedig az 1848–49., illetve az 1918–19. évi forradalmak időszakai felé fordult.

A világnézeti változással együttjárt a kapitalista korszakban, különösen annak monopolista szakaszában, a magyar jogtörténettudomány területén elhatalmasodott nacionalista—soviniszta szemléletnek, a nemzeti elfogultságnak, a tudománytalan és káros illúzióknak határozott felszámolása. — A felszabadulás után végleg uralkodóvá vált szemléletváltozás készítette elő a *nemzetközi kapcsolatoknak*, főként pedig a szomszédos szocialista országok jogtörténetisével való együttműködés teljesen új és igen intenzív formáinak kibontakozását. Ezekre még visszatérek.

További szembevetendő *novumként* jelentkezik az a szinte magától értetődő tény, hogy a jogtörténeti vizsgálódások — különösen az 1956. évi ellenforradalmat követő

időszakban — egyre fokozottabb mértékben fordultak *az utolsó 100 év*, s ezen belül a XX. század addig teljesen feltáratlan kutatási területei felé. E tendenciát már önmagában az is indokoltta tette, hogy a felszabadulásig, sőt azt követően is jó néhány éven át, a magyar jogtörténészek feltáró munkája úgyszólván teljes egészében a feudalizmus korszakára, annak is inkább a régebbi periódusaira korlátozódott. Az újabb időszakok jogtörténeti szempontból — szinte azt mondhatjuk — egyetlen összefüggő fehér foltot képeztek.

A kutatásokban a súlypont-áthelyezést csak megerősítették az 1962. évi kormányhatározat⁸ nyomán létrejött országos távlati kutatási terv célkitűzései,⁹ amelyek szintén a legújabb korszak vizsgálatára adtak iránymutatást.

De természetesen sietteték a fenti folyamatot a studium oktatásának érdekei is. Közismert, hogy Timon Ákos professzor — akinek világnézeti beállítottságát itt nem is említem — 1902-ben megjelent és 1923-ig hatszor kiadott tankönyvében¹⁰ több mint hétszáz oldal terjedelemben írta meg a magyar feudális jog történetét 1608-ig, a bécsi békéig, az államszervezetét pedig 1308-ig, az Anjou-ház hatalmának megszilárdulásáig. Király János munkája¹¹ 1526-ig, a mohácsi csatáig tárgyalja a magyar alkotmány- és jogfejlődést. Nem kedvezőbb a helyzet Illés József Werbőczy-centrikus tankönyve¹² tekintetében sem. Figyelembe kell vennünk, hogy még Eckhart Ferenc 1946-ban megjelent, értékes tankönyve is lényegileg csupán 1848-ig követte nyomon állam- és jogfejlődésünket.¹³

Nyilvánvaló, hogy a szocialista egyetemeken oktatott magyar jogtörténet, mint megalapozó tantárgy, nem állhatott meg a polgári átalakulás küszöbénél, még kevésbé hagyhatta figyelmen kívül az 1918–19. évi forradalmak, valamint az ezt követő negyedszázados ellenforradalmi korszak állam- és jogintézményeinek tárgyalását. Legalább bizonyos számú, idevonatkozó résztanulmány és monográfia, közöttük a szakjogászok részben vagy egészében történeti jellegű, értékes publikációi nélkül azonban nem lehetett volna vállalkozni viszonylag korszerű tankönyv kimunkálására.

Új vonások jelentkeznek a jogtörténeti kutatások műhelyeinek szervezeti-irányítási problémáival kapcsolatban is. Minthogy nálunk a jogtörténetnek nincsen külön akadémiai, vagy egyetemi intézete, mint pl. Lengyelországban, ahol a száz főt is meghaladó jogtörténész-gárda jelentős része ilyen intézményekben dolgozik, de Állam- és Jogtudományi Intézetünkben sincs képviselve a jogtudományok részét képező jogtörténet, eltérően attól a megoldástól, amely a Szovjetunióban és más szocialista államokban is kialakult, országunkban bizonyos *sajátos szervezeti formák* létrejötteinek lehetünk tanúi.

Hazánkban jogtörténeti kutatások intézményesen csupán a négy tanszéken folynak, s ez azt jelenti, hogy Magyarországon 15 fő foglalkozik hivatásszerűen jogtörténettől: a két vidéki karon összesen 6 oktató felelős a hazai és az egyetemes jogtörténet műveléséért, Budapesten pedig ez a feladat a két jogtörténeti tanszék ugyancsak 6 munkatársára, s legújabbán egy tudományos ösztöndíjas gyakornokra, továbbá a Magyar Jogtörténeti Tanszékre telepített két kutatónak vállaira hárul. Nem nehéz belátni, hogy a vázolt oktatói-kutatói bázis aránytalanul nagy terhet hordoz. Közismert, hogy valamennyien részt vesznek az oktató-nevelő munkában, s általában eredményesen oldják meg, három tagozaton, az utóbbi évek mamut-évfolyamaival kapcsolatos feladatokat. A tanszékeken működő jogtörténészek közül kettő a tudományok doktora, öten

pedig kandidátusi fokozattal rendelkeznek. Előkészületben vannak doktori disszertációk – és ami különösen örvendetes – a fiatalabb nemzedék négy tagja már 1–3 éves időszakon belül megpályázza a tudományos minősítést. Tehát csupán néhány év még és alig lesz egyetemeinken olyan jogtörténész, aki ne rendelkezne tudományos fokozattal.

Meg kívánjuk jegyezni, hogy az említett jogtörténészekon kívül nem jelentéktelen azoknak a levéltári munkatársaknak, történészeknek, a tételes jog művelőinek, sőt gyakorló jogászoknak a száma sem, akik említésre méltó, sőt nemegyszer kimagasló eredményekkel gazdagítják ezt a tudományágat.

Az a tény, hogy nálunk a jogtörténeti studiumok nem rendelkeznek intézettel, vagy intézeti osztállyal, távolról sem jelenti azt, hogy a Tudományos Akadémia mostohagyermekként kezelné a jogtörténettudományt. Az MTA Elnökségének 157/1959. számú határozata alapján a budapesti Magyar Jogtörténeti Tanszék 1960 óta az *Akadémia által támogatott kutatóhely* és részesül akadémiai támogatásban. Ennek az eleinte igen szerényösszegű támogatásnak egy részét jörideig a pécsi és a szegedi jogtörténészek is felhasználták kutatómunkájuk elősegítésére, ami fölött az MTA illetékes szervei öt éven át szemet hunytak.

Az együttműködésnek ezt a spontán kialakult formáját azonban 1965. január 1. hatállyal akadémiai határozat megszüntette azzal az indoklással, hogy a többi jogtörténeti tanszékek a minisztériumtól kapnak kutatásaikhoz úgynevezett TUKUFA keretet. A döntés ugyanakkor megerősítette a Magyar Jogtörténeti Tanszék tudományos tevékenységének akadémiai felügyeletét, a támogatás fenntartásával, s további kutatási tervekészítésre kötelezte tanszékünket, 1966-ban pedig jóváhagyásra került a tanszék, mint akadémiai kutatóhely ma is érvényben lévő szervezeti és működési szabályzata, amely egyben kilátásba helyezte kutatói státuszok létesítését is. 1966-ban, majd 1970-ben került sor egy-egy akadémiai kutatói álláshely szervezésére. A tanszéki kutatóhely jelenleg két tudományos munkatárral és egy adminisztratív ügyviteli dolgozóval rendelkezik, az oktatókon kívül.

Lényegileg a 60-as évek néhány esztendő, említett gyakorlatának feltámasztását jelentette – de most már legális és szervezett formában – az az akadémiai határozat, melynek alapján a 3 jogi kar 4 jogtörténeti tanszékének részvételével 1969-ben megalakult az MTA IX. Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának *Jogtörténeti Munkaközössége*, az egyes tanszékek önállóságának érintetlenül hagyásával. A Munkaközösség elnöke, ill. elnökhelyettesi feladatainak ellátásával a pécsi tanszékvezető, illetőleg a budapesti kutatóhely vezetője kapott megbízást. Az Akadémia ugyanakkor megemelte a Magyar Jogtörténeti Tanszék támogatási keretét azzal, hogy abból a Munkaközösség többi tanszékeinek munkatársai is – kutatási igényeikhez és a lehetőségekhez képest – részesülhessenek. Emellett, az ELTE Magyar Jogtörténeti Tanszéke kivételével, a többi jogtörténeti katedrák továbbra is kapnak kutatásaikhoz minisztériumi TUKUFA támogatást. Az Akadémia rövidesen bekövetkezett szervezeti reformja kapcsán tudományterületünk vonatkozásában a következő helyzet alakult ki: a Jogtörténeti Munkaközösség, amely a négy önálló tanszék tudományos munkáját, kutatásait van hivatva segíteni és koordinálni, elvileg továbbra is megmaradt a IX. Osztály alatt, s a tanszékek kutatási terveiről, elért eredményeiről az Osztály részére évenként beszámolókat készít. – A budapesti Magyar Jogtörténeti Tanszék, a többi akadémiai kutatóhelyekkel, ill.

kutatócsoportokkal és intézetekkel együtt az MTA Társadalomtudományi Főosztályának felügyelete alá került, a kutatóhely akadémiai státuszproblémái, illetmény ügyei, úgyszintén az MTA anyagi támogatás biztosítása és felhasználásának ellenőrzése tekintetében.¹⁴

Ez a két vonal nem zavarja, inkább erősíti egymást. Egy dolog az MTA által támogatott kutatóhely, amely a Munkaközösséget alkotó egyik tanszéken működik és más dolog a négy önálló tanszék magában foglalt Jogtörténeti Munkaközösség, mint koordináló szerv, amelynek nézetünk szerint az eddigieken túl egyik további feladata lehet a tanszékeken kívüli, a levéltárakban vagy más szerveknél és intézményeknél működő jogtörténészek kutatómunkájának összhangba hozatala, s anyagi-erkölcsi támogatása is.

A Munkaközösség tevékenységi körét természetesen nem érinti az MTA vezető szerveinek 1974. évi s azóta megismételt állásfoglalása sem. E szerint azokon a kutatóhelyeken, amelyek nem kerültek átadásra az Oktatási Minisztériumhoz, akadémiai kutatócsoportok szervezendők. Így tehát a következő tervidőszakban Karunk Magyar Jogtörténeti Tanszékén is időszerűvé válik az akadémiai státusú dolgozókból kutatócsoport alakítása és megerősítése. Ez a kutatócsoport – éppúgy mint a tanszék, amely mellett működik – egyúttal részét képezi majd a Jogtörténeti Munkaközösségnek, amely – mint említettük – a kutatások általános koordinálására hivatott szerv.

Sajátos, eddig egyedül hazánkban kialakult társadalmi-szervezeti keretet alkot a *Magyar Jogász Szövetség Jogtörténeti Szakosztálya*, amely nemcsak a tanszékek jogtörténészeit, hanem a más intézményeknél, egyes minisztériumokban, a levéltárakban, a bíróságoknál vagy egyéb szakterületen működő, de jogtörténeti kutatásokkal intenzíven foglalkozó munkatársakat is magába tömöríti és szakmai vitafórumot biztosít számukra, s bizonyos mértékben elősegíti a külföldi tudományos kapcsolatok fejlesztését is. Az MJSz Jogtörténeti Szakosztálya munkájának elismerésére mutat, hogy a Nemzetközi Jogtörténeti Társaság (AIHDI) 1965. évi, Bécsben megtartott közgyűlésén a szakosztályt kollektív tagként felvette. –

Tudományágunk fejlődésében a felszabadulást megelőző korszakokhoz képest egészen új és különösen az utóbbi évtized során sajátos előrendítő szerepet játszó jelenség, mint arra már fentebb röviden utaltunk, a *szomszédos szocialista országok jogtörténészeivel* fokozatosan kialakult szervezett kapcsolat. A közös problémák együttes vagy párhuzamos kutatásában és megvitatásában rejlt nagy lehetőségek felismerése indította el még 1959-ben a magyar és a csehszlovák jogtörténészek rendszeressé váló bilaterális konferenciáit,¹⁵ amelyek különösen az utóbbi 10 évben a Szovjetunió és a többi szocialista ország, valamint egyes nyugati államok jogtörténészeinek aktív részvétele folytán multilaterálisakká bővültek.

Itt most természetesen nem térhetünk ki e konferenciák eredményeinek részletes értékelésére, mégis – ezzel kapcsolatban – ide kívánkozik néhány megjegyzés. Először: a vitáulésekre különböző országok szakemberei által készített azonos vagy hasonló témakörű tanulmányok egész sora jelentős tudományos értéket képvisel, s ezek kétségkívül megkönnyítik a további kutatások számára az egyes korszakok vagy jogintézmények történetének szintetizáló jellegű, komplex tanulmányozását és bizonyos alapot adhatnak a *jogfejlődés összehasonlító vizsgálatához is* a jogtörténettudományban – Másodsor: önkritikusan meg kell azt is állapítanunk, hogy a nemzetközi

munkaértekezletek nemegyszer esetleges, ad hoc témaválasztásra csábíthatják a résztvevőket, ami kétségtelenül hozzájárul a referátumok színvonalának egyenetlenségéhez. — Harmadszor: az igazsághoz tartozik az is, hogy a nemzetközi találkozók az egymás nézeteiben, felfogásában, megállapításaiban megnyilvánuló esetleges tévedéseket általában sikerül kölcsönösen helyreigazítani. Ennek ellenére számos példa mutatja, hogy a nemzetközi rendezvényeken túl, s az idegennyelvű tanulmánykötetek publikálása mellett, mennyire szükség lenne a külföldi szakembereket átfogóan tájékoztató, valamely világnyelven kiadott magyar jogtörténeti kézikönyvre. Hogy csak egyetlen példát említsék: velünk szemben alapjában véve nem elfogult, sőt haladó gondolkodásúnak nevezhető egyik polgári jogtörténész nemrég megjelent tankönyvében a század-
eleji magyar államvezetés sok vonatkozásban jogos bírálata során azt is a szemükre veti e vezetőknél, hogy az általuk folytatott „Magyarisierungspolitik” a többi között a székely nemzetiséget is sújtotta.¹⁶ Sapientia sat. —

A továbbiakban lehetne még szólni a magyar jogtörténészek külföldi kapcsolatainak számos egyéb formájáról, így pl. a kétévkenként más-más német nyelvű országban tartott Rechsthorikertag, vagy a Société d'Histoire de Droit, továbbá a Société Jean Bodin, valamint a parlamentarizmus történetével foglalkozó nemzetközi bizottság (Commission Internationale pour l'Histoire des Assemblées d'États), vagy a német–olasz–osztrák jogtörténeti szemináriumok ülésein való részvételükről, egy sor nemzetközi jogtörténész-társaságban viselt tagságukról, ill. tisztségükről. Ezeknek részletezésére azonban nem kívánom igénybe venni szíves türelmüket. Aligha tekinthetnek azonban el attól, hogy tudományterületünk fejlődésének néhány más vonatkozását ne érintsem, természetesen eleve lemondva a teljesség igényéről.

Talán elfogultság nélkül megállapítható, hogy a publikációk mennyiségének ugrásszerű növekedése mellett bekövetkezett minőségi változás elsősorban a jogtörténetírással szemben támasztott módszertani követelmények szisztematikusabb, következetesebb érvényesítésében jelentkezik. A *forráskutatás* és a *forráskritika* mindinkább általánossá, mondhatni meghatározóvá válik a kisebb tanulmányokban éppúgy, mint a monográfiákban.

A *tervszerűsége* való, ha nem is mindig sikeres törekvést példázzák az egyes jogágak, jogintézmények történetének kutatási eredményei. A tételes jogágak művelőinek érdeklődését bizonyára felkelti, hogy szakterületük múltjának feltárásában mit mutathat fel a jogtörténet.

A kutatói kapacitásnak legalább felét az *államjog*, az *államigazgatási és a pénzügyi jog*, kisebb részét pedig a büntetőjog, a civiljog és az eljárásjogok történetének vizsgálata köti le.

Az elsőként említett tudományterületet imponáló számú és témagazdagságú publikációk jellemzik, közülük is kiemelkedik — hogy csak néhányat említsék — az állam és az egyházak jogi kapcsolatainak alakulását tárgyaló, valamint a magyar közigazgatás 1867-től az Alkotmányig terjedő fejlődésének szintézisét nyújtó monográfia (Csizmadia Andor). — A részfeldolgozások zöme, amelyeknek időhiány miatt még témáit sem sorolhatom fel, az 1972-ben Pécsen rendezett nemzetközi közigazgatástörténeti konferencián került megvitatásra és a vitaanyaggal együtt két kötetben, idegen nyelven is megjelent.¹⁷ — Rá kell mutatnunk itt arra is, hogy a jogtörténészek és a levéltárosok bekapcsolódtak „A közigazgatás fejlesztésének komplex tudó-

mányos megalapozása” c. kutatási főirány munkálataiba. E kiemelt téma ma már részét képezi a kormány által 1972-ben elfogadott országos távlati tudományos kutatási tervnek. A témafelelős Állam- és Jogtudományi Intézet, valamint a Koordináló Tanács a múlt évben életre hívta a Közigazgatástörténeti Bizottságot, a kutatások szerveztségének és tervszerűségének elősegítése céljából. A következő tervidőszakban — az utolsó száz évet tekintve — a minisztertanács szerepének alakulása, valamint a területi igazgatás problematikája, továbbá a felszabadulást követő esztendőök egyes államszervezeti kérdései kerülnek e vizsgálódások fókuszába. A közigazgatástörténeti kutatások azonban visszanyúlnak a feudális korszakba is.

A *büntetőjogtörténeti kutatások* nyomán az utóbbi években szintén több értékes munka született, így például az első, 1795-ös büntetőkódex-tervezet monografikus feldolgozása (Hajdú Lajos), vagy az ellenforradalmi korszak kezdetének büntetőpolitikáját és ítélkezési gyakorlatát vizsgáló disszertáció (Sik Ferenc). E jogág történetének kutatásához újabb ösztönzést adott az 1973 októberében Krakkóban tartott jogtörténész konferencia, amelynek témaköre: a büntetőjog története Közép-Európában.¹⁸

A *civiljogtörténeti vizsgálódások* eredményeinek egy része ugyancsak nemzetközi munkaértekezlethez kötődik. Elsősorban az 1967. évi budapesti 10. magyar–csehszlovák, valójában már igen széleskörű multilaterális konferenciára utalok, amelynek anyaga német nyelven az Akadémiai Kiadó gondozásában 1970-ben jelent meg.¹⁹ A témakör iránti nemzetközi és hazai érdeklődés nagyon is indokolt továbbélését az e tárgyban tavaly Ausztriában szervezett munkaértekezlet is bizonyítja.²⁰

Ami a szűkebben értelmezett ágazat-történet körébe nem sorolható műveket illeti, ezek között három monográfia különösen figyelmet érdemel. Egyik a nők politikai jogaiért vívott küzdelmet mutatja be (Szegevári Katalin), a másik a közép- és kelet-európai népek jogfejlődésének szintézisét rajzolja meg, míg a tudománytörténeti és módszertani kérdéseket analizáló kötet (e két utóbbi Horváth Pál munkája) a jogtörténetírás egyik nagy adósságának törlesztéseként is értékelendő.

Úgy vélem, e rövid áttekintésből sem hiányozhat az új magyar állam- és jogtörténeti tankönyv (1972.), „az első marxista jellegű magyar jogtörténeti kézikönyv”,²¹ amely a hazai jogtörténetírás és kutatás eddigi eredményeinek az államalapítástól egészen a felszabadulásig terjedő összefoglalását, szintézisét igyekszik adni, az alkotmányjogi fejlődés mellett a magánjogra, a büntetőjogra és az eljárási jogokra is kiterjedően.

Noha tudományágunkban számos területen igen nagyot léptünk előre az elmúlt három évtizedben, a fenti, rendkívül vázlatos összegezés is elárulja talán, hogy ezután is sok még a hiányosság, a *további tennivaló*. Ezek között ismételtelen rá kell mutatnom a fehér foltokra, amelyek minden korszak és valamennyi jogág viszonylatában, ha nem is azonos mértékben, megtalálhatók. Felszámolásuk érdekében különösen a büntetőjog, a civiljog és az eljárási jogok tekintetében mutatkozik meg az igény, a szükségesség a tervszerűbb kutatásokra, főként itt kell komoly, az eddigieknél lényegesen nagyobb erőfeszítést tenniük a jogtörténészeknek. Hogy csak néhány példát említsék fel: még mindig igen keveset tudunk pl. a dualizmus időszakának büntetőbíráskodásáról, a büntetőjoggyakorlatról, Rendkívül bonyolult, s nagy felkészültséget igénylő feladat volna a burzsoá magánjog fejlődésében oly nagy szerepet játszó bírói gyakorlat vizs-

gálata. De minden korszak és minden jogág, jogintézmény históriájában bőven találhatók még *fehér foltok*.

Az Akadémia Állam- és Jogtudományi Bizottsága által kezdeményezett, s éppen napjainkban folyó *tudományág-felmérő* munka várható eredményei e tekintetben is gyümölcsözők lehetnek, a távlati tervezés szempontjából.

Az eddigi eredmények és a jelenlegi feladatok ismeretében – részletes program megfogalmazása helyett – a következő néhány gondolatot kívánom előadni: A felszabadulás óta elért eredményeinket regisztráló, a bevezetőben hivatkozott magyar és idegen nyelvű tanulmányok egyáltalán nem teszik feleslegessé, szükségtelenné a szocialista jogtörténetírás mintegy három évtizedes fejlődését szisztematikusan vizsgáló és mélyen elemző munka megteremtését, némileg hasonlóan a dualizmus, valamint az ellenforradalmi Horthy-korszak joghistóriájának feldolgozásához,²² de ezeknél bővebb terjedelemben és – a téma természetéből fakadóan – más szempontok szerint. Megjegyezzük, hogy az egész magyar jogtörténetírás tudománytörténeti teljes feltárása is egyik adósságunkat képezi.

Az egyes korszakok jogág- és jogintézménytörténeti kutatásai talán nem is a távoli jövőben szükségessé és lehetővé teszik bizonyos nagyobb szintézisek megalkotását. Ezeknek realizálásához az átdolgozandó, még korszerűbb tankönyv, valamint idegen nyelvű magyar jogtörténeti kézikönyv létrehozása mellett, Magyarország készülő tízkötetes történetének analógiájára, bizonyos mértékig annak mintegy kiegészítéseként is, az állam- és jogfejlődés egy-egy jelentős korszakát *összegezõ tanulmánykötetek* megalkotásával juthatunk el, amelyek az adott periódusban a jogról, mint egységes fenoménről adnának összképet. Az ilyen vagy ehhez hasonló célkitűzések konkretizálását nagyban előrelendíthetné pl. az Állam- és Jogtudományi Bizottság égisze alatt szervezendő vitaülés-sorozat, amelyre a jogelmélet, a szakjogágak, a jogszociológia művelőinek, valamint történészeknek és levéltárosoknak a közreműködésével kerülhetne sor. Ezek az ankétok a magyar jogtörténetírás eszmei és gyakorlati problémáit elsősorban a fenti szempontokra tekintettel vennék vizsgálat alá.

A szakmai viták eredményességét – a mai fontos, de csupán esetleges publikációs lehetőségek megtartása mellett – nem kis mértékben segítené elő *jogtörténeti periódika* megteremtése is, amelyre az idő mindinkább megérett. A Jogtudományi Intézet folyóiratának, az Állam- és Jogtudományok mintájára rendszeresítendő kiadvány a kutatási eredmények, a vitacikkek közzététele mellett a jogelmélet és a tételes jog művelői történeti témájú munkáinak is helyet adhatna, nem említve a szocialista országok és a polgári államok jogtörténetírásáról készült ismertetéseket, összefoglalókat, sőt esetleg egy-egy haladó külföldi szakembernek – témájánál fogva – számunkra érdekes cikkét. Ez a kiadvány rendszeres tájékoztatást nyújthatna nemzetközi kapcsolataink eseményeiről, fejlődéséről, eredményeiről.

Hosszasan sorolhatnám még a jövőre vonatkozó elgondolásokat, feladatokat, de közülük végül csupán egyet kívánok kiemelni. Nézetem szerint elengedhetetlen, hogy jogtörténészeink az eddiginél lényegesen nagyobb súlyt helyezzenek a *jogi eszmék, nézetek* történetének, az állam- és jogrendszer változásaira gyakorolt hatásuknak kutatására, egy-egy korszak vonatkozásában. Ezen a téren – néhány pozitív példától eltekintve – igen számottevő lemaradás tapasztalható, a fokozott figyelemfelhívás tehát itt különösen indokolt.

A fentiek során megemlített célok mind olyanoknak tűnnek, amelyek megérdemlik, hogy valóra váltásuk érdekében erőfeszítéseket tegyünk. Megvalósulásuk további komoly előrelépést biztosítana a jogtörténettudomány és annak maroknyi csapata számára, s mindazok számára, akikkel együtt vallom, hogy soha nem lesz „vak” a magyar szocialista jurisprudencia. Úgy gondolom, ebben az értelemben elmondhatjuk: „nálunk a múltnak jövője van!”

Megjelent: Az állam- és jogtudományok fejlődése c. kötetben, szerk. Molnár József, Bp., 1975.

Jegyzetek

- 1 *Marc Bloch:* A történelem védelmében. Válogatott művek. Bp., 1974. 41.
- 2 *Kovács Kálmán:* A magyar jogtörténeti kutatások útja és jelenlegi feladatai. MTA IX. Oszt. Közleményei, III. 1969. 1–2. sz. 55–75.
- 3 *Both Ödön:* Wissenschaftliche Forschungsrichtungen auf dem Gebiete der ungarischen Rechtsgeschichte seit 1945. In: Acta Jur. et Pol. Szeged. Tom. XVII. 1970. 189–218.
- 4 *Bónis György:* Sammelbericht. Fünfundzwanzig Jahre ungarische Rechtsgeschichtsschreibung (1945–1969.). In: Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte (Germ. Abt.) 87–88. Bände, 7. Szerk.: Kovács K. Bp., 1975.
- 5 *Csizmadia Andor:* A magyar állam- és jogtörténet-tudomány. In: *Csizmadia–Kovács–Asztalos:* Magyar állam- és jogtörténet. Bp., 1972. 28–51.
- 6 *Horváth Pál:* A jogtörténet. Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem története 1945–1970. Fő-szerk.: Sinkovics István. Bp., 1972. 352–383.
- 7 *Vargyai Gyula:* Jogtörténetírás Magyarországon (1969–1971). Jogtörténeti tanulmányok III. Szerk.: Csizmadia Andor. Bp., 1974. – *Nagyné Szegvári K.:* A jogtört. kut. eredményei. Jogtört. Értekez. 7. Szerk.: Kovács K. Bp., 1975.
- 8 A Magyar Forradalmi Munkás–Paraszt-Kormány 2.007/1962. (III. 6.) sz. határozata az országos távlati kutatási tervről.
- 9 A Tudományos Felsőoktatási Tanács közleménye a távlati kutatási terv fő feladatairól és célkitűzéseiről, a kutatási feladatokról, valamint az egyes főfeladatok felelős irányító szerveiről. Határozatok Tára, 1962. márc. 6-i sz. Ugyanitt jelent meg az említett kormányhatározat is.
- 10 Magyar alkotmány és jogtörténet, különös tekintettel a nyugati államok fejlődésére.
- 11 Magyar alkotmány és jogtörténet, különös tekintettel a nyugati államok fejlődésére. Bp., 1908.
- 12 Bevezetés a magyar jog történetébe. I. kiad. 1910.; II. jav. kiad. 1930.
- 13 Meg kell említenünk, hogy Eckhart és szerzőtársai, Degré Alajos és Bónis György már az 1950-es évek elején kísérletet tettek az újabb időszakok állam- és jogfejlődésének felvázolására is, sokszorosított egyetemi jegyzeteikben. Ugyanez a törekvés jellemzi az 1956. évi ellenforradalom után Sarlós Márton, majd Kovács Kálmán, végül Csizmadia Andor által szerkesztett egyetemi jegyzeteket.
- 14 A Munkaközösséget alkotó tanszékek terveinek összesítését, s általában a menedzseri-adminisztratív és pénzügyi, utalványozási stb. feladatokat a Magyar Jogtörténeti Tanszék látja el, s kezeli a kutatási témák támogatására adott, megemelt összegű akadémiai hozzájárulást. A kutatóhely a saját működéséről a Társadalomtudományi Főosztályhoz, mint e vonatkozásban közvetlen felügyeleti szervehez jelentést küld. Másrészt pedig külön osszesíti a Munkaközösség terveiről és tevékenységéről szóló beszámolót, amely az elnök és az alelnök aláírásával kerül továbbításra a IX. Osztályhoz, másolatban pedig, tájékoztatás céljából eljut a Társadalomtudományi Főosztályhoz is.
- 15 Az első magyar–csehszlovák jogtörténész konferencia 1959. december 15-én ült össze Budapesten. Programjára, s a további bilaterális konferenciákra nézve lásd: Jogtörténeti tanulmányok I. Bp., 1966. 311–318.

- 16 *Baltl, Hermann*: Österreichische Rechtsgeschichte, Graz, 1972. 238. Ism.: Csizmadia Andor, J.K. 1974. 1–2. sz. 64–65.
- 17 Verwaltungshistorische Studien. Red.: A. Csizmadia, Pécs, 1972.
- 18 A krakkói Jagelló Egyetem Jogtörténeti Intézete által rendezett büntetőjogtörténeti konferencia referátumai, lerövidített formában, most vannak sajtó alatt Lengyelországban.
- 19 Die Entwicklung des Zivilrechts in Mitteleuropa 1848–1944. Herausgeg. von A. Csizmadia und K. Kovács, Bp., 1970.
- 20 A Krems-Steinban 1974. áprilisában megtartott civiljogtörténeti konferencia magyar résztvevőinek referátumai közül hat tanulmány még abban az évben Budapesten jelent meg (Rechtsgeschichtliche Studien zum Zivilrecht, Herausgeg. von K. Kovács).
- 21 A magyar jogtörténeti tankönyvre I. *Horváth Pál*: Tudománytörténeti és módszertani kérdések a jogtörténet köréből. Bp., 1974. 9–10.
- 22 *Degré Alajos*: A magyar jogtörténetírás keletkezése és fejlődése a dualizmus korában. Értekezések 1967–1968. Az MTA Dunántúli Tudományos Intézete, Bp., 1968. – *Uő.*: Magyar Jogtörténetírás a Horthy-korszakban. MTA IX. Oszt. Közleményei. III. 1969. 1–2. sz. 77–100.

KÖZJOGTÖRTÉNET

BETHLEN GÁBOR ERDÉLYI ORSZÁGGYŰLÉSEINEK TÖRVÉNYALKOTÁSA

A törököktől való függés folytán bizonyos mértékig korlátozott külső szuverenitással rendelkező erdélyi fejedelemség belső szuverenitása különösen Bethlen Gábor uralkodása idején teljesnek mondható. Önállóan alakítja és fejleszti állam- és jogrendszerét, belpolitikáját, az állam kormányzatát és igazgatását. Az ország területén fennálló legfőbb hatalmat (summa potestas) – legalább is elvileg – a fejedelem és a rendi országgyűlés együttesen gyakorolja. Valójában azonban e két szerv közül a fejedelmi hatalomé a primátus. A rendek lényegesen kisebb erőt képviselnek, mint a korabeli királyi Magyarországon. Ez nemcsak a gazdasági-társadalmi fejlődés viszonylag elmaradottabb mivoltával, a feudalizálódás korlátozottabb mértékével és a fejedelmi hatalom gazdasági és katonai alapjainak szilárdságával magyarázható, hanem – az előbbiekkal összefüggésben – abból is ered, hogy Erdélyben a nagybirtokos arisztokrácia összehasonlíthatatlanul gyengébb, s nincs különálló, nagyszúlyú egyházi rend, a jelentősebb városok zöme pedig nem önmaga, hanem saját törvényhatóságával, illetve natiójával együtt képviselteti magát az egykamarás országgyűlésen, amely – eltérően a magyarországitól – nem latin, hanem magyar nyelven alkotja a törvényeket, bár ezek szövege latin kifejezésektől tarkállik. A rendiség erejét a natiókra való tagolódás is csökkenti. A sokféle, egymástól eltérő, többnyire ellentétes érdekeket igen nehéz egyeztetniük, s így ritkán fordul elő a rendek egységes fellépése a fejedelem hatalmi igényeivel szemben, természetes tehát, hogy az országgyűlés súlya – a trón elfoglalását követő egy-két comitiát nem tekintve – a fejedelemé mellett szinte eltörpül.

Noha, mint ismeretes, Szilágyi Sándor már 1875–1898 között, 21 kötetben sorozatosan megjelentette Erdélyi Országgyűlési Emlékek c. munkáját, mégis – eltekintve a Magyarország vagy Erdély általános történetét tárgyaló könyvek egyes részleteitől – egészen a legutóbbi évekig alig néhány, még a dualizmus idején keletkezett mű¹ foglalkozik, többségükben szinte csak érintőlegesen, s lényegileg a fejedelmi hatalom aspektusából, magukkal az országgyűlésekkel. Nagy előrelépést hozott a témakör feldolgozásában az erdélyi fejedelemség korszakának kutatója, Trócsányi Zsolt pár éve publikált kitűnő monográfiája az erdélyi országgyűlésekről,² majd pedig a közelmúltban szintén az ő tollából megjelent, Erdély központi kormányzatát taglaló munka,³ amelynek egy rövid fejezetében a szerző tömören összefoglalja a törvényhozással kapcsolatosan kialakított megállapításait. Trócsányi Zsolt elsőként említett, másfél évszázadot átfogó műve egyes fejezeteiben, a maguk helyén természetesen szó esik és nem kis súllyal a Bethlen Gábor uralkodása idején tartott országgyűlések jellegzetes-

ségeiről, s fontosabb törvényeiről is, de magától értetődően nem a bethleni korszakra koncentrálva.

Erdély legnagyobb fejedelmének igen sokoldalú, szinte az élet minden területére kiterjedő országgyűlési törvényalkotása azonban, véleményünk szerint, legalább egy viszonylag kisebb terjedelmű monográfia erejéig, külön méltatást igényelne. Ezt a hiányt nyilvánvalóan nem pótolhatja vázlatos tanulmányunk, amely – támaszkodva elsősorban a kiadott, ill. az Országos Levéltárban⁴ fellelhető törvényszövegekre, s ezek mellett Trócsányi, Zimányi Vera és mások idevonatkozó munkáira is – az adott lehetőségek határain belül úgyszólván csak arra vállalkozhat, hogy a kérdéskör részletes feldolgozásának indokolt voltára felhívja a figyelmet.

Ami az országgyűlés szervezetét, funkcióit, tárgyalási módját illeti, ezekre nem kívánunk, de – úgy tűnik – nem is szükséges kitérni; e tekintetben ugyanis a többi erdélyi fejedelem időszakához képest nincs alapvető különbség.

Bár a fejlett feudális centralizációtól a fejedelmi abszolutizmus felé törekvő Bethlen Gábor uralkodása idején igen lényeges ügyekben a döntés gyakran nem az országgyűlésen történik, hanem azokról Bethlen a saját fejedelmi hatáskörében, az általa személyesen irányított és ellenőrzött kormányzati szervei⁵ útján intézkedik, mégis sok fontos kérdést – vagy a kialakult szokásnak megfelelően (pl. adó), vagy esetenkénti politikai megfontolásból – akár előzőleg, akár utólagosan a rendek elé terjeszt, hogy jóváhagyásukat megszerezze. E mellett – elődeihez hasonlóan – ő is módot ad arra, hogy a rendek számos postulátumából szintén törvénycikk váljék. Többnyire nem tartja célszerűnek, hogy az országgyűlés elé terjesztett, olykor kicsinyes rendi célokat szolgáló kívánásokkal nyíltan szembeszegüljön, tudva, hogy az ilyen articulusok rendelkezései általában úgyszólván maradnak.

Bethlen a már korábban kialakult gyakorlatnak megfelelően egy évtizeden át minden esztendőben legalább két alkalommal, tavasszal és ősszel, Szt. György, ill. Szt. Mihály napja körül összehívja a rendeket. Az 1622 szeptemberi országgyűléssel eltörölteti a szüret és a vetés idejére eső Szt. Mihály napi comitiákat s ettől kezdve évente csak egy országgyűlést tart. – Uralkodásának tizenhat éve alatt Erdélyben összesen harmincnégy országgyűlésről tudunk. Ezekből le kell számítanunk azt az öt részleges és négy tábori gyűlést, amelyeken nem születtek articulusok. A huszonöt törvényhozó országgyűlés – közülük négy partialis volt, egyet maga a fejedelem tartott, hármat pedig öccse, Bethlen István gubernátor – többszáz törvénycíkket alkotott. Nyilvánvaló, hogy valamennyi articulus értékelésére, sőt említésére sem nyílik ez alkalommal lehetőségünk.

A törvényalkotás vizsgálata során mindenekelőtt arra a küzdelemre kívánunk rövid pillantást vetni, amelyet – mint szinte minden trónváltozás esetén, így Bethlen hatalomra kerülésekor is – a rendek indítottak a fejedelem jogkörének korlátozására, körülhatárolására és ugyanakkor a saját pozícióik, privilégiumaik biztosítására, megóvására, s ha lehet, bővítésére. Ezt követően vázoljuk Bethlen törvényhozási törekvéseit a rendi befolyás mielőbbi visszaszorítása, a fejedelmi hatalom gazdasági, katonai, jogi stb. bázisának megszilárdítása és növelése céljából; végül érinteni fogjuk a rendi kezdeményezésre létrejött jelentősebb articulusokat, amelyek ugyan többnyire partikuláris érdekeket védenek, de egyben bizonyos fokig rávilágítanak Erdély akkori belső viszonyaira, az igazságszolgáltatás helyzetére, a közbiztonság állapotára, az államapparátus

és a helyi önkormányzati szervek működésében megmutatkozó hiányosságokra is. Ezeket az utóbb említett törvénycikkeket a kutatók eddig nemigen méltatták kellő figyelemre. –

A fejedelemválasztó kolozsvári országgyűlésen, 1613 októberében a rendek a választási feltételek, a conditiók szokásos pontjait⁶ kibővítve – a vallásszabadság megtartása, „az fényes porta” iránti engedelmesség, a Habsburg uralkodóval való békesség, a szomszédos vajdákkal történő kibékülés, valamennyi rend privilégiumainak, donationinak stb. megtartása mellett, újként – kötelezik Bethlent arra is, hogy mind a három nemzetből válasszon tanácsosokat maga mellé, s „belső és külső országos dolgokat.... ezeknek hírek nélkül ne cselekedjék,” a „veszedelmes és ártalmas ... tanács adót proscriptióval és notoriussággal” büntesse meg. Igéretet kell tennie arra, hogy a libera electiót, a fejedelemválasztás szabadságának jogát nem csak megőrzi, hanem azt szultáni athnahme-levéllel újlag is confirmáltatja; a gyűléseken a tanácskozás szabadságát, a libera vox-ot biztosítja. De a rendek nem érték be ezekkel a kautélákkal. A fejedelem esküjének szövegébe⁷ belefoglalták, hogy „semmi újítást az országnak régi jó szokása és szabadsága ellen bé nem hoz”; az ugyanekkor alkotott törvény 1. articulusában pedig leszögezik, hogy ha a fejedelem, esküje ellenére exorbitálna, az igaz útból kitántorodna, a különböző rendek, kapitányok és tisztségviselők „összegyűlvén, ellene állhasanak absque nota infidelitatis”. Továbbá megújítják a három nemzet unióját; határoznak arról, hogy „ez elromlott országban” a fejedelem a sok dúlást, kóborlást, fosztogatást szüntesse meg; udvari népét tartsa állandóan maga mellett. Az idegen országból jött leveleket az uralkodó mindig közölje a rendekkel, mert az ilyen iratok tartalmának eltitkolásából már súlyos veszélyek származtak. Az említett articulusokkal láthatóan igyekeznek a rendek megkötni a fejedelem kezét és körülbástyázni a saját befolyásukat, s biztonságukat.

Ennek az országgyűlésnek a törvénycíkkéi azonban nem csupán negatívumokat hoztak Bethlen számára, hanem olyan rendelkezéseket is, amelyeket ő hamarosan felhasználhatott és fel is használt a fejedelmi hatalom anyagi bázisának kiszélesítésére. Már a választási conditiók 9. pontja elvárja a fejedelemtől, hogy az összes fiscalis birtokokat és jövedelmeket recuparálni, visszaszerezni igyekezzék, s ehhez a törvény egy külön articulusa teljhatalmat ad neki. Egy másik törvénycikk ugyanekkor megszüntetni rendeli a bányák, sóaknák, harmincadok árendába adását úgy, hogy azoknak jövedelme „az tárházban szolgáltatassék”.⁸ A rendek aligha ismerték fel ezeknek az articulusoknak igazi jelentőségét, bizonyára úgy gondolkoztak, hogy ha növekednek a fiscus bevételei, nekik kevesebb közterhet kell viselniük.

A következő év (1614) február-márciusában tartott országgyűlésen⁹ még elég erőt éreznek magukban a rendek ahhoz, hogy Bethlennek az unió-törvényre vonatkozó tizenegy pontos proposíciója¹⁰ legnagyobb részét ne fogadják el. Csupán három pontot szavaznak meg: Fejérvárnak fejedelmi székhelyül történő megépítését, a „kerített” városoknak azt a kötelezettségét, hogy veszély esetén a nemeseket be kell fogadniuk falaik mögé és – bár kellenlenül – törvénybe iktatják a publicum aerarium felállítását azzal, hogy ebbe a közpénztárba „minden úr és nemes ő maga, nem az jobbágyi”, továbbá a többi privilegizált réteg is köteles befizetni a megállapított összegeket. Végző soron azonban Bethlen kísérlete a kiváltságosok megadóztatására nem hozott eredményt, a publicum aerarium a gyakorlatban nem jött létre. Ezzel szemben a fejedelem

ekkor még kénytelen egy egész évre elengedni a földesurak által a kincstártól bérbé vett, volt egyházi tizedek árendáját¹¹ és megerősíteni a nemesek, papok kvártély-menteségét.

Születnek ezen az országgyűlésen olyan articulusok is, amelyek mind a rendek, mind Bethlen érdekeit szolgálták. Ilyennek tekinthető például a Báthory Gábor által proskribáltak, ill. notázottak egész sorának rehabilitálása és jószágaik visszaadása; mindez elősegítette az új fejedelem hatalmának konszolidálását is. De a Báthory által a megyei hatóságok alól kivett, minden adózástól mentesített birtokok, az ún. liber baronatus intézményének a rendek által kért eltörlése szintén ide sorolható. Ez az intézkedés, amelyet ugyan nem lehetett rövid időn belül érvényre juttatni,¹² alkalmas volt arra, hogy növelje a fejedelem adóbevételeit, s egyes főurak súlyát kétségkívül csökkentette.

Rövidesen azonban új szakasz kezdődik a törvényalkotásban. Bethlen gyorsan megszilárdítja hatalmát, s a következő, 1614 szeptember-októberi országgyűléstől kezdve másfél évtizeden át a rendkívül sokrétű, átgondolt fejedelmi proposíciók elfogadása, néhány átmeneti jellegű zökkenőtől eltekintve, nem ütközik többé rendi ellenállásba. — A Bethlen kezdeményezésére hozott törvények egyes jelentős közjogi kérdésektől a katonaiállítás és a hadfelkelés módozatain, a vallási, az iskoláztatási ügyeken át a peres eljárás szabályozásáig s a fejedelmi székhely kiépítéséig stb. sokféle tárgykört ölelnek fel. De a fejedelmi proposíciók legnagyobb számban a különböző gazdaságpolitikai rendelkezések törvénybe iktatását célozzák; igaz, Bethlen nem egyszer csak utólag, néha évek múlva — mikor erre a feltételek megérnek — foglaltatja országgyűlési articulusokba a már korábban kiadott fejedelmi intézkedéseket. A gazdasági élet különböző területeit érintő törvénycikkek igen széles skálán mozognak. A központi hatalom anyagi bázisának növelése végett szabályozzák a fiscalis birtokok, harmincadok, sóaknák, bányák, vashámorok visszavételét, az adózó porták újbóli összeírását, a székely jobbágyok megadóztatását, a bányanyitás szabadságát, fejedelmi monopóliumok létesítését; törvényi rendelkezések születnek továbbá egyes cikkek (réz, nemesfém, vas, bőr) exportjának megtiltására, a kereskedelemre, a kereskedők egyes csoportjaira, így a görög és a zsidó kereskedőkre vonatkozóan is. A görögökkel kapcsolatos fejedelmi rendelkezéseket utólag, a zsidók szabad kereskedését engedélyező „indultumot”, kedvezményt pedig csak négy évi késedelemmel, az 1627 áprilisi országgyűlésen „akceptálják a statusok”. — Talán nem érdektelen megemlítenünk az állat- és bőr kiviteli tilalmat megújító törvénynek¹³ azt a rendelkezését, amely szerint e cikkek exportjára ajándék ellenében se lehessen engedélyt szerezni, mint „ennekelötte” történni szokott.

A kereskedelem érdekét kívánja szolgálni az a feltűnő, újra meg újra megújított törvény is, amely arról intézkedik, hogy a hordók és a mértékek mindenütt egyformák legyenek. — Számszerint a legtöbb gazdasági vonatkozású törvénycikk, mintegy húsz articulus próbálja szabályozni 1615-től kezdve a pénzforgalmat, a romló pénz értékét, a hamis pénzek használatának eltörlését, a jó pénz külföldre vitelének tilalmát, majd az újveretű pénz forgalomba bocsátását, végül — 1628-ban — elfogadásának kötelezővé tételét (szászok!). A törvények egész sora kísérli meg, részben rendi kezdeményezésre is, az árak rohamos emelkedésének meggátolása végett előbb a régi ár-szabályok, limitációk betartatását, amikor pedig bebizonyosodik, hogy a piac törvény-

szerűségeit jogszabályokkal, büntetésekkel nem lehet megváltoztatni, ellensúlyozni, Bethlen 1625 májusában — fél évvel a pénz értékének stabilizálása előtt — a rendekkel egyetértésben új limitációt készített, azt a változó viszonyoknak megfelelően a következő két évben több alkalommal módosítják s a limitáció betartásának felső ellenőrzésére inspectorokat választanak (1627).

A gazdaság különböző területeit érintő törvényalkotás részletes, konkrét elemzésétől mentesít bennünket Mráz (Zimányi) Verának a nagy fejedelem merkantilista jegyeket hordozó gazdaságpolitikájáról írt, kiváló, máig alapvető munkája¹⁴, amely a problémakört mind nemzetközi, mind belső összefüggéseiben mélyrehatóan feldolgozza.

A katonai jellegű kérdéseket, mint pl. a gyalogosok és lovasok kiállítását, a hadfelkelés és a mustra elrendelését, a katonák fegyelemben tartását szabályozó mintegy tíz articulus vizsgálatától szintén eltekinthetünk. Ezeket ugyanis a hadtörténetesek közül különösen Nagy László, a téma alapos ismerője, számos tanulmányában¹⁵ érinti és értékeli.

A továbbiak során csupán azokkal a törvényekkel kívánunk — a területi korlátok miatt igen vázlatosan — foglalkozni, amelyek a gazdasági és a katonai szférán kívül esnek. Elsőként a nemzetközi-, illetve a közjogi vonatkozású articulusokról teszünk említést.

A fejedelem mindkét nagyszombati egyezményt (1615 és 1617), valamint a Habsburg-ellenes hadjáratait lezáró békeszerződéseket megerősítette az országgyűléssel, a rendek assecuratiot adnak arról, hogy Bethlen halála után a hét vármegyére nem tartanak jogot (1624. júli.7.), majd pedig kiállítják a pozsonyi békében megállapított hitlevelet, amely szerint többé nem fognak fegyvert a Habsburg-uralkodó ellen (1627. ápril.22.). Az országgyűlés 1619-ben megadja a fejedelemnek a „serenissimus”, felséges címet,¹⁶ amelyet egyébként Ferdinánd rég megígért, a diplomát azonban csak 1625 nyarán küldi el Bethlennek.¹⁷ A fejedelem által távolléte idejére helytartóvá kinevezett öccsét, Bethlen István gróft e tisztében megerősítik (1620. ápril.), mikor pedig királylyá választása után testvérét gubernátorrá „creálta”, a rendek ezt „nagy becsülettel és szeretettel” acceptálták.¹⁸ Második feleségét, Brandenburgi Katalint az országgyűlésen (1626) Bethlen propositiójára fejedelemmé és férje halála esetére, „míg ő Felsege az mi kegyelmes urunknak nevét viseli”, utódjává választották, s hatalmát, jogkörét erősen korlátozó, tizenhárom pontból álló conditiókat állapítottak meg részére.¹⁹

Magára az országgyűlésre vonatkozóan kevés törvénnyel találkozunk. Ezeknek egyike elrendeli, hogy mind a regalisták, mind a választott személyek végig jelen legyenek a gyűlésen, „mindaddig, amíg az articulusok kikelnek”.²⁰ Minthogy ugyanis a fejedelem az egyes törvénycikkeket meghozataluk sorrendjében egyenként megerősítette, az országgyűlés végét már igen kevesen várták meg. Majd néhány év múlva törvénybe iktatják — mint erről már szólottunk —, hogy évente csak egy országgyűlés legyen, tavasszal, Szt. György napja körül. A comitia ülésével hozhatók összefüggésbe a törvényhatóságoknak Fejérváron főként a követek elszállásolására szolgáló saját házai építéséről szóló törvények is. (EOE VIII. 369. és 494.)

Az „építő fejedelem” szinte trónralépésétől kezdve a törvényhozás segítségét is igénybe veszi Fejérvár, mint fejedelmi székhely és erősség építésének előmozdítására. Számos articulus rendeli el a gratuitus labort, intézkedik pénz, ember, négyökrös sze-

kerek s a munkaerő mellé vármegyénként egy-egy viceszolgabíró kirendeléséről. A székelők, szászok és a szabad városok szintén segítséget ajánlanak fel az építkezésekhez. (1614 febr. – márc.) A következő év májusában a fejedelem bocsánatát kéri a rendek, hogy „sok rendbéli nyomorúságok és nehéz fogyatkozások miatt” nem ígérhetik meg a gratuitus labort, az ingyenes közmunkát (EOE VII. 252.), de már a szeptemberi országgyűlésen, nem akarván Bethlennek „kedvit szegni”, a jövő év tavaszára ismét megszavazzák a szekereket és a munkaerőt, s melléjük olyan pallérokat kívánnak, akik „mód nélkül” nem kegyetlenkednek a szegény emberekkel.²¹ A Bethlen István locumtenes által tartott országgyűlésen csupán azt kéri a rendek, hogy az építkezésre érkezőknek „adjanak mindjárt dolgot eleikben, ne várakoztassák napról napra héjában itt szegénységünket, mint ennek előtte cselekedték velük az tisztviselők”. (1620. ápril.) Két év múlva újra megígéri Fejérvár részére a közmunkát „esztendőnként mindeddég, valamég derekasan meg nem épül”. Bethlen utolsó országgyűlésén, 1629-ben csupán azt óhajtják a rendek, hogy a gratuitus labor „légyen alkalmas üdőben, mikor szegénységeinknek marhájok füet ehetik”. (VIII. 495.)

A fejedelem 1618 áprilisában megszavaztatja a rendekkel, hogy Fejérváron az üres telkek tulajdonosai sürgősen fogjanak hozzá a házépítéshez. Azoknak a telkére, akik építkezni nem akarnak, bárki építhet, de a telkek értékét becsültesse meg s a megállapított összegnél többet ne tartozzék adni a tulajdonosnak vagy örökösének. Így akarja Bethlen olcsó telkek biztosításával is fokozni az építési kedvet és fellendíteni a fejedelmi székhelyfejlődését.

A törvénycikkek között találkozunk olyanokkal is, amelyek az oktatásra vonatkozóan tartalmazzak rendelkezéseket. Már a medgyesi országgyűlés (1614. febr.–márc.) IV. articulusa elrendeli, hogy az iskolákat mindenik recepta religio igyekezzék mindenütt „helyére állítani és felépíteni”.²² 1622 májusában örömmel fogadják el a rendek a fejedelem propositióját akadémia felállításáról, Kolozsvárott, az üres kolostorépületben, „tudós emberekkel, professorokkal annak módja szerint megrakván ... a hozzá rendelt proventusokkal egyetemben”.²³ A főiskola végül is Fejérváron kezdte meg működését, s onnan később Enyedre került. – Nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy még abban az évben az őszi országgyűlés azokat, akik „az mostani indítandó academia felől per ludibrium ignominose”, gúnyolódva, becsmérően szólottak, ugyanolyan szigorral rendeli büntetni, mint „az Judaizálásban megátalkodott” embereket.²⁴ Két évvel később, a prédikatori rend panaszára törvénybe iktatják, hogy azok a patrónusok, földesurak, akik a jobbágyok fiait „az scholátul megfogják”, vagy „onnan ki akarnák őket hozni”, büntetessenek meg. – Tulajdonképpen az az articululus szintén a fenti körbe sorolható, amely elrendeli, hogy aki prédikátort, iskolamestert vagy diákot „megverne és vagdalna, vagy csak megkergetne is”, felbújtóival együtt „két száz forinton maradjon” s e büntetés ellen ne legyen jogorvoslat.²⁵

A törvényalkotás kiterjed az egyházi fegyelem helyreállítására is; ennek érdekében elrendelik püspöki és seniori vizitációk tartását. (1615. szept.–okt. 36. art.) Minthogy pedig a tapasztalat szerint azok, akik a saját egyházuk büntetését el akarják kerülni, vagy akiket házassági akadály miatt a maguk felekezetében nem eskettek össze, továbbá a törvényellenesen válni akarók gyakran áttérnek más vallásra, ezért a törvény szigorú büntetéssel fenyegeti azokat a papokat, akik az ilyen áttérők befogadására hajlandók.²⁶

A korra jellemző az a családjogi vonatkozású rendelkezés, amely házassági lehetőséget ad azoknak, akiknek feleségét külföldre rabságba hurcolták, s az asszonyok hosszú idő óta nem térhettek vissza hazájukba.

A vallás és a valláserkölc védelmére számos törvénycikket alkotnak az országgyűlések. A többi között elrendelik az ünnepek aprólékos, szigorú előírások szerinti megtartását, büntetik a káromkodást, nemesnél pénzzel, szolgánál, jobbágnál kézi kalodával.

A még mindig erős babonás hiedelem inspirálja annak az articululusnak meghozatalát, amelynek értelmében „érdemek szerint” kell büntetni az ördögi tudománnyal bíró „nézőket”, jövendőmondókat, bűbájosokat és azokat is, akik szolgálataikat igénybe veszik.²⁷

A „cégéres vétkekben élők”: gyilkosok, házasságtörők, isten neve szidalmazók, tolvajok, orvosok stb. kell, hogy szigorúan felelősségre vonassanak. Enyhébb elbánásban részesülnek a nőtlen parázna személyek; ezek vesszőztessenek meg és azután kövessék meg az ecclesiát; ha összeházasodnak, csak az ecclesiát tartoznak megkövetni.

Noha Erdélyben a négy bevett felekezet vallásszabadságát biztosítják a törvények, de az „eretnekek”, különösen a Judaizmus hívei, az ún. zsidózók extirpálására Bethlen uralkodása idején, épp az ő kezdeményezése folytán kemény rendelkezéseket hoznak. Ha ezek a „tévelygők” néhány hónapon belül, az év karácsonyáig nem térnek vissza a négy recepta religio valamelyikébe, a fejedelem minden kedvezés nélkül büntesse meg őket, patrónusaikkal együtt.²⁸ A judaizálást elhagyni nem akarók ellen a fenti – végre nem hajtott – articulust a rendek néhány év múlva megerősítik.²⁹

Bethlen Gábor országgyűléseinek egyik igen jelentős jogalkotása a fejedelem rendeletére elkészített perrendtartás, a Specimen juridici processus.³⁰ Ez a törvény mind a polgári, mind a büntető eljárás, különösen az ún. rövid per, brevis processus lefolytatását – beleértve a jogorvoslat módját, és az ítéletek végrehajtását is – szabályozza, s elrendeli, hogy e perjogi szabályokat a fejedelem ítélőszékén, valamint az erdélyi és partiumi vármegyék, továbbá a székelők székelői bírói fórumain egyaránt alkalmazni kell. Külön rendelkezéseket tartalmaz a Specimen az urukat „búcsúvétel” elhagyó szolgák és a szökött jobbágyok visszakövetelésére vonatkozó eljárásról.

A perjogi törvény szerkesztője, akinek nevét nem ismerjük,³¹ gondosan válogatta ki és rostálta meg a régebbi eljárásjogi törvénycikkeket, amelyekre a kódex szövege hivatkozik: az 1571., 72., 76., 78., 82., 90., 91., 99., 1600 és 1612. évi, esetenként hozott articululusokat, „azokat egy corpusban redigálván”, ellentmondásaikat kiküszöbölte, a homályos szövegeket világossá tette, kiegészítve a hiányos rendelkezéseket, a „fogyatkozásokat”.³²

A kodifikációval Bethlennek az volt a célja, hogy rendet teremtsen a különböző fejedelmek idején alkotott perjogi articululusok szinte áttekinthetetlen szövevényében, gyorsítsa a bírósági eljárást, megszüntesse a perbeli buktatókat, csökkentse a perek elhúzásának lehetőségeit.³³ – A kódex hatályon kívül helyezte a rendelkezéseivel összhangban nem lévő régi törvényeket, megtiltva azok alkalmazását az érintett bíróságokon.

Az Erdélyben bizonyos módosításokkal sokáig érvényben maradó Specimen jelentőségét kiemeli az a tény is, hogy a királyi Magyarországon a feudalizmus Mohács utáni egész korszaka alatt sem tudtak tető alá hozni külön eljárásjogi törvényt.

A Bethlen-féle perrendtartás tömör, világos rendelkezései alkalmasak voltak arra, hogy biztosítsák és egyben meggyorsítsák a bíróságok előtti szabályszerű, törvényes eljárást. De azon természetesen ez a jogszabály sem segíthetett, hogy – hasonlóan elődeihez – a nagy fejedelem idején is alig-alig folytattak rendszeres működést a törvénykezés fórumai, mint azt a következőkben vázolni fogjuk.

Az igazságszolgáltatás szervei, a különböző szintű bíróságok a tárgyalt korszakban is zökkenőkkel, olykor nagy kihagyásokkal ítéleznek. Noha az országgyűlés 1615 májusában elrendeli, hogy a fejedelmi tábla „a régi mód szerint” évenként kétszer tartson törvényszakot, „termínust” külön-külön az erdélyi nemeseknek, a partiumbelieknek – e két kategória számára Kolozsvárott – és a székelyeknek Segesváron vagy Marosvásárhelyen, (a szászok ügyeiben a fejedelmi tábla nem bíraskodott, kivéve, ha másik natiohoz tartozott az ellenfél), s ugyanekkor megszbják a „sok illetlen fizetésekkel” sarcoló prókátorok díjazását;³⁴ majd pedig intézkednek arról is, hogy akik a per folyamat zavarják, fenyegetőznek, vagy az ítéletek végrehajtásának útjába állanak, mint a közbéke háborítói vonassanak notaperbe, tekintet nélkül nemesi kiváltságaira.³⁵ Ismételten végzést hoznak arról, hogy az octavalis terminusok a maguk idejében tartassanak meg, „mivel hogy az országok nem különben fegyverrel, mint törvénnyel birattatnak”³⁶ (1616 okt.–nov. EOE VII.392.), s ha a rendes törvényszakok megtartásának akadálya lenne, a „rövid pereket” az országgyűlés idején is tárgyalni kell,³⁷ szintúgy a jobbágyok visszakövetelése ügyében indított processusokat is.³⁸ A sorozatos articulusok sem tudtak azonban odahatni, hogy a tábla a szokásos törvényszakokat valóban megtartsa, ezért arra akarják újabb törvénycikkkel rászorítani ezt a magas bírói fórumot, hogy legalább évente egyszer, Szent Márton napján „az tábla az tanácsokkal (t.i. a fejedelmi tanács tagjaival) együtt összeülve”, a fejedelem vagy a gubernator jelenlétében ítélezzék.³⁹ A következő évben megismétlik ezt az eredményre nem vezetett törvényi rendelkezést.⁴⁰

De nemcsak a táblán akadozik „az törvények szolgáltatása”, hanem a törvényhatóságok bíróságai sem ítéleznek rendszeresen. Ennek egyik okára érdekesen világitanak rá a törvénycikkek, amikor arról szólva, hogy a vármegyei törvényszékek „igen megszüntenek”, elrendelik: „az ispán uraim... az mikor Felséged dolga rajtok nincsen ... minden holnapban széket üljenek.”⁴¹ 1629-ben ismét megállapítják a rendek, hogy sem a vármegyékben, sem a székelyeknél nem tartanak törvényszéket, s kéri a fejedelemtől, hogy a törvényhatósági főtiszteket, akár csak legalább egyiket is, ha „az Felséged szolgálatjátul érkehetnek, bocsássa a székeknek celebrálására, mivel minden főtisztek inkább Felséged udvari continuus szolgálói.”⁴³ – A fentiekből nyilvánvaló, hogy az abszolút fejedelmi hatalom megteremtésére törekvő Bethlen Gábor, háttérbe szorítva a rendi önkormányzatok érdekeit, a megyék és a székek fő tisztségviselőit is a saját céljai megvalósítására használja fel és látja el őket feladatokkal. Kivételt képeznek a jogaikhoz szívósan ragaszkodó szász székek, s az egész universitas Saxonum, az ő vonatkozásukban a fenti jelenségeknek nem találjuk nyomát az articulusokban. – Az önkormányzatok vezető tisztségviselőinek elvonása eredeti munkakörüktől Bethlen centralizációs elgondolásait bizonyára jól szolgálta, de éppen nem volt jótékony hatással a bíraskodásra, amelyet a fejedelem aligha tekintett előtérben álló feladatnak.

A törvényességet illetően azonban egyébként is jelentkeztek bajok, nehézségek valamennyi natio területén. Erre mutat, hogy mind a megyékben, mind a székely és

szász székekben a törvénytelen „elfogásokat” több articulus is tiltja; ilyen letartóztatásokat ne lehessen eszközölni még a fejedelemtől megalapozatlanul kieszközölt rendeletekkel sem.⁴⁴ A törvényhatóságoknál „ő Felsége kimeneteli (első hadjárata) után” a bírói eljárásban elharapózó erőszakoskodásoknak szintén törvénnyel akarnak gátat vetni.⁴⁵ Megtiltják továbbá, hogy a városi bírák „akárki jobbágyát is ... contra statuta regni ... arestálják.”⁴⁶

A Bethlen fejedelemségének időszakával foglalkozó munkák nemigen említik azokat a jogszabályokat, amelyekből eléggé negatív kép bontakozik ki, mint arra már korábban utaltunk, pl. a közbiztonság helyzete, vagy az állami és az önkormányzati tisztviselők visszaélései vonatkozásában. Pedig aligha vitatható, hogy ezek a fonák jelenségek, amelyek az idő tájt többé-kevésbé fellelhetők Európa valamennyi országában, szintén hozzátartoznak Erdély e nagy korszakának teljes arculatához. – Súlyos problémáról, a közbiztonság állapotának fokozódó hanyatlásáról vallanak a rendi postulatumok nyomán évente néha több ízben is megismételt, egyre szigorúbb törvénycikkek, amelyek a büntetlenül garázdálkodó, „felette igen elszaporodott” gonosztevők, latrok kergetésére, elfogására és megbüntetésére hoznak rendelkezéseket mind a három natio területén. Elrendelik azt is, hogy az útonállók, rablók, gyilkosok ellen el nem járó bírót, kenézetek szintén felelősségre kell vonni; az elítélt latrok pedig „az kik az nemes emberek hátok megett volnának is”, a fejedelemtől ne kapjanak többé kegyelmet. Több articulus követeli eljárás megindítását a latrok, fosztogatók pártfogóival szemben.⁴⁷ A helyzet azonban nem javul, hanem inkább súlyosbodik. Az egyik törvény preambulumból⁴⁸ idézünk: „... nem tagadhatjuk belső állapotunkban való nagy romlásunkat, ... szörnyen eláradott ez országban az sok istentelen lator, ... úgy annyira, hogy némelyek házoknál sem mernek lakni”. Ezért a gonosztevők ellen generális inquisitiót rendelnek el mind a vármegyék, mind a székek területén, kiterjesztve azt a fejedelem jószágaira is. Az elfogott útonállók „szernyő halállal” lakoljanak, és ezek „párt tartói, oltalmazói is” bűnhődjenek érdemük szerint. A bíró pedig, aki tud a latroknak a faluban létéről és pártfogóikról, de se meg nem fogja, se fel nem jelenti őket, „harmad magával karóban veretessék”. Ha a nemes ember, akié a falu, nem lép fel az ottani malefactorok ellen, veszítse el azt a jószágát.⁴⁹

A törvénycikkeknek azonban nincs foganatjuk. „Az gonosztévők, és latrok számok ... nem hogy szállana, de sőt naponként emelkedik”, szegezi le az 1624. évi IV. articulus. Ezek után nem meglepő, hogy a következő évi törvénycikk⁵⁰ szinte lemondóan állapítja meg: „... mind ez ideig is csak hiában volt annyi sok végzésünk ...” Lopnak, fosztogatnak, gyülekeznek. Ezért az országgyűlés elrendeli, hogy a gonosztévők ellen a falu, ha az nem elég, több szomszédos falu is fej- és jószágvesztés terhe mellett keljen fel, a latrokat fogják el és adják ispánjuk kezébe. De az ispánok is „tartozzanak mindjárt felkelni”, maguk mellé véve minden környékbeli nemes embert. Az e rendelkezés ellen „delinquáló ispánokon a fejedelem commissáriusai, a nemeseken pedig az ispánok exequálják” az 1000, ill. 500 forint poenát, ennek kétharmada legyen a fiscusé, egyharmada pedig az exequáló commissariusé, ill. ispáné.

A hatóságok sincsenek azonban könnyű helyzetben. Egy évvel később a XXV. articulus⁵¹ arról kénytelen intézkedni, hogy a latrok elleni cirkálás idején a tiszteket akadályozó főemberek jószágain és falvaikban ezentúl „az malefactorok ne latitáljanak” (rejtőzködjenek), hanem engedjék a földesurak, hogy a szék tisztjei szabadon

eljárhasanak a bűnözők ellen. — A törvényhozás a gonosztevők elszaporodásának „nagyobb okát” már korábban is abban látja, hogy „néhány fő és úri rendek fogják pártjokat” s e miatt a tisztviselők nem tudják végrehajtani a törvények rendelkezéseit.⁵² Nézetünk szerint azonban a megyék és a székek bíráskodásának fentebb vázolt akadozása bizonyára szintén hozzájárult az élet- és vagyónbiztonság nagyarányú megrendüléséhez.

Maga a fejedelem, akit hadjáratai, kiterjedt diplomáciai tevékenysége, sokréti gazdaságpolitikai intézkedéseinek megvalósítása stb. erősen lekötött, hosszú időn át nem sok figyelmet fordíthatott a fejedelmi hatalmat közvetlenül nem veszélyeztető bűnözés elharapozására, amelynek jelentőségét és méreteit a rendek egyre ismétlődő postulatumaikban némileg talán el is túlozták. De — úgy látszik — egy idő után annyira tarthatatlanná vált a helyzet, hogy uralkodásának utolsó évében, május 5-én végül is Bethlen *fejedelmi nyiltparancs*al rendeli el, hogy ha a katonai szálláshelyek közelében „valami latorság esik”, a kapitány vagy hadnagy köteles azonnal felülni, a latrokat kergetni, megfogni, s a bírósággal „törvény szerint megsententiázni és karóban veretni.” A gonosztevőknek pedig minden marhája „azoké legyen, akik kergetik, megfogják” őket.⁵³ Hivatkozva a sok panaszra, a fejedelem ugyanebben a rendeletében igyekszik gátat vetni a *katonák garázdálkodásainak* is. Megparancsolja, hogy az útonálló, fosztogató, dúló katonát karóba kell húzni, „aki pedig erőszakot teszen, ... feje vétetik érette.” A kapitány és hadnagy, ha a lator katonának pártját fogja, életével fizessen. — A rendek éveken át minden eredmény nélkül iktatják törvénybe⁵⁴, hogy „ő Felsége a szegénységet sarcoltató katonákat tartsa disciplinába”, s az udvari főkapitány a vitélő rendben lévő „malefactorokat ... érdemek szerint büntesse meg”. A fent említett fejedelmi pátens viszont, Bethlen néhány hónap múlva bekövetkezett halála miatt, már nem érthette el célját.

A közbiztonság mellett, rendi kezdeményezésre, nem egy esetben alkotnak törvényt a különböző tisztviselők visszaélései ellen. Számos articulus rendelkezik a *dézsások* fékentartásáról, törvénytelen követeléseik megtiltásáról éppúgy, mint a *harmincadosok*, *vámosok* abúzusainak, „a kereskedő népeken és a szegénységen való” zsarolásaiuk megszüntetéséről.⁵⁵ Törvénycikkek tiltják, hogy a *salétromfőzők*, akik a puskapor alapanyagát állítják elő, „locumtenens uram missilis levelével” a falvakat ne sarcolják, házakat, pajtákat, csűröket el ne bontassanak, hanem ott főzzék a salétromot, ahol erre a főtisztviselő a helyet kijelöli.⁵⁶ Törvényt hoznak továbbá arról is, hogy a viceispánok, szolgabírák, nótáriusok az executióért „szokatlan bért és fizetést” ne követeljenek a felektől.⁵⁷

A comitiák anyagából kiviláglik, hogy különösen sok volt a panasz a „postákra”. — A fejedelmi postaszolgálat élén az udvarban működő főpostamester állott,⁵⁸ akinek jogállásáról még a 1600. október-novemberi lécfalvi gyűlés X. articulusa rendelkezett.⁵⁹ A főpostamester ad írásbeli rendelkezést a posták, vagyis a postaszolgálatot ellátók kezébe arról, hogy hány lovat kell biztosítani részükre, s közülük kinek jár szekér. Visszatérésük után a főpostamester elveszi tőlük és megsemmisíti a rendelkezést, nehogy visszaéljenek vele. Ő köteles ítélni a posták törvénysértési ügyeiben. A részletes és szigorú postarendtartást azonban a posták Bethlen idején is számtalanszor áthágják, mint arról 1613. októbertől kezdve mintegy tizenhat törvénycikkből értesülünk, ezek mind a posták garázdálkodásai, zsarolásai ellen hoznak végzéseket.

Az ide vonatkozó articulusok közül, amelyek a visszaélések legkülönbözőbb fajtáit tárják fel, itt csupán egyetlen egyre utalunk.⁶⁰ Ebből kitűnik, hogy a posták pl. lovukat mások gondozásába és eltartásába adva, a szegény emberek lovait, nyergeit, egyéb szerszámaikat elveszik, „mely miatt nagy ínségben vadnak szegény nyavalyások.” Elrendelik, hogy az ilyen postákat a helyi hatóságok fogják el „és hozzák Felséged eleibe”; ha pedig nem bírának velük(!), „kérjenek brachiumot reájok” a fejedelemtől.

A valaha kivívott privilégiumhoz való makacs ragaszkodás jellemző példája, hogy az erdélyi és a partiumi nemeseknek, valamint a székelyeknek régi kiváltságokra hivatkozó postulatumaik alapján a rendek Bethlen idején hét alkalommal is törvénycikkbe foglalják, hogy az érintettek „házk szükségére az aknákról elegendő sót” kapjanak, a megállapított áron. Az articulus szövegébe több ízben beveszik, hogy a végzés teljesítését a fejedelem is „serio demandálni ígerte”. De — mint a rendek panaszzal — az aknákról mégis vagy egyáltalán nem adnak ezeknek sót, vagy pedig az ár megfizetésén kívül „sok ajándékot kívánnak”.⁶¹ — Bár a sóaknák vezetői részéről baksis megkövetelését természetesen nem lehet helyeselni, azt azonban teljesen megértjük, hogy a kincstári sóbányák nehéz munkával kitermelt produktumából nem szívesen adtak a kiváltságos rétegek egész tömegének az articulusban megszabott, háztartásonként egy-egy szekéredényi vagy egy lovasszánon elvihető mennyiségű sót, potom pénzért.

A nemesi rend a legnagyobb számban a szökött jobbágyok visszakövetelése, földesuraik részére való visszaadása ügyében terjeszt elő postulatumokat az országgyűléseken. Az 1613 és 1628 között megalkotott, közel húsz törvénycikk lényegileg újra meg újra megismételt rendelkezései önmagukban is bizonyítják, hogy a valóságban mennyire nem érvényesültek és nem is érvényesülhettek az említett articulusok, hiszen végrehajtásuk jórészt a fejedelmi hatalom gazdasági és katonai bázisait gyengítette volna. A rendek ugyanis a fejedelem jószágairól, valamint a sóaknákról (Torda stb.) éppúgy visszaadni rendelik a szökött jobbágyokat földesuraiknak, mint a városokból, továbbá Bethlen gyalogjai közül vagy a hajdúk településeiről és más „szabad helyekről”. A fejedelem azonban, okos taktikával, nem zárkozott el ezeknek a törvénycikkeknek a megerősítésétől sem, nem lévén kétsége afelől, hogy rendelkezéseik aligha kerülnek végrehajtásra. —

A fent vázoltak természetesen távolról sem merítik ki a fejedelmi propositók és a rendi postulatumok nyomán keletkezett törvényhozási tárgyak egészét. Bethlen comitiái számos más, olykor jelentős probléma, életviszony szabályozására is alkottak articulusokat, ezekkel azonban a terjedelmi korlátok miatt még érintőlegesen sem foglalkozhattunk. Mégis szeretnénk remélni, hogy a nagy fejedelem államának és korának⁶² néhány, talán kevésbé ismert vonását a törvényalkotás fényében sikerült e kis tanulmánnyal az eddigieknél némileg behatóbban megvilágítanunk.

Megjelenik: a J. K. 1982. 1–2. számában.

Jegyzetek

- 1 Lám Károly: Az erdélyi országgyűlés szervezete 1541–1848. Kolozsvár, 1908.; Szilárd Katica: Az erdélyi fejedelem jogköre 1556–1571. Bp., 1910.; Bíró Vencel: Az erdélyi fejedelem jogköre, Kolozsvár, 1912., Uő.: Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése 1542–1690.

A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARC ÁLLAMÁNAK NÉHÁNY JELLEMZŐ VONÁSA

I.

Az országnak azokon az egyre gyarapodó területein, amelyeket Rákóczi zömükben jobbágykatonákból álló csapataival 1703 nyarától kezdve gyors ütemben birtokba vett, természetesen megszűnt a Habsburg uralkodó impériuma, bécsi és pozsonyi kormányhatóságainak rendelkezési joga. Hamarosan megnyílt tehát a lehetősége és a szükségessége is annak, hogy a Habsburg-Magyarország államának romjain Rákóczi folyamatosan kiépítse az önálló, független magyar államot.

Az elmúlt években, de különösen a Rákóczi-évfordulóval kapcsolatos történešviták során nemegyszer vetődött fel a kérdés, hogy a feudális államtípuson belül tulajdonképp milyennek tekinthető Rákóczi államának jellege: abszolútizmus, centralizált állam, vagy rendi-képviselési monarchia, amelyben a hatalom megoszlik a fejedelem és a rendi erők között. Ezt a problematikát egész röviden, a teljesség igénye nélkül, inkább csak jelzésszerűen kívánjuk itt érinteni. — Ami az abszolútizmust illeti, az — mint Molnár Erik még a hatvanas évek közepén kifejtette — a XVI–XVII. század Nyugat- és Kelet-Európájára egyaránt vonatkozóan, alapjában véve „a politikai hatalomnak olyan rendszere, amelynél az államhatalmat az egész ország területén lényegileg és ténylegesen az uralkodó gyakorolja a tőle függő katonai-hivatalnoki szervezet útján”. Lényeges jegy itt — Molnár Erik megjegyzése szerint — a *tényleges* hatalom, amelyet az uralkodó adott esetben az ellentétes jogi igényekkel, így az országgyűlésnek, vagy az államigazgatás régi szerveinek igényeivel szemben is képes érvényre juttatni. Az uralkodó az állandó hadseregre és a tőle függő hivatalnoki apparátusra támaszkodva függetleníti magát a rendektől, lényegileg korlátlan hatalmat gyakorol.¹ Jogilag tehát a főhatalom egyedül az uralkodót, az államfőt illeti.

A fenti kritériumok alapján a Rákóczi-szabadságharc államát nyilvánvalóan nem lehet abszolútizmusnak tekinteni. Bizonyos, hogy a politikai pályára készülő fiatal Rákóczi a szabadságharc előtt tanulmányozta az abszolútizmus jelentős ideológusainak munkáit, könyvtárában ott voltak Machiavelli II principe-jének francia fordítása mellett az abszolútizmus akkor legelterjedtebb tankönyvei, így Justus Lipsius művei² is. A bécsi udvarban pedig Rákóczi — legalább fő vonásaiban — megismerhette az I. Lipót-féle osztrák abszolútizmus szervezetét, működését, módszereit. Mindezeknek az ismereteknek a realizálására azonban a rendi Magyarországon, a szabadságharc sajátos viszonyai között aligha nyílhatott mód és lehetőség. — Meg kell itt említenünk, hogy a magyar rendi államban évszázadok folyamán a Habsburgoknak sem sikerült — legalább is tartósan nem — abszolút hatalmat létrehozniuk.

Kétségtelen, hogy a Habsburg-ellenes felkelés vezetője, noha hatalmát egy ideig semmiféle törvényes aktus nem támasztotta alá, a harc megindításakor mindjárt szuverénként lép fel. „Magánhatalmát” – a hercegi címére, családja nagy történelmi hagyományaira, óriási kiterjedésű földbirtokaira, mindenekelőtt pedig a nagy többségében nem nemesekből álló „vitélő rendre”, sikeresen előrenyomuló hadseregére támaszkodva – közjogi méltóságként, mint fejedelem gyakorolja. A hozzá csatlakozó nemesek, majd az egyes főurak és főpapok is személyenként fogadnak neki hűséget, s ezzel elismerik őt a mozgalom vezetőjének. Rákóczi már ekkor ténylegesen államfőként jár el: fejedelmi pátenseket bocsát ki, tisztii és tábornoki kinevezéseket hoz, a megyékhez fordul, a városokat utasítja, a labanc földbirtokosok vagyontát elkönfiskáltatja, birtokokat adományoz, jogvitákban dönt, külföldi uralkodókhoz követeket küld stb.³

1704-ben a saját hiveiből, tehetséges, művelt, főleg protestáns közép- és kismemesekből alakítja ki a bontakozó államszervezet központi apparátusát, a fejedelmi kancelláriát és a Consilium Aulicumot, az udvari tanácsot, amely közel két éven át a „kormány” szerepét tölti be. Rákóczinak ebben a „minisztériumában”⁴ nincsenek sem mágnások, sem főpapok; olyan – nem rendi jellegű – tanácsadó és egyben központi végrehajtó testület ez, amelynek tagjai a fejedelem politikai koncepcióját magukévá teszik és annak gyakorlati megvalósításán következetesen munkálkodnak. Már az előző év novemberében létrehozza a fejedelem a Fő Hadi Comissariatust, az Országos Főhadbiztosságot, a hadsereggel kapcsolatos fizetési, élelmezési, ruházati-fegyverzeti ügyek, valamint az erődítési és várfalépítési munkálatok felsőszintű, központi irányítására. Nézetünk szerint azonban az ún. nemzeti abszolutizmusról sem ebben az időszakban, sem a későbbiek során nem beszélhetünk. A központosítás, az erős központi hatalom megteremtésének igénye és az abszolutizmus között különbséget kell tennünk. – Tagadhatatlan, hogy Rákóczi az új központi szervek létrehozása mellett szinte kezdettől fogva nagy erőfeszítéseket tesz pl. állandó hadsereg megteremtésére, bár végső soron – főként a szükséges anyagi erőforrások híján – eredménytelenül; több ezer főnyi testőrséget szervez, s azt a maga családi vagyonából fizeti; a fejedelmi hatalom a rendiséggel minden területen állandó, szívós küzdelmet vív, s a rendek ellenállásával szemben gyakran sikerrel lép fel stb. De ezek és a hasonló egyéb törekvések nem a nemzeti abszolutizmus – irreális – kiépítésére, hanem a szabadságharc folytatása érdekében a központi, a fejedelmi hatalom lehető megszilárdítására irányulnak. Ugyanebből a célból gazdasági és több más vonatkozásban igyekszik a fejedelem saját magától függő „bürokráciát” kiépíteni, ez azonban teljesen és tartósan ügyszólván csak a diplomácia terén valósul meg.

Arra – számos oknál fogva – kísérletet sem tehet, hogy a területi, a helyi igazgatás régi szerveit megszüntesse és helyettük újakat építsen ki. Nem fordulhat teljesen szembe a rendi jellegű helyi szervekkel, meg kell nyernie és hűségén megtartania a nemesi vármegyéket, a kiváltságos kerületeket és a városokat, s ugyanakkor felhasználni őket és támaszkodni rájuk. Egyébként is, abszolutisztikus állam korszerű közigazgatási apparátusának óriási költségei messze meghaladták volna a rendelkezésre álló anyagi erőforrásokat, nem szólva arról, hogy milyen mértékben hiányoztak a hivatásos, képzett hivatalnoki kar létrehozásának személyi feltételei is.

A hadsereg vezetésében, irányításában pedig, amely – minden fegyvelmeztlensé-

ge, nem állandó jellege, fogyatékos felszerelése ellenére – a szabadságharc során a fő támasza lehetett volna Rákóczi, ha nem is abszolutisztikus, de némiképp centralizált, egységes államának, hamarosan döntő szerephez jutnak a centralizáció mindenkor és mindenütt legkeményebb ellenzői, a főurak, a nagybirtokosok, nekik nem állott érdekében a központi hatalom megerősítése, s a mindenekelőtt éppen általuk szított feudális széthúzás, széttagolódás megfékezése, az anarchia fellépésének, fokozódó elhatalmasodásának megakadályozása.

Közismert továbbá, hogy az 1705. szeptemberében összeült szécsényi országgyűlésen⁵ a centralizált fejedelmi hatalom megszilárdítására irányuló törekvések lényegileg kátyúba jutnak. Sikerült a rendeknek a fejedelem udvari tanácsát más, rendi jellegű kormányzati szervvel, némileg a Jagellók királyi tanácsára⁶ emlékeztető, huszonnégy tagú szenátussal felváltani. Ebben a rendszertelenül s csak időközökben összeülő, korszerű kormányzati szervek nem nevezhető tanácsban, amely több vonatkozásban korlátozta a fejedelem jogkörét, hatalmát, a középnemesekkel szemben a mágnások – egy részük vezérlő generális – és a főpapok kerülnek túlsúlyba. Ülésain Rákóczi gyakran nem, vagy – kemény viták után – csak részben, illetve megkésve tudja elgondolásait keresztülvinni.

A szécsényi országgyűlés egyébként is távolról sem az abszolutista vagy akár a centralizált államnak, hanem formailag a rendi-képviselési állam átmeneti, sajátos változatának, a rendi konföderációnak – élén vezérlő fejedelemmel, mint választott, ideiglenes államfővel – ad határozottabb keretet. Bár ez a Bercsényi indítványára megszülető döntés nem Rákóczi eredeti elgondolásának megfelelően, de az ő beleegyezésével és közreműködésével jön létre. Rákóczi maga hívja össze országgyűlésbe a rendeket; elismeri, természetesnek tartja, hogy a legmagasabb szintű jogalkotás, s az állam más, nagy jelentőségű ügyeiben történő határozathozatal is az uralkodó és a rendi országgyűlés együttes jogát képezi. Ez pedig a rendi-képviselési állam „alkotmányának” évszázadok óta egyik sarkalatos tétele.

Egyébként Rákóczi közjogi nézeteire vonatkozóan tájékoztatást ad a *Histoire des révolutions de Hongrie* című, a fejedelem befolyása alatt írt mű, amely azonban csak az ő halála után, 1739-ben jelent meg. A választási monarchiát tartja a legjobb kormányformának. Álláspontja szerint Magyarországon a főhatalom (suprême autorité) meg van osztva az uralkodó és a nemzet között, törvényeket csak az államfő és az országgyűlés együttes megegyezésével lehet alkotni.⁷

Ennek az elvnek az elfogadása azonban önmagában még nem zárna ki szilárd központi hatalom létét. Hiszen pl. Hunyadi Mátyás a rendi-képviselési állam kereteit megőrizve tett jelentős eredményeket hozó kísérletet arra, hogy az egyházi és világi nagybirtokosok háttérbe szorításával, politikájában a megyei nemességre, a városokra és a polgárosodó gazdagabb parasztokra is támaszkodva megteremtse a viszonylag centralizált feudális államot, éppen abban az időszakban, amikor XI. Lajos francia király a főurak ellen folytatott szívós fegyveres küzdelem eredményeként országában az abszolút hatalmat építi ki. – Az óriási kiterjedésű Hunyadi-birtokok mellett a királyi kincstár erősen megnövelt bevételei, s nem utolsósorban az állandó hadsereg felállítása alátámasztották Mátyásnak a központi hatalom megszilárdítására irányuló törekvéseit.

Hunyadi Mátyás és Rákóczi lehetőségei között azonban, nem tekintve eltérő

egyéniségüket, igen nagy különbségek mutatkoznak. Nemcsak a társadalmi-gazdasági viszonyok több mint két évszázados időbeli differenciája, hanem talán mindenekelőtt az a merőben eltérő helyzet, hogy Mátyást önálló, független ország államfőjévé választották meg, ilyen minőségben irányította az állam életét. Hatalmának törvényességét, államának szuverenitását, amelyet valójában az ő személye testesített meg, nem lehetett eredményesen kétségbe vonni.

Az önálló állam fogalmától nem választható el a szuverenitás fogalma. Ez egyrészt az államnak, illetve a szuverenitást megtestesítő személynek, szervnek vagy szerveknek az ország területén gyakorolt legfőbb hatalmát (summa potestas) jelenti, azt, hogy önállóan alkotja meg, alakítja ki állam- és jogrendszerét, belpolitikáját, irányítja az állam kormányzatát és igazgatását. Ezt nevezik belső szuverenitásnak, amely az önálló állam egyik meghatározó ismérve. — Ami a külső szuverenitást illeti, annak tartalma az, hogy az illető ország a nemzetközi életben önálló államként lép fel, teljes nemzetközi jogképességgel és cselekvőképességgel rendelkezik, más államokkal szemben mint egyenlő hatalom (aequalis potestas) jelentkezik s élvezzi a nemzetközi kapcsolatok terén őt megillető, elismert függetlenséget.⁸ Mátyás állama vitathatatlanul rendelkezik mind a belső, mind a külső szuverenitás ismérveivel.

Rákóczinak viszont Európa egyik legerősebb nagyhatalma, a Habsburg-birodalom elleni fegyveres harc során, amelyhez magát a hadsereget is menet közben teremtette meg, először el kellett foglalnia, fel kellett szabadítania — megfelelő külföldi segítség nélkül — a Habsburgok uralma alól azt a területet, ahol kiépíthette az új államhatalmat olyan országban, amelynek közel két évszázad óta valójában nem volt szuverenitása, nem volt önálló állami léte, saját külügyi, hadügyi, pénzügyi politikája, s amelynek termelőerői és rendi államszervezete a Habsburg-birodalom nyugati tartományaihoz képest fejletlenek, korszerűtlenek voltak.⁹

Ami az állam külső szuverenitását illeti, Rákóczi közjogi felfogásában sokszor szerepel: Magyarország szabadsága, libertas Hungariae. Ő ezen főként az állam egészének külső szabadságát, más állami hatalomtól való függetlenségét, állami önállóságát érti, noha szabatosan ezt nem fogalmazza meg.¹⁰

A külső szuverenitást Rákóczinak nemzetközi jogilag sajnos nem sikerült elismertetni még az őt egyedül támogató francia királlyal sem, jóllehet főként ennek a célnak az elérését kívánta előmozdítani az ónodi trónfosztás is. A fejedelem fáradhatatlan diplomáciai erőfeszítései a különféle országok (Svédország, Poroszország stb.) irányában szintén eredménytelenek maradtak. A cárral 1707-ben Varsóban kötött „szövetség”, ez a realizálásra nem kerülő megállapodás, Rákóczit a lengyel trón általa egyébként nem óhajtott elfogadására kötelezi, s említés sem történik benne a rendi konföderáció Magyarországa szuverenitásának elismeréséről.¹¹

A szabadságharc állama azonban a belső szuverenitásnak számos ismérével rendelkezik, noha annak teljes érvényesülését sok tényező akadályozta. Rákóczi államának belső nehézségei, ellentmondásai közé tartozik, hogy a szabadságharc ügye számára, célkitűzései megvalósításához meg kellett nyernie a lakosság különböző, egymással ellentétes érdekű társadalmi osztályait, rétegeit. A függetlenségi harc érdeke szükségessé tette a földbirtokos uralkodó osztály és a szabadságharc kitörését kezdeményező, elnyomott parasztság összefogását, de ezen az összefogáson belül nem lehetett tartósan és minden téren biztosítani egyfelől a kiváltságaikhoz ragaszkodó rendek:

a főpapok, a főurak és a velük is szemben álló megyei nemesek, másfelől a földbirtokosok által elnyomott, a jobbágyterhek alóli tényleges felszabadulásukat hiába remélő parasztok különérdekeit. Nagy érdeme Rákóczinak, hogy az *ellentétes érdekek egyensúlyát* mintegy fél évtizeden át nagyjában-egészében fenn tudta tartani; egy idő múlva azonban, különösen 1708-tól kezdve a szabadságharc győzelmének kilátástalansága, a vesztett csaták, az anyagi erőforrások kimerülése, a pusztító pestisjárvány stb. miatt az ellentétek a különböző társadalmi erők között mindinkább végletesen kiéleződtek. Egyrészt a földesuraknak a jobbágysággal szemben mind merevebb, önző, ellenséges magatartása, a parasztok csalódottsága, a hadseregből hazaáramlása, másrészt a rendi ellenállás és a partikularizmus elhatalmasodása — ezekről még szólni fogunk — végül is az egyébként sem eléggé szilárd fejedelmi hatalmat s az állam belső szuverenitását megrendítették, aláásták. Ilyen irányban hatott területének állandó változása is.

Visszatérve az állam jellegének kérdéséhez: fentebb már hangsúlyoztuk, hogy nézetünk szerint a szabadságharc állama tulajdonképp a rendi-képviselési államnak sajátos formája. Alapjában olyan nemesi osztályállam, amely ugyanakkor egy Habsburg-ellenes nemzeti felkelés szervezete, éppen e miatt tekintettel kellett lennie a dolgozó osztályok igen jelentős csoportjainak érdekeire. Már csak ezért sem beszélhetünk „klasszikus” rendi-képviselési államról.

A konföderáció államának korábban említett *formai jegyei* tehát nem fejezik ki hűen a *lényegét*. Feltétlenül ki kell emelnünk, hogy ez az állam számos új vonással rendelkezik, sok tekintetben *túlmutat a nemesi-rendi kereteken*, korlátokon. Egyrészt azért, mert — mint erre a későbbiek során konkrét példákkal mi is rámutatunk — a fejedelem soha nem adta fel azt a törekvését, hogy a rendi ellenállással szembehelyezkedve, a központi akaratot különféle módon és eszközökkel (dekoncentrált szervek, commissariusok stb.) érvényre juttassa. Ahol a meggyőzés vagy a dorgálás nem használ, olykor hatalmi erővel is (vizsgálat elrendelése, tömlöcbe vetés, vagyoneklobzás stb.) megpróbálja kényszeríteni a nemeseket rendelkezései betartására. Másfelől azért is, mert a *konföderáció rendi keretei kibővültek* a mezővárosokkal, a hajdúvárosokkal, mindenekelőtt pedig a politikai súlyra, országos jelentőségre szert tett „vitélő renddel”. Ez utóbbi nemcsak a szabadosokból és a katonáskodó kismemesekből tevődött össze, hanem abból a nagyszámú jobbágyrétegből is, amely a szabadságharc kitörését kezdeményezte és a hadseregben tartós szolgálatot vállalt. A többi rendek mellett a hadak küldöttei, a vitélő rend képviselői is részt vettek pl. az ónodi és a sárospataki országgyűlésen, ott saját követeléseikkel léptek fel, támogatták a fejedelem elgondolásait, s nem kis szerepük volt abban, hogy a rendi gyűlések több, a társadalmi haladást szolgáló artikulust fogadtak el.

Az új vonások közé tartoznak a *jobbágysággal kapcsolatos rendelkezések* is. Már a vetési pátensben (1703. szept. 27.) mentesíti a fejedelem a táborba szállt jobbágyokat és házuk népét a közterhek és a földesúri szolgáltatások alól.¹² Ezt a rendelkezést a sárospataki országgyűlés törvénybe iktatja s kimondja, hogy azok a jobbágykatonák, akik a háború végéig hűségesen kitartanak, mind maguk, mind kiskorú fiaik személyében kiszabadulva a földesurak joghatósága alól, „örökké szabadoknak és függetleneknek tartassanak”. Részükre gondoskodni fog a fejedelem különleges kiváltságokkal rendelkező lakóhelyekről, a hajdú városok mintájára. (1708:9. és 10. tc.)

Végül az új jellemző vonások között ki kívánjuk emelni azt a nagy:elvi és gyakor-

lati jelentőségű tény, hogy Rákóczi állama igen határozott lépést tett a *közteherviselés* (ez a szó – úgy tűnik – a fejedelem saját nyelvi leleménye) felé, amikor az ónodi országgyűlésen megszavaztatta kétmillió összegű országos adó („pénzbeli segítség”) kivetését és beszédét, „senkit ki nem vévén”, „senkit abból ki nem hagyván”. (1707:6.tc.) Ez a törvénycikk a kiváltságos rendeket, a főpapokat, főurakat, nemeseket és magát a fejedelmet is egyaránt adó alá vonja, súlyos csorbát ejtve a rendek kardinális kiváltságán, „megtámadja a nemesi szabadságot”. Ilyen rendelkezést a „klasszikus” rendi-képviselői állam aligha hozhatott volna, arra sem azelőtt, sem azután a feudalizmus idején nem volt példa hazánkban. (Más kérdés az, hogy a törvény e rendelkezését a rendi ellenállás miatt igen nehezen s csak részben lehetett végrehajtani.)

II.

Magának az állam új központi szerveinek rendszere, szervezete, működése kivülesik jelenlegi vizsgálódásunk körén. Ezekről szinte könyvtárnyi, régebben és legújabban megjelent tanulmány, könyv stb. ad eligazítást, a történészek tollából.¹³

Más a helyzet a közigazgatás, különösen a területi, helyi igazgatás vonatkozásában, amelynek működéséről – egyes megyék, városok történetével foglalkozó munkák nagy száma mellett – áttekintő képet nemigen találunk. Ezért a továbbiak során mi a területi igazgatás néhány sajátosságát kívánjuk szemügyre venni.

Eleve mellőzve a gazdasági¹⁴ és egyéb igazgatás kérdéseit, sőt a helyi önkormányzati szervek közül is a kiváltságos kerületek, városok, községek vizsgálatát, lényegileg csupán a rendi közigazgatás legfontosabb egységeire, a *nemesi vármegyékre*, azok működésével kapcsolatosan is csak egyes jellemző vonásoknak, s a fejedelemmel, a felsőbb szervekkel való kapcsolatuknak vázlatos bemutatására vállalkozunk.

A vármegyékben a főispán, mint a központi kormányzat exponense mellett ott találjuk az első és a másodalispánt, a vármegyei főjegyzőt, a tisztí ügyészt, mint a megye jogi képviselőjét, a járások élén a szolgabírákat stb. Az önkormányzat tisztségviselőit a tárgyalt időszakban is a megyei nemesség összességét megtestesítő közgyűlés, congregatio generalis választja meg és iktatja be tisztségébe. A megyék életében, irányításában a jobbágyság, sőt még a vitélző rend sem jut szerephez. Szervezetük továbbra is megmarad, egyedi és testületi szerveik felépítése a szabadságharc idején alapvetően nem változik meg. Működésük tartalma, a közigazgatásban elfoglalt szerepük, hatáskörük, a felső szervekhez való viszonyuk azonban lényeges módosulásokon megy át.

Rákóczi eleinte nagymértékben támaszkodni kívánt a vármegyékre, a központi hatalom támaszáivá, célkitűzései megvalósításának eszközévé akarta őket tenni. De a vármegyék idejétmúlt, korszerűtlen szervezete, rendi önkormányzatuk nehézkes mechanizmusa, mindenekelőtt pedig kiváltságaikhoz való görcsös ragaszkodásuk, s igényük arra, hogy minden jelentős kérdésben a megye nemeseinek közgyűlése döntsön, már eleve inkább akadályozója, mint előremozdítója volt a fejedelmi hatalom megszlárdításának. A megyék különösen az első években gyakran arra hivatkozva nem hajtják végre „az hazánk és az közjóra célozó végzéseket...; hogy generális-gyűlések nélkül semmit sem végezhetnek”¹⁵.

Arra, hogy a helyi igazgatás struktúráját átalakítsa – mint már említettük – a fejedelem nem is gondolhatott, a leglényegesebb *személyi változásokat* azonban sikerült keresztülvinnie. A tisztújító közgyűlésekre olykor erős fegyveres kísérettel kiküldött megbízható emberei – eleinte főként az udvari tanács tagjai – útján Rákóczi elérte, hogy legalább a kulcspozíciókba az ő hivei kerültek.¹⁶ A központi akarat ilyen érvényesítése azonban a megyei nemesség többségének erős ellenérzését váltotta ki, abban „ősi szabadságuk”, rendi privilégiumaik megsértését látták.¹⁷

Az így megújított, vagy legalábbis felfrissített apparátus *működésének hatékonyságát* számos tényező befolyásolta. Ezek között első helyen a *megfelelő emberek hiányát* kell említenünk. A köznemesség színe-java a központi szervekben kapott pozíciókat, vagy a fejedelem diplomatájaként tevékenykedett, illetve a hadsereg tisztikarában szolgált. A vidéki nemesek második-harmadik garnitúrája, ha szemben állt is az idegen elnyomással, elmaradottsága, alacsony műveltsége, megcsontosodott rendi korlátai miatt kevésbé volt képes arra, hogy őszintén azonosulni tudjon Rákóczi elgondolásaival, s megértse a Habsburg-ellenes harcban a nemesség és a jobbágyság egymásra utaltságának jelentőségét, az „érdekegyesítés” politikáját, valamint a terhekben való osztozás, a közös áldozatvállalás nélkülözhetetlen voltát. De túl ezen: a háború egyre súlyosbodó éveit a közigazgatás eredményes ellátásához – a célokkal való azonosulás mellett – kellő erélyre, hozzáértésre, önzetlenségre, emberségre lett volna szükség. – Bár ilyenre is akadtak kiemelkedő példák, természetesnek kell tartanunk, hogy a nemesi vármegyék tisztviselői karának általában nem ez a mentalitás volt a jellemzője.

A megyei szervek hatékony működését – sok egyéb ok mellett – olykor az is hátráltatta, hogy a nemesi felkelés gyakori elrendelése kapcsán a tisztségviselők nagy része is táborba szállt, élén az alispánnal. Heves megyében pl. hosszabb időn át csak két szolgabíró maradt otthon, ők természetesen nem tudtak megbirkózni a tornyosuló nehézségekkel.¹⁸ – Amikor pedig a hadműveletek során egyes országrészek többször is gazdát cseréltek, falvak, városok egész sora elpusztult, a nemesség a megye vezetőivel együtt kénytelen volt elmenekülni. A közgyűléseket is más megyékben kellett megtartaniuk.

A szabadságharc folyamán egyes vármegyéknél sajátos jelenséggel találkozunk: a megye területén *párhuzamosan vagy egymást felváltva működnek kuruc és labanc közigazgatási hatóságok*. Pest, Pilis, Solt vármegye pl. területileg, majd szervezetileg is kétfelé vált. Kisebbségi része Pest-Budával, a megye központjával végig labanc uralom alatt maradt s ott tovább működött a régi apparátus. A megye területének nagyobbik felén viszont 1704. májusában új vármegyei tisztikart választottak, „kuruc-megyét” hoztak létre, állandó központ nélkül.¹⁹ Győr, Pozsony, valamint Tolna, Baranya és más megyékben is megtalálható a kuruc-labanc megye bizonyos kettőssége, ez esetben azonban nem egyidejűleg, hanem – a hadihelyzet alakulásának függvényeként – egymást váltva hol a kuruc, hol a labanc alispán vezeti a vármegyét.²⁰

Itt kívánunk említést tenni az *ország területi széttagolódásának*, s ezzel együtt a *közigazgatás központi irányítása szétesésének jeleiről* is. Nem csupán arra gondolunk, hogy Bercsényi a tizenegy északnyugati vármegyében szinte tartományúri hatalmat gyakorolt, teljesen önállóan rendelkeztet katonai, közigazgatási, gazdasági kérdésekben egyaránt, s a megyékhez is a legkülönbözőbb ügyekben pátenseket, utasításokat,

commissariusokat küld.²¹ A partikularizmus vonatkozásában hivatkozni szeretnénk a Rákóczi által generalátusságnak²² nevezett intézményre is. → A szenátus miskolci ülésén, 1706 elején az ország területét öt *generalátusra*, katonai főkapitányságra osztották fel, mindegyiknek az élén egy-egy vezérlő generális állott.²³

Külön vizsgálatot érdemelne, hogy az öt nagy katonai körzet hadviselési szempontból feltehetően indokolt léte mennyiben hatott egyfelől a partikularizmus elhatalmasodása irányába, másfelől milyen konkrét befolyással volt a polgári közigazgatásra, különösen pedig a vármegyék és a hadsereg fokozódó meghasonlására. Talán nem tekinthető általánosnak e vonatkozásban a Tolna és Baranya megyei helyzet, amelyre Bánkúti Imre tanulmánya²⁴ hívja fel a figyelmet. A Győr-Kanizsai, azaz a dunántúli generalátus élén álló Esterházy Antal gróf, vezérlő generális Tolnában–Baranyában a megyei önkormányzatnak még a látszatával sem törődött, 1708 elején önhatalmulag nevezett ki alispánt, majd egy év múlva elmozdította és helyét mással – elődjével – töltötte be. A fentiek következményeként a megyei apparátus teljesen jelentéktelen, alárendelt szerepet játszott; Tolnában pl. a simontornyai kuruc várkapitány gyakorolta a tényleges hatalmat, de távolról sem a centralizálás érdekében.

Ami a megyék *konkrét közigazgatási feladatait* illeti, az apparátust mind a központi szervek, mind a katonai parancsnokok bőven ellátták tennivalóval. Az állandó székhellyel nem rendelkező fejedelmi udvarból, amely a közigazgatás irányításának centruma volt, Rákóczi sűrűn küldi pátenseit, parancsleveleit, vagy személyes megbízottait a megyékhez. Rendelkezik a katonaaállítás, nemesi felkelés elrendelése, tisztújítások tartása, az adók kivetésének és beszedésének módozatai iránt, utasítást ad a megyéknek és a területükön működő katonai parancsnokoknak az elköborolt vagy hazaszökött katonák elfogására és a sereghez való irányítására; elrendeli a megyéknek a rézpénz elértéktelenedésével kapcsolatos árlimitációk eszközését, a lakóhelyükről elbujdosottak számbavételét stb.²⁵

A megyék, városok és községek közigazgatási apparátusára azonban a legterhebb feladatokat a különféle katonai parancsnokok róják, akik élelmet, ruhát, fegyvert, közmunkát, fuvart, kvártélyt stb. követelnek.

A különböző szintű *rendelkezések végrehajtásának nehézségei* már az első évben jelentkeznek. Bercsényi 1703. szeptemberében szemére veti Borsod vármegyének, hogy hadállítási kötelességének nem tesz eleget. A fejedelemnek „megbecsülhetetlen kegyességét ne irritállya kglmetek kedvetlenségre” – írja a megyének.²⁶ Rákóczi októberben Kőröst és Kecskemétet sürgeti a „köpönyegek és fegyver iránt való kvóta” már korábban elrendelt teljesítésére.²⁷ A Commissariatus állandóan zaklatja a megyét, hogy teljesítse az elmaradt terményszolgáltatást. A közgyűlés a rossz termésre hivatkozik és követel küldenek, hogy a Hadi Commissariatusnál alkudjon le a terhekből.²⁸ Az egi kapitány embereket kér várépítéshez; ezt azzal hátrítják el, hogy nincs emberük, mindenki harcol(!).²⁹ Rákóczi 1706-ban a megye tisztjeit okolja a mulasztások, késedelmek miatt; de tekintettel a szegény nép nyomorára megígéri, hogy minden faluba és városba commissariusokat fog küldeni „a rend és igazság” megteremtése céljából.³⁰ Heves vármegye közgyűlése (1705. febr.) a fejedelem sürgető parancslevelére megállapítja, hogy eddig mindent idejében teljesítettek, de az újabb 300 lovas kiállítására már nehezen fog menni, mert a nemesek is, a jobbágyok is elszegényedtek.³¹

A katonaság erőszakoskodása miatti panaszokra Csáky István azt válaszolja, hogy

a megyék magukra vessenek, mert ha idejében szolgáltatnák volna az ellátmányt, a katonaság nem akarta volna azt erőszakkal megszerezni.³²

A katonaaállítási kvóta leszállítását a főgenerálistól – a terhek megnövekedésére és sok ember elpusztulására történő hivatkozás mellett – azzal az indokkal kéri, hogy a fejedelem igen sokakat mentesített a kötelezettségek teljesítése alól.³³

A kancelláriai és a megyei iratanyag alapján szinte a végtelenségig folytathatnánk a sort, de a továbbiakban csupán a fejedelemnek a megyékhez intézett két érdekes rendelkezését kívánjuk szóvá tenni. Az egyikben Rákóczi elrendeli, hogy a megyék írják össze az egyházi jószágokat és a papság által behajtott dézsmamennyiségről készítsenek kimutatást.³⁴ A másik pátensben tudtul adja, hogy sok kereskedő az állam megkárosításával a vágómarhákat külföldre adja el. A megyék büntessék meg az ilyen kereskedőket, s marasztalják el őket a kincstár javára az eladott állatok árán.³⁵ E rendelkezés gyakorlati végrehajtására vonatkozóan nem találtunk adatokat.

A szabadságharc éveiben egyre súlyosbodó feladatok, terhek, gondok miatt egyébként a nemesek mindinkább *húzódoznak a tisztségek viselésétől*, ill. elfogadásától.

A megyei commissariusok bejelentik, hogy feladatukat nem hajlandók tovább ellátni (1705. július), olyan nagyok a terhek és nehezek a viszonyok. A közgyűlés határozata szerint azonban kötelesek kitaranni a következő székújításig.³⁶ A tisztújító közgyűlések esetenként kénytelenek büntetés terhe alatt kötelezni a különböző megválasztott tisztségviselőket hivataluk elvállalására.³⁷

Mégis nem egy példa van arra, hogy az említett nehézségek ellenére a megyei apparátus egy része az utolsó évekig igyekezett – ha nem is mindig önként – teljesíteni egyre súlyosbodó feladatait. Amikor a Commissariatus Heves megyétől jelentős mennyiségű szénát és szalmát kér, a közgyűlés – noha a megyében „szegénység marhái is majd éhen döglenek” – határozatot hoz a begyűjtés iránt.³⁸ Hont megye 1706-ban, de még három év múlva is, erejét megfeszítve igen nagy mennyiségű élelmiszerral, ruházattal, fuvarral, portánként 100 Ft hadiadóval és sok más módon is támogatta a szabadságharc ügyét.³⁹

Sáros megye közgyűlésén 1708-ban a rézpénz ügyében „szép rendelkezéseket tettek” s a limitációkra vonatkozó központi utasítás végrehajtását is vállalták.⁴⁰ Ugyanabban az évben a dunántúli tíz vármegye sümegi gyűlése, bár a kassai „országgyűlés”⁴¹ ezekre a megyékre pénzbeli contributiót nem vetett ki, hogy megmutassák „igaz hazafiságukat... 12.000 forintokat készek in cassam inlyti Commissariatus letenni”.⁴² Számos esetet örökítettek meg az egykori jegyzőkönyvek a megyék közgyűléseinek a kifogásolható magatartást tanúsító tisztségviselők, vagy az universitas nobilium tagjai elleni eljárásáról. Hevesben a megyei nótáriust, aki a kassai gyűlésen eltagadta a dikák⁴³ valódi számát, a generalis congratio leváltotta tisztségéből, s az egi vár börtönébe záratta.⁴⁴ Azokat a megyei biztosokat is megbüntették, akik a valóságnál kevesebb dikát jelentettek be.⁴⁵ Nógrád megye közgyűlése a nemesi felkelés egyik szervezőjét a táborból való hazaszökésért pénzbírságra ítélte, a következő évben, 1706-ban a csécei seregszemléről távolmaradókat sújtotta pénzbírsággal, majd pedig a szabadságharc szükségletlenségét és céltalanságát hirdető négy nemesre 300–300 (?) palcaütést szabott ki.⁴⁶ Igaz viszont, hogy Hevesben és másutt is, mivel a parasztság

háborog a növekvő terhek miatt, a vármegye már 1705. júliusában úgy határoz, hogy „a nyakasok csapattassanak meg”.⁴⁷

Végül vessünk pillantást arra, hogy milyen módon érvényesült a felügyelet és az ellenőrzés a közigazgatás fölött. A megyei apparátus működésének ellenőrzésére, a hiányosságok, a visszaélések kivizsgálására és lehető megszüntetésére a fejedelem vagy Bercsényi, néha pedig a szenátus küld ki megbízottakat. Ezen kívül Rákóczi, vagy a locumtenens, sőt a generalatusok élén álló vezérő generálisok is⁴⁸ az ország egy-egy területéről időnként összehívták a vármegyék fontos tisztségviselőit a megyei és a városi követekkel együtt, hogy működésükről beszámoltassák őket és e gyűléseken határozatokat hozzanak a szabadságharc folytatásához szükséges támogatásra stb. A negligenciában vagy visszaélésekben vétkesnek talált dikátorok, perceptorok, szolgabírák stb. ellen eljárást rendelnek el, felelősségre vonásukat azonban sokszor a congregatio generalisra, a megyei közgyűlésre bízzák.

Bámulatos az az energia, amit maga Rákóczi kifejt, hogy a megyékkel megértesse politikájának alapelveit, meggyőzéssel, korholással, büntetéssel rászorítsa őket a fegyveres harc további támogatására, mindenek előtt az ehhez szükséges anyagi terhek igazságos kivetésére és behajtására. Megvitatja velük a tennivalókat, meghallgatja gondolataikat, panaszaikat. Határozottan fellép azonban a szabadságharc folytatását veszélyeztető rendi szervezkedések ellen.⁴⁹ Elvárja, hogy gravameneikről ne titkos conventiculumokon tanácskozzanak, hanem ezekkel forduljanak közvetlenül öhozzá.⁵⁰

Különösen kiemelkedik a fejedelem szerepe, *politikai élelátása az 1707. decemberében tartott kassai „országgyűlésen”,* ahol az Ódonon az év májusában törvénybe iktatott közteherviselés, a főurakra, főpapokra, nemesekre egyaránt kiterjedő új adóztatási rendszer végrehajtása, különösen a dikák igazságos megállapítása és kivetése volt a tárgyalás fő témája. A gyűlésen Rákóczi személyes példát mutat a rendeknek, amikor elrendeli, hogy saját birtokainak jövedelmei után a reálisnál alacsonyabb összegben megállapított adót emeljék fel.⁵¹ Példájának hatására a vármegyék és a városok is hajlandók voltak elfogadni a nem valóságos jövedelmek alapján bevallott dikák fölemelését. A nemességnek a közterhek viselésére való rászorítása végett, valamint a jobbágyterhek kivetésénél és behajtásánál elkövetett kiáltó visszaélések jövőbeni megakadályozása érdekében a fejedelem a parasztfelkelés veszélyét is felvillantja a nemesség előtt: „Az föld népének elidegenülését mindenek felett szükség eltávoztatnunk”, mert különben „...valamint mi az ellenség ellen fellobbantottuk az tüzet, az tűz támad az szegénységtől ellenünk”. Határozatot fogadtatott el a fejedelem a felelőtlen vármegyei tisztségviselők megbüntetéséről.⁵²

A kassai gyűlés határozatainak végrehajtását személyesen ellenőrizendő, a következő év tavaszán Rákóczi részt vesz Zemplén megye közgyűlésén, nem mint vezérő fejedelem, hanem „mint egyik tagja az Nemes Vármegyének”. Felháborítja a megyei adminisztráció hanyagsága, iratainak áttekinthetlensége, a közterhek igazságtalan, egyenlőtlen elosztása. A felelősök ellen eljárást indít. A szegények terhét egynegyedél csökkenti, s azt a tehetősebbekre rovatja.⁵³

Még ugyanabban a hónapban hasonló viszonyokat tapasztal Abaúj vármegye közgyűlésén is. A visszaéléseket elkövető dikátorok, az ezüstpénzzel üzérkedő perceptorok ellen szigorú intézkedéseket hozat: „...az kiben hamisság találtatik, hogy felakasztassék, — deliberatum est.” Utasítást ad a nyilvántartások felfektetésére, annak

megtörténteig pedig felfüggeszti az adóvégrehajtást, hogy elkerülhetők legyenek a kiáltó igazságtalanságok.⁵⁴

A zempléni és az abaúji tapasztalatok alapján a fejedelem azt írja Károlyi Sándor-nak: „Sehol sem volna insupportabilis az mi terhünk, ha tudnák mindenütt rendiben folytatni az dolgokat.”⁵⁵

Májusban Egerbe rendeli a környező vármegyéket, hogy a szenátus kibővített ülésén megvitassa velük a háborús szükségletek fedezésére már korábban kibocsátott rézpénz elértéktelenedésének meggátolására hozandó intézkedéseket, valamint a sok megye által terhesnek tartott „dicalis conscriptiót”, továbbá a megyei tisztségviselők lelkiismeretlen munkájának, nemtörődömségének következményeit. A gyűlésen határozatot hoztak a jobbágyokra törvénytelenül kivetett terhek megszüntetése iránt stb.⁵⁶

A Rákóczi által a megyék, városok stb. felett gyakorolt személyes felügyelet és ellenőrzés, ez a *legfelsőbb szintű „adminisztratív tutela”,* amelyet csupán néhány példával próbáltunk meg érzékeltetni, a tárgyalt korszak közigazgatásának egyik legérdekesebb, legmegkapóbb sajátossága, noha ugyanakkor a központi apparátus hatékonyságának gyengéiről is vall.

A közigazgatással kapcsolatosan számos további jellegzetességre lehetne még rámutatni, ez azonban messze túlhaladná tanulmányunk kereteit. Egyébként is Rákóczi államának mindaddig rendszeresen még fel nem tárt kormányzati és közigazgatási problémái, de ez vonatkozik a jogalkotásra, valamint az igazságszolgáltatásra is, igen széleskörű, elmélyült vizsgálatot, részletekbe menő, alapos monografikus feldolgozást igényelnének. Bízunk benne, hogy főként a fiatal jogtörténészgeneráció⁵⁷, építve a történettudomány művelőinek igen értékes kutatási eredményeire is, vállalkozik majd erre a nem éppen könnyű, de sokáig már el nem odázható feladatra és ezzel a magyar jogtörténetírásnak a Rákóczi-szabadságharcra kapcsolatos, alig menthető, sok adósságból legalább egy-egy részletet törleszteni fog.

Megjelenet: Jogtörténeti tanulmányok IV. Szerk. Csizmadia Andor. Bp., 1980.

Jegyzetek

- 1 Molnár Erik: Az abszolutizmus gazdasági és társadalmi alapjai Európában. MTA 2. oszt. közleményei, XIV.k. 1965. 171. Az abszolutizmusról és a feudális centralizációról legújabbban *Trócsányi Zsolt*: Erdély központi kormányzata 1540–1690. Bp., 1980. 6., 7.
- 2 *Politicorum sive Civilis Doctrinae libri sex. L. Heckenast Gusztáv*: II. Rákóczi Ferenc könyvtára 1701. Irodalomtörténeti Közlemények, 1957.
- 3 *Vö. Esze Tamás*: II. Rákóczi Ferenc tiszántúli hadjárata. — A történettudomány kérdései, 12.sz. Bp., 1951. 89.
- 4 Az udvari tanácsot a kortársak Rákóczi „ministeriumá”-nak nevezték. Rákóczi tükör. II: 298. — Bercsényi felháborodva írt Rákóczinak „Nagyságod Udvarának ministerjei”-ről. AR I/4. 491.
- 5 A szécsényi gyűlés egykorú elnevezése: *Conventus Generalis omnis Ordinis et Status Confoederatorum Hungarorum. Lipóczy Keczer András*: Memoriale. (Rákóczi Tár I.) Törvénycikkei uo. 436–448.
- 6 Az 1500:10. és 1518:39. tc. szerint az országgyűlés és a király 16 nemest, 4 főpapot és 4 főurat jelöl ki a királyi tanácsba olyan jogkörrel, hogy a királlyal együtt „az országnak összes ügyei az ő kezükben legyenek”. — Szécsényben, a senatus felállítására vonatkozó eredeti javaslattól eltérően, Rákóczi a fenti számarányokat a főpapok és főurak javára, az ő kívánságuk alapján meg-

változtatta. – A szenátus teljes, ill. kibővített ülésére fennállásának közel hat éve alatt mindössze kilenc alkalommal került sor. Ülésein országgyűlési tárgyakat készítenek elő, igen különböző, többnyire nagy horderejű kérdésekben foglalnak állást: béketárgyalások, katonai döntések, a rézpénz bevezetése, az interregnum kimondása, új adórendszer bevezetése, a kiváltságosok megadóztatása stb. Említést teszünk itt a szenátus bizottságáról, a Senatoria deputatoról, amely elsősorban a földbirtokosoknak a Habsburg-uralom alatt elkobzott vagyona visszaadására vonatkozó kérelmeivel foglalkozott.

- 7 *Polner Ödön*: II. Rákóczi Ferenc közjogi szempontjai. Rákóczi Emlékkönyv. Szerk. Lukinich Imre, Bp., 1935. 371.
- 8 Vö. *Haraszi Gy.* – *Herczeg G.* – *Nagy K.*: Nemzetközi jog. Bp., 1974., 73.; *Antalfy–Szabó–Samu–Sztóczky*: Állam- és jogelmélet. Bp. 1970. 128–130. – A szuverenitás eszméjét először a francia Jean Bodin (Bodinus) alapozta meg De la République c., Párizsban 1577-ben megjelent művében. Maga a kifejezés is tőle származik. – A szuverenitás feudális kori, árnyaltabb fogalmára I. *Herczegh Géza*: Bethlen Gábor külpolitikai törekvései. In: Bethlen Gábor állama és kora. Szerk. *Kovács Kálmán*. Bp., 1980. 37.
- 9 Megjegyezzük, hogy a termelőerők alacsony fejlettsége önmagában nem képezett volna döntő akadályt erős központi hatalom kiépítése útjában; a centralizáció, sőt az abszolutizmus is az árutermelésnek és a termelőerők fejlődésének különböző fokán kialakulhat. Példa erre Oroszország, ahol a XVII. sz.-ban az árutermelés csak éppen hogy kilépett a naturálgazdálkodásból és ennek folytán fejletlen volt, polgárságról pedig alig lehet beszélni. L. MTA 2. oszt. közleményei XIV. k. 1965. 197. o. *Sinkovics István* hozzászólása.
- 10 *Polner Ödön*: im. 372.
- 11 *Márki Sándor*: Nagy Péter cár és II. Rákóczi Ferenc szövetsége 1707-ben. Bp., 1913.
- 12 Már a szabadságharc kitörése előtt, 1703. májusában a lengyelországi Brezánban Rákóczi és Esze Tamás között létrejött megállapodás, a brezáni kiáltvány ígéretet tett arra, hogy Rákóczi azokat, akik fegyvert fognak, felszabadítja a jobbágyi állapotból és örökös szabadságot adományoz nekik. Ezt az ígéretet az említett vetési pátenszen kívül megerősítik az 1704. januárjában és áprilisában kiadott pátenszenek stb. is.
- 13 L. ezekre *Köpeczi–Várkonyi*: II. Rákóczi Ferenc. Bp., 1976. (a továbbiakban Köpeczi–Várkonyi), 437–462. Források és irodalom. – A központi szervek jogtörténeti feldolgozása azonban még hiányzik.
- 14 A gazdasági igazgatásra I. *Heckenast Gusztávnak* főként a köv. munkáit: Rákóczi tevőkensége a gazdasági élet fejlesztése érdekében. Magyar Tört. Kongr. Bp., 1954; Helytörténet és ipartörténet a Rákóczi-kori kutatásban. Tudományos ülészak, Vaja, 1975.
- 15 AR I/1. 497.
- 16 Pest megyében 1704. májusában Darvas Ferenc hadbiztos, Nógrádban 1705. januárjában Jánoky Zsigmond, a fejedelmi kancellária igazgatója képviselte a fejedelmet. *Kosáry Domokos*: Pest megye a kuruc korban. Pest megye múltjából. Bp., 1965. 43.; *Belitzky János*: Nógrád megye története. Salgótarján, 1973. I. 222.
- 17 *Köpeczi–Várkonyi*: 138. – Később azonban egyes megyék maguk kéri Rákóczit „...denominállyon olly Praesest, aki... Felsőged dispositiójából... felépíthesse velünk együtt Székünköt”, azaz vezesse a vármegye tisztújító közgyűlését. OL RSZLt, G.19.II.2.C.86.
- 18 *Szederkényi Nándor*: Heves vármegye története. Eger, 1893.IV.95.
- 19 *Kosáry*: im. 42–43. és 49–50.
- 20 *Bánkúti Imre*: Tolna megye a Rákóczi-szabadságharcban (1703–1711). Tanulmányok Tolna megye történetéből. Szekszárd, 1969. II. 128–129. – Győr és Ugocsa megyére I. *Márki Sándor*: II. Rákóczi Ferenc. Bp., 1909. II. 122.
- 21 *Maksay Ferenc*: A Rákóczi-szabadságharc levéltára. Levéltári Közlemények. Bp., 1954. 109.
- 22 AR I/1. 484.
- 23 A generalatusok és az élükön álló tábornagyk a következők voltak: Érsekújvár, Bercsényi; Kassa, Forgács, majd Esterházy Dániel; Szolnok, Barkóczy; Szatmár, Károlyi; Győr–Kanizsa, Esterházy Antal. *Szalay László*: Magyarország története. Pest, 1859. VI. 387.
- 24 *Bánkúti*: im. 128–129.

- 25 Mindezekre vonatkozóan jelentős iratanyagot őriz a Magyar Országos Levéltár, Bp., OL RSZLt G. 16.I.2.a. és b.; G.19. II. 3.d., e. és f.; G.28.V.2.a., d.: G.35.VII.2.
- 26 OL Filmtár, 2066.sz. 257.
- 27 OL RSZLt G.16.I.2.a.9.sz.
- 28 OL Filmtár, 2066.sz.n.
- 29 Uo. 2066. sz.n.
- 30 OL Filmtár, 2066. sz. 450. és 459.
- 31 OL Filmtár, 3366.sz. E. 72–73.
- 32 Uo. 2066.sz. 413.
- 33 Uo. 3366.sz. I. 174–K.191.
- 34 Uo. 2066.sz. 313.
- 35 Uo. 2066.sz. 414.
- 36 Uo. 3366.sz. H. 136–138.
- 37 *Kosáry*: im. 87; 238. l.j.
- 38 OL Filmtár, 3366.sz. E.67–72.
- 39 *Borovszky Ambrus* (szerk.): Hont vármegye és Selmecebánya sz. kir. város. Magyarország vármegyéi és városai. Bp., é.n.341.
- 40 AR I/2. 217.
- 41 Kassán minden vármegye követi megjelentek, Liptó és Borsod kivételével, ezért egyes történetek országgyűlésnek nevezik. *Márki*: im. II.518.
- 42 Dunántúli vármegyék gyűlése Sümegen 1708. A jegyzőkönyvet közli *Thaly Kálmán*. Történelmi Tár. Bp., 1899. 206. – A megyéket Esterházy Antal, a dunántúli generalatus élén álló vezérőrnagy generális hívta össze.
- 43 A dicátorok, rovók a megyékben falvanként összeírták az adózók személyét, állatállományát, jövedelmét (pl. kocsmáltatás, malomtartás stb.), az összeírások alapján megállapított ún. dica volt az adókulcs, amely szerint az adót a megyékre kivetették. Ahány dicaja volt valamely községnek, annyszor kellett az egy dicának megfelelő összeget fizetni.
- 44 *Szederkényi*: im. 170–180.
- 45 OL Filmtár, 336.sz. N. 261–268.
- 46 *Belitzky*: im. 224.
- 47 OL Filmtár, 3355.sz. H. 135–136.
- 48 Vö. 41. l.j.
- 49 A Rákóczi politikája ellen irányuló eperjesi titkos conventiculum kivizsgálására „expressus embereit” küldte a fejedelem az érintett megyékhez. AR I/1. 485., 494., 502.; továbbá *Köpeczi–Várkonyi*: 274–275. és *Márki Sándor*: II. Rákóczi Ferenc. Bp., 1909. I. 123–124.
- 50 AR I/1. 498.
- 51 Rákóczi Tár. I. 74–75.
- 52 A gyűlés teljes jegyzőkönyvét közli *Wellmann Imre*: Az 1707. évi kassai gyűlés tárgyalásai. Levéltári Közlemények. 1935. 42–72.
- 53 Rákóczi Tár. I. 106–108. – AR I/2. 191.
- 54 Rákóczi Tár. I. 110. – AR I/2. 186–218. 222–223.
- 55 AR I/2. 256.
- 56 Rákóczi Tár. I. 126–131. – AR I/2. 233.
- 57 Utalunk itt a fiatalok tanulmányaira, mint pl. *Mezey Barna*: Jogforrások a Rákóczi-szabadságharc államában (1703–1705.) Nógrád megyei Múzeumok Évkönyve, 22/1976. Balassagyarmat. 24–33. *Uő.*: Az 1705. évi szécsényi konföderáció megítélésének jogi problémái. Budapesti Joghallgatók Dolgozatai, III. Bp., 1977. 281–319. *Uő.*: Jogalkalmazás a Rákóczi-szabadságharc államában; katonai bírászkodás. A Rákóczi-émlékév diákpályázatán díjnyertes tanulmányok, szerk. Kovács Kálmán. ELTE kiadv. Bp., 1977. 5–50. – Ugyanebben a kötetben *Szenteleki Judit*: Fejedelmi jogalkotás a Rákóczi-szabadságharc idején 1703–1705. 101–124. és *Pandula Attila*: A Rákóczi-szabadságharc katonai jogforrásainak vázlata. 125–154. *Mezey Barna*: A Tabula regni judiciaria működése. 1707–1709. Levéltári Közlemények, 9178. 2.sz. *Uő.*: A Rákóczi-szabadságharc országgyűlései. Jogtörténeti Értekezések 11., szerk. Kovács Kálmán. Bp., 1980.

A POLGÁRI TÍPUSÚ KORMÁNY LÉTREHOZÁSÁÉRT VÍVOTT KÜZDELEM MAGYARORSZÁGON (1847–1848)

Bevezetőben emlékeztetni kívánunk arra, hogy a II. József halála után összeült 1790–91. évi országgyűlés által alkotott 1791:10. törvénycikk teljes határozottsággal leszögezte: „Magyarország, a hozzá kapcsolt részekkel együtt, szabad és kormányzatának egész törvényes formáját illetően (beleértve minden kormányzékét), független, azaz semmiféle más országnak vagy népnek nincs alávetve, hanem saját állami léttel és alkotmánnyal bíró s ennél fogva ... saját törvényei és szokásai szerint, nem pedig más tartományok módjára igazgató és kormányzó ország”. E törvény szavai azonban, amelyekre a magyar rendek hosszú évtizedeken át oly sokszor hivatkoztak, semmit sem változtattak a tényleges helyzeten, Magyarország továbbra sem élt független állami életet. Önálló magyar hadügy, magyar hadsereg éppúgy nem létezett, mint ahogy önálló pénzügy sem. A külügyek intézésére – beleértve a hadüzenetet és a békekötést is – az országnak szintén nem volt semmi befolyása.

Ami pedig az állam belső igazgatását illeti, a legfelső kormányhatóság, a magyar királyi udvari kancellária (Cancellaria Regia Hungarico-Aulica) Bécsben, az udvar mellett működött. Az uralkodó a kancellária közvetítésével érintkezett a többi magyar kormánysszervekkel. – Az országban a legfőbb közigazgatási hatóság, Pozsony székhellyel, a magyar királyi helytartótanács (Consilium Regium Locumtenentiale Hungaricum) volt, amelyet az 1722–23. évi országgyűlés állított fel. – A törvény¹ szerint a helytartótanács élén a nádor (illetve ha a nádori szék nem volt betöltve, külön királyi helytartó) állott, akit távolléte esetén az országbíró helyettesített az elnöklésben. 1790-től 1848-ig mindig valamelyik Habsburg főherceg (Sándor 1790–95., József 1796–1847., István 1847–48.) töltötte be a nádori széket s egyben a helytartótanács elnöki tisztét. A megyékhez, városokhoz stb. a helytartótanács közvetítette a „királyi” rendeleteket és felügyelt azok végrehajtására. –

Bár a törvény kimondotta, hogy a helytartótanács „nem függ semmi udvari kormányzékától, hanem (mint királyi tanács) csupán az uralkodótól” (1723:101. tc.), valójában azonban a helytartótanácsnak a királlyal nem volt közvetlen kapcsolata, hanem csak a magyar udvari kancellária útján, amely a maga állásfoglalását a helytartótanács minden felterjesztéséhez hozzáfűzte. De a királyi elhatározás a magyar belügyekben végső soron mégcsak nem is a magyar udvari kancellária javaslatai alapján jött létre. Az uralkodói döntés előtt Mária Terézia óta minden ügy, Magyarországból éppúgy, mint az örökös tartományokból az államtanács (Staatsrat), majd a gyengeelméjű V. Ferdinánd idején a régenstanács szerepét betöltő államkonferencia (Staats-

konferenz), illetve a „kamarilla” elé került. A király nevében kiadott határozatok általában így születtek meg. A helytartótanácsnak alig volt önálló intézkedési joga. — Nem érdektelen megemlítenünk, hogy az 1848-at megelőző évtizedekben, az ún. reformkor egész idején a helytartótanácsban „a tanácsosok és titkárok soraiból még képviselője sem akadt a polgári átalakulás eszméinek.”² — Az ország területén működő másik kormány szerv, a m. kir. udvari kamara (Camera Regia Hungarico-Aulica), amely a kincstári jövedelmeket kezelte és a pénzügyi igazgatást irányította, ténylegesen alárendelt helyzetben volt a bécsi udvari kamarával (K.K. Allgemeine Hofkammer) szemben.

Valamennyi magyar kormányzók — a kancellária, a helytartótanács és a kamara — tisztviselőit az uralkodó nevezte ki, egyedül tőle függtek, működésükért az országgyűlésnek nem tartoztak felelősséggel.³ — A feudális-kori, fent említett kormány szerveket, mint látni fogjuk, a polgári átalakulás során, 1848. áprilisában törvénnyel szüntették meg és hatáskörüket az egyidejűleg felállított minisztérium vette át.

Tanulmányunkban azt kívánjuk nyomon kísérni, hogy milyen felismerések és küzdelmek vezettek el az önálló, parlamentáris magyar kormány, a polgári típusú független felelős minisztérium követeléséhez, majd pedig annak tényleges megvalósításához, amelyre a nyugat-európai fejlett polgári államok már számos példával szolgáltak.

Ismeretes, hogy amikor a múlt század 30-as, 40-es éveiben Magyarországon is egyre inkább érelődtek a feudalizmus felszámolásának előfeltételei, a polgári átalakulásnak, az állam és a társadalom liberális-demokratikus irányú fejlesztésének vezetőereje az árutermelő középbirtokos nemesség (benepossessionati nobiles) volt. Az ipar és a kereskedelem fejletlensége miatt ugyanis a városi polgárság nem rendelkezett megfelelő gazdasági és politikai erővel, befolyással. A fenti célkitűzések valóra váltása érdekében folyó politikai harc során a birtokos nemesség hamarosan kénytelen volt felismerni, hogy a szükséges reformoknak mindenképpen a bécsi udvar, s a csupán tőle függő, idegen érdekeket szolgáló, konzervatív-reakciós magyar feudális kormányzók állanak útjában.

A polgári átalakulást célzó reformokkal (jobbágyfelszabadítás, a földbirtok tulajdonjogát korlátozó ösiség, aviticitás eltörlése, közteherviselés, sajtószabadság, népképviselő stb.) tehát szükségszerűen összekapcsolódott a Habsburg-birodalom központi szerveitől független, önálló magyar kormányzat megteremtése, s a nemzeti függetlenségnek, önrendelkezésnek — az 1723. évi Pragmatica Sanctio⁴ által meghatározott kereteken belül — minél szélesebb körű kivívása.

Az önkormányzattal rendelkező vármegyékben a vezetés általában a középbirtokos nemesség kezében volt, az országgyűlés alsótáblája tagjainak többségét, s a döntő politikai erőt pedig a vármegyék közgyűlésén megválasztott követek (ablegati) alkoták, akiket a közgyűlés utasításokkal (instructiones) látott el. Az alsótáblán sem a városok követői, akik összesen egy szavazattal rendelkeztek, sem az egyháziak nem játszottak jelentős szerepet, minthogy a főpapok a felsőtábla tagjai voltak. Természetes, hogy a társadalmi haladásért és a nemzeti függetlenség biztosításáért megindított harc legfontosabb terepüvé a vármegyék és az országgyűlés váltak.

Az önálló, felelős magyar kormány létrehozásának rendkívüli fontosságára a rendek különösen az 1843/44. évi országgyűlés folyamán döböntek rá. Ugyanis — bár a reformok hívei az országgyűlésen többségre kerültek — minden jelentősebb javaslatukat elutasította vagy elodázta az uralkodó, akinek döntéseit a haladásellenes magyar

dicasteriumok, végső fokon pedig a bécsi kormányzók alakították ki és fogalmazták meg. — E tapasztalatok alapján a rendek több határozatban leszögezték, hogy „bizodalomuk teljesen elenyészett oly kormány iránt, mely az alkotmányos téren kívül, és felelőség nélkül működik”, s „különösen egy alkotmányosan felelős kormányban látják mind törvényeik szentségének egyedüli biztosítását, mind az ország lehető kifejlődésének egyedüli feltételét”.⁵

A polgári átalakulásért és a nemzeti függetlenségért folyó küzdelemben a szabadelvű közép-nemesség nem állott egyedül. A nagybirtokos arisztokraták között is növekedett a reformtörekvések híveinek a száma. Ezek az ellenzéki mágnások gróf Batthyány Lajos köré tömörültek. A városi polgárság liberális elemei szintén támogatták a nemesség politikai harcát. Különösen jelentős szerepe volt a nemesi és nem nemesi származású értelmiségieknek, főként a fiatalságnak, akik — noha jórészt a liberális elveken túlmutató, radikálisabb álláspontot képviselt — aktív, dinamikus, előrevívó fellépésükkel biztos támaszt jelentettek a liberális nemesség számára. A reformmozgalom vezetői, elsősorban Kossuth, gondoltak a parasztság megnyerésére is; egyre határozottabban emeltek szót az úrbériség eltörlése, a jobbágyok felszabadítása érdekében. Az „érdekegyesítés” eszméjének meghirdetése azt is célozta, hogy a bécsi udvar a jobbágyjog jogos elégedetlenségét fel ne használhassa — mint arra már korábban nem egy kísérlet történt — a nemesség progresszív mozgalmának hátbatámadására.

A szabadelvű ellenzék megélénkülő aktivitása ellen, a reformtörekvések elfojtására a bécsi udvar, a magyar arisztokrácia retrográd elemeire támaszkodva, új, hatékonyabb módszereket alkalmaz. Egyfelől a megyékben igyekeznek minden eszközzel növelni a kormány lecsökkent befolyását s megfordítani az erőviszonyokat, e célból a megyék többségében, 63 megyéből 32-ben, a főispánok helyett ún. adminisztrátorokat⁶ nevez ki, másfelől fiatal magyar mágnásokból (gróf Deseffy Emil, báró Vay Miklós, báró Jósika Samu stb.) létrehozza az aulikus Konzervatív Pártot. Ennek a pártnak az 1846. november 14-i programnyilatkozata⁷ bizonyos — a nagybirtokosok érdekeit nem sértő, félmegoldásnak is alig nevezhető — reformokat helyezett kilátásba. Ilymódon „saját reakciós ábrázatukat a haladás álarcja mögé” rejtették,⁸ ezzel az volt a főcéljuk, hogy a közelgő országgyűlés előtt az ellenzék sorait megbontva, minden eszközzel biztosítsák a kormány számára a többséget az alsótáblán, s kisebbségbe szorítsák a liberális eszméket és reformokat hirdető ellenzékot.

Az ellenzék mindinkább felismerte, hogy szintén meg kell teremtenie mozgalmának szervezeti kereteit, az Ellenzéki Pártot, tisztázni kell az alapelveket, a közös platformot, ki kell dolgozni e párt olyan programját, amely a párt különböző árnálai számára egyaránt elfogadható.

A liberális ellenzék 1847. március 15-i konferenciájára a megvitatásra került programjavaslatot Kossuth Lajos készítette el,⁹ s ebben az ellenzék egyik célkitűzéséül jelöli meg „a végrehajtó hatalom felelőségének” megvalósítását (4. pont). Ugyancsak Kossuth fogalmazta meg június elején az Ellenzéki nyilatkozat első, részletes szövegét,¹⁰ s azt Deák Ferenc öntötte lerövidített, végleges formába.¹¹ A Deák-féle Ellenzéki nyilatkozat is állást foglal a független, felelős magyar kormány megvalósítása mellett, az alkotmány egyik biztosítékának tekinti „a kormányfelelőséget, mely ... alapja leend Magyarországon is az oly igen szükséges parlamentáris kormánynak, és a

magyar kormányt leginkább megóvja idegenszerű elemek kártékony befolyásától. Ezen felelősséget ... mielőbb életbe léptetni, leend egyik legfőbb törekvésünk”.

A szabadelvű ellenzéknek Magyarország jövődjéért kormányára vonatkozó elgondolásait az Ellenzéki nyilatkozatnál jóval konkrétábban, szinte tételesen fogalmazták meg a vezérmege, Pest megye közgyűlése által elfogadott követutasítások, a minden reformkövetelést magukban foglaló, igen részletes instrukciók. A követutasítások a többi között kimondják: „I. Hogy a kormány politicájának irányát az országgyűlési többségben megnyilatkozó nemzeti akarattól vegye. II. Hogy ... a kormány legyen a nemzet szabad és önkényes akaratának természetes kifolyása. III. Hogy a kormány elég erővel és önállással bírjon, mentes minden idegen befolyástól, a nemzet akaratától vett irányban, törvényszerűleg kormányozzon ... IV. A Nemzet elegendő biztosítékkal bírjon e részben a számoltatást és felelősséget valósítani”¹²

Az utolsó rendi országgyűlésen, amelyet 1847. november 12-én a király nyitott meg néhány magyar mondattal, előterjesztették a királyi prozódiciókat,¹³ s ezekhez már kész törvényjavaslatokat mellékelte a kormány. A prozódiciók több olyan reformot is felvetettek (az ösiség kérdése, örökváltság, vámkérdés, közlekedésügy, büntetőtörvénykönyv stb.), amelyeket az ellenzék követelt; ilymódon akarta a kormány kifogni a szelet az ellenzék vitorlájából és az elodázhatatlan változtatásokat úgy kívánta megvalósítani, hogy ezekkel a kormánypolitika érdekeit szolgálja. Erre a veszélyre, amely „alkotmányos kormány hiányában” fenyeget, az Ellenzéki Párt vezetősége, az országos ellenzéki bizottság, körlevélben¹⁴ hívta fel a megyékben lévő ellenzék figyelmét.

A királyi prozódiciókra adandó válaszfelirat ügyében Kossuth november 22-én, a kerületi ülésen¹⁵ nagy beszédben foglalt állást. Kilenc pontban foglalta össze a válaszfelíratra vonatkozó javaslatainak lényegét. Témánk szempontjából a 4. pont érdemel figyelmet, amely hangoztatja: „... haladási célzataink egyik fő akadályát abban látjuk, hogy ... hazánk kormányzata nem bír azon önállással s függetlenséggel, mellyel törvény szerint bírnia kellene, miáltal nemzeti s alkotmányos iránybani haladásunk bizonytalanná tétetik”¹⁶

Az országgyűlésen hosszabb ideig nem került újra szóba a független magyar kormány iránti követelés. A hosszára nyúló, eredménytelen viták más problémák körül forogtak. A kormány és az országgyűlés között különösen az ellenzéknek a főispáni adminisztrátorok, a „Kreishauptmannok” elleni támadásai idézték elő az ellentétek, a feszültség növekedését.

Alapvető fordulatot hozott azonban az országgyűlés munkájában a február 24-i párizsi forradalom győzelmének híre, amely március 1-én terjedt el Pozsonyban. Az ebből adódó történelmi lehetőséget elsőként Kossuth ismerte fel, kezébe vette az események irányítását és új, határozottabb irányt szabott az országgyűlésnek. Elérkezettnek látta az időt arra, hogy a rendek a kormánytól az alkotmányos és a társadalmi átalakulás terén messzemenő engedményeket csikarjanak ki. Március 3-án a kerületi ülésen hatalmas beszéd kíséretében javaslatot¹⁷ terjesztett elő a királyhoz intézendő felíratra. Ebben a közteherviselést, az úrbéri viszonyok kártalanítással történő felszámolását, a politikai jogok kiterjesztését, s a népképviselést kívánta. De igen határozottan hangsúlyozta: „... hozandó törvényeink csak az által nyerhetnek életet és valóságot, ha végrehajtásukkal minden idegen avatkozástól független nemzeti kormány lesz megbízva ... Azért collegiális kormány-rendszerünknek magyar felelős ministeriummá átalakítását

minden reformaink alapfeltételének s lényeges biztosítékának tekintjük.” Jó politikai érzékkel rámutatott továbbá, hogy a Monarchia különböző országainak szoros kapcsolata és békés együttműködése csak úgy biztosítható, ha az örökös tartományokban is alkotmányos intézményeket valósítanak meg.

Ismét előtérbe került tehát a független, parlamentáris magyar kormányzat ügye, de ennek közeli megvalósítását ekkor még Kossuth sem látta reálisnak. Ezért a felírat a konkrét programpontokban a királytól idevonatkozóan egyelőre csak azt kéri, hogy küldjön ki a helytartótanács tagjai közül teljhatalmú megbízottakat, megfelelő számban, akik a király képviselőjében közvetlenül részt vesznek az országgyűlés munkájában, sikerrel előmozdítják „a hozandó üdvös törvények” mielőbbi megalkotását és személyes felelősségük mellett gondoskodnak e törvények végrehajtásáról is.¹⁸

A felírat javaslatot az alsótábla másnap, március 4-én egyhangúlag elfogadta, de a főrendi tábla – az udvar kívánságának megfelelően – halogatta annak letárgyalását. Közbeszólt azonban a március 13-i bécsi forradalom, amelyről Pozsonyban március 14-én hajnalban szereztek tudomást. Kossuth reggel a kerületi ülésen beszámolt a bécsi eseményekről, Metternich és Apponyi kancellár bukásáról, s kijelölte az országgyűlés legfontosabb, sürgős teendőit, ezek között szerepelt a nádor felkérése a felírat haladéktalan elfogadtatására és a királyhoz történő felküldésére. Délután végre a főrendek is megszavazták a javaslatot, megrettenve a bécsi forradalomtól, és mindkét tábla megválasztotta a felíratot Bécsbe vivő küldöttség tagjait. – Érdekes, hogy az esti fátylasmenet alkalmával Kossuth merészen „prejudikált”: Batthyányt mint jövődjé miniszterelnököt mutatta be a tömegnek.¹⁹

Másnap, március 15-én reggel elindult a felíratot vivő küldöttség Bécsbe. A hajón a deputáció vezetői igen fontos megállapodásra jutottak. A bécsi forradalom kitérése előtt keletkezett felírat szövegét, amelyen az ekkor gyorsan pergő idő már sok tekintetben túlhaladt, nem változtathatták meg. Elhatározták azonban, hogy a felírathoz csatolnak egy, a nádorhoz intézendő királyi kézirat-tervezetet,²⁰ amelyben az uralkodó teljhatalommal ruházza fel a nádort, mint királyi helytartót, továbbá megígéri a felíratban említett összes törvények szentesítését, legelső sorban pedig hozzájárul a független, felelős minisztérium felállításához és gróf Batthyány Lajost miniszterelnökké kinevezi. Ezt az elgondolást a nádor is magáévá tette és megígérte, sőt állását kötötte ahhoz, hogy a királyi kézirat-tervezetben foglaltakat az udvarral elfogadtatja.

A bécsi államkonferencia határozata folytán azonban a nádorhoz intézett királyi kéziratból kimaradt a minisztérium felállításának engedélyezése és Batthyány megbízása a kormány megalakításával. A március 17-én kiadott kézirat²¹ szerint a király csupán elvileg hajlandó elfogadni az országgyűlés kívánságát „független, felelős minisztérium alkotása iránt”, s felhívja a nádort, hogy a király számára „teljesen alkalmas egyéneket” jelöljön ki, az országgyűlés pedig a Pragmatica Sanctio alapján készítsen törvényjavaslatot a minisztérium hatásköréről és azt majd a többi törvényjavaslattal együtt terjessze az uralkodó „további elhatározása alá”.

Az udvar ily módon szándékozta elodázni a döntést, időt akart nyerni, remélve, hogy hamarosan kiszabadul szorongatott helyzetéből, elfojtja a bécsi forradalmat és majd azután, más körülmények között térhet vissza a magyar kívánságok újbóli megtárgyalásához. A nádor azonban, akit kötött a Batthyánynak adott szava, keresztülhúta a kamarilla számításait, az államkonferencia megkerülésével közvetlenül a király-

hoz fordult, tőle előszóban engedélyt kért és kapott ahhoz, hogy Batthyányt a miniszterelnökséggel megbízta. Erre a felhatalmazásra hivatkozva a nádor azonnal ki is nevezte a független magyar minisztérium elnökét,²² s ezt a tényt a királynak írásban rögtön jelentette.²³ A kinevezésről a nádor a törvényhatóságoknak köriratban még aznap értesítést küldött.²⁴

A „kamarilla” tehát kész helyzet elé került, s kénytelen volt hozzájárulni ahhoz, hogy a nádor kérésére a király megerősítse Batthyáynak „ideiglenes” miniszterelnökké történt kinevezését, valamint a rend és nyugalom fenntartására kapott megbízatását, — de a kancellária és a helytartótanács hatáskörének érvényben maradása mellett.²⁵

Az országnak már volt miniszterelnöke, nem volt azonban kormánya, nem voltak miniszterei, de nem volt jóváhagyva magáról a független és felelős minisztériumról szóló törvényjavaslat sem, amely Bécsbe március 23-án érkezett fel. (A javaslat szövegét március 20. és 22. között valószínűleg Kossuth, Szemere és Ghyczy Kálmán készítették el, belga, francia és német törvények, ill. alkotmányok figyelembevételével.) Ezt a törvényjavaslatot csak nagy nehézségek árán, hosszas huza-vona után sikerült az Államkonferenciával elfogadtatni. A késlekedés komoly zavarok forrásává vált. Mielőtt azonban ezeknek taglalására rátéménk, fel kívánjuk vázolni, milyen intézkedést tett a kormány nélküli miniszterelnök, hogy eleget tegyen a nádortól kapott, fent említett feladatának, s hogyan igyekezett biztosítani a bécsi udvar huzavonája miatt is egyre inkább felzaklatott országban a polgári átalakulásnak nemesi vezetés alatt történő, békés véghezviteléhez az előfeltételeket.

Batthyány már kinevezése napján, március 17-én körlevelet intézett a törvényhatóságokhoz, utasította őket a közrend, a béke és a nyugalom megőrzésére, hogy semmi se zavarja meg „a nemzeti szabadság első örömeit”.²⁶ Majd pedig felhívta a helytartótanácsot „általában a kormányzásra, hogy az ügyek fenn ne akadjanak”, különösen pedig Buda-Pest és a népesebb városok „közcsendje” feletti örökösre.²⁷

A vezető politikusok azonban tisztában voltak azzal, hogy a helytartótanács, ez a megszűnőben lévő feudális kormányzék, amely nem bírja a tömegek bizalmát, e feladatok ellátására a tornyosuló nehézségek között nem lesz képes. Ezért Batthyány javaslatára március 23-án István nádor a deszignált miniszterek közül Szemere Bertalant és Klauzál Gábort, a miniszterelnök által kinevezendő „más tekintélyes férfiakkal egyetemben” ideiglenesen felruházta „mindazon intézkedési jogaival, ... amely az egész országban és kapcsolt részeiben a rend fenntartására megkívánatik.”²⁸ Ezt a provizórikus központi kormányzert, amely a minisztérium előfutárának tekinthető, a nádori kézirat „ideiglenes ministeri országos rendőri bizottmánynak” nevezi, de hivatalos elnevezése „*ministeri országos ideiglenes bizottmány*” (a továbbiakban: MOIB, ill. Miniszteri Bizottmány) lett. A miniszterelnök két államtitkár-jelöltet, Nyáry Pál pestmegyei alispánt és Pulszky Ferencet kívánta kinevezni a Miniszteri Bizottmány további tagjaiul, de Nyáry nem fogadta el azt a megbízást (az államtitkári tisztséget sem), hanem továbbra is megmaradt a pesti Közbátorsági Választmány (vagy más néven Közcsendi Bizottmány) egyik vezetőjének.²⁹

A MOIB tehát csak három tagból állott; titkára Kiss Miklós (addig helytartótanácsi tisztvisele) lett. Amikor súlyosabb kérdésekben kellett dönteni, a tanácskozáso-

ba bevonták Nyáryt és Csányi Lászlót is. Gyakorlatilag a Bizottmány vezetője, bár erre nem kapott megbízatást, Szemere, a későbbi belügyminiszter volt.

A Miniszteri Bizottmány Pesten, március 25-től április 20-ig működött (Szemere azonban már Pozsonyban március 23-tól kezdve több ügyben intézkedett) és igen aktív, sokoldalú tevékenységet fejtett ki. Ennek főbb területeit az alábbiakban kívánjuk áttekinteni.

Rendkívül figyelemre méltó a Miniszteri Bizottmánynak, ennek a magyar alkotmányban ismeretlen, „rendhagyó” központi közigazgatási szervnek az államjogi helyzete. Természetesen nem tekinthető igazi forradalmi szervnek, nem a tömegek akaratából, hanem a nádor rendelete alapján jött létre. Mégis, ellentétben a helytartótanáccsal, amely — mint említettük — fontosabb ügyekben csak felsőbb utasításra, királyi rendeletre járhatott el, a MOIB teljesen önállóan intézkedett, „... működésében megvalósítva azt az elvet, hogy a minisztérium csak a népképviselői országgyűlésnek felelős. Minthogy pedig ilyen országgyűlés még nem volt, senkitől sem várt utasítást és intézkedéseit jóváhagyást”.³⁰ Az a régebbi nézet azonban, hogy a Bizottmány a nádorral egyáltalán nem levelezett, revízióra szorul, mert a levéltári anyagban a Miniszteri Bizottmánynak több, a nádorhoz intézett felterjesztését találtuk. Kétségtelen viszont, hogy a MOIB-nak a miniszterelnökhöz címzett, többnyire sürgető vagy szemrehányó iratai arra vallanak, hogy Batthyánytól nem utasításokat kért, hanem a Bizottmány inkább különféle intézkedésekre vagy állásfoglalásra szólította fel a miniszterelnököt, ill. rajta keresztül az országgyűlést is.³¹ Batthyány pedig, éppúgy mint a helytartótanács is, a hatóságoktól vagy más szervektől, személyektől érkezett jelentéseket, kérelmeket, stb. általában áttette a MOIB-hoz, intézkedés végett.

A Miniszteri Bizottmány szinte állandó kapcsolatot tartott fenn a helytartótanáccsal, a kamarával és a katonai főparancsnokkal, báró Lederer Ignác „hadi főkormányzó”-val éppúgy, mint a pesti Közbátorsági Választmánnyal, amelynek Klauzál is tagja volt. A MOIB rendeleteket adott ki a törvényhatóságok vezetőihez, sőt a megyék és a városok közbátorsági választmányaihoz. Ezek a szervek sűrűn (többnyire háromnaponként) beszámoltak a Bizottmánynak a politikai és a pénzügyi helyzetről, a lakosság hangulatáról, mindenekelőtt a közbiztonság állapotáról; súlyos esetekben pedig sürgönyileg tettek jelentést.

Az eleje került ügyeket a Miniszteri Bizottmány megtárgyálta, határozatot hozott, s az ügyekről és a döntésekről a titkár a tárgyalás sorrendjében jegyzőkönyvet vezetett. Alig négy hétig tartó működése során, igen nagy munkabírással, a MOIB több ezer ügyet, jelentést, iratot tárgyalt meg, s a deputációk egész sorát fogadta az ország különböző részeiből. A jegyzőkönyv³² 566 napirendi pontot tartalmaz,³³ de egy-egy napirendi pont keretén belül gyakran több hasonló ügyben foglalt állást a Bizottmány.

Intézkedéseiben a Miniszteri Bizottmányt láthatóan a *liberális nemesség politikai elgondolásai vezették*: támogatni a leendő kormánynak és az országnak a bécsi udvartól való teljes függetlenségét, megóvni a közrendet, ennek érdekében fejleszteni és felhasználni a nemzetőrséget; továbbá igyekezett biztosítani a pénzügyi stabilitást, az ipar és a kereskedelem zökkenőmentes működését. A liberális eszmék jegyében fellépett az antiszemitizmus megnyilvánulásaival szembe, valamint arra törekedett, hogy lecsendesítse a pesti radikális ifjúság megmozdulásait, fékezze a Közbátorsági Választ-

mány balratolódását, megakadályozza a forradalom plebeiusi-paraszti irányban történő továbbfejlesztését, lecsillapítsa vagy ha kell, letörje a zsellérek földfogláló mozgalmait; de ugyanakkor megpróbálta „igazságos” intézkedésekkel megbékíteni, lehetőleg megnyeri a parasztságot stb.

Egyik legfontosabb teendőjének tekintette a Bizottmány a már több helyen létrejött „örserég”, a nemzetőrség további kiépítését, felfegyverzését és kiképzését. Már első ülésén (március 25.) felhívta Lederer katonai főparancsnokot, hogy Rottenbiller Lipót pesti alpolgármesternek, a nemzetőrség ezredesének 1.000 db fegyvert adjon ki, s „a továbbiakban gondoskodjék arról, hogy Buda-Pest városába mennél több fegyver szállíttassék.”³⁴ A Miniszteri Bizottmány minden tőle telhetőt megtett, hogy a vármegyék és a városok nemzetőrségének fegyvert és lőszert szerezzen. Lederertől, a budai lőszertárból összesen 3.000 puskát kapott a megfelelő lőszerrel, de ez szinte csak csepp volt a tengerben. Napról napra érkeztek a Bizottmányhoz a városoktól és megyéktől a fegyver iránti igények.³⁵

Az osztrák parancsnokság alatt álló, idegen katonaság helyett a MOIB igyekezett kiépíteni az ország saját fegyveres erejét és arra támaszkodni. „... a polgári szabadságra alapított társadalmi átalakulásunk biztosítéka nem annyira a katonai erőben, mint inkább a felállítandó nemzeti örserégben keresendő, — mely a rend és féltelenség, a szabadság és szabadosság korlátait megítéli ...”, írja Zala, Vas és Nógrád megye, valamint Sopron városa vezetőihez intézett, azonos szövegű leiratában a Bizottmány.³⁶ — A katonai főparancsnok azonban több fegyvert nem volt hajlandó kiadni a nemzetőrségnek, arra hivatkozott, hogy csupán a sorkatonaság számára szükséges fegyverek vannak a fegyvertárban. A Miniszteri Bizottmány erre a nádorhoz fordult fegyverekért,³⁷ de eredménytelenül. (A nádor tanácsára Batthyány rövidesen osztrák és belga fegyvergyárakkal kötött megállapodást fegyverek szállítására.)

A Bizottmány és a katonai főparancsnok közötti együttműködésre egyébként számos példát találunk a MOIB iratai között. Lederer a Miniszteri Bizottmány felhívására utasítást adott a Magyarországon lévő katonai egységeknek, hogy küldjenek ki tiszteket a nemzetőrök kiképzése céljából.³⁸ — A főparancsnok a MOIB egyetértésével helyezte át katonai alakulatokat egyik megyéből a másikba, a nemzetőrség támogatására a rend fenntartásában,³⁹ illetve a Bizottmány által kiküldött „teljhatalmú megbízottaknak” katonai egységeket bocsátott rendelkezésre a német lakosság között elfajult antiszemita zavargások megfékezésére,⁴⁰ stb.

A Miniszteri Bizottmány határozottan állást foglalt az ország teljes függetlensége mellett. Amikor pl. Komárom megyében elégedetlenséget és zavart keltett az a híresztelés, hogy a leendő magyar minisztérium had-, ill. pénzügyminiszterei „a császári kormánytól fognak függeni”, a MOIB a megyéhez intézett leiratában leszögezi: „... a cél a magyar ministeriumot az austriaitól mindenben függetleníteni.”⁴¹

Már a Bizottmány működésének kezdetén üléseinek napirendjére kerülnek azok a parasztmozgalmak, amelyeket nagyrészt az úrbéri viszonyok megszüntetésére, valamint az adózásra vonatkozó törvények szentesítésének halogatása, továbbá e törvények hiányosságai (a zsellérek ügyének rendezetlensége stb.) idéztek elő. Zala, Nógrád, majd Vas megye alispánjai sürgetik a törvények mielőbbi életbeléptetését, mert egyébként „a jobbágyok jelenlegi bizonytalan állapota miatt” a közrend könnyen felborulhat.⁴² A veszprémi káptalan egyik birtokán a robotot a jobbágyok már meg is tagad-

ták.⁴³ Néhány nap múlva Veszprém megye jelentette, hogy több községben (Tótvá- zsony, Szilasbalhás) a zsellérek beverték a földesurak ablakait, az ajtókat betörve minden mozgatható magukkal vittek, sőt azzal fenyegetőztek, hogy ha nem kapnak földet, vér fog folyni. A Miniszteri Bizottmány utasítására a megyei közcsendi választmány kiküldöttjei felvilágosító szóval lecsendesítették a megmozdulást.⁴⁴

Sopron megyében a helyi szervek nem voltak képesek megfékezni Nagymarton és a szomszédos községek parasztjait, akik fel akarták szedni a síneket, ha a vasúti társaságtól két napon belül nem kapnak orvoslást még a vasútépítés idején a földek kisajátítása során elszenvedett sérelmeikre. A súlyos helyzetre tekintettel a MOIB Csányi László és Széll József „teljhatalmú megbízottakat” küldte a helyszínre, nagyobb létszámú katonai egységgel együtt. A kormánybiztosok statáriumot hirdettek, s minden komolyabb incidens nélkül helyreállították a nyugalmat.⁴⁵

Vas, Zala és a horvátországi Varasd⁴⁶ megyében a parasztok „lázasát”, földfogláló mozgalmát, amely véres verekedésekkel párosult, csak katonaság segítségével, a jobbágyok több vezetőjének letartóztatásával tudták a kormánybiztosok leszerelni. A katonaság és a parasztok között nem került sor fegyveres összetűzésre, legalábbis az iratokban ennek nem találtak nyomát. A Dunántúl számos járásában és községében, továbbá Temes, Szatmár, Heves, Zólyom megyében és több más helyen, a MOIB utasítása szerint, a megyei Közcsendi Választmány és az alispánok „felvilágosító” munkával, s a földesurak és jobbágyaik közötti békéltetés útján csillapították le a megmozdulásokat.

A Tiszántúlon is nem egy községben felbolydultak a kedélyek. Gyomán pl. a parasztok a tőlük még 1834-ben, a legelőelkülönítés során igazságtalanul elvett legelőt most önhatalmulag akarták visszaszerezni Wodianer Sámuel földbirtokostól.

A Miniszteri Bizottmány megdorgálta a gyomaiakat erőszakos fellépésük miatt és a törvényes út igénybevételére szólította fel őket. A földesúr több mint ezer hold földet ajánlott fel a parasztoknak kárpótlásul a legelőért.⁴⁷ — A példákat szinte a végtelenségig folytathatnánk, mert az ország különböző részein meglepően sok parasztmegmozdulásra került sor az általunk tárgyalt néhány héten belül, s ezek sűrűn szerepeltek a MOIB üléseinek napirendjén.

Nyilvánvaló, hogy a Miniszteri Bizottmány nem volt valamiféle „osztályok feletti” szerv. Mint már utaltunk rá, elsősorban a polgári átalakulást és a nemzeti függetlenségi törekvéseket vezető liberális középnemesség érdekeit, politikai céljait képviselte. A jobbágyok megmozdulásainak láttán fel se vetődött a Bizottmányban, hogy a parasztok földéhségének valamelyes kielégítésére javaslatot tegyen Batthyáynak, Kossuthnak vagy az országgyűlésnek. A békés átalakuláshoz, s a nemesség pozícióinak megőrzéséhez a rend és a nyugalom fenntartását tekintette elsődrendű feladatnak; kétségtelen azonban, hogy az „érdekegyesítés” elvét is szem előtt tartotta, igyekezett a földesurakat bizonyos méltányosságra bírni jobbágyaik jogos sérelmeinek orvoslása tekintetében. A Bizottmány a parasztokkal szemben ott folyamodott keményebb eszközökhöz, ahol a „felvilágosítás”, a rábeszélés, a békéltetés eredménytelennek bizonyult.

A parasztmozgalmakon kívül a fővárosban tapasztalható tömegmegmozdulások is komoly gondot okoztak a Miniszteri Bizottmánynak.⁴⁸ A felelős minisztériumot jóváhagyó királyi leirat késlekedése már március 27-én izgalomba hozta a kedélyeket.

A pesti Közbátorsági Választmány (Közcsendi Bizottmány) felhívást adott ki, amelyben utalt arra is, hogy a nemzet a függetlenség biztosításáért, ha kell, vérét is fogja áldozni.⁴⁹ Másnap pedig Perczel Mór a tehetetlennek tartott országgyűlés helyett nemzeti konvent létrehozását javasolta.⁵⁰

A MOIB a döntés elhalasztását szorgalmazta, bízva a kedvező tartalmú leirat közeli megérkezésében. Amikor március 30-án éjjel elterjedt Pesten a hír, hogy a királyi leirat – amelyről még szólni fogunk – nem felel meg a nemzet várakozásának, s a pesti Közbátorsági Választmány (Közcsendi Bizottmány) kiáltványt bocsátott ki, hogy a főváros és az egész ország népe egyesüljön a kivívott szabadság védelmére,⁵¹ a Miniszteri Bizottmány fellépett a „közrend” megóvása érdekében. A felháborodott, fegyvert és republikát követelő hatalmas néptömeget a Bizottmány mindhárom tagjának együttes erőfeszítésével, hatásos, megnyugtató szónoklatokkal, rábeszéléssel és konkrét javaslatokkal végül is sikerült lecsendesíteni és megakadályozni, hogy a tömeg a katonasággal összetűződjön.⁵² A nyugalom azonban véglegesen csak akkor állt helyre, amikor a király március 31-é, újabb kézírata végre elfogadta a független, felelős minisztérium felállítására vonatkozó elveket. Ebben a kedvező döntésben nem kis szerepe volt a pesti tömegmozgalmaknak, amelyekről mind a helytartótanács, mind a katonai főparancsnokság drámai hangú jelentéseket küldött Bécsbe.

De a MOIB tevékenysége más ügyekre is kiterjedt. Amikor pl. a pesti ifjúság március 28-án benyomult a váltótörvényszék termeibe és a latin köriratú, kétféjű-sasos bélyegzőt a Dunába akarta dobni, a Miniszteri Bizottmány hozzájárult ahhoz, hogy a bíróság új, magyar köriratú pecsétet készíttessen,⁵³ Heves megyének, majd több más törvényhatóságnak is engedélyt adott a nemzeti színek és a magyar címer használatára.⁵⁴

A nemzetiségi mozgalmak egyes, még kezdeti megnyilvánulásai is szerepeltek néhányszor a MOIB üléseinek napirendjén; ezekre itt nem térünk ki. A Miniszteri Bizottmány sokirányú tevékenységének csupán két fontos terepére kívánunk röviden utalni: az egyik az *antiszemita zavargások elleni fellépése*, a másik a „pénzkrízis” megakadályozása.

Kassáról, majd egyre több városból fordultak panasszal az izraeliták a Miniszteri Bizottmányhoz, hogy személyük és vagyonuk nincs biztonságban. Főként a német lakosság, különösen a céhpolgárság úszított a céhekbe be nem engedett zsidó kereskedők és iparosok ellen, elérkezettnek látva az időt a konkurenciával való leszámolásra. A MOIB utasította „Kassa városa elnökét”: a Közbátorsági Választmány gondoskodik róla, hogy a „békétlenek mindenkiben tiszteljék az embert, valláskülönbség nélkül, és az egyenlőség diadalát kitörésekkel szennyezni tartózkodjanak.” Felhívta a város vezetőit, hogy a nemzetőrség, végső soron a katonaság segítségével is biztosítsák az izraeliták vagyoni és személyi biztonságát.⁵⁵

Minthogy ugyanakkor Varasdról, Pécsről,⁵⁶ majd az ország más városaiból is egyre-másra érkeztek jelentések antiszemita zavargásokról, a Miniszteri Bizottmány a törvényhatóságokhoz körrendeletet intézett, s ebben igen határozottan fordult szembe az ilyen szégyeletes és káros jelenségekkel.⁵⁷

Különös helyzet alakult ki Székesfehérváron, ahol a polgármester megtagadta a Bizottmány utasításának végrehajtását, s – „a nép akaratára” hivatkozva – nem volt hajlandó hozzájárulni a városból április 8-án kiűzött zsidók visszatéréséhez.⁵⁸ A Bizott-

mány még aznap (április 8.) kiküldte, teljhatalommal felruházva, Pulszky Ferencet Fehérvárra. Pulszky, aki Lederer főparancsnoktól egy század lovasságot kapott nyomatékkal, igen erélyes fellépéssel előbb a hatóságokat, majd a másnapra összehívott népgyűlésen a polgárságot is rávette a zsidók visszabocsátására. „A szabadság nem kiváltság, ... ez olyan, mint az égő gyertya, mely nem vesz semmit világából, ha más gyertyát gyújtanak meg rajta, ... a zsidók is úgy fiai a hazának, mint mi magunk”, hangsúlyozta Pulszky.⁵⁹

A legsúlyosabb inzultusok Szombathelyen történtek. Itt sajnos a nemzetőrség egy része is részt vett április 4-én a zsidók lakásának, boltjainak, zsinagógájának kifosztásában.⁶⁰ Az antiszemita hullám a szomszédos megyékre is áterjedt, ezért a Miniszteri Bizottmány Csányi Lászlót és Széll Józsefet (Vas megye alispánját) nevezte ki „meghatalmazott biztósokul” Vas, Sopron, Veszprém és Zala megye területére a zsidóellenes zavargások megfékezése céljából (majd pedig, mint előbb láttuk, a földfogláló parasztmozgalmak lecsillapítására is). A Lederer tábornagy által rendelkezésükre bocsátott jelentős katonai erő lehetővé tette, hogy a kormánybiztosok békés úton leszereljék a további megmozdulásokat Kőszeg, Körmend, Sárvár, Vasvár, stb. helységeken is.⁶¹ A temesvári zsidóság elleni atrocitásokkal a MOIB több ízben foglalkozott.⁶² Az erélyt az alkudozásokkal párosítva, végül itt is sikerült a sérelmeket orvosolni.

Nehéz küzdelmet folytatott a Miniszteri Bizottmány a *pénzügyi krízis súlyosbodása ellen* is. A papírpénz iránt országszerte növekedett a bizalmatlanság. (Ugyanez volt tapasztalható Ausztriában is.) A lakosság félt a devalvációtól, s a szállongó hírek hatására a bankjegyeket igyekezett arany és ezüstpénzre átváltani, a takarékpénztárakból pedig kivette betéteit.⁶³ A MOIB március 28-tól kezdve szinte mindegyik ülésén tárgyalt a pénzválság elhárításáról. Intézkedett a kir. kamaránál lévő pénzek biztosítása iránt,⁶⁴ majd amikor a Pest megyei Közbátorsági Választmány kéri, hogy a nemesércpénzeket a bányavárosokból ne vigyék ki „az ország határain túlra”, a Bizottmány Batthyány Lajos miniszterelnököt „sürgetőleg felhívja a teljesítendőkről iránti rendelkezésre”.⁶⁵ Hamarosan felszólította a MOIB a kir. kamara alelnökét, gróf Andrássy Mórict, hogy függessen fel minden pénzkiviteli engedélyt.⁶⁶

A kereskedelmi bank, minthogy a bécsi gyárosok nem akartak többé hitelezni a magyarországi kereskedőknek, 2 millió pengőforint kölcsön kieszközlését kérte a MOIB-tól, „a keletkező pénzkrízis eltávoztatására”. A Bizottmány ismét Batthyányhoz fordult, feltárva, hogy állami segítség nélkül a pesti iparosok és kereskedők már a közeli napokban tömegesen csődbe jutnak. Ha pedig a több mint nyolcezer iparos és a kétezres létszámot meghaladó kereskedőseged „egy része kereset nélkül marad, úgy a közcsend és – rend, melynek őrei vagyunk, föltétlenül a vizálynak van kitéve”, írja a Bizottmány a miniszterelnöknek.⁶⁷

Sok város (Kassa, Temesvár, Eszék, Mohács, Baja, stb.) polgármestere, ill. főbírája, valamint számos megye (Tolna, Heves, Ung, stb.) alispánja⁶⁸ folyamodott ezüstpénzért a Bizottmányhoz, a kereskedelmi forgalom fennakadása miatt. Egyedül Szeged város főbírája százezer pengőforintnyi ezüstpénzt kért.⁶⁹ A MOIB a kamara alelnöke útján,⁷⁰ a közalapítványi pénztártól és más egyéb forrásokból kezdetben meg tudta szerezni a kérelmező törvényhatóságok számára szükséges pénzmennyiséget. De napokon belül a városok és a megyék további sora fordult a Bizottmányhoz ezüstpénz

kiutalása végett. Ekkor a MOIB írásban felszólította a kamara alelnökét, hogy rendkívüli futár útján eszközölje ki az osztrák nemzeti banknál nagyobb mennyiségű ércpénz sürgős szállítását, s mindenféle pénznek az ország különböző részeibe történő szállításáról értesítést kér a kamarától, hogy „nemzetőri kísérétről gondoskodhasson”.⁷¹

A Miniszteri Bizottmány számos más intézkedéssel is arra törekedett, hogy enyhítse a pénzválságot és a lehetőség határain belül biztosítsa az ipar és a kereskedelem folyamatos működését. Ez azonban – rajta kívül álló okokból – csak részben sikerülhetett. Még április 10-én is a következőket írja a Bizottmány Batthyáynak Pozsonyba: „Nagy baj a készpénz hiánya ... A megyék minden nap sürgetik a készpénzt, jönnek birtokosok, községi küldöttek, úgyhogy ha néhány millió ezüst pénz ide le nem szállítatik, a zavartul mindenütt s minden percben lehet tartani ... Minden esetre itt erélyes lépés szükséges, mind a jelen szükség kielégítése, mind a jövőendő szempontjából...”⁷²

A fentiekben legalább főbb vonásaiban megkíséreltük felvázolni a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmánynak, ennek a sajátos központi államigazgatási szervnek sokrétű tevékenységét, amellyel biztosította az átmenetet a már csak vegetáló, megszűnőben lévő feudális kormányzások működése és az új, polgári típusú kormány, a független felelős minisztérium munkájának megkezdése között, előkészítve a talajt ez utóbbi szerv eredményes ténykedése számára.

*

Az előzőekben már utaltunk rá, hogy a független felelős minisztérium létrehozásáról szóló törvényjavaslat március 23-án került fel Bécsbe. Ott az országgyűléstől a királyhoz érkező iratokat, így a szóban forgó törvényjavaslatot is a magyar kancellária országgyűlési bizottsága (dietális bizottság) vizsgálta meg és véleményes jelentését az államkonferenciához terjesztette fel döntés végett. – Megemlítjük, hogy a dietális bizottság, amelynek elnöke Szögyény László alkancellár volt, tisztán magyarokból állott (Zsedényi, Bartal, Torkos). Ezek a jól képzett konzervatív bürokraták, valamennyien udvari tanácsosok, ellentétben a bécsi néppel és az osztrák progresszív erőekkel, egyáltalán nem lelkesedtek a magyarországi változásokért.

Véleményes jelentésükben Szögyényék a törvényjavaslatot főleg négy ponton támadták: a) A királynak az országból való távollétében a teljhatalmat csak a „mostani” nádornak akarták megadni s így István nádor lemondása esetén a gyengeelméjű király helyett ismét az államkonferencia kezébe került volna a döntés Magyarország ügyeiben. b) A minisztérium hatáskörének csökkentése céljából javasolták a magyar udvari kancellária további fenntartását. Meg kell jegyeznünk, hogy még az akkori osztrák külügyminiszternek, Weissenberg-Ampringennek is az volt a magánvéleménye, hogy „felelős minisztérium és udvari kancellária egymás mellett teljes lehetetlenség”.⁷⁴ c) Magyarországnak az udvartartáshoz és a közös kiadásokhoz való hozzájárulását olyan kizárólagos királyi jognak tekintették, amely nincs miniszteri előterjesztéshez és ellenjegyzéshez kötve. d) A hadsereggel kapcsolatos legfontosabb jogokat a magyar honvédelmi minisztérium és a nádor kikapcsolásával a király számára kívánták biztosítani.⁷⁵ Az államkonferencia Lajos főherceg elnökletével lefolytatott hosszas

vita után, több vonatkozásban még merevebb álláspontot foglalt el a törvényjavaslattal szemben. Az osztrák államadósság jelentős részének átvállalását, a honvédelmi minisztériummal, illetve a hadsereggel kapcsolatos jogkörök tekintetében pedig újabb törvényjavaslat benyújtását követelte.⁷⁶ István nádor, valamint Batthyány és Deák bécsi tárgyalásainak eredményeként az államkonferencia elejtette vagy enyhítette ugyan követeléseinek egy részét, de a március 28-i királyi válaszirat,⁷⁷ amelyet másnap olvastak fel az országgyűlés két táblájának együttes ülésén, így is nagy felháborodást keltett. Batthyány a nádor közbelépését kérte a királyi válasz megváltoztatása érdekében, mert ha ez nem történik meg, sem ő, sem társai nem vállalhatnak részt a felelős minisztérium munkájából.⁷⁸ A nádor vállalta a feladatot, azzal, hogy ha nem ér el sikert, lemond méltóságáról. – A kerületi ülésen Kossuth éles támadást intézett a „kamarilla” tagjai ellen, majd az alsó tábla ült össze és egyhangúlag igen erélyes tiltakozást fogadott el a királyi leirattal szemben, s azt teljes egészében elvetette. A főrendi tábla is csatlakozott ehhez a határozathoz.⁷⁹ (A leirat pesti hatásáról már korábban szólottunk.)

Az országgyűlés ellenállása, különösen pedig a Pesten, Pozsonyban és másutt is megnyilvánuló, forradalmi hangulatú tömegdemonstrációk riasztó hírei megdöbbentették az udvart. A táviratilag Bécsbe felrendelt Batthyány, Deák, Eötvös tárgyalásai a kancellária és az államkonferencia vezetőivel, valamint a nádornak Pozsonyban Kossuthal történt megállapodása végül is odavezettek, hogy új királyi leirat született, amely megadta a *mindenkori* nádornak a teljhatalmat, hozzájárult a kancellária megszüntetéséhez, a közös költségekről való döntést a következő országgyűlésre bízta, a hadsereggel kapcsolatos új javaslat benyújtásától elállt, tehát úgyszólván minden tekintetben elfogadta az eredeti törvényjavaslatot. A március 31-én felolvasott leirat⁸⁰ az országgyűlés tagjainak meglegedését és örömét váltotta ki. Még aznap válasziratban mondtak köszönetet a királynak.

Ezt követően, április 2-én végre Batthyány felterjeszthette minisztériumának névsorát királyi jóváhagyásra.⁸¹ (A javasolt névsort egyébként március 23-án már Batthyány nyilvánosságra hozta.) A király a független felelős minisztériumról szóló törvényjavaslatához április 7-én hozzájárult;⁸² ugyanazon a napon történt meg a minisztereknek a király általi kinevezése is. Az államkonferencia előző napi ülése ugyanis, bár igen aggályosnak találta Kossuth részvételét a kormányban, elfogadta a javasolt személyeket, „mivel a dolgok jelen állapotában más alternatíva ki van zárva”.⁸³

Mint ismeretes, a független, felelős minisztérium alakításáról szóló törvényt, amely az 1848. évi 3. törvénycikként került bele a Corpus Jurisba, a király – a többi harminc törvénnyel együtt – Batthyány ellenjegyzésével szentesítette és április 11-én átadta az országgyűlésnek.

A minisztérium április 12-én Pozsonyban, a nádor elnökletével tartotta az első „ministeri tanácsulást”; az ülésen konkrét, részletes határozatot hoztak a kancellária, a helytartótanács és a kamara működésének megszüntetéséről,⁸⁴ amelyet már a minisztérium felállításáról hozott törvény elvileg kimondott. A következő ülést a minisztertanács április 15-én már Pesten tartotta, s azon Batthyány elnökölt. Az ülésen proklamáció kibocsátását határozták el arról, hogy „a ministerium a kormányt átveszi s a törvény, szabadság, rend és a nemzet további kifejlésének érdekében minden honpolgárt közremunkálásra felhív”.⁸⁵

Megjelent: Jogtörténeti tanulmányok III. Bp., 1974. 177–191., továbbá: L'établissement du gouvernement de type bourgeois en Hongrie. Studia Jurid. Auctorit. Univ. Pécs Publicata In: Entwicklungsfragen der Verwaltung in Mitteleuropa. 1972.

Jegyzetek

- 1 Az 1723: 97., 98., 101., 102. törvénycikkek.
- 2 *Felhő Ibolya–Vörös Antal*: A helytartótanácsi levéltár. Bp., 1961. 23.
- 3 A magyar kormányzervekre vonatkozóan lásd *Ember Győző*: A magyar királyi helytartótanács ügyintézésének története 1724–1848. Bp., 1940.; *Ember Győző*: A magyar királyi helytartótanács gazdasági és népvédelmi működése III. Károly korában. Bp., 1933.; *Felhő Ibolya–Vörös Antal*: im.; *Nagy István*: A magyar kamara 1686–1848. Bp., 1971.: *Eckhart Ferenc*: 1848, a szabadság éve. Bp., 1948.
- 4 Az 1723. évi 1. és 2. törvénycikk, amely a Habsburg-háznak a magyar trónra való örökösödési jogát a család nőágra is kiterjeszti s kimondja, hogy az uralkodó az örökös tartományokat és Magyarországot „indivisibiliter et inseparabiliter” együtt bírja. A törvény nem hoz létre Ausztriával közös jogintézményeket, de utal a külső erőszak elleni közös védelemre.
- 5 Országgyűlés Irományok, V. k. 72. és 88.; vö. 13. jegyzetünkkel.
- 6 A megyék ellenállásának megtörése végett a bécsi udvar azoknak a főispánoknak a helyére, akiket más tisztségük elvont a megyék irányításától, vagy akik a kormány utasítását nem hajtották végre, főispáni helytartókat, más néven adminisztrátorokat nevezett ki. Az ellenzék nagy harcot vívott az országgyűlésen (1847–48.) az adminisztrátori rendszer ellen.
- 7 A Konzervatív Párt programnyilatkozatát és az azt megelőző tanácskozásokat l. *Horváth Mihály*: Huszonöt év Magyarország történetéből 1823-tól 1848-ig. 3. kiad. III. k. Bp., 1886. 183. s. köv. o.
- 8 l. *Spira György*: A magyar forradalom 1848–49-ben, Bp., 1959. 51.
- 9 Kossuth eredeti fogalmazványát l. OL. Vörös Antal gyűjt. 433/b.sz.
- 10 OL uo. 435/a. sz. és *Barta István*: Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen 1847/48. Bp., 1951. Forrásanyag (továbbiakban: Forrásanyag) 28. sz.
- 11 OL uo. 435/b. sz. és Forrásanyag 29. sz.
- 12 OL uo. 530. sz.; Forrásanyag, 34. sz. – A követutasításokat elkészítő bizottság elnöke a két alispán: Nyáry Pál és Szentkirályi Móric voltak, tagjai a többi között Kossuth, Eötvös, Fáy András stb. Pest megye levéltára. (E jelzetet l. Forrásanyag, 168., l. láb.) – A követutasítást az 1847. aug. 31.–szept. 10-ig tartott megyei közgyűlés fogadta el, némi módosítással. A követeket, Szentkirályit és Kossuthot okt. 18-án választotta meg az újabb közgyűlés.
- 13 A propositiókat és a törvényjavaslatokat l. Felséges első Ferdinánd... által szabad kir. Pozsony városába 1847. esztendei sz. András hava 7-ik napjára rendeltetett Magyarország közgyűlésének Irományai (a továbbiakban: Irományok), 4. s. köv. o.
- 14 OL Vörös Antal – gyűjt. 37. sz.; Forrásanyag 69. sz.
- 15 Az ún. kerületi ülések célja az országgyűlési tárgyaknak a plenáris tárgyalásra történő előkészítése volt. Az alsótábla általában addig nem hozott döntést, míg a megyék követei a kerületi üléseken, melynek elnökét maguk választották, ki nem alakították állásfoglalásukat.
- 16 Teljes szövegét l. Forrásanyag, 71. sz.; a felirati javaslatot pedig, amely lényegileg Kossuth álláspontját foglalja össze, l. Irományok, 43. s. köv. o.
- 17 A beszédet és javaslatot l. OL Vörös Antal-gyűjt. 1045. sz.; Forrásanyag 144. sz.
- 18 A feliratban mutatkozó ellentmondások részletes megvilágítását l. *Károlyi Árpád*: Az 1848-diki pozsonyi törvénycikkek az udvar előtt. Bp., 1936. (a továbbiakban: *Károlyi Árpád*: im.) 7. s. köv. old.
- 19 *Eckhart Ferenc*: 1848, a szabadság éve. Bp., 1948. 72.
- 20 A királyi kézirat-tervezetét l. *Károlyi Árpád*: im., Okiratok 3/a. sz.
- 21 Irományok, 84. o., 66. sz.
- 22 *Károlyi Árpád*: Gróf Batthyány Lajos főbenjáró pöre, Bp., 1932. II. k. Függelék, 605. o. 1/c. sz.

- 23 Uo. 1/d. sz.
- 24 OL Nádori osztály, 2135. csomó, 501. sz.
- 25 *Károlyi Árpád*: im., Okiratok, 10. sz. (l. 20. lábjegyzet)
- 26 OL Az 1848/49-i minisztériumi levéltár, (továbbiakban: OL 1848/49.) H 2. Miniszterelnökség, Általános iratok, 1/1848. eln. sz.
- 27 OL 1848/49. H 12. Belügyminisztérium, Közösen kezelt ált. iratok, Vegyes, iktatatlan, 1848. márc. 23. – A fogalmazvány szövegét közli *Fábián Istvánné*: Az első magyar felelős minisztérium megszervezése c. alapos tanulmánya, amelyre munkánk több helyén támaszkodtunk. (Kézirat.) Bp., 1971. 12–13.
- 28 OL 1848/49. Miniszterelnökség, 209/1848. eln. sz.
- 29 *Pulszky Ferenc*: Életem és korom II. k. Bp., 1880. 66.
- 30 *Ember Győző*: Az 1848/49-i minisztérium levéltára. Bp., 1950. (a továbbiakban: *Ember Győző*: im.) 17.
- 31 OL 1848/49. H 2. Miniszterelnökség, 115/1848. sz. A Batthyányhoz intézett iratában a MOIB határozottan állást foglal a Bécs számára történő „katonaadás”, valamint „a státusadósság-vállalás” ellen, s leszögezi, hogy a határokon túlról a magyar katonaságot okvetlenül vissza kell hozni.
- 32 OL 1848/49. H 1. Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány, 1848. (a továbbiakban: OL MOIB Iratok), Jegyzőkönyv, mutatóval.
- 33 Az egykorú jegyzőkönyv a 448. számtól elveszett; e rész pótlását Fekete Nagy Antal készítette az 1920-as évek végén. L. *Ember Győző*: im. 18.
- 34 OL MOIB Iratok, 2. sz.
- 35 Pl. Debrecen 1.500, Szeged 2.000, Csongrád és Vas m. 3–3000, Baranya m. 4.000, Tolna m. 5.500 drb. fegyvert igényelt. OL MOIB Iratok 118., 36., 174., 160., 180., 164., és 152. sz.
- 36 OL MOIB Iratok, 11., 12., 14. és 17. sz.
- 37 OL uo. 63. sz.
- 38 OL uo. 188. sz.
- 39 OL uo. 194. sz.
- 40 OL uo. 265. sz.
- 41 OL MOIB Iratok, 16. sz.
- 42 OL uo. 11., 12., 17. sz.
- 43 OL uo. 6. sz.
- 44 OL uo. 63. sz.
- 45 OL MOIB Iratok, 429. sz., stb.
- 46 OL uo. 406. sz.
- 47 OL uo. 375. sz. – A parasztmozgalmakra l. *Spira György*: Parasztságunk és az első magyar polgári forradalom nemesei vezetése, Századok, 1948.; *Ember Győző*: Iratok az 1848-i magyarországi parasztmozgalmak történetéhez. Bp., 1951.
- 48 Szemeréék véleménye szerint is ki kell azonban használni a pesti tömegmegmozdulásokat az udvar macacságának megtörésére. L. Szemerének márc. 25-én Kossuthhoz írott levelét; közli *Waldapfel Eszter*: A forradalom és szabadságharc levelestára. Bp., 1950.
- 49 *Szeremley Samu*: Magyarország krónikája az 1848–49. évi forradalom idejéről. Pest, 1867. I. k. 53.; továbbá *Mód Aladár*: Pártharcok és a kormány politikája 1848–49-ben. Forradalom és szabadságharc. Bp., 1948.
- 50 L. erre és általában a pesti Közcsendi Bizottmány működésére *Csizmadia Andor*: A nemzeti bizottságok állami tevékenysége (1944–1949.) Bp., 1968. 25–37.
- 51 OL H 148. Nyomatványok 1848–49.
- 52 *Kiss Ernő*: Szemere Bertalan. Kolozsvár, 1912. 102–103.
- 53 OL MOIB Iratok, 25. sz.
- 54 OL uo. 71. és 106. sz.
- 55 OL uo. 28. sz.
- 56 OL uo. 44., ill. 256. sz.
- 57 Magyar-Zsidó Szemle, 1884. I. évf. 413.; l. *Meszlényi Antal*: A miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány működése 1848. márc. 23. – április 20. Századok, LVIII. évf. 726., l. láb. – Az an-

- tiszemita zavargásokra l. *Nemes Dezső*: A munkásság szerepe az 1848/49-es forradalomban. Forradalom és szabadságharc. Bp., 1948. 283., 293., 308.
- 58 OL MOIB Iratok 189. sz.
- 59 *Pulszky Ferenc*: im. 77.
- 60 OL MOIB Iratok 265. sz.
- 61 OL uo. a 265. sz. mellett található irat.
- 62 OL uo. 432., 530. sz.
- 63 A pénz-kriszre l. *Sinkovics István*: Kossuth az önálló pénzügyek megteremtője. Kossuth-Emlékkönyv, Bp., 1952., 114–117.
- 64 OL MOIB Iratok 33. sz.
- 65 OL uo. 37. sz.
- 66 OL uo. 358. sz.
- 67 OL uo. 141. sz.
- 68 OL MOIB Iratok 152., 155., 227. sz. stb.
- 69 OL uo. 422. sz.
- 70 Voltak olyan esetek is, amikor a MOIB a helytartótanácshoz tette át intézkedés végett a megyék (pl. Bihar megye) ezüstpénz iránti kérelmét. OL. uo. 61. sz.
- 71 OL uo. 230. sz.
- 72 OL 1848/49. H 2. Miniszterelnökség 115/1848. sz. – A jelentés teljes szövegét közli *Sinkovics István*: Kossuth Lajos az első magyar felelős minisztériumban. Bp., 1957. Forrásanyag, 2. sz.
- 73 *Ember Győző*: im. 18.
- 74 L. Weissenbergnek János főherceghez április 7-én kelt levelét. Idézi *Károlyi Árpád*: im. 60., 10. lábja.
- 75 A kancellária országgyűlési bizottságának véleményes jelentését l. *Károlyi Árpád*: im., Okiratok, 12. sz. A./
- 76 Az államkonferencia tárgyalására l. *Károlyi Árpád*: im. 71–75.
- 77 *Pap Dénes*: Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez 1848–49. Pest, 1868. I. 36.
- 78 A rendi tábla Naplója, 197. s köv. old. (Barta István: im. 69. old., 178. lábja.)
- 79 Vö. *Barta István*: im. 69–70.
- 80 *Pap Dénes*: im. I. 44.
- 81 *Károlyi Árpád*: im., Okiratok, 19. sz.
- 82 A királyi leiratot az országgyűléshez április 8-i dátummal küldték meg. Irományok, 168. sz.
- 83 *Eckhart Ferenc*: 1848, a szabadság éve. Bp., 1948. 91.
- 84 OL. 1848/49-i minisztertanácsi jegyzőkönyvek. – A kancellária ápr. 15-én, a helytartótanács ápr. 10-én zárta le az ügyiratok kiadását. L. *Fábián Istvánné*: im. 13. – A helytartótanács április végén, a kamara április 26-án szüntette be működését.
- 85 OL. uo. – A kiáltvány április 16-án jelent meg. L. *Pap Dénes*: im. I. k. 24. sz.

ÁLLAMJOGI VÁLTOZÁSOK A „MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG” IDEJÉN 1918/19-BEN

I.

A dualizmus államrendszerének felbomlása. A Magyar Nemzeti Tanács. A „népkormány” megalakulása

I. Az I. világháborúban elszenvedett teljes katonai vereség, a monarchia népeinek nemzeti törekvései, függetlenségi, felszabadulási mozgalmi, a háborútól annyit szenvedett, nélkülöző néptömegek megmozdulásai – történelmi szükségszerűségként – az osztrák-magyar monarchia felbomlásához vezettek.¹ A félévszázados dualista államrendszer romjain az új, független államok egész sora jött létre, közöttük az önálló magyar állam is.

A Habsburg birodalom megmentésére, új közjogi szerkezetben való további fenntartására tett kísérletet Károly, mint osztrák császár 1918. október 16-án kibocsátott manifesztuma, amely szerint Ausztria, Habsburg jogar alatt, szövetséges állammá alakul és abban minden nép külön autonóm államot alkot „letelepülési területén”. Az érintett népeket felhívja, hogy nemzeti tanácsaik útján vegyenek részt a munkában. A kiáltvány szerint a nemzeti tanácsokat az egyes nemzeteknek a birodalmi gyűlésben, a „Reichsrat”-ban résztvevő képviselői alkották volna.² Az uralkodó, illetve a mögötte álló osztrák-német reakciós nacionalista körök abban reménykedtek, hogy a kiáltvány megfelelő alapot nyújt a Wilsonnal való tárgyalások folytatásához, sikerül elkerülniök a birodalom teljes széthullását, s megakadályozhatják – többek között – az antant által már előzőleg elismert csehszlovák állam létrejöttét. – Az érintett népek (csehek, lengyelek, szlovének, ukránok stb.) sorra elutasították a túlhaladott császári manifesztumot, amely így nem gátolta, hanem inkább siettetette az önálló államok kialakulását.

Nem tekinthetjük feladatunknak, hogy a felbomló Habsburg birodalom többi népeinek, nemzeteinek sorsát, államjogi helyzetük alakulását nyomon kísérjük. Csupán arra szorítkozunk, hogy annak a nagy útnak főbb állomásait felvázoljuk, amelyet Magyarország néhány hónap leforgása alatt államjogi vonatkozásban megtett s amelyeknek során a feudális-kapitalista vezető réteg októberi kísérletétől: a kiegyezési törvényekben lefektetett dualista kapcsolatoknak a personalunióval való felcserelésétől a polgári demokratikus forradalom győzelme nyomán létrejött „Népköztársaságon”³ az első szocialista magyar állam, a Tanácsköztársaság kikiáltásáig eljutott.

A fent említett uralkodói kiáltvány, Wekerle magyar miniszterelnök követelésére kimondotta, hogy Ausztria föderatív átalakulása „a magyar szent korona országainak” integritását semmiképpen nem érinti.³

A magyar uralkodó osztályoknak ekkor még fogalmuk sem volt arról, hogy „a junkerek és a plutokrácia osztályuralma” éppenúgy tarthatatlan, mint a magyarság szupremáciája. – A császári manifesztum kibocsátásának napján, az október 16-ára

összehívott magyar országgyűlés képviselőházában Wkerle bejelentette, hogy Ausztria federalizálása következtében Magyarország a perszonális unió alapjára helyezkedik.⁵ Ezzel – a kiegyezési törvények fokozatos felszámolása útján végrehajtani kívánt – „változással” a konzervatív-reakciós rendszer lényegében változatlan fenntartását, átmentését kívánták elérni. Az igazságügyminiszter az alkotmányreformra vonatkozóan törvényjavaslatot dolgozott ki,⁶ amely az 1867. évi kiegyezés hatályon kívül helyezésével, de az 1723. évi pragmatika szankció jogalapján állva, mint a javaslat indokolása kifejti „az 1848. évi jogállapotra, vagyis a tiszta perszonálunióra tér vissza.” A javaslat-hoz a Minisztertanács 1918. október 21-i ülésén hozzájárult, de az események folytán már nem volt lehetősége arra, hogy azt az országgyűlés elé terjessze. Épp így nem kerülhetett előterjesztésre „A nádori méltóság betöltéséről és a nádor jogköréről” szóló törvényjavaslat sem, amely szintén a dinasztia és a magyar uralkodó osztályok érdekeit kívánta szolgálni, Habsburg József főherceg nádorrá választásával.⁷

A hatalmas kormánypárti többséggel szembenálló kislétszámú ellenzék, főként Károlyi Mihály és pártja a köztársaság követeléséig ekkor még nem jutott el. „Magyarország függetlenné válását Ausztriától úgy képzelte el, hogy a két országot továbbra is egybefűzi az uralkodó személyének közössége.”⁸ A Wekerle–Tisza-féle elgondolást és Károlyiék álláspontját azonban tartalmilag áthidalhatatlan szakadék választotta el. Károlyi október 16-án a képviselőházban beterjesztett 12 pontos felirati javaslatában a magyar állam teljes függetlensége és az azonnali béketárgyalások mellett az ország belső átalakulását, a társadalom mélyreható demokratizálását, az általános, egyenlő, titkos választójogot, a sajtó, a gyülekezés és egyesülés szabadságát, a földnélküli tömegek földhöz juttatását stb. követelte. S ami szintén hiányzott a kormány terveiből: sürgette a nemzetiségi kérdés rendezését a jogegyenlőség alapján, a Wilson-féle javaslatok⁹ szellemében, de az ország területi integritásának megőrzésével.¹⁰ A képviselőházi többség elvetette Károlyi javaslatát.

2. A katasztrófális hadihelyzet s a tömegek forradalmi hangulatának felizása folytán rohamosan éleződött a régi rendszer belső válsága. Október 23-án a Wekerle kormány lemondott. Végre október 25-én a munkásság, a radikálizálódó értelmiség és kispolgárság részéről jövő bátorítás és nyomás hatására, az érintett népek közül szinte utolsóként (október 21-én már az osztrák-németek nemzeti tanácsa is létrejött), Magyarországon is megalakult¹¹ a *Nemzeti Tanács*, Károlyi Mihály elnökletével, az Egyetem utcai Károlyi-palotában. Siettetten a Nemzeti Tanács színrelépését Wilson október 23-i jegyzéke is, amelyben leszögezte, hogy a háborúért felelős régi rezsim képviselőivel nem hajlandó a békéről tárgyalni, tőlük csak a megadást fogadja el.¹²

A Nemzeti Tanács megalakulása az addig egymással csak laza együttműködésben lévő ellenzéki pártok: a függetlenségi és negyvennyolcas Károlyi párt, a magyarországi szociáldemokrata párt és a Jászi-vezette országos radikális polgári párt zártkörű, bizalmas értekezletén történ meg. Ugyanezen a napon, bár a Nemzeti Tanácstól függetlenül, de annak programjához csatlakozva, jött létre a 12 tagból álló Katonatanács¹³ is, Csernyák Imre repülőszázados vezetésével, rövidesen pedig Pogány József lett a Katonatanács elnöke. A Nemzeti Tanácsban résztvevő tagok személyéről csak később döntöttek, s a 20 tagú intézőbizottság névsorát október 29-én hozták nyilvánosságra.¹⁴

A *Nemzeti Tanács* október 26-án „Magyarország népéhez” *proklamációt*⁵ adott

ki, amelyet Jászi Oszkár és Kunfi Zsigmond fogalmazott meg. E kiáltvány, amely jó részt Károlyi fent említett felirati javaslatát fejlesztette tovább, 12 pontban sorolja fel a szövetséget demokratikus erők követeléseit, vázolja politikai programját. Követeli az ország teljes függetlenségének kimondását, a háború azonnali befejezését, külön békét, a németekkel való szövetség felbontását. Belpolitikai vonatkozásban az ország demokratikus átalakítása érdekében eltávolítandó a régi parlament és a kormányrendszer, azonnal fel kell oszlatni a képviselőházat és mielőbb új választásokat tartani az általános, egyenlő és titkos, a nőkre is kiterjedő választójog alapján. A követelések között szerepel az egyesülési, gyülekezési és sajtószabadság megvalósítása, a cenzúra eltörlése; általános amnesztia a politikai elítéltek részére; a nép földhöz juttatása, széles körű szociálpolitikai reformok, a dolgozók, a hazatérő katonák sorsának jelentős javítása. Meg kell akadályozni, illetve közcélokra igénybe kell venni a túltengő tőkefelhalmozást, – hirdeti a Nemzeti Tanács kiáltványa. A proklamáció a nemzetiségi kérdést a wilsoni elvek alapján tervezi megoldani; önrendelkezési jogot kíván adni az ország nem magyar ajkú népeinek s ily módon biztosabb alapokra helyezni az állam területi integritását. Ugyanakkor elismeri az újonnan létrejött ukrán, lengyel, cseh, délszláv és osztrák-német nemzeti államokat. *Nem érinti a kiáltvány az állam és kormányforma kérdését*, a Nemzeti Tanácsot létrehozó pártok ugyanis ekkor még nem jutottak el a köztársaság feltétlen igenléséig.

A Nemzeti Tanács programja kifejezte a háborúellenes erők óriási többségének akaratát, a követelések *általánosságban történő megfogalmazása* pedig lehetővé tette, hogy „a forradalmi tömegek *többet értsenek belőle*, mint amennyire a kiáltvány szerzői gondoltak”.¹⁶ Tehát a Nemzeti Tanács megalakulása meggyorsította a demokratikus erők tömörülését és aktivizálódását.

A régi renddel szemben álló, békét és gyökeres forradalmi rendszerváltozást követelő tömegek a Nemzeti Tanácsot saját *új hatalmi szervüknek*, annak elnökét, Károlyi Mihályt pedig az ország új vezetőjének tekintették s október 27-én az Országház téren óriási tömeggyűlésen csatlakoztak a Nemzeti Tanács programjához. De Károlyiék nem szándékoztak forradalmi úton kezükbe ragadni a hatalmat, hanem „legálisan”, a királytól kívántak megbízást kapni a kormányzat átvételére. A király megbízottja, József főherceg azonban, szembeszegülve a néptömegek akaratával, a levitézlett rendszer megmentésének utolsó kísérleteként október 29-én Hadik Jánost nevezte ki a „koncentrációs” kormány elnökévé, aki már meg sem tudta alakítani kabinetjét.

Az általános bomlás ugyanis az erőszakos szervekre is gyorsan áterjedt. Október 30-án a munkásokon, polgárokon kívül katonák, tisztek, matrózok, a rendőrség alakulatai, vasutasok, postások stb. is csatlakoztak az Astória Szállóban ülésező Nemzeti Tanácshoz és felesküdtek rá. Károlyiék azonban még mindig nem léptek a cselekvés útjára. A növekvő forrongás, a kibontakozó fegyveres felkelés során a katonák, zömükben mundérba öltöztetett parasztok, munkások, a katonatanács irányításával az október 31-ére virradó éjjel elfoglalták a városparancsnokságot, a pályaudvarokat, megszállták a főpostát, a telefonközpontokat, a főkapitányságot, a Nemzeti Bankot stb. A háborútól megcsömörlött munkások, parasztok, radikális értelmiségiek, függetlenségi érzelmű polgárok *forradalma úgyszólván vér nélkül*, ellenállásba nem ütközve *győzött* a Nemzeti Tanács nevében, de annak passzivitása mellett, mondhatni akaratára. „Mi nem akartuk még átvenni a hatalmat, mi szervezni akartuk erőnket. De eköz-

ben már az egész forradalom kifejlődött ... A nép maga csinálta meg a forradalmat, a nép vette kezébe a hatalmat és adta át a Nemzeti Tanácsnak” — írja Károlyi Mihály.¹⁷ A polgári demokratikus forradalom győzelme nyomán a *Nemzeti Tanács lett a hatalom tényleges birtokosa*, noha még jogilag a király és a régi parlament a helyén maradt. A munkástanács¹⁸ is a Nemzeti Tanács mellett foglalt állást s felesküdt rá a katonaság, a munkásság, a radikális polgárság, a rendőrség stb.; de a régi rendszer megrettent hivei is, élükön József főherceggel, az OMGE uraival, a főpapsággal és a nagyburzsoáziával, igyekeztek személyüket és vagyonukat a Nemzeti Tanács oltalma alá helyezni, megígérve a lojális támogatást.

3. A Nemzeti Tanács egyideig a forradalom győzelme után is ragaszkodott a „legalitáshoz” s Károlyi október 31-én reggel József főherceg kezéből vette át az események folytán kényszerhelyzetbe került király megbízását kormányalakításra. A *Károlyi kormány*,¹⁹ amelybe egyetlen hazai nemzetiség képviselőit se vonták be, még aznap letette az esküt József főherceg előtt, majd *proklamációt bocsátott ki*,²⁰ ebben kinyilvánítja, hogy „a nép forradalma győzött”, magát „az első magyar népkormány”-nak nevezi s megvalósítandó kormányprogramként lényegileg megismétli a Nemzeti Tanács október 26-i kiáltványában foglalt követeléseket.

Az országszerte kirobbanó tömegfelháborodás, a Habsburg-ellenes és a köztársaság kikiáltását sürgető viharos tüntetések, a nagyüzemi munkásság határozott állásfoglalása következtében a kormány november 1-én kérte és megkapta a királytól esküje alóli felmentését, és a Nemzeti Tanács ülésén annak új elnöke, Hock János kezébe tett esküt, miután az ülésen ismertetett nyilatkozata szerint a kormány *az államforma tekintetében a döntést a legfeljebb hat héten belül összeülő alkotmányozó gyűlésre bízta*, amelynek tagjait az általános, egyenlő, titkos, a nőkre is kiterjedő választójog alapján fogják megválasztani.²¹ A köztársaság proklamálására tehát még mindig nem került sor.

Mint ahogy a kormány, három pártonkívüli szakember kivételével, a Nemzeti Tanács tagjaiból alakult, a *Tanácsot újrászervezték* s abba az eredeti három párt mellett rövidesen egy sor más, a régi rendszerrel többé-kevésbé szembenálló pártot²² is bevontak, ezzel polgári — kispolgári irányban szélesítették ki az új hatalom tömegbázisát. Károlyi helyett Hock János függetlenségi párti országgyűlési képviselő, katolikus plébános lett a Nemzeti Tanács elnöke, aki kevésbé progresszív elveket vallott, mint Károlyi és a következő hónapok során sem tudott lépést tartani Károlyi politikai nézeteinek fejlődésével.

A Nemzeti Tanács és a kormány egymás között megállapodásban szabályozta a két szerv viszonyát.²³ Eszerint „... a kormány a Nemzeti Tanács végrehajtó és kormányzó szerve gyanánt szerepel.” A végrehajtó hatalom gyakorlásával kapcsolatos és a kormányzati intézkedést igénylő ügyekben nem a Nemzeti Tanácshoz, hanem a kormányhoz, az illetékes minisztériumokhoz kell fordulni. „A Nemzeti Tanács működését továbbra is fenn fogja tartani, mint a kormány ellenőrző szerve.” Ezzel a megállapodással a Nemzeti Tanács *a tényleges hatalmat a kormányra ruházta* és csak a közelebbiről meg nem határozott ellenőrző hatáskört tartotta fenn magának. A november 16-i naponta ülésező Nemzeti Tanács gyakorolta is ezt az ellenőrző jogkört a kormány tevékenysége felett, meghallgatta a miniszterelnök, illetve a kormány egyes tagjainak beszámolóit, ezekre vonatkozóan állást foglalt, hozzájárulást, felhatalmazást adott a

kormánynak, például a belgrádi fegyverszüneti egyezmény aláírásához, bizonyos jogszabályok megalkotására hívta fel a kormányt stb.²⁴ — *A Nemzeti Tanács különösen az első időkben igyekezett kiépíteni a saját központi (és vidéki) szerveit*. Az előbbiekközött a legjelentősebb szerepet az *NT Irodája* játszotta, amelynek kezdetben Landler Jenő volt a vezetője.²⁵ Az Iroda vezette az NT adminisztrációját, tartotta a kapcsolatot a vidéki nemzeti tanácsokkal, intézte a levelezést, a panaszügyeket, szervezte az NT üléseit. — *Az NT Szaktanácsai*, amelyekbe a tudomány és a gyakorlat kiváló szakembereit vonták be, lényegében az országgyűlési bizottságokhoz hasonlóan működtek és segítették az NT, valamint a kormány munkáját. Nyolc Szaktanács alakult,²⁶ az Igazságügyi Szaktanács ügyvezetője Szladits Károly professzor lett. Az NT „erkölcsi pártfogása alatt” működött az Országos Propaganda Bizottság.²⁷ A nemzeti tanácsok vidéki hálózata, helyi szervei, a városi, megyei stb. nemzeti tanácsok országszerte kiépültek, sőt nem egy helyen (pl. Nagyvárad, Szeged) a nemzeti tanács hamarabb megalkult, mint a fővárosban, a köztársaság egyidejű követelése mellett. —

II.

A „Népköztársaság” proklamálása. — A kormány, mint az állami főhatalom birtokosa

1. *Az állam és kormányforma kérdésében*, mint említettük, a forradalom győzelme után nem történt döntés. Azonban egyrészt az itthon egyre fokozódó tömegnyomás hatására, másrészt a német köztársaság november 9-i és az osztrák köztársaság november 13-i kikiáltására, valamint IV. Károly ismeretes eckartsau-i nyilatkozatára tekintettel nem lehetett — az alkotmányozó gyűlés összehívására várva — tovább halasztani az állásfoglalást. Valójában már a Nemzeti Tanács november 11-i ülésén megszületett a határozat a köztársaság sürgős proklamálására. Ennek megvalósítása érdekében ünnepléses felhívást intéztek az ország valamennyi nemzeti tanácsához.²⁸

A társadalom különböző osztályainak és rétegeinek kiküldötteiből november 16-ára összehívták a *Nagy Nemzeti Tanácsot*, a polgári forradalom államának legfőbb hatalmi szervét, amely — ideiglenes megoldásként — a *nemzetgyűlés szerepét volt hivatva ellátni*. A vidéki nemzeti tanácsok, a politikai pártok, a munkásszervezetek, társadalmi és gazdasági egyesületek, érdekképviselőek (Újságíró Egyesület, Diáktanács, GYOSZ, Kereskedelmi és Iparkamara, Magyar Gazdaszövetség stb.), a Rendőr-, a Katonatanács, a Magyarországi Németek Nemzeti Tanácsa, a Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy stb.) jelölték ki megbízottaikat,²⁹ s ezeknek a száma jóval túlhaladta az eredetileg elgondolt ötszázás létszámot. A korabeli sajtótudósítások 1000–1200-ratesszik a Nagy Nemzeti Tanács ülésén megjelentek számát, akik az ipari és földmunkásoktól és a kisgazdáktól a nagytőkésékekig, a diákoktól a katonáig, a Kegyes Tanítórendtől a szabadkőművesekig, a lakosság szinte minden rétegét képviselték az új rendszer — nem választás, hanem delegálás útján létrejött — legfőbb államhatalmi szervében. A kommunista párt ebben az időszakban még nem alakult meg, így a munkásosztály igazi forradalmi szervezete a Nagy Nemzeti Tanácsban nem juthatott képviselőlethez. A Parlament kupola-csarnokában tartott ülésre meghívták a régi képviselő-

ház és a főrendiház volt tagjait is,³⁰ ezek viszonylag csekély számban jelentek meg.

Magyarország Nemzeti Tanácsa (Nagy Nemzeti Tanács), az ország „forradalmi törvényes szerve”³¹ Hock János elnökletével ült össze. Az elnök deklarálta Magyarország önállóságát és függetlenségét, majd indítványozta az államforma megváltoztatását és a köztársaság proklamálását. Az ülés ezután az NT Intézőbizottsága és a kormány által beterjesztett, öt cikkből álló Néphatározati Javaslatot cikkenként vette tárgyalás alá és egyhangúlag, közfelkiáltással fogadta el. A Nagy Nemzeti Tanács, amelyet az elnök és valamennyi felszólaló Nemzetgyűlésként aposztrofált, a *Néphatározat* forradalmi módon történt meghozatalával nagyjelentőségű, új típusú törvényi rangú jogszabályt alkotott.

A *Néphatározat*³² – szakítva nemcsak a Habsburgok négyévszázados uralmával, hanem magával a királyság intézményével is – mindenekelőtt kimondja, hogy *Magyarország minden más országtól független és önálló népköztársaság*. (I. cikk.) Az új alkotmány megállapítását a sürgősen egybehívandó alkotmányozó nemzetgyűlésre bízta, s egyben deklarálja a régi, kétkamarás országgyűlés megszűnését. (II. cikk.) A továbbiakban a Néphatározat úgy rendelkezik, hogy – a majdani alkotmányozó gyűlés döntéséig – az *állami főhatalmat a Károlyi Mihály elnöklete alatt álló népkormány gyakorolja*, a Magyar Nemzeti Tanács intézőbizottságának (vagyis a szűkebb értelemben vett Nemzeti Tanácsnak) „támogatásával”. (III. cikk.) – Felhatalmazza és egyben utasítja a népkormányt, hogy sürgősen alkosson *néptörvényeket* a nemzetgyűlési, törvényhatósági és községi választójogról, a sajtószabadságról, a nép esküdtbíráskodásáról, az egyesülés és gyülekezés szabadságáról, továbbá a földműves nép földhozzjuttatásáról. (IV. cikk.)

A Néphatározat azonban *nem rendelkezett az államfő személyének kérdésében*, noha a tüntető tömegek országsszerte követelték Károlyi Mihály köztársasági elnökké való megválasztását. Ő azonban ekkor még nem volt hajlandó elfogadni az államfői tisztelet. De a Néphatározat nem rendezte, *nem szabályozta világosan magának a Nemzeti Tanácsnak államjogi helyzetét, hatáskörét* sem. Ehelyett – mint láttuk – az állami főhatalom gyakorlását a népkormányra bízta, s a Nemzeti Tanács intézőbizottságának csupán a kormányt támogató szerepet szánta, e támogatásnak azonban nem körvonalazta sem a formáját, sem a tartalmát.

2. Minthogy a Néphatározat lényegében teljhatalommal ruházta fel a kormányt, amikor törvényalkotásra is feljogosította, a *Népkormány lett a polgári demokratikus állam legfontosabb szerve, egyidőre az állami főhatalom tulajdonképeni birtokosa*. A társadalom széles rétegeit képviselő *Nagy Nemzeti Tanácsot többé nem is hívták össze*, az intézőbizottság, későbbi nevén a Nemzeti Tanács végrehajtó bizottsága pedig egyre veszített jelentőségéből, s mint államhatalmi szerv tulajdonképpen csak akkor jutott ismét szerephez, amikor – mint látni fogjuk – az államfői kérdés ideiglenes megoldása ügyében kellett határozatot hoznia.

a) A Néphatározatban kapott felhatalmazás alapján a *népkormány megkezdte a törvényalkotó munkát*, amelynek során részben a Néphatározatban megjelölt feladatok jogszabályi rendezését végezte el, így megalkotta az 1918. évi I. néptörvényt, amely történelmünk során elsőként valósította meg az általános, titkos, egyenlő, közvetlen és a nőkre is kiterjedő választójogot mind a nemzetgyűlési, mind a törvényhatósági és

a községi választások vonatkozásában.³³ A sajtó szabadságáról (1918:II. ntv.), a nép esküdtbíráskodásáról (1918:III. ntv.), az egyesülés és gyülekezés szabadságáról (1919:III. ntv.), továbbá a földreformról (1919:XVIII. ntv.) szóló néptörvények meghozatalát – mint említettük – szintén a néphatározat írta elő. Ezekon kívül több más, közöttük államjogi szempontból is jelentős néptörvényt alkotott a Károlyi-kormány, többek között a munkaügyi és népjóléti minisztérium (1918:IV. ntv.), valamint az önálló magyar külügyi igazgatás megszervezéséről (1918:V. ntv.) rendelkező törvényeket. Ezeknek elemzése túlhaladná tanulmányunk kereteit. Itt említjük azonban meg, hogy a néptörvényeket a Károlyi-kormány idején, tehát 1919. január 11-ig a miniszterelnök és a kormány minden tagja aláírta. Ettől az időponttól kezdve pedig az említettekön kívül Károlynak, mint köztársasági elnöknek a néptörvények aláírásában kifejezésre jutó jóváhagyása is érvényességi kelléke volt a törvényeknek, egészen a polgári demokratikus rendszer bukásáig.

b) A *Károlyi-kormány* a kormányzás és az államigazgatás irányításának ellátása mellett, valamint a törvény- és más jogszabály-alkotási hatáskörökön túl, mint az állami főhatalom birtokosa, *államfői jogkörben is eljár*. Így például az addig a király hatáskörébe tartozó kinevezéseket a kormány eszközölte, a kabinet összetételében végbemenő gyakori személyi változások alkalmával a minisztereket Károlyi, mint a kormány elnöke mentette fel, illetve nevezte ki s az új miniszterek a hivatali esküt a minisztertanács előtt tették le.³⁴ A minisztertanács gyakorolta továbbá az államfőt megillető kegyelmezési jogot éppúgy, mint a követküldési és -fogadási jogkört is stb.

c) *Ami a kormány jellegét illeti*, a Károlyi-kabinet, noha szociáldemokraták is részt vettek benne, magát *polgári kormánynak* tekintette, tagjai azonban „lényegében, a szociáldemokratákat kivéve, nem voltak valamelyik osztály képviselői”³⁵ nem képviseltek „speciális érdekeket, hanem a magántulajdon rendjét általában.”³⁶ Maga Károlyi később, többek között ezt írja kormányáról: „... a Szociáldemokrata Párt képviselői mellett a polgárság, nagybirtokosság és jómódú parasztság pártjai foglaltak helyet a kormányban ... Minden, amit ez a kormány csinált, amolyan 50 százalékos egyezkedés volt a régi és az új rend között.”³⁷ Mint polgári kormány átvette és nagyban-egészben megtartotta a régi, dualizmus-kori államgépezetet. Az állami mechanizmusban a tömegek nyomására, különösen vidéken, de a központi szervezetekben is, történtek ugyan személyi és szervezeti változások³⁸ – ezekre itt nem térhetünk ki – mindez azonban a kormányzat polgári jellegét alapvetően nem érintette. –

Már fentebb említés történt a Nemzeti Tanács és a kormány megállapodásáról, amely a tényleges hatalmat a kormányra kívánta ruházni. Néhány napra rá, november 4-én a Nemzeti Tanács, az SzDP és a Katonatanács vezetősége, valamint a népkormány – a Munkástanács beleegyezése nélkül – megállapodást kötött, amellyel ki akarták venni a hatalmat a forradalmi népi szervek, a munkás-, katonas- és paraszttanácsok kezéből. A megállapodás szerint „... a kormány gyakorolja az egész nép megbízásából a hatalmat. ... senkinek sincsen intézkedő joga, csak a kormánynak ... A Nemzeti Tanács, a munkástanács, a katonatanács a kormány ellenőrző orgánumai, a propaganda szervei, de nem intézkedés jogával felruházott ... hatóságok.”³⁹

A kormány azonban nem érte el célját a megegyezéssel, *nem volt képes az államapparátus hatalmát kizárólagossá tenni* a forradalmi népi szervekkel, a különféle tanácsoknak a kommunisták tömegbefolyásával párhuzamosan fokozódó aktivizálásával

szemben. Nálunk is kialakult a kettőshatalom sajátos formája. Lenin szerint a forradalom fejlődésében a kettőshatalom csak átmenetet fejez ki, amikor a forradalom már túlhaladt a szokásos polgári demokratikus forradalmon, de még nem ért el a proletariátus és a parasztság „tisztá diktatúrájág.”⁴⁰ Magyarországon a Károlyi-korszak idején „a hatalomban mind a kizsákmányolók, mind a kizsákmányoltak részesültek egy rövid történelmi periódusban. Kettős hatalomról beszélhetünk tehát, a szó lenini értelmezésében.”⁴¹ Ezt a kettősséget csak a szocialista forradalom győzelme, a proletárdiktatúra állama tudta feloldani, egyértelműen a volt kizsákmányoltak javára.

III.

Az államfői kérdés rendezése. A kormányválság megoldása. Törvényalkotás a köztársasági elnök hozzájárulása mellett

1. A népköztársaság kikiáltását követő két hónap folyamán egyre nehezebb, válságosabb helyzetbe került a koalíciós Károlyi-kormány, de maga az új, polgári demokratikus állam is.

Külpolitikai téren a kormány elszigetelődött, az antantbarát politikához fűződő illúziók szertefoszlottak. A győztes nagyhatalmakkal nem sikerült a kapcsolatokat normalizálni, még kevésbé támogatásukat megnyerni. Az antant, illetve a vele szövetséges szomszédállamok csapatai az országnak mind nagyobb területére terjesztették ki a katonai megszállást.

A különböző nemzetiségekkel való tárgyalások sem vezettek, nem is vezethettek eredményre. A területi integritás eszméje az adott körülmények között már minden reális alapot nélkülözött. — A gazdasági helyzet egyre romlott, a szén- és nyersanyaghiány miatt akadozott a termelés, növekedett a munkanélküliség, késett a beígért földreform, fokozódott a tömegek nyomorúsága és elégedetlensége. Mind nagyobb tömegbefolyásra tett szert az alig néhány hónapja, 1918. novemberében megalakult párt, a Kommunisták Magyarországi Pártja, amely a forradalom továbbvitelért, a szocialista köztársaság kivívásáért, a szocialista állami, gazdasági és társadalmi rendszer megvalósításáért küzdött. A súlyosbodó kül- és belpolitikai helyzetben meggyorsult a politikai erők polarizálódása, nemcsak a Nemzeti Tanács pártjainak egymásközi vonatkozásában, hanem magukon az egyes pártokon belül is.

A Károlyi-párt jobbszárnya mindinkább szembefordult a radikálizálódással, a párt több minisztere kilépett a kormányból, Károlyi viszont a szocialistákhoz közeledett.⁴² A Szociáldemokrata Párton belül heves viták zajlottak le akörül, hogy a válságos helyzetben tiszta szociáldemokrata vagy tiszta polgári kormány vegye-e át a vezetést, vagy továbbra is fennmaradjon a koalíció, az addiginál nagyobb számú szociáldemokrata miniszter részvételével, ami a munkásosztály, mint az egyetlen szervezett politikai erő, megnövekedett súlyát legalább valamelyest kifejezésre juttatná. Végül is a pártvezetőségben az utóbbi elgondolás győzött.

A politikai válság nyíltan kiobbant. Január 8-án, a szociáldemokrata pártvezetőség határozatának megfelelően, miniszterei lemondtak, példájukat követték a többi párt miniszterei is.⁴³

A kormányválságból, amely a koalíció teljes felbomlásával fenyegetett, a köztársasági elnöki tisztség betöltése útján igyekeztek államjogi vonatkozásban megtalálni a kivezető utat. Nem volt ugyanis olyan szerv, amely az egész Károlyi-kormányt felmenthette s az új kormányelnököt és minisztereit kinevezhette volna; az államfői tisztség betöltésének hiánya egyébként a rendszer nemzetközi tekintélyének is ártott.

A mélyülő kormányválság megoldása viszont rendkívül sürgőssé vált. A rég halogatott nemzetgyűlési választások megtartására most már nem volt idő, de arra sem az állami szervek (a választások lebonyolításának részletes jogi szabályozása, választói névjegyzékek stb.), sem a koalíciós politikai pártok nem voltak felkészülve, különben is félték a tömegek hangulatának balrafordulásától, a kommunisták párt növekvő befolyásától és népszerűségétől. Az NT végrehajtóbizottságában felvetődött a nemzetgyűlést helyettesítő Nagy Nemzeti Tanács újabb összehívásának gondolata is,⁴⁴ erre azonban nem került sor, hanem végül is szűk körben — a társadalom széles rétegeinek bevonása nélkül — maga a *Nemzeti Tanács végrehajtó bizottsága* sajátos módon oldotta meg a problémát. A végrehajtó bizottság január 11-i ülése,⁴⁵ amelyen a kormány tagjai is részt vettek, *Határozatot*⁴⁶ hozott az államfő kérdésében. A határozat talán erőltetett, de a jogalkotó eredeti szándékával összhangban álló jogértelmezéssel utólag úgy magyarázza a november 16-i Néphatározat III. cikkét, (amely szerint az alkotmányozó nemzetgyűlés döntéséig az állami főhatalmat a Károlyi Mihály elnöklete alatti népkormány gyakorolja), hogy tulajdonképpen Károlyit „Magyarország Nemzeti Tanácsa e cikkben ideiglenes államfői hatáskörrel ruházta fel”. Ezen az alapon a végrehajtó bizottság felhívta Károlyi Mihályt, hogy „ne mint miniszterelnök, hanem mint a köztársaság ideiglenes elnöke oldja meg” a politikai válságot, az általa szükségesnek tartott tényezők bevonásával. A határozat szerint az ideiglenes köztársasági elnök által kinevezett kormány *néptörvényeket csak Károlyi Mihály, mint államfő hozzájárulása mellett hozhat*.⁴⁷ Károlyi továbbra is elláthatja a külpolitika irányítását és vezetését, részt vehet a minisztertanács ülésein és ott elnökölni is. Egyebekben a *köztársasági elnök jogkörét a határozat nem szabályozta*.

2. Ez a határozat mindenestre kivezető utat jelentett a közbiztonság érdekében, lehetővé tette a kormányválság megoldását s a koalíció további fenntartását.

Károlyinak, mint köztársasági elnöknek első ténykedése volt, hogy — elfogadva a kormány lemondását — felkérte a lemondott minisztereket az ügyek további vitelére az új kormány kinevezéséig s megbízta az igazságügyminisztert, Berinkey Dénest a miniszterelnöki teendők ideiglenes ellátásával.⁴⁸ Maga Károlyi kilépett pártjából, hogy mint államfő pártokon felül állhasson.

Töbnapos tárgyalás után sikerült a koalíciós pártokkal a kormány összetételére nézve megegyezni és január 18-án Berinkeyt kinevezte miniszterelnökké,⁴⁹ aki magának tartotta meg a külügyi és a nemzetiségügyi miniszteri tárcákat is (Jászi nem vállalt szerepet az új kormányban), majd sor került a miniszterek kinevezésére.⁵⁰ Végül öszzetételében a Berinkey-kormány a miniszterelnökkel együtt 14 miniszterből állott,⁵¹ közülük hat függetlenségi párti, az addigi kettő helyett négy szociáldemokrata, egy radikális és egy kisgazdapárti (addig a kisgazdapárt nem vett részt a koalíciós kormányban), a kormány tagja lett továbbá a ruszkakrajnai miniszter, majd a német miniszter is. Ez a még mindig túlnyomóan polgári összetételű kabinet vezette az ügyeket a „Népköztársaság” fennállásának hátra lévő ideje alatt.

3. Ebben az időszakban a köztársasági elnök és a kormány együttes aktusaként több jelentős néptörvény született, ezek nagyrészt államjogi-államigazgatási problémákat is szabályoznak vagy érintenek, gyakran még akkor is, ha elsődlegesen a büntetőjog vagy a magánjog egyes területére vonatkozóan tartalmaznak rendelkezéseket. – Az ekkor alkotott néptörvények sorából kiemelkednek: az 1919:V. ntv., amely a kultusztafcát kettévlasztja, külön vallásügyi és külön közoktatásügyi miniszteriumot állít fel; az 1919:X. ntv. népgazdasági miniszteriumot hoz létre a földreformmal kapcsolatos új birtokok birtokba-adása, felszerelése, a birtokosoknak szövetkezeti alapon való szervezése, tagosítási és hasonló ügyek intézése céljából; a helyi igazgatás polgári demokratikus átszervezését kívánják megvalósítani a főváros, illetve a városok köz-igazgatási szervezetének ideiglenes módosításáról (1919:VII. és VIII. ntv.), valamint a törvényhatósági, illetőleg a községi néptanácsokról (1919:XVI. és XVII. ntv.) szóló néptörvények; az 1919:XXV., illetve XXVI. ntv. pedig az alkotmányozó nemzetgyűlési és a helyi választásokról rendelkezik. Az ellenforradalmi szervezkedések ellen, de ugyanakkor méginkább a forradalom továbbfejlesztéséért küzdő kommunista mozgalom letörése érdekében alkotják meg a népköztársasági államforma védelméről szóló 1919:XI. néptörvényt. – Jogtörténeti szempontból igen érdekes és fontos jogszabály a háborúval kapcsolatban felelős személyek elleni eljárás előkészítéséről szóló 1919:XXIII. néptörvény,⁵² amely kimondotta, hogy még a nemzetgyűlés összeülése előtt meg kell tenni a felelősségrevonás céljából szükséges intézkedéseket azokkal szemben, akik ellen nyomatékos gyanú merül fel, hogy mint magyar vagy közös miniszterek a világháború előidézésében, vagy annak vétkesen könnyelmű továbbfolytatásában akár szándékos, akár gondatlan cselekményük, vagy mulasztásuk által részesek voltak. Eljárást kell indítani azok ellen a felelős állású közhivatalnokok ellen is, akiknek hivatali működésében hasonló bűncselekmények látszanak fennforogni. – A földtulajdonjogot érinti messzemenően az 1919:XVIII. ntv. a földművelő nép földhöz juttatásáról, amely a nagybirtokrendszer felszámolását is feladatául tűzte ki.

A fent említett néptörvények taglalásába való belebocsátkozást e helyütt nem tekinthetjük feladatunknak.

IV.

Nemzetiségi törvények: sikertelen kísérletek a föderatív állam kiépítésére

A továbbiakban csupán azokról a jogszabályokról kívánunk még áttekintést adni, amelyek a nemzetiségi kérdés rendezésére, az országnak föderatív népköztársasággá való átszervezésére irányultak. – Előjáróban azonban a magyar polgári demokratikus rezsim nemzetiségi programját kell röviden felvázolnunk.

Az antant 1918. október 18-án elismerte úgy a cseh-szlovák, mint a délszláv népek jogosultságát „nemzeti” államok alakítására,⁵³ a cseh nemzetgyűlés a következő napon kimondotta a csehek és a szlovákok önálló államba való egyesülését.⁵⁴

Andrássy Gyula gróf, a Monarchia utolsó külügyminisztere, az antanthoz intézett békeajánlatában október 27-én elismerte a csehszlovák államot.⁵⁵ Október 28-án Prágában a Nemzeti Tanács vette át a hatalmat, cseh-szlovák ideiglenes alkot-

mányt adott ki.⁵⁶ Túrócszentmártonban viszont október 30-án a Szlovák Nemzeti Tanács mondotta ki a csehekkal való egyesülést, a wilsoni elvekre hivatkozva.⁵⁷

Zágrábban a szábor október 29-én szakított a magyar királlyal és a megalakítandó jugoszláv államhoz⁵⁸ való csatlakozás mellett döntött.⁵⁹ A régi Magyarország többi nemzetiségei között is megerősödtek az elszakadásra irányuló mozgalmak.

A Károlyi-kormány azonban Magyarország területi integritásának elvéről, Horvát-Szlávon Országot kivéve, nem mondott le, naív módon bízva a wilsoni ígéretekben, valamint abban, hogy az új kormányzat antant-barát politikája a győzteseknél méltánylásra talál. Minthogy a „nemzeti”⁶⁰ államok létrehozása és Magyarország területi integritásának megszüntetése a győztesek ismert céljai közé tartozott s ugyanez volt a szándéka a nemzetiségi lakosság nagy többségének is, a polgári demokratikus kormány részéről az lett volna az ésszerű állásfoglalás, ha elismeri a nemzetiségek jogát az elszakadásra és így bocsátkozik alkuba a csehszlovák, a román stb. burzsoáziával, etnográfiailag reális országhatárok elérése végett. „A magyar álláspont példátlan abszurditása, – hogy egy legyőzött ország részére követeljen olyan területeket is, amelyeknek lakossága többségében a győztesekhez kíván tartozni – csak arra volt jó, hogy mint képtelenséget, egyszerűen figyelmen kívül hagyják.”⁶¹ Ma mindezt valóban nem nehéz belátnunk. Akkor azonban a magyar közvélemény óriási többsége, beleértve a kormány, sőt a szociáldemokrata pártvezetőség zömét is, a nacionalizmus eszméitől elvakítva, nem volt képes a realitás talajára helyezkedni, ragaszkodott az integritás irreális elvéhez és az attól való eltérést árulásnak tekintette.

Károlyiék a nemzetiségek elszakadási törekvéseinek ellensúlyozására – szintén a nemzetek önrendelkezési joga wilsoni meghirdetésére hivatkozva, amelyet minden érintett a saját érdekének megfelelően értelmezhetett⁶² – a nemzetiségeknek eléggé számottevő mértékű önkormányzatot, területi autonómiát kívántak adni s így az országot föderatív köztársasággá szervezték volna át, amelyben azonban biztosítva van a magarság szupremáciája. – Kétségtelen, hogy ez az elgondolás a dualizmuskori helyzethez képest nagy lépést jelentett volna előre, az adott körülmények között azonban már eleve kudarcra volt ítélve. A nemzetiségek vezetői, a győztes hatalmakkal együtt, mint elkészt és túlhaladott álláspontot utasították el; ugyanakkor az „ezeréves Magyarország” szüklátókörű hívei még ezt az elképzelést is „túlzottank” tartották és szembefordultak vele.

A Károlyi-kormány Jászi Oszkár minisztert, a polgári radikális párt vezető politikusát bízta meg „a Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési jogának” előkészítésével. Jászi a nemzetiségi kérdés tekintélyes szakértőjének számított, aki még a forradalom előtt megjelent könyvében,⁶³ figyelembe véve Kossuth dunai konföderációs elgondolásait is, kidolgozta a *Dunai Egyesült Államok* tervét. Eszerint Magyarország és négy szomszédos állam: Ausztria, Csehország, Lengyelország és a délszláv Illyria egyesült volna – akkor még Habsburg jogar alatt – egy szövetségi állammá. A Jászi-féle tervet felvázolta az öt állam közös ügyeinek és közös szerveinek rendszerét; a legfőbb közös szerv a szövetségi birodalmi gyűlés lett volna, az egyesült öt nemzet nyelvének egyenjogúságával. A birodalmi gyűlés a demokratikus népképviselet alapján jönne létre.

Ami a magyarországi nemzeteket – nemzetiségeket illeti, azok Jászi szerint megmaradnának a magyar állam keretei között s ezen belül kapnának autonómiát. Szemei

előtt Svájc példája lebegett, ahol „... a tagállamok lakói állandó érintkezésben vannak ugyanazon fajú és nyelvű, nagy nemzeti államot alkotó testvéreikkel.”

Jászi nem említi könyvében Marxnak és Leninnek a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos nézeteit, sem a fiatal szovjet állam példájára nem utal, ahol a gyakorlatban megkezdődött a nemzetek önrendelkezési jogának megvalósítása a Lenin által már 1915-ben kifejtett elvek⁶⁴ alapján. Lenin elismerte a népek elszakadási jogát is, s azt az önrendelkezési jog alaptételének tekintette, olyan kérdésnek, amelyben a döntés a különválni akaró nemzet joga. — Ezek a lenini elvek nem voltak összegegyeztetetők a területi integritás eszméjével, amelyet Jásziék is vallottak.

A Monarchia felbomlását követő helyzetben teljesen nyilvánvaló volt, hogy a Dunai Egyesült Államokra vonatkozó terv megvalósíthatatlan. A „Keleti-Svájc” eszméje azonban, amely szerint Magyarország, mint semleges állam, határain belül önrendelkezési jogot, területi autonómiát ad az itt élő nemzeteknek és velük együtt szövetségi államot alkot, — mint arra már utaltunk — a magyar polgári demokratikus rendszer nemzetiségi programjává vált.

E program valóra váltása érdekében sorozatos tárgyalásokat folytatott a kormány, főként Jászi, a nemzetiségek egyes magyarbarát vezetőivel, akiknek egy része, különösen eleinte, mutatott is némi hajlandóságot a kérdés ilyen módon való megoldása iránt.

A tárgyalások menetére, fordulataira, kudarcaira stb. itt nem térhetünk ki, csupán a fent vázolt nemzetiségi program megvalósítására irányuló törekvések jogszabályi vetületét, a polgári demokratikus állam három, a nemzetiségi autonóm területekről szóló törvényét kívánjuk taglalni. Ezek az autonóm területek a meg nem valósult magyarországi föderatív népköztársaság részeit képezték volna.

1. Elsőnek — még a Károlyi-kormány idején — a mai Kárpát-Ukrajna keleti részén, Máramaros, Ugocsa, Bereg és Ung vármegyék területén élő ukránok, akkori elnevezés szerint *ruszinok vagy ruthének részére hozott létre autonóm jogterületet, Ruszka-Krajna néven az 1918. évi X. néptörvény*, „a ruszin (ruthén) nemzet autonómiájáról.”⁶⁵ (Zemplén, Sáros, Abaúj-Torna és Szepes megyék ruszinlakta területeinek közjogi rendezését a törvény az általános békekötésig függőben hagyta.)

Az említett néptörvény értelmében a Ruszka-Krajna területén élő *ruszin nemzet önrendelkezési jog illeti meg*, autonóm ügyeit saját szervei útján maga intézi mind a törvényhozás, mind a kormányzás és igazgatás vonatkozásában. *Autonóm ügyek*: a belügyi igazgatás, az igazságszolgáltatás, a közoktatási, közművelődési és vallási ügyek, valamint a nyelvhasználatra vonatkozó intézkedések.

A Magyar Népköztársasággal *közös ügyek*: a külügy, hadügy, pénzügy, állampolgárság, magánjogi és büntetőjogi törvényhozás, a gazdasági, a közlekedési, továbbá a szociálpolitikát érintő ügyek. — A közös ügyekben közös szervek járnak el.

Ruszka-Krajna törvényhozó szerve autonóm ügyekben a *ruszin nemzetgyűlés*, amelynek tagjai — az 1918. évi I. néptörvénnyel egyezően — általános, titkos, egyenlő és közvetlen választójog alapján kerülnek megválasztásra. — A közös ügyek vonatkozásában a *magyarországi közös országgyűlés*⁶⁶ a törvényhozó testület; ebbe a ruszin nemzet számarányához mérten küld képviselőket. A közös országgyűlésbe küldendő ruszin képviselőkről külön törvényben kívántak rendelkezni.

A ruszin autonóm tartomány élén a *kormányzó* áll, Munkács székhellyel. A kor-

mányzóság fölött a Budapesten székelő *ruszka-krajnai miniszter* gyakorol főfelügyeletet és ellenőrzést. Ő képviseli a magyarországi népkormányban a ruszin nemzetet és felelős mind a ruszin nemzetgyűlésnek, mind a közös országgyűlésnek.

A Ruszka-Krajna területén élő, nem ruszin nyelvű népesség számára a néptörvény helyhatósági és kulturális autonómiát biztosít.

A törvényi szabályozás kiterjed bizonyos *gazdasági és pénzügyi kérdések rendezésére* is, amennyiben az állami javakat: a földeket, bányákat, erdőségeket a ruszin nemzet törvényes képviselőjének birtokába adja át, továbbá a magyarországi népkormány pénzügyminiszterének feladatává teszi, hogy az egész törvény végrehajtásához szükséges pénzügyi fedezetről gondoskodjék és — a ruszka-krajnai miniszterrel egyetértésben — a költségvetési előirányzatot állapítsa meg mindaddig, amíg erre nézve állami, illetve autonóm költségvetési törvény nem rendelkezik.

Ruszka-krajnai miniszterré a Ruszin Nemzeti Tanács javaslata alapján a kárpát-ukrán származású dr. Szabó Orestet nevezték ki,⁶⁷ aki korábban belügyminisztériumi tanácsos, majd Ung megye főispánja s ruszin kormánybiztos volt, a ruszin kormányzó pedig Stefán Ágoston rahói ügyvéd lett.

A ruszin önkormányzat kiépítése igen vontatottan haladt. A magyar sovinszta reakció azzal támada Jászit és a néptörvényt, hogy a ruszinok többet kaptak, mint amit óhajtottak.⁶⁸ Mégis történt — ha megkésve is — bizonyos előrelépés: a 928/1919. sz. M.E. rendelettel,⁶⁹ melyet a Magyar Népköztársaság kormánya a ruszka-krajnai miniszterrel egyetértőleg adott ki, új nemzetiségi szervet, a ruszin nemzetgyűlés tervbe vett megalakulásáig működő *Ruszin Kormánytanácsot* hoztak létre, Munkács székhellyel. A Kormánytanács feladata egyrészt az autonóm kormányzati szervek működésének ellenőrzése volt, másrészt pedig az, hogy a ruszin autonómia körébe vágó javaslatokat a ruszka-krajnai miniszterrel közölje.

A Kormánytanácsba a rendeletben felsorolt 18 ruszinlakta járás, valamint 3 város (Máramarossziget, Munkács, Ungvár) és 2 nagyközség (Huszt, Nagyszőlős) ruszin lakossága 2–2 tagot választ, általános, titkos szavazással. Minthogy az autonóm terület egyes részeit cseh, ukrán, illetve román csapatok tartották megszállva, a kormányrendelet úgy intézkedik, hogy ha valamely járásban a választások a jogszabályban előírt módon nem tarthatók meg, a kormányzó elrendelheti, hogy a választás az érintett járás székhelyére összehívott népgyűlésen történjék. A választásokat legkésőbb a rendelet kihirdetését követő 21. napra ki kell tűzni. A megválasztott küldötteket a Kormánytanács megalakítása végett a ruszka-krajnai miniszter hívja össze. A Kormánytanács, amelynek a ruszka-krajnai miniszter és helyettese, az államtitkár, valamint a kormányzó hivatalból tagja, maga választja elnökét és maga állapítja meg ügyrendjét. A Kormánytanács megalakulásával egyidejűleg megszűnik a ruszin néptanácsok működése. (Ezeknek a szervezeteknek ugyanis sok olyan tagja volt, akik nem a magyarokkal való együttműködésnek voltak a hivei.)

A Ruszin Kormánytanácsot március 4-én megválasztották, Stefán Ágostonék hibeiből⁷⁰ s a Kormánytanács a rendeletben megállapított határidőre, március 12-én meg is alakult; a ruszin minisztérium székhelyét pedig, a törvény eredeti rendelkezésétől eltérően, Munkácsra helyezték.⁷¹ A magyar kormánynak az önkormányzati jogok tényleges biztosítása terén megmutatkozó szűkkeblősége miatt a Berinkei-kormány és

a Ruszin Kormánytanács között az ellentétek kieleződtek. Néhány nap múlva azonban bekövetkezett a Népköztársaság bukása.

2. *A hazai németek önrendelkezési jogának gyakorlásáról* az 1919. évi VI. néptörvény intézkedik.⁷² A szabályozáshoz a példát a ruszin autonómiára vonatkozó jogszabály képezte, bizonyos, az eltérő körülményekből fakadó különbségekkel.⁷³

A hónapokig tartó huza-vona után létrejött néptörvény kimondja, hogy a Magyarországon lakó németajkú magyar állampolgárok *egységes nemzetet alkotnak*, amely úgy törvényhozási, mint kormányzati tekintetben „teljes” önkormányzati joggal rendelkezik. Az autonóm és a közös ügyek körét a törvény a ruszakkrajnaihoz hasonlóan szabályozza. *Törvényhozó szervek*: autonóm ügyekben a *német nemzetgyűlés*, közös ügyekben pedig a *magyarországi közös országgyűlés*. A német nemzetgyűlés megalakulásáig azonban – mintegy azt helyettesítendő – átmenetileg létre kell hozni az *Országos Német Kormánytanácsot*, amely a Magyarországi Német Nemzeti Tanácsnak és a Hazai Németek Néptanácsának⁷⁴ 4–4, valamint az egyes németlakta vidékeknek 2–2 küldöttjéből áll. A Kormánytanács ellenőrzi a Budapesten székelő német minisztert (a Ruszin Kormánytanácsot, mint láttuk, ilyen jogkör nem illette meg) és közli vele az autonómiára vonatkozó javaslatait. A miniszter és az államtitkár, ellentétben a ruszin szabályozással, hivatalból nem tagjai a Kormánytanácsnak.

*Kormányzati szervek*ül a törvény a német minisztériumot és a kormányzóságot jelöli meg. Kimondja, hogy a németlakta vidékeken, amennyiben azok összefüggő területek, „az ott lakó más ajkú nemzetekkel egyetértőleg” autonóm jogterületeket, *kormányzóságokat*⁷⁵ kell alakítani. A kormányzóságokról részletesebben rendelkezik, mint az 1918. évi X. néptörvény. A német kormányzóságok, amelyek *járásokra* oszlanak, maguk választják ki székhelyüket. Élükön szakelődőkből alakított *kormányzói tanács* áll s ennek elnöke a *kormányzó*. – Mindenik kormányzóságnak *külön testületi szerve* van, a – bizonyos tekintetben a megyei törvényhatósági bizottsághoz hasonlítható – *kormányzósági közgyűlés*, amely választás útján jön létre és a törvény keretein belül maga szabályozza önkormányzatát.

A kormányzóságok, mint kormányzati szervek felett a felügyeletet és az ellenőrzést a *német miniszter*⁷⁶ (a magyarországi népkormány tagja), illetve helyettese, az államtitkár gyakorolja, Budapest székhellyel.

A továbbiakban a törvény egyrészt a német kormányzóságok területén lakó *nem német nyelvű népesség* részére, másrészt az autonóm jogterületeken kívül élő *német kisebbségek* számára biztosítja a kulturális autonómiát, továbbá a helyhatósági önkormányzat, illetőleg az abban való részvétel jogát, sőt a saját nemzetgyűlésen való képviseltetés jogát is.

A német autonóm területek határait a törvény nem állapította meg s nem tartalmaz rendelkezést az állami javaknak a magyarországi német nemzet birtokába történő átadásáról sem. – A törvény végrehajtásához szükséges pénzügyi fedezetről azonban éppúgy a magyarországi népkormányknak kell gondoskodnia, mint azt Ruszka-Krajna vonatkozásában láttuk.

A törvény mind a magyar, mind a német nacionalista körök elégedetlenségét és éles ellenállását váltotta ki. Minden oldalról megindultak a támadások a törvény, illetve annak egyes rendelkezései vagy hiányosságai ellen, követelték az alighogy megszületett jogszabály módosítását, sőt hatályon kívül helyezését is. A német lakosságban, különö-

sen Nyugat-Magyarországon erősödött az elszakadási törekvés, mert nem bíztak benne, hogy ilyen körülmények között az autonómia valóra válhat.⁷⁷ A kormánynak az integritás alapján álló törekvése a hazai németekkel való megegyezésre a két, ellentétes célnatu nacionalizmus malomkövei között őrlődött.

3. A nemzetiségi kérdés jogi szabályozására, a föderatív állam kiépítésére a polgári demokratikus rendszer harmadik és egyben utolsó kísérlete a *Slovenská Krajina* (Tótország) önkormányzatáról szóló 1919. évi XXX. néptörvény⁷⁸ volt, amely a *szlovák nép autonómiáját* lett volna hivatva biztosítani. A szlovák autonóm jogterület „Magyarország felvidékéből, mint külön elhatárolt területből” alakult volna, a békeértekezlet után megállapítandó pontos határokkal.

Az autonóm jogterület belső igazgatása, igazságszolgáltatása, közoktatása körében a szlovák népet *önkormányzati jog* illeti meg, mind törvényhozási (saját nemzetgyűlés), mind kormányzati tekintetben (kormányzóságok). A Magyar Népköztársasággal közös ügyekben közös szervek járnak el, hasonlóan az előbb tárgyalt nemzetiségi néptörvények idevonatkozó rendelkezéseikhez. – A ruszin és a német önkormányzati szervek tárgyalásánál találkoztunk a Kormánytanács intézményével, amelyet átmenetileg, a nemzetgyűlés megalakulásáig létesítettek. Ilyen szervet a szlovák autonómiára vonatkozó jogszabály nem ismer.

A törvény szerint Slovenská Krajínában *három kormányzóság* létesül: a keleti, közép és nyugati. *A kormányzókat* az első alkalommal a magyar köztársasági elnök nevezi ki a slovenská krajínai miniszter előterjesztésére és ellenjegyzésével. A későbbiekre nézve a kormányzói állások betöltésének módját az autonóm nemzetgyűlés határozza meg. Autonóm ügyekben a *legfőbb kormányzati szerv* a kormányzóságok felett a felügyeletet és *ellenőrzést gyakorló slovenská krajínai miniszter*, aki a nemzetgyűlésnek és a közös országgyűlésnek egyaránt felelős. A szlovák miniszter Budapesten működött volna, de kinevezésére a Magyar Népköztársaság rövidesen bekövetkezett megszűnése miatt már nem került sor.

A törvény a Slovenská Krajínában kisebbségben élő nemzetek kulturális szabad fejlődését, saját nyelvük használatát minden téren, így a közös ügyekben is biztosítani kívánja. – Az autonómia területén kívül lakó szlovákok tekintetében azonban a néptörvény nem rendelkezik.

A pénzügyi kérdésekre és a kincstári vagyon átadására vonatkozó rendelkezések azonosak a Ruszka-Krajnára vonatkozó törvényben megfogalmazott intézkedésekkel.

A szlovák autonóm jogterületről szóló néptörvény, talán még fokozottabb mértékben, mint az előző két (a ruszin és a német) nemzetiségi törvény, hézagos, nem eléggé átgondolt, sebtében megalkotott jogszabály benyomását kelti. Szinte érződik rajta, hogy megvalósítását maga a kormány is irreálisnak tartja, ezért inkább csak azt a szándékát kívánja jelezni a békekonferencia számára ezzel a törvénnyel, hogy a szlovák népnek és a többi népeknek is hajlandó bizonyos mérvű önkormányzatot, területi autonómiát biztosítani a létrehozandó magyarországi államszövetség keretein belül, annak szerves részeként. A szlovákok elszakadása, a csehek és a szlovákok egy államban történő egyesítése azonban – mint erre fentebb rámutattunk – már a forradalom előtt elhatározott dolog volt, amin változtatni nem lehetett.

Valójában *gyakorlatilag semmi lehetőség nem mutatkozott a néptörvénynek még átmeneti jellegű végrehajtására sem*. Az ún. Nyugat-Szlovákiai Ideiglenes Kormány már

1918. november 4-én megkezdte működését a Nemzeti Bizottság elnökségének „teljhatalma alapján”.⁷⁹ Majd pedig a prágai kormány a december 11-i dekrétummal kinevezte „Szlovákia igazgatásának teljhatalmú miniszterét” és annak tizenkét kormány-előadóját. A miniszter, dr. Šrobar, előadóival együtt, azaz – mint általában nevezték – a szlovák kormány december 12-én működésbe lépett, egyelőre Zsolna székhellyel.⁸⁰ Šrobar a megyék élére sürgősen új főispánokat nevezett ki. – A cseh orientációt elutasító és Magyarországgal bizonyos együttműködésre kész szlovákok egy csoportja viszont a december 11-én, Kassán tartott gyűlésén kikiáltotta a keleti „Tót Népköztársaságot”, kormányt is alakítottak.⁸¹ A magyar népkormányhoz memorandumot intéztek, s ebben hat pontba foglalva közölték eléggé mérsékelt követeléseiket. Eleinte úgy tűnt, hogy Károlyiék a követelések jórésztét elfogadják, de végül is nem tudták elszánni magukat az egyébként csak papíron létező „önálló” szlovák köztársaság elismerésére sem, tiltakoztak „az ezeréves magyar állam feldarabolása ellen”.⁸²

Egyébként már november 8-tól kezdve cseh katonai egységek jelentek meg az akkori Magyarország északi részein. A nacionalista csehszlovák kormány jelentős magyarlakta területeket is birtokba kívánt venni. 1919. január hó folyamán az antant csapatok (a csehszlovák csapatokat az antant hadsereg részének ismerték el) – a magyar kormány tiltakozása ellenére – megszállták Szlovákiát egészen a demarkációs vonalig.⁸³ Ezzel de facto megszűnt a lehetősége is annak, hogy a magyar kormány bármiféle szlovák autonóm jogterület szervezeti kereteit kiépíthesse. –

A többi nemzetiségek⁸⁴ autonómiájára vonatkozóan nem születtek törvényi vagy más jelentős jogszabályi rendelkezések. –

*

A magyar polgári demokratikus forradalom államának vezetői az ország területi integritásának illúziójától mindvégig nem voltak képesek elszakadni. Ennek indokaként azt hangsúlyozták, – s ez a nemzetiségi néptörvényekből is kitűnik – hogy az integritás eszméjét, mint jogalapot a béketárgyalásokig fenn kell tartani. E jogi megfontolásnak azonban egyrészt már akkor sem volt semmi realitása, másrészt ellent is mondott annak a ténynek, hogy még a Monarchia külügyminisztere, Andrassy a fegyverszünet előtt elismerte Csehszlovákiát és Jugoszláviát s ezt Károlyiék is elfogadták a fegyverszünet elismerése folytán. Sőt a Nemzeti Tanács október 26-i proklamációja, mint arra rámutattunk, maga is kinyilvánítja az újonnan létrejött nemzeti államok közöttük a délszláv állam elismerését. A konzekvenciákat azonban nem vonták le, figyelmen kívül hagyták a háború elvesztésének következményeit is, nem fogadták el az etnográfiai egység gondolatát, amit pedig Kunfi a minisztertanácsban felvetett, de azt éppen szociáldemokrata minisztertanácsa, Garami utasította el a legélesebben.⁸⁵ A területi integritás hazug jelszava c. Népszava-vezércikk reális hangot pendített meg: „Ha a nemmagyar ajkúak nem akarnak velünk egy államban élni, kísérletet sem szabad tenni kényszereszközök alkalmazására.”⁸⁶ Ez a nézet azonban nem egyezett a szociáldemokrata párt hivatalos véleményével, amely az integritás elvét vallotta, hasonlóan a koalíció többi pártjaihoz.

A kormány álláspontjának okait természetesen elsősorban nem jogi, hanem politikai síkon kell keresnünk: indokolatlan bizalom a wilsoni ígéretek iránt, remény-

kedés az antantbarát politika sikerében, a magyar közvélemény óriási többségének legalább e kérdésben megnyilvánuló, szinte egyöntetű támogatása stb. Ezekre a tényezőkre az előbbiekben már rámutattunk. A politikai okok között jelentős szerepet játszhatott továbbá – különösen a „Népköztársaság” fennállásának utolsó hónapjaiban – az is, hogy a kormányzat az integritás eszméjéhez való ragaszkodás segítségével remélte a forradalmi fejlődés során egyre szűkülő polgári bázisát, a polgári erők valamiféle egységét megtartani. Úgy vélték, hogy az integritás hangóztatásával egyfelől fékezhetik a fenyegető ellenforradalom kibontakozását, s másfelől ugyanakkor az erősödő kommunista mozgalommal szemben bizonyos nacionalista jobboldali erők felé is támaszt kereshetnek.⁸⁷

Végül is a nemzetiségi probléma megoldására irányuló kísérletek minden téren zátonyra futottak; – kétségtelen, hogy az adott helyzetben az imperializmussal szemben a magyar nép, a nemzetiségek és a szomszéd népek közötti megegyezés polgári keretek között nem is valósulhatott volna meg.⁸⁸ A kivezető utat a nemzeti kérdés rendezése tekintetében is a lenini program⁸⁹ jelölte ki a Duna-medence népei számára: kiszabadulva a nemzeti burzsoázia vezetése alól, a munkások és parasztok vegyék a maguk kezébe a hatalmat saját országaikban; a népek egymással a szocialista forradalom eszméinek jegyében összefogva, egyesült erővel győzzék le tőkéseiket és földbirtokosaikat; s egyezkedés helyett forduljanak szembe mindenfajta imperializmussal, – szoros szövetségben az orosz proletáriátussal, minden ország munkásaival. De akkor még az érintett népek többségénél az előfeltételek nem érlelődtek meg. – Magyarországon azonban a polgári demokratikus Károlyi-rendszer „éppen forradalmi létrejötté s a tömegek forradalomban való részvétele következtében a forradalom továbbfejlődésének lehetőségét is magába foglalta.”⁹⁰ A munkásosztály forradalmi pártjának, a magyar kommunistáknak szívós, kemény politikai harccal sikerült e lehetőséget valósággá változtatniuk: egyesülve a szociáldemokrata párttal, március 21-én megteremtették a proletárdiktatúra államát, a Tanácsköztársaságot, létrehozva ezzel országunk történetének addigi leggyökeresebb államjogi változását is. – Bár 1919. februárjában-márciusában a kormányzat megpróbálta egyideig erőszakkal is útját állni annak, hogy a polgári demokratikus forradalom proletár szocialista forradalomba nőjön át, de – önerjük-ből nem bírván megbirkózni a tornyosuló kül- és belpolitikai nehézségekkel – a végső lépést, a polgárháborút, az imperialistákra támaszkodó fehérterroret nem vállalták. Történelmi érdeme Károlyi Mihálynak, hogy nem volt hajlandó – mint később maga írja – Horthy Miklós dicstelen szerepét eljátszani. – Lemondott köztársasági elnöki tisztségéről és átadta a hatalmat „Magyarország népei proletáriátusának”.⁹¹

Megjelent: Jogtudományi Közlöny, 1969. 2–3. sz. (rövidebb szöveggel)

Jegyzetek

1 E folyamatnak részletes elemzését l. Zsigmond László: Az osztrák-magyar monarchia széttörése és a nemzeti viszonyok. Századok, 93. évf. 1959. 1. sz. 70–101. (A cikk némely megállapítása korrekcióra szorul.) – A magyarországi polgári demokratikus forradalomra vonatkozóan, 1962. december 31-vel bezáróan bőséges bibliográfiát stb. közöl Siklós András: Az 1918–1919. évi magyarországi forradalmak. Források, feldolgozások. Bp., 1964. – A korszakra vonatkozó irodalom azóta erősen gyarapodott.

- 2 Népszava, 1918. okt. 18-i sz. A manifesztum német nyelven az osztrák hivatalos lap, a Wiener Zeitung okt. 17-i különszámában jelent meg, majd a magyar lapok is közölték.
- 3 Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek az első világháború korából 1914–18. Összeállította *Iványi Emma*. Bp., 1960. 516.
- 4 O. Jászi: *Magyariens Schuld Ungarns Sühne*. München, 1923. 4.
- 5 Képviselőházi Napló XLI. – 274.
- 6 Törvényjavaslat a magyar szent korona országainak állami függetlenségéről. A javaslatot és indoklását l. OL ME. 1918. – XVI. – 9123. res. sz. Szövegüket közli *Iványi E.* im. 517–520.
- 7 Vö. *Juhász Nagy Sándor*: A magyar októberi forradalom története. Bp., 1945. 200. – A nádori törvényjavaslatra l. *Schönwald Pál*: Az 1918–19-es polgári demokratikus forradalom állam- és jogtörténeti kérdései, 16–17. (kézirat.)
- 8 *Károlyi Mihály*: Válogatott írásai. Bp., 1964. I. k. XIII. o., Molnár Erik előszava.
- 9 L. ezekre *Révai Mór János*: Magyarország integritása és a wilsoni elvek. Bp., 1920.
- 10 Képviselőházi Napló, XLI. 283. – Okt. 18-án Károlyi törvényjavaslatot is nyújtott be a független Magyarország megteremtésére, önálló hadügyi, pénzügyi, külügyi hatáskörrel. Képviselőházi Napló, 343.
- 11 Valójában már okt. 23-án éjjel kimondották a Nemzeti Tanács (a továbbiakban: NT) megalakulását a demokratikus pártok megbízottai, de ezt akkor nem hozták nyilvánosságra. *Hajdú Tibor*: Az őszirózsás forradalom. Bp., 1963. 84.
- 12 *Hajdú Tibor*: Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom (továbbiakban *Hajdú Tibor*: im.) Bp., 1968. 37.
- 13 *Sztanykovszky Tibor*: A Katonatanácsról. Nagy idők tanúi emlékeznek. 1918–1919. Bp., 1958. 82–91.
- 14 A Károlyi Párt és az SzDP 6–6, a polgári radikális párt 4, a feminista mozgalom 2–2 taggal volt képviselve. – Az NT és a katonatanács megalakulására és összetételére l. *Juhász Nagy* im. 193, 194. és 202. és *Harrer Ferenc*: Egy magyar polgár élete, I. k. Bp., 1968. 327–330.
- 15 A proklamáció szövegét l. MMTVD. V. kötet. 266–268.
- 16 *Farkas Dezső*: A két forradalom Bihar megyei történetéhez (1917–1919.) Bp., 1965. 28.
- 17 *Károlyi Mihály*: Egy egész világ ellen. München, 1923. 487.
- 18 A budapesti nagyüzemek okt. 30-án választották meg küldötteiket a megalakuló munkástanácsba. A Budapesti Munkástanács, mint a munkástanácsok központi szerve, nov. 2-án tartotta alakuló ülést. MMTVD. V. kötet. 280–281. és 313.
- 19 A kormány tagjainak kinevezése a Budapesti Közlöny nov. 1-i számában jelent meg.
- 20 Népszava, 1918. november 1-i sz.
- 21 OL–MT jkv., 1918. november 1. (1. pont.)
- 22 A Bizony Ákos-féle párt, a keresztény szocialisták, a Vázsonyi-féle demokrata párt, Nagyatádi kiscsapatja és a Nagy György-vezette köztársasági párt 1–1 taggal került be az NT-be. L. *Juhász-Nagy* im. 245.
- 23 A megállapodást a sajtó november 2-án közölte.
- 24 *Schönwald*: im. 230–235.
- 25 *Hajdú Tibor*: Az őszirózsás forradalom. Bp., 1963. 113.
- 26 Agrár-reform, igazságügyi, közgazdasági, közigazgatási reform, közlekedéspolitikai, közoktatási, népegészségügyi, pénzügyi, szociálpolitikai szakbizottság.
- 27 Az NT Irodájára, Szaktanácsaira és az Orsz. Prop. Bizottságra vonatkozóan fennmaradt levéltári anyagot (OL A Nemzeti Tanács iratai; a Párttörténeti Intézet Archivumának idevonatkozó anyaga stb.) részletesen feldolgozta. *Schönwald* im. 250–269., A Nemzeti Tanács szervei c. fejezet. – Schönwald sajtó alatt lévő munkája egyébként az első átfogó jellegű jogtörténeti feldolgozását adja a tárgyalta korszaknak.
- 28 Népszava, 1918. november 13-i sz.
- 29 OL A Nemzeti Tanács iratai. A. III.
- 30 November 16-án, a NNT ülést megelőzően a képviselőház egyhangú határozattal kimondta feloszlását, a főrendiház pedig „tanácskozásait berekesztettnek” nyilvánította. Képviselőházi Napló XLI. 375., ill. A Főrendiház Naplója. Bp., 1919. V. k. 235.

- 31 Hoch János megállapítása az NNT ülésén. Képviselőházi Napló, XLI. 458.
- 32 Magyar Törvénytár 1918. 201.
- 33 A választások végrehajtásáról már a Berinkey-kormány idején, az 1919: XXV. és XXVI. ntv. rendelkezik. Az alkotmányozó nemzetgyűlési választásokat a kormánynak az 1919: XXV. ntv. 1. §. alapján március 17-én kibocsátott 1995/1919. M.E.sz. rendelete (Budapesti Közlöny, 1919. március 19. sz.) 1919. április 13-ra tűzte ki, így azok lebonyolítására nem került sor.
- 34 OL – MT jkv. 1918. november 26-i ülés, 4. p.
- 35 *Landler Jenő* cikke az orosz Granat-enciklopédiában, 43. köt. 329. (Idézi Hajdú Tibor: im. 408.)
- 36 *Kun Béla*: Válogatott írások és beszédek, Bp., 1966. II. köt. 99.
- 37 *Károlyi Mihály*: Válogatott írásai. Bp., 1964. I. köt. 393–394.
- 38 Ezekre a változásokra l. *Csizmadia Andor*: „A Magyar Népköztársaság” belső mechanizmusa 1918/19-ben. Jogtudományi Közlöny, 1968. 11–12. sz.
- 39 MMTVD. V. köt. 319.
- 40 Lenin Művei, 24. köt. Budapest, 1952. 45.
- 41 *Hajdú Tibor*: im. 107. – *Uő.* a kettőshatalomról részletesen: Tanácsok Magyarországon 1918–19-ben. Bp., 1958. *Uő.*: A tanácsok szerepe a magyar októberi polgári demokratikus forradalomban. Századok, 1954. 2–3. sz. 245–265.
- 42 Károlyi Mihály politikai fejlődésére l. *Hajdú Tibor*: Károlyi Mihály és az 1918–19-es forradalmak. Századok, 1963. 5. sz. 1095 és a köv. o.
- 43 *Juhász – Nagy*: im. 410. és 412.
- 44 P.I. Arch., a NT. v.b. jan. 8. ülésének jkv-e.
- 45 OL. NT. iratai, D.I.
- 46 Budapesti Közlöny, rendkívüli kiadás, 1919. jan. 13.
- 47 Az első törvény, amelyet a köztársasági elnök és a kormány együttesen írt alá, az 1919: V. ntv. volt, a vallásügy és a közoktatásügy kettéválasztásáról, Budapesti Közlöny, 1919. jan. 23. sz.
- 48 Budapesti Közlöny, 1919. jan. 13. sz.
- 49 A kormányelnök, illetve a miniszterek kinevezése, valamint a felmentések a Budapesti Közlöny január 21. és 23. számában jelentek meg.
- 50 Az államfőt megillető kinevezési jogkört Károlyi csak a miniszterek és a politikai államtitkárok vonatkozásában tartotta fenn magának, a III.–VI. fizetési osztályú állásokat a minisztertanács töltötte be. OL MT. jkv. 1919. jan. 27. ülés.
- 51 A kormány személyi összetétele pártok szerint: *Függetlenségi párt*: dr. Berinkey Dénes miniszterelnök (előbb pártokivüli volt, később lépett be a pártba), dr. Nagy Vince belügyminiszter, dr. Buza Barna földművelésügyi, dr. Balogh Ernő közlekedési, dr. Vass János vallásügyi, dr. Juhász Nagy Sándor igazságügyminiszter; *Szociáldemokrata párt*: dr. Kunfi Zsigmond közoktatásügyi, Garami Ernő kereskedelemügyi, Peidl Gyula népjóléti, Böhm Vilmos hadügyminiszter; *Polgári radikális párt*: Szende Pál pénzügyminiszter; *Kisgazda párt*: Nagyatádi Szabó István népgazdasági miniszter; *Pártonkivüliek*: dr. Szabó Orest ruszkakrajnai és dr. Junker János német miniszter. – A kormány tagjainak nagy többsége értelmiségi volt, zömében jogász. A kormány összetételére l. *Juhász Nagy*: im. 416–419. és *Hajdú Tibor*: im. 268–272.
- 52 E törvényre vonatkozóan, amely hazánkban az első jogszabály a háborús bűnösök felelősségre vonásáról, l. *Buzás József*: A klérus állásfoglalása a háborús és népellenes bűnösök felelősségre vonásában. Jogtörténeti tanulmányok I. (szerk.: Csizmadia Andor), Bp., 1966. 188–190. Vö. még *Kovács Kálmán*: A magyarországi népbíróóságok történetének egyes kérdései. Uo. 149.
- 53 Wilson beszédei és üzenetei a háborúról, békéről és a népek szövetségéről. Összeállította: *Bródy Béla és Magyar Lajos*, Budapest, 1919. 101. – A magyar lapok október 22-én közölték Wilson választát a „Császári és királyi osztrák-magyar kormánynak”, melyben elsimeri a csehszlovák kormányt és a jugoszláv törekvések jogosságát. Egri Ujság, 1918. október 22. sz. Megyei Levéltár, Eger, 1918–19. iratcsomó.
- 54 *Juhász Nagy*: im. 207.
- 55 *Juhász Nagy*: im. 207.
- 56 Nemzetiségi Minisztérium, 1919. – VII. 62. és 68.
- 57 *Martin Vietor*: A Szlovák Tanácsköztársaság (kézirat) 1954. I. k.

- 58 A „délsláv állam” tényleges megalakulásáról november 26-án számol be a magyar sajtó. L. Egri Ujság, 1918. november 26. sz.
- 59 *Juhász Nagy*: im. 209.
- 60 Valójában nem „nemzeti”, hanem soknemzetiségű államok jöttek létre, amelyeket a szakirodalom gyakran mint „utódállamokat” említ.
- 61 *Hajdú Tibor*: im. 118.
- 62 Wilson híres 14 pontjában (1918. január 4.) a X. pont: „Ausztria – Magyarország népeinek, amelyeknek a helyét a nemzetek között megoltalmazni és biztosítani kívánjuk, a legelső alkalommal lehetővé kell tenni autonóm fejlődésüket.” L. Präsident Wilson, Sammlung der Erklärungen des Präsidenten der Vereinigten Staaten von Amerika über Krieg und Frieden. Zürich, 1918. 7. A magyarul megjelent szöveg nem egészen egyezik az eredetivel. L. *Halmosi Dénes*: Nemzetközi szerződések 1918–1945. Budapest, 1966. 20–22. – Igaz, hogy 1918. októberében már más volt a Wilson-kormány álláspontja, elismerte a csehszlovák és a délsláv államot. (L. Wilson beszédei és üzenetei... im. 101. és köv.) Károlyiék azonban továbbra is a 14 pontban meghirdetett wilsoni elvekhez ragaszkodtak.
- 63 *Jászi Oszkár*: Magyarország jövője és a Dunai Egyesült Államok. Bp., 1918.
- 64 Lenin Művei 22. k. Budapest, 1951. A szocialista forradalom és a nemzetek önrendelkezési joga. 148. és köv.; továbbá: Az önrendelkezésről folyó vita eredményei, 334–377.
- 65 A december 21-én kelt törvényt december 25-én hirdették ki.
- 66 A közös országgyűlés szervezetére, működésére stb. vonatkozóan sem ez a törvény, sem a későbbi jogszabályok nem tartalmazzak rendelkezéseket. A részletes szabályozást az alkotmányozó nemzetgyűlés, illetve az alkotmánytörvény lett volna hivatva elvégezni. Az alkotmány előkészítésével a kormány november 20-án az igazságügyminisztert bízta meg. – OL MT. jkv. november 20-i ülés, 6. pont.
- 67 Budapesti Közlöny, 1918. december 31. sz.
- 68 Pester Lloyd, 1919. január 2.
- 69 Budapesti Közlöny, 1919. február 11. sz. A rendelet február 5-én kelt.
- 70 *Hajdú Tibor*: im. 168.
- 71 OL MT. jkv. 1919. március 8. ülés.
- 72 Kihird. az Országos Törvénytárban, január 29-én. A Berinkey-kormány folytatta a föderatív államnak a Károlyi-kormány által megkezdett kiépítését.
- 73 A német néptörvény vitáját l. OL MT. jkv. 1919. január 27-i ülés.
- 74 Ezzel a két német tanáccsal állapodott meg a magyar kormány a német autonómiára vonatkozóan.
- 75 Kormányzóság alakítására csak Burgenland vonatkozásában történt kezdeményezés.
- 76 Német miniszterre dr. Junker János ítélőtáblai bírót, német kormányzóvá pedig a soproni Zsombor Géza újságíró, az addigi német kormánybiztost nevezték ki.
- 77 A német törvény elleni támadásokra l. *Schönwald*: im.
- 78 Budapesti Közlöny, 1919. március 12. sz.
- 79 *M. Vietor*: im. 21.
- 80 L. uo. 42. és 47.
- 81 *Juhász Nagy*: im. 371.
- 82 *Schönwald*: im. 188.
- 83 Az 1918. dec. 24-én a magyar kormánynak Vyx alezredes által átnyújtott jegyzék a demarkációs vonalat, „a csehszlovák állam által követelt határokat, mint a szlovák terület történelmi határait” az alábbiak szerint állapította meg: a Duna az Ipoly torkolatáig, az Ipoly Rimaszombattig, maga a város Szlovákiához tartozik, Rimaszombattól egyenes vonal az Ung torkolatáig, az Ung folyó egészen az Uzsoki szorosig. A békekonzferencián fogják a végleges határokat megállapítani. A magyar katonaságot vissza kell vonni a fenti vonaltól délre. – A jegyzéket teljes szövegében közli a Felső-Magyarország 1918. december 25-i száma.
- 84 Az erdélyi románokkal való tárgyalásokra l. *Mikó Imre*: 22 év (1918–1940). Bp., 1940. – A nemzeti kérdésre vonatkozóan érdekes fejtegetéseket, vitákat, adatokat tartalmaz *Peter Hanak* (Red.): Die nationale Frage in der Österreichisch – Ungarischen Monarchie 1900–1918.

- Bp., 1966. (Az 1964. máj. 4–9-ig Budapesten tartott történész-konferencia egyik témakörének anyagát foglalja magában.)
- 85 OL MT. jkv. 1918. december 18-i ülés.
- 86 Népszava, 1918. december 5-i sz.
- 87 Vö. *Galántai József*: Az 1918-as októberi forradalom. (Előadás az ELTE Bölcsészettudományi Kara ünnepi tudományos ülészakán, 1968. november 5.)
- 88 Vö. *Mód Aladár*: „Forradalom a válaszáton.” Kortárs, 1968. december. 1858.
- 89 Lenin Magyarországról. Bp., 1954. 41–46. Az Összoroszági Központi Végrehajtó Bizottság, a Népbiztosok Tanácsa és a Moszkvai Szovjet felhívása az Osztrák-Magyar Állam dolgozó népéhez.
- 90 *Mód Aladár*: im. 1857.
- 91 Nyomatott plakát. – P.I. Arch. Plakátgyűjtemény, IV. 1/1756. – MMTVD V. köt. 685. – A proklamációt Károlyi nem írta alá, de nem is cáfolta meg. L. *Károlyi Mihályné*: Együtt a forradalomban. Bp., 1967. 306–307.

A MAGYARORSZÁGI TANÁCSKÖZTÁRSASÁG VISSZHANGJA KILENC EURÓPAI TÖKÉRSZÁG SAJTÓJÁBAN

Az 1919. évi magyarországi proletárforradalomnak a nemzetközi munkásmozgalomra gyakorolt hatásával számos külföldi (német, olasz, francia, osztrák, szlovák, lengyel, szovjet, jugoszláv, román stb.) és több hazai kutató foglalkozott, egyebek között a Tanácsköztársaság 40. és 50. évfordulója alkalmából hazánkban rendezett nemzetközi tudományos ülésszakra készített, s magyar nyelven publikált tanulmányokban.¹ Elemző munkájuk során a különböző külföldi levéltárak forrásanyaga, a határainkon túl nyomtatásban megjelent dokumentum-gyűjtemények stb. mellett kisebb-nagyobb mértékben többnyire támaszkodnak az érintett tőkés országok korabeli sajtójára, bár szinte kizárólag egyes haladó, baloldali lapok cikkeire, híryanagára is. Két magyar szakember azonban kifejezetten a magyar proletárállam külföldi sajtóvisszhangjának egyes területeit dolgozza fel: Jemnitz János elsősorban az angol és a francia szocialista újságok idevonatkozó cikkeit,² Tokody Gyula pedig a német imperialista sajtó állásfoglalását vizsgálja.³

A más-más politikai irányzatot képviselő külföldi lapok, közöttük számos magyar nyelvű újság úgyszólván kimeríthetetlen forrásanyagának azonban mindeddig csupán kis töredéke került a téma kutatóinak érdeklődési körébe.

A Budapesten, 1969-ben tartott nemzetközi konferencián is több oldalról felvetődött már, hogy a Tanácsköztársaságra vonatkozó ismereteink jelenlegi fokán, a továbblépés érdekében a kutatók számára szinte nélkülözhetetlenné vált a nem magyarországi források, közöttük mind a baráti, mind az ellenséges hangú, rendkívül színes, sokoldalú sajtóanyag szélesebb körű, alaposabb megismerése, kritikai vizsgálata és feldolgozása. E kívánalomhoz óhajt szerény hozzájárulás lenni szemlénk, kilenc tőkésország mintegy ötven lapjából származó, továbbá az ezek egyike-másika által hét akkori magyar újságból átvett híryanag, cikk, interjú – a terjedelmi korlátok miatt csupán vázlatos – bemutatásával.

Az anyagot a Centralna Agencya Polska, a lengyel központi sajtóügynökség annak idején Lausanneban működő kirendeltsége 1919. március 23-tól május 25-ig válogatta és gyűjtötte különböző világnézetű és irányú svájci, francia, német, osztrák, angol, olasz, holland, csehszlovák és lengyel lapokból.⁴ Később ez a hatvankilenc, jórészt két vagy több oldalas dokumentum, amely időben sajnos a Tanácsköztársaság fennállásának csupán az első két hónapját fogja át, és nem terjed ki az említett országok minden jelentős sajtóorgánumára, a varsói archívumba került s néhány évvel ezelőtt fotokópia formájában jutott az ELTE Magyar Jogtörténeti Tanszékének birtoká-

ba.⁵ Úgy véljük, ezek a cikkek az említett hiányosságok ellenére is érdemesek arra, hogy a témakör magyar kutatói megismerkedhessenek velük, minthogy tudomásunk szerint Magyarországon eddig csupán igen kis részük jelent meg nyomtatásban, illetve került feldolgozásra, s az is elszórta, különböző helyeken. E napihírek, kommentárok, interjúk bizonyos képet adnak arról, hogy jónéhány európai tőkés ország közvéleménye a többféle irányzatú sajtótól milyen tájékoztatást kaphatott a fentjelzett időszak alatt a Magyarországi Tanácsköztársasággal kapcsolatban.

A sajtóanyag ismertetését az alábbi tagolás szerint bocsátjuk az olvasó rendelkezésére:

I. A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG BÉKÉS HETEI

(1919. március 21–április 15.)

A) Jelentések Budapestről

A „Mindenkihez” című, 1919. március 21-én kiadott proklamációt, továbbá a nemzetközi proletariátushoz intézett szikratáviratot és Károlyi Mihály lemondási nyilatkozatát a svájci sajtó március 24-én közölte kivonatban, néhány bécsi és berlini újság álláspontja ismertetésének kíséretében.⁶ Lengyelországban e dokumentumoknak a lényegét érintő rövid tartalma minden kommentár nélkül jelent meg, március 26-án.⁷

A Forradalmi Kormányzótanács és a népbiztosságok rendeleteiről az érintett újságok magyarországi munkatársai küldtek jelentéseket. Március 24-én a főváros igazgatásának ellenőrzésével megbízott három „kormánybiztosról” számolt be a svájci sajtó, valamint a Pénzügyi Népbiztosság rendeleteiről, melyekkel a pénzügyi intézeteket állami ellenőrzés alá helyezi s vezetésüket az alkalmazottak által választott bizalmiakra ruházza.⁸

A hírek március 25-én beszámolnak a Hadügyi Népbiztosság hirdetményéről, amely felhívja a katonákat, hogy laktanyáikban jelentkezzenek s lépjenek be a forradalmi fegyvelmen alapuló Vörös Hadseregbe. Megemlíti a katonák új zsoldját és a hozzátartozóikról történő gondoskodást. Tudósítanak a távíró és távbeszélő magánforgalom betiltásáról; ennek folytán csak hivatalos híradás áll a külföldi újságírók rendelkezésére; de ezt „fenntartással kell fogadni, mert tendenciózus színezete van”. Példának említik azt a magyarországi értesülést, amely szerint francia és szerb csapatok megkezdték volna visszavonulásukat Szeged és Arad térségéből. – Hírt adnak a tudósítások az Országház előtti nagygyűlésről, amelyen felkérték a hazatért magyar és az országban lévő orosz hadifoglyokat, hogy lépjenek be a Vörös Hadseregbe. – Az üzleteket, az élelmiszerboltok, gyógyszerárak, drogériák, könyv- és papírüzletek, trafikok kivételével bezárták, az árukészleteket lefoglalták. Az áruk elszállítását halálbüntetés terhe mellett megtiltották.⁹ Külön jelentik a bankok, biztosító társaságok pénzforgalmának korlátozását, a bankbetétek részleges zárlatát s kiemelik a „törvénytelen” gyermekek hátrányos megkülönböztetésének eltörlését.¹⁰

A Tanácsköztársaság első kormányáról, a Forradalmi Kormányzótanácsról a híradások megemlíti, hogy tagjainak nagy része már a Károlyi-korszakban is működött, s

hogy „a fordulat az államvezetésben megegyezéssel történt”. Közlik Garbai, Landler, Kun, Kunfi, Pogány rövid életrajzát.¹¹

Március 31-én átvették a Vörös Újságból az ideiglenes alkotmány néhány új intézményének, a tanácsrendszer jellegének felvázolását, valamint a választójogot, mely csak a dolgozó népet illeti meg és megvonja e jogot a kizsákmányolóktól, valamint a lelkészekről, szerzetesekről stb., viszont választók és választhatók más államok Magyarországon levő proletár állampolgárai is. A Tanácsköztársaság célkitűzéseiről, funkciójáról nem tesznek említést.¹²

A forradalmi törvényszékek felállítását március 28-án adja hírül a svájci sajtó. Beszámol azok hatásköréről, továbbá a vádbiztosról, az eljárásról, a védelemről, a halálbüntetésről, a büntetések végrehajtásáról.¹³

Március 31-i jelentések szólnak arról, hogy a Földművelésügyi Népbiztosság a mezőgazdaságban dolgozó napszámosok minimális bérét május végéig a férfiaknál 30 Koronában, a nőknél 25, a még gyermekkorban lévők számára pedig 15 Koronában szabta meg. A Közoktatási Népbiztosság elrendelte, hogy „külön iskolákban kommunista agitátorokat képezzenek ki; az egyetemeken azok tanítsanak, akik az új eszméket belső meggyőződésből tudják hirdetni”. A kaszinókat és klubokat Budapest területén igénybe vették. Az üzleteket április elsejével megnyitják. Leszállították a lakbéréket. A kórházakból elbocsátották a lelkészeket és apácákat. – Lefoglalták a mánások vidéki kastélyait; köztulajdonba vették a nevelési és oktatási intézeteket. Az idegen állampolgárok jogait megvédik; a külföldi diplomáciai és egyéb hivatalos megbízottak külön védelemben részesülnek.¹⁴

Egy sor fontosabb rendeletről, mint pl. a bánya- és közlekedési üzemek, valamint a pénzügyi intézetek köztulajdonba vétele, és a 100 holdon felüli földbirtokok és a lakóházak szocializálása, a munkakötelezettség és a munkához való jog bevezetése, a közalkalmazottak segélye, munkásegyetemek felállítása, a középfokú oktatás keretében előkészítő tanfolyamok létesítése, a munkások betegségi és baleset-biztosítása stb. március végéig nem olvashatunk. Ezzel szemben fokozódott a munkáshatalom elleni tervszerű áskálódás, hamis hírek terjesztése. Március utolsó napjaiban jelentették Bécsből, hogy a francia katonai missziót Vix alezredessel az élen a Hungária szállóban internálták; elfogták és letartóztatták József főherceget; a Kormányzótanács a német birodalmi kormány antant-ellenes szövetséget ajánlott, a csehszlovák kormány viszont ultimátumot küldött a szlovákiai csapatösszevonásokkal kapcsolatban; a semleges államok Bécsben székelő követi szorgalmazták, hogy a Tanácskormány biztosítsa ezen államok polgárainak elutazását, mert Budapesten „dühöng az anarchia”; a Vörös Hadsereget a Mackensen-hadsereg tisztjei segítségével (!) szervezik stb. Közben azonban azt is regisztrálják, hogy a Tanácsköztársaság képviselői, dr. Bolgár és Fenyő március 26-án Bécsbe érkeztek, és hogy Lenin és Kun március 28-án szikratáviró útján tárgyaltak a magyarországi helyzetről. A laktanyákat Lenin, Bebel, Trockij, Liebknecht, Luxemburg, Lasalle után nevezték el. – Megszüntették a vallástanítást az iskolákban; leszállították a kislakások bérét.¹⁵

Április első felében, a Tanácsköztársaság utolsó békés heteiben a híradás súlypontja az intervenció előkészítésének irányába tolódott el. A híreket úgy tálták, hogy a munkáshatalom támadó szándékát és a kommunizmus elleni harc szükségességét erre hivatkozással is hangsúlyozzák. A tőkéseket érdeklő hírek, pl. hogy „a magyar állam-

papírok szelvényeinek külföldi tulajdonosai majd akkor kérhetik azok beváltását, ha a Tanácsköztársaság a külföldi kormányokkal megtárgyalja a kérdést”, vagy „a nemesi palotákban levő műtárgyakat leltározzák és a múzeumok számára lefoglalják” stb., bevezetőül szolgáltak olyan jelentéshez, mely szerint a magyar sajtóiroda cáfolja a „külföldi sajtó által terjesztett hírt, hogy a Tanácskormány hadat üzent Romániának és Szerbiának, amely hír azt célozza, hogy a román és szerb proletáriátust Magyarország ellen uszítsa”. Ez után következik az ismétlés: „A pénzügyi népbiztos az összes belföldi értékpapír-szelvények beváltását felfüggesztette”. Másik példa, ugyancsak április 1-én: „A magyar bolsevik kormány szocializálta az ipart és kereskedelmet, felszolta a budapesti ipar- és kereskedelmi kamarát, a magyar gyáriparosok szövetségét, valamint az acél- és gépgyárak nemzeti szövetségét.” A következő tudósítás: „A magyarországi francia, angol és szerb missziók vasárnap Belgrádba érkeztek. Beszámoltak az őket ért inzultusokról, a Vörös Gárda erőszakoskodásairól, a vidéken uralkodó anarchiáról; arról, hogy egy helyi tanács letartóztatta őket.” Végül: „A magyar kormány határozottan cáfolja, hogy háborút üzent volna Romániának és Szerbiának.”

Április 2-án több külföldi lap hozza a Vörös Újság jelentését arról, hogy a Fél-torony-i főhercegi kastély színháztermében elrejtett, nagy mennyiségű, milliós értékű arany és ezüst műtárgyat találtak. — Beszámolnak a birtokrendező és a mezőgazdasági termelést biztosító bizottságok megalakításáról s azok hatásköréről, majd — megkésve — egy londoni (Times) jelentést közölnek a francia katonai misszió március 26-i eltávozásával kapcsolatban. E jelentés szerint Vix úgy nyilatkozott, hogy a demarkációs vonalat ő nem nyilvánította végleges határnak. A három nagyhatalom képviselője által aláírt jegyzéket átvéve Károlyi kijelentette, hogy a semleges zóna kiürítését elrendelő határozat a fegyverszüneti egyezményt veszélyezteti. Vix válaszában rámutatott, hogy a párizsi békekonferencia döntött így, s a román hadsereg által megszállandó területen román közigazgatást vezetnek be. Vixnek ebből a kijelentéséből következőt arra Károlyi, hogy a jegyzékben foglalt határok véglegesek.¹⁶

Smuts tábornok budapesti tárgyalásaival kapcsolatban (1919. április 4–5.) a Times már április 3-án előzetes jelentést adott a küldetésnek Lloyd George elképzelései szerinti céljairól. „A fegyverszüneti egyezmény néhány problémája felől” akart Smuts informálódni a békekonferencia megbízásából és egyes, az angol katonai misszió tagjai elleni „közbelépést és incidenst” kívánt megtárgyalni.

Április 8-án a Journal de Genève lehozta Smuts hét pontba foglalt proposícióit, melyekben a Vix-jegyzék elfogadását ajánlotta, a gazdasági blokád feloldását ígérve ellenszolgáltatásul, valamint azt, hogy a párizsi békekonferencia tekintetbe fogja venni a magyar álláspontot egy, az utódállamokkal tartandó konferencián. Majd öt pontba foglalva, Kun és Garbai aláírásával ellátva közölte a magyar álláspontot, az ellenindítványt. Ebben a Tanácsköztársaság vezetői azt kívánták, hogy a román hadsereg ürítse ki a Marostól északra fekvő területet és hívják össze a magyar, csehszlovák, román, jugoszláv, német és osztrák kormány képviselőit Prágába vagy Bécsbe, ahol megtárgyalnák a határkérdéseket és a gazdasági problémákat; végül kifejezték azt a kívánságot, hogy a Tanácskormány gazdasági képviseletet nyithasson az európai országokban. Április 6-án jelentik Smuts megérkezését Budapestre, 10-én pedig hírt adnak Prágába történt érkezéséről. Itt Masaryk államelnök fogadta az angol tábornokot.¹⁷

További három fontos közlés: az átszervezett Kormányzótanács tagjainak névso-

ra, a tanácsválasztások, valamint az új budapesti munkás- és katonatanács első üléséről szóló beszámoló. Ezen az ülésen szó volt forradalmi megmozdulásokról Jugoszláviában, Kun Béla pedig élesen támadta Noskét és Scheidemann, akik a német proletáriátust eltérítik a forradalmi küzdelemtől.¹⁸

Néhány további hír: ékszeres beszolgáltatása, a biztosító társaságok szocializálása. Külföldi újságíróknak megtiltották, hogy a Vörös Hadseregről bárminemű jelentést továbbítsanak az ország határain túlra. Sopronban április 5-én a Vörös Gárda és a német polgárság között fegyveres összetűzésre került sor. Ismertetik a földbirtokok szocializálásának alapelveit: aki nem dolgozik, annak tulajdonában föld nem maradhat, mert Magyarország földje a dolgozó társadalomé. A köztulajdonba vett földeket szövetkezetek fogják megművelni. A külföldiek elhagyhatják az országot, vagyonukat elvihetik. 500 Koronát meghaladó értékű küldeményt csak Svájcba, Németországba, Hollandiába, Dániába, Svédországba és Norvégiába lehet feladni. Somogyban 80 000 hektáron megalakult az első mezőgazdasági szövetkezet. A megye élelmiszert küld Budapestre a főváros és a vidék szolidaritásának jeléül.

Nem hiányoztak az álhírek sem. Pl. az Action Française jobboldali munkatársai Smuts váratlan, gyors elutazását Budapestről azzal magyarázták, hogy a helyzet Magyarországon igen súlyos. Smuts látogatása ugyanis erősítette Kun helyzetét és komoly válságot oszlatott el. Kun Béla és kísérete Smuts látogatása alatt nem titkolta örömét; bíznak benne, hogy az antant nem küld csapatokat a tanácskormány ellen. — Román forrásokra hivatkozva több nyugati újság közölte április 8-án, hogy a tanácskormány mozgósít és katonai előkészületeket tesz az északi és az erdélyi fronton és hogy a mozgósítást „Lenin küldöttje, Berman Izidor vezeti”; mindez „általános mozgósításra provokálja Romániát”. Végül a Times jelentését közlik, amely szerint egy „olasz katonai alakulat megszállta Székesfehérvárt...”¹⁹

E jelentésekből kiviláglik az is, hogy az antant-hatalmak a magyarországi proletárállammal kapcsolatban nem jutottak egyetértésre. Várakozó és megfigyelő álláspontra helyezkedtek. A diplomáciai kapcsolatokat nem szüntették meg, de blokádot szerveztek, amelyről azonban hivatalosan nem beszéltek. A helyzet felmérésére Pestre küldték Smuts tábornokot, aki igyekezett félrevezetni a tanácskormányt és a közvéleményt is.

B) Interjúk, nyilatkozatok

A Forradalmi Kormányzótanács tagjainak, elsősorban Kun Bélának, nyugati újságírók számára adott interjúi jelentős forrásértékkel bírnak. Az eseményeknek, intézkedéseknek, politikai döntéseknek autentikus magyarázatát adják, tájékoztatni és befolyásolni igyekeznek a külföldi tudósítókat, rajtuk keresztül a nyugati közvéleményt. A beszélgetések tartalmának közzététele és kommentálása viszont az illető újság álláspontját világítja meg.

Hevesi Gyula, a szociális termelés népbiztosa 1919. március 27-én a Deutsche Allgemeine Zeitung tudósítójának adott interjút. Elmondta, hogy a bevezetett szocialista termelési módszer akadálytalanul funkcionál. Részletes információt közölt a vezetése alatt működő népbiztosság, a termelési biztosok (igazgatók), és az ellenőrző munkástanácsok hatáskörét érintően. Beszélt az üzemek összevonásáról, a szakemberek

működéséről, a munkafegyelemről. Majd rátért a Kormányzótanács szakigazgatási tevékenységére, a politikailag megbízható szakemberekre, a régi tisztviselők — amennyiben helyükön maradtak — ellenőrzésére, az egyelőre munka nélkül maradtak megélhetésének biztosítására. A bezárt üzletek sorsával kapcsolatos kérdésre azt válaszolta, hogy a leltározás folyik, a szigorú büntetések kilátásba helyezése lehetővé teszi a rejtett árukészletek feltárását. Szólt a városi lakóházak köztulajdonba vételéről, a lakberek beszédéről, a lakók bizalmi testületeinek munkájáról. Majd kitért a forradalmi törvényszékek működésére, az iskolák államosítására, a kis kézműves üzemeknek szocializált üzemekbe való összpontosításának tervére, nyilatkozott a színházak szocializálásáról, a szanatóriumok és villák igénybevételéről a proletár gyermekek számára. — A polgárság lehetőséget kap arra, hogy bekapcsolódjon az új rendszerbe. „A hivatalnokok, orvosok, mérnökök nem tartoznak a burzsoáziához, — állapította meg Hevesi. Az orvosok, mint állami tisztviselők fizetést kapnak. Minden betegnek joga van gyógykezelésre.” A külföldiek jogos követeléseit respektálják. A beszélgetés az ipari-, bányai- és közlekedési üzemek és lakóházak köztulajdonba vételére vonatkozó rendeletek közzétételét követő napon történt. A nyilatkozat tehát inkább programatikusan információt és még nem eredményeket tartalmazott. Ezért indokolt volt a német szociáldemokráciához közelálló újság kommentárja, melyben kiemelte az új rendszer kísérleti jellegét, tekintettel a magyar ipar és mezőgazdaság helyzetére. Persze, nem az új magyar rendszerrel szimpatizálóknak a szemszögéből bírált, hanem a németországi szociáldemokrata rezsim érdekeit tartotta szem előtt.²⁰

Kun Bélával folytatott két beszélgetésről számol be a Bund 1919. március 31-i száma. Az egyiket a Zeit-ből vette át a lap. Kun Béla arra a kérdésre, hogy mi igaz abból a bécsi és hágai jelentésből, amelyek szerint az antant ultimátumot küldött Magyarországnak, a tanácskormány pedig Prágának, azt válaszolta, hogy az antantnak ilyen lépéséről nincs tudomása. A külföldi sajtó egy része által terjesztett azokat a híreket, hogy az antant háborúra készül Magyarország ellen, Budapesten nem erősítik meg. — A másik interjú a Bund a bécsi Neue Freie Presse március 29-i számára hivatkozva közli. A bécsi lap munkatársának adott nyilatkozatában Kun Béla kijelentette, hogy a Tanácsköztársaság a Föld minden népével békében kíván élni. „Nem állunk a területi integritás elve alapján és nem is vagyunk az antanttal hadi állapotban. Ez válasz arra a kérdésre is, hogy milyen feltételek mellett kötnénk békét. Biztosak vagyunk abban, hogy Magyarország e lépése az antant-népek, legalábbis azok proletáriátusa állásfoglalását a mi javunkra fogja befolyásolni.” Kun hangsúlyozta a semleges államokkal, különösen Németországgal és Német-Ausztriával fennálló jó viszont. Kijelentette, hogy Magyarország ellátása nem olyan rossz, mint előzőleg volt, a mezőgazdaságban dolgozók ugyanis a változott viszonyok között e kérdésben a városi lakossággal teljesen szolidárisak. „A Vörös Hadsereg szervezése energikusan folyik; nincs támadó szándéka és elsősorban a vérontás nélküli átmenetet biztosító diktatúrát támogatja.”²¹

A Neue Zürcher Zeitung munkatársát március 30-án fogadta Kun Béla, József főherceg volt budai palotájában. Az Oesterween nevű újságíró, aki tulajdonképpen a Vaderland c. holland újság tudósítója volt, azzal kezdi beszámolóját, hogy a magyar forradalom legjelentősebb személyiségét másként képzelte el magának.

„Őszintén be kell vallanom, hogy más forradalmi rémtörténetek után Kun Bélát nem tudtam másképpen elképzelni, mint vadul maga körül néző férfit, akire sok, erő-

sen felfegyverzett és legalább gépfegyverrel ellátott vörös harcostársból álló testőrség vigyáz. El voltam készülve mindenféle udvariatlanságra is: a csalódás azonban több volt, mint kellemes. Valamennyi magyar forradalmár, akivel kapcsolatba kerültem, kultúrember volt és elsőrangú kultúremberként viselkedtek. Kun Béla előszobája és szobája inkább egy tudós szobájának benyomását kelti, mint forradalmi vezérkarét. Jóllehet József főherceg palotájában található, igen feltűnő volt az egyszerű berendezés. Íróasztal, divány, egy szék, mosdóasztal, más semmi.

Egy stockholmi régi jóbarát, egy magyar kolléga, Guttman Henrik, aki egyébként a magyar *intelligencia* nagyrészevel a kommunista mozgalomhoz csatlakozott, vezetett engem „Kun elvtársához”. (A magyar Kreml-ben csak elvtársak vannak, a magyar külügyek vezetőjét sem nevezik másként, csak „elvtársnak”). Rövid várakozás után Kun Béla szobájában vagyok. Kísérőm nem ismeri meg és Kun után érdeklődik. Kun Béla csodálkozva néz rá és nevetve üdvözlí; ezen viszont én csodálkozom, és a bemutatás után hallom kísérőmtől, hogy a külügyi népbiztos két hónap alatt oly rettenetesen lefogyott, hogy ő, aki pedig egyike legjobb barátainak, nem ismerte meg. Az emberi szervezetet teljesen felőrlő lázas munkának ebben a forgatagában Kun drága idejének egy részét fordítja, mondhatnánk „szakítja ki”, hogy egyedül nekem álljon rendelkezésemre; most nyugalom van, minden kérdés — bármilyen oldalról — tilos, az aktatömeget félretolták. Én nem akarok sokat kérdezni és csak rövid válaszokat kérek, mert a szeretetreméltó népbiztos idejéből nem szabad többet igénybe venni, mint amennyi az olvasó számára feltétlenül szükséges.

Kérdés: Hogyan történt, hogy itt a forradalom vértelenül zajlott le, és nem történtek erőszakos cselekedetek? Válasz: A tény magyarázatát — úgy vélem — abban találhatjuk meg, hogy a burzsoázia Magyarországon a háború következtében speciálisan meggyengült, és ezért képtelen volt arra, hogy ellenálljon. Ezzel szemben a magyar proletariátus viszonylag igen erős. Ezek a tényezők okozták a forradalom gyors és vértelen győzelmét, úgy ahogy azt Ön itt látta. — Kérdés: Hogyan magyarázza meg, hogy a dolgok Oroszországban másképpen és sokkal véresebben alakultak? Válasz: A forradalom kezdetén az átalakulás Oroszországban sem volt véres. Kezdetben az orosz kommunista párt is egészen simán indult (sic!). Később, amikor a burzsoázia egyre jobban magához tért, amikor különböző bel- és külpolitikai okokból szervezkedni tudott és az úgynevezett fehérterror alkalmazta, a bolsevik kormány kényszerítve volt arra, hogy bőrét a vörösteror alkalmazása segítségével védje meg (!). — Kérdés: Mi az Ön véleménye a kommunista mozgalom *további alakulásáról* Magyarországon és Európa többi részében? Válasz: A kommunista világrendre való áttérésnek véleményem szerint egész Európában be kell következnie. Ami Magyarországot illeti, a proletáriátus a hatalmat szilárdan kezében tartja és azt soha többé nem fogja kiadni. Sorsukat összekötöttük az európai forradalom sorsával és meg vagyunk győződve arról, hogy a kommunista győzelem nem áll meg Magyarország határainál. A kapitalizmus ugyanis halott és a kommunizmus az örököse. — Kérdés: Mi az Ön véleménye a forradalomnak a semleges országokra való áttéréséről? — Válasz: Nem hiszem, hogy a semleges országok, a kommunista átalakulás közepette a kapitalista rendszert fenn tudják tartani.

Néhány titkár és gépíró benézett már a szobába, hogy beszélgetésünk nem ért-e véget, és ezért kötelességemnek tartottam, hogy a mindig dolgozó Kun Bélát

átengedjem a kormányzati ügyeknek” – fejeződik be a svájci lap tudósítójának cikke.²²

A Neue Zürcher Zeitung átvette a Magyar Távirati Iroda március 31-i jelentését Kun Béla előadásáról, melyet az Országházban tartott a proletariátus osztályegységéről. A lap a következő részeket emeli ki: Kun emlékeztet arra a szakadásra, mely az imperialista célokot szolgáló világháborúban észlelhető volt, s amely nemcsak egymásik szocialista pártvezetőt terheli, de oka a proletariátus magatartásában is kereshető. Nem volt osztályegység. Munkásarisztokrácia képződött mindenütt, amelynek igazi ábrázata főleg a gyarmati politikában mutatkozott meg. A munkásarisztokráciát nem az osztályharc, hanem az osztályok szolidaritása érdekelte és e politikától remélte jólétét. Mondhatjuk, átmeneti érdekközösség állott fenn a kapitalisták és a munkásarisztokrácia között. A béremelést mint borraalót osztogatták a proletároknak. Tipikus példaként az Esseni Krupp-műveket, Vilmos császár kedvencét említette. Minden kapitalista államban van ilyen munkásarisztokrácia, amely a pillanatnyi, látszólagos érdekközösségtől vezetve, háborús politikát folytat s ezt scheidemannizmusnak szokták nevezni. Scheidemann mellett Henderson és Renauldel is apostolai ennek az osztályszolidaritás-hitnek. E politikát folytatják Bernben is, ahol az osztályszolidaritás szintén fészket rakott. A népbiztos hangsúlyozta a proletariátus akcióegységét és a pártegység létrejöttének szükségességét, mely a város és a falu közötti viszonyt is befolyásolni fogja. „Ha nem is az egész parasztság, a falusi proletariátus jelentős része a mi oldalunkon van.”²³

A Frankfurter Zeitung április 2-án beszámol arról a beszélgetésről, amelyet tudósítója Kun Bélával folytatott. Az interjút lehozták a svájci lapok is, a La Suisse részletesen, a többi kivonatossan. Az első kérdésre Kun így válaszolt: „Ami a jövőbeni külkereskedelmi kapcsolatokat illeti, a forradalmi kormány álláspontját az a tény determinálja, hogy a termelést szocialista elvek alapján irányítjuk. A termelés és az elosztás: monopólium. Támogatjuk a termelést és biztosítani akarjuk a javak igazságosabb és rendszeres elosztását. A külkereskedelem irányítása a proletárállam joga.”

Arra a kérdésre, milyen a Tanácsköztársaság álláspontja az ipari reformok tekintetében, Kun Béla válasza: „A mi szemszögünk az államosítás és ezt a lehető leggyorsabban kívánjuk végrehajtani, a kisipar kivételével. A magyar parasztság nagy részben fél-proletár elem, s termelési eszközük a föld. Megjavíthatják helyzetüket, ha közösen gazdálkodnak. A parasztság tömegesen jelentkezik a Vörös Hadseregbe, ugyanúgy, mint az ipari munkásság.”

Milyen lesz Magyarország viszonya Németországhoz? – kérdezte a tudósító. Kun Béla így válaszolt: „Határozottan kijelentem, hogy a világ-proletariátus érdekeivel szolidárisak vagyunk. A mi külpolitikánk az igazi békepolitika. A dolgozó osztályok érdekközösségén alapszik. Azt hiszem, hogy Németország, ahol a proletariátus képezi a lakosság többségét, várhatóan a legjobb barátunk lesz.”

A Tanácsköztársaságnak az antanttal szemben kialakult álláspontját tudakoló kérdésre Kun Béla kijelentette, hogy az nem csupán Magyarországtól, hanem ugyanolyan mértékben az antanttól is függ. „Azt azonban világosan megmondhatjuk: mi a békét akarjuk, hogy a szocializmust felépíthessük. A francia és az angol dolgozók sokban támogatnak bennünket és mi ezt viszonzozzuk. Elvárjuk ugyanazt a szolidaritást, amelyet irántuk mi is kifejezésre juttatunk.”²⁴

A Daily News tudósítójának április 1-én adott Kun Béla interjút. Tartalmát átvette a svájci sajtó is. Kun kifejtette, hogy az antant-államokkal szintén baráti viszonyt kíván, de ez attól is függ, milyen álláspontot foglal el az antant Magyarországgal szemben. Ha ellenséges lesz, Magyarország a maga érdekeit minden lehető módon védelmezni fogja. A területi delimitáció kérdésében a lakosságnak joga van akaratát népszavazással kifejezésre juttatni. A belső helyzetre vonatkozólag megjegyezte, hogy a több mint négy évig tartó háborúban tönkrement burzsoázia nem kaphatja vissza vezető szerepét az antant révén.²⁵

Április 6-i budapesti jelentések szerint a Smuts tábornokkal folytatott tárgyalásokról Kun Béla sajtóértekezleten nyilatkozott a külföldi újságírók előtt: „Az 1918. novemberi fegyverszünet óta az antant velünk csak katonai és nem diplomáciai tárgyalásokat folytatott. Smuts tábornok mint diplomata tárgyal velünk. Ez azt mutatja, hogy a proletárdiktatúrát, az imperialista hadsereg összeomlása óta első szilárd hatalmat, az antant is elismeri. A tárgyalások szívélyes légkörben folytak és remény van arra, hogy az antant részéről nincs semminemű támadó szándék a Magyar Tanácsköztársaság ellen. A tábornok szívesen fogadta indítványunkat, hogy a párizsi konferenciával párhuzamosan az Osztrák-Magyar Monarchia régi területén alakult államok kormányainak képviselői Prágában vagy Bécsben jöjjenek össze. A konferenciának az volna a feladata, hogy a politikai határok kérdését tisztázza. A tanácskormány reméli, hogy e konferencián minden nacionalista és sovinszta áramlat leszerelhető lesz ugyanúgy, mint az imperialista törekvések is. A Magyar Tanácsköztársaság Forradalmi Kormányzótanácsa nem áll a területi integritás alapján, de ellenzi azt, hogy bármely kérdést az imperialista hódító politika értelmében oldjanak meg. A Smuts tábornokkal folytatott tárgyalások még nincsenek befejezve. Részünkről nem érintettünk nemzeti vagy hasonló jellegű kérdést, s csak a megszállt területek dolgozóinak szociális érdekeiről beszéltünk.”²⁶

A Munkás- és Katonatanács ülésével kapcsolatban a svájci sajtó április 14-én közölte az MTI jelentését Kun Béla felszólalásáról. Beszámolt arról, hogy beszédében Kun Scheidemann és Noske ellen fordult, akik a német proletariátust forradalmi végcéljaitól eltérítik. „A mi diktatúránk a nemzetközi proletariátus hazája. Közöttünk nincs faji vagy vallási különbség, csak egy van: az osztálykülönbség. A fegyvereket nem adjuk ki a kezünkből, amíg a burzsoáziát teljesen le nem teperjük.”²⁷

A nyugati burzsoázia részben bizonytalan és tapogatózó, de többnyire tendenciózus, sőt olykor hamisított híradásaival szemben Kun Béla nyilatkozatai képezik az ellenpólust. A proletariátus érdekeiért, a világforradalomért, a szocializmusért küzdő magyar kommunisták nézeteit fejezik ki. A nyugati sajtó aligha ezt óhajtotta elérni, amikor az interjút leköszölte; inkább a kommunistáknak a kapitalizmus számára veszélyes nézeteit akarták elrettentő példaként felmutatni, a magántulajdont féltő polgárságot elijeszteni. De Kun Béla szavait teljesen nem forgathatták ki, így azok a polgári sajtó útján is értékes információkat nyújtottak a külföldi proletariátus számára a Magyar Tanácsköztársaság vezetőinek álláspontjáról, célkitűzéseiről.

C) Jelentések az utódállamokból

a) Csehszlovákia

A csehszlovák hírügynökség jelentése alapján a Neue Zürcher Zeitung március 25-én cseh sajtóhangokat közöl. A katonai előkészületek Szlovákiában kielégítőek. A Národní Listy úgy véli, hogy „a magyarok az orosz bolsevikokkal kötött szövetségben keresik üdvösségüket, ez azonban csak a bolondokat ijeszti meg ... Az antant befejezi Magyarország pacifikálását, a legújabb incidensekre való tekintet nélkül”. Az agrárpárt lapja, a Venkov azt írja, hogy a magyarok kétségbeesett kényszerhelyzetből akarnak kiszabadulni: „senki sem ijed meg a bolsevizmustól és nem tűrjük a megítélt terület elszakítását”. A szociáldemokrata Právo Lidu óva int egy új háborútól, de kijelenti: „Ha a magyar proletáriátus diktatúrája a demokratikus önrendelkezési jog elleni harcot jelenti, akkor az a csehszlovák proletáriátus legradikálisabb részénél sem talál semminemű rokonszenvre.”

A lengyel sajtó pedig azt jelenti Prágából március 28-án, hogy az ottani mérvadó körök a magyarországi fordulatot nagy konsternációval fogadták. A szociáldemokraták mindennemű Magyarország elleni fegyveres intervenciót elleneznek. A cseh szocialisták általános sztrájkjal fenyegetnek, ha mozgósításra kerülne sor a magyarok ellen. Prágában szokatlanul erősödik a kommunista propaganda. – Április 1-én közlik a svájci lapok, hogy Prágában egy nagygyűlésen a szocialisták munkástanács megalakítását határozták el, mely a dolgozókat a proletárdiktatúra kiharcolására szervezné; Prága dolgozói nevében dr. Smeral követelte a nagyipar, a bányák, a vasutak, bankok és gyárak ellenérték nélküli kisajátítását. Április 2-án munkásakadémiát nyitottak meg Prágában. Tény, hogy a cseh szociáldemokrácia marxista baloldala (1921-ben ebből keletkezett a CSKP), már 1919 tavaszán erősen hallatta hangját, de lehetőségei nem voltak a hatalom átvételére; az ilyen szándékokról felröppentett hírek csak a burzsoázia intervenciói terveinek alátámasztását szolgálták.

Szlovákiából április 16-án hozott helyszíni jelentést a svájci sajtó. A népről beszélve, de ezen a burzsoáziát értve, állítja a tudósító, hogy Szlovákia megvédi magát a bolsevizmustól. Az antant biztosan küld majd csapatokat Budapest ellen és számíthat Csehszlovákia, Románia, Lengyelország segítségére, mert Kelet- és Közép-Európában ezek a népek védik a rendet. A bolsevizmus terjedése fatális lehet és az antant nem hagyhatja kihasználatlanul ezt az egyedülálló alkalmat, végezni fog a veszéllyel, mely a győztes nemzeteket győzelmük gyümölcsétől megfosztja. „A magyar forradalom győzelme utáni hetekben sokat beszéltek arról, hogy katonai erőket küldenek Magyarországra ellen Mangin tábornok vezetésével. De a Mangin-expedícióról egyre kevesebbet hallani. Akkor ugyanis elejtette az antant az intervenció tervét, de most Smuts tábornok leutazott Pestre, hogy lássa Kun Bélát és informálódjon a bolsevik kormány céljairól és helyzetéről” – írja a svájci tudósító.

b) Románia

A román távirati iroda Bernből küldött sürgönyét április 10-én tették közzé. Tartalmának lényege a következő volt: A Smuts-misszió híre provokálja Romániát, a közvélemény, a sajtó, a politikusok nem értik a párizsi konferencia döntését, s annak gyászos következményei lehetnek. Az egész világ láthatja, hogy az antant a bolsevikok szolgálatában álló mágnások befolyása alatt áll. A román népet ért igazságtalanság megtorlása végett a szélsőséges nacionalisták a magyar példa követésére gondolnak. Erdélyben a nacionalista vezetők nagygyűlést rendeznek. Nagyszebeni jelentés szerint Erdély érett a bolsevizmusra. Egy ottani román nacionalista csoport proklamációja szerint az erdélyi román népnek nincs mit félnie a bolsevikoktól. Csatlakozhat Párizshoz vagy Budapesthez egyaránt, hiszen Erdélyben a nagybirtok, a részvénytársaságok, az ipar, a vasutak, bányák, bankok, tehát a tőke kizárólag magyarok, németek és zsidók kezében van, ezért a románoknak nem áll érdekükben védelmezni olyan rendszert, mely az ő népfajuk ellenségeitől semmit sem profitál.

c) Jugoszlávia

A Neue Zürcher Zeitung április 14-én MTI jelentést közöl, amely szerint Jugoszlávia forradalom előtt áll. A dél-magyarországi megszállt területen állomásozó szerb csapatok „irigy szemmel nézik a demarkációs vonalon túli proletár testvérek szabadságát; érthető türelmetlenséggel várják a pillanatot, amikor ők is megszabadulnak a kapitalizmus elnyomásától és a nemzetközi proletariátushoz csatlakozhatnak”. Pénteki hírek szerint Szerbiában már kitört a proletárforradalom. E hír hatására az új-szegedi szerb katonák átjöttek a Tisza hídján Szegedre, ott eldobták fegyvereiket és éljeneztek a magyar proletariátust. A demarkációs vonal más pontján is hasonló eseményeket regisztrálnak. Ma délután négy óra körül a franciák kiűrtették Szegedet, Új-Szegedre vonultak és a szerb csapatok mögött elzárták a hidakat. Minden intézkedést megtettek, hogy az átjött szerbek a megszállt területekre ne térhessenek vissza. Szabadkán a szerb imperializmus földbirtokos képviselői a forradalom megfékezésére csüörtökön letartóztatták azokat az elvtársakat, akiknél kommunista röplapokat találtak. A laktnyák zárkái velük vannak tele. Pénteki hír szerint a letartóztatások folytatódnak. A szerb proletárforradalomról egyelőre pontosabb adatok nem érkeztek. Belgrádi jelentés szerint Szerbiában 160 000 proletár várja a forradalom kitörését.²⁸

d) Lengyelország

A lengyelországi híradások, kommentárok részletesebbek, miután szemlénk anyagát lengyelek gyűjtötték. Válogatott tendenciózus hírek mellett nagyrészt összefoglalókkal, a lengyel burzsoázia szemszögéből készült értékelésekkel találkozunk. Március 24-én a lengyel távirati iroda háromhasábos kommentárt közölt Magyarországról. Károlyi Mihály lemondása után – írja a kommentátor – a hatalom a munkástanács kezébe került, melyből az ideiglenes forradalmi kormányt választották. Ennek prog-

ramja: a legszorosabb fegyveres és lelki egység az orosz szovjet kormányal. Ezzel új probléma merült fel, mellyel Európának foglalkoznia kell. Károlyi gróf lemondásának indoka az antant jegyzéke volt, mellyel a Románia és Magyarország közötti határokat úgy tűzte ki, ahogy az a román nemzet érdekeinek megfelel, azaz Erdélyt a Magyarországon elnyomott románoknak adta. Szlovákia leválasztása után ez a második lépés, mellyel a nem magyar nemzetiségek az elnyomás alól felszabadulnak és anyaországukhoz kerülnek. A magyar elem a maga szűk területén marad. A békekonzferencia határozata a magyarok számára tragédiának mondható, mert megszokták, hogy a nem magyar nemzetiségek terhére élőködjenek; a történelem viszont a nem nagyon gyakori, igazságos döntésekhez fogja sorolni. Ezt a folyamatot a magyarok a bolsevizálás erőszakos eszközével igyekeznek megállítani.

A későbbi „közös lengyel-magyar határt” követelők barátságából itt még semmi sem érezhető. Hacsak ide nem soroljuk a kommentátor aggodalmát, hogy Magyarországon a mágnások és egyéb nagybirtokosok földjeit „brevi manu” kisajátítják. Gondokat okoz neki az elcsatolt területek lakossága is, melyet „a bolsevik köntösbe öltözött magyar nacionalizmus ismét megszállni készül”. „A magyar blöff fölött napirendre lehetne térni” – folytatja a kommentátor – „ha nem befolyásolná a jóviszonyt az antant és azon országok között, melyek a Nyugatot védik a bolsevizmustól. A németországi Spartakus-mozgalom és a magyarországi Károlyi-isták (?) elleni küzdelemben Lengyelország és Románia jelentősége növekszik, mert „gátat képeznek az anarchia ellen”. (A „gát”-hoz számítja Ukrajnát is, de nem említi Csehszlovákiát.) Az egész felfogás jellemzőnek mondható a lengyel nacionalistákra. Egy kalap alá veszi a lengyel kommentátor Károlyi Mihály lemondását a „poroszok fenyegetésével, hogy ők is áttérnek a bolsevizmusra, ha a béke nem felel meg érdekeiknek”, azaz, ha nem kapják vissza a lengyelek által megszállt területeket. Befejezésül megállapítja, hogy Lengyelország nagy háború előtt áll, „melynek kimenetele hosszú időre eldönti határainkat, államiságunk erejét és jövőjét”.

Ugyanazon a napon a Kuryer Warszawski vezércikkben foglalkozik a magyar eseményekkel. A szerző véleménye szerint a magyar tanács hatalom keletkezésének nem szociális okai vannak és nem „a háborúban kompromittált és felelős erők okozták”; a magyarok számolnak a „távol keleten harcoló katonaság fáradtságával és a proletármozgalommal az utódállamokban; számolnak a szovjetek segítségével és Németországgal”. Ez az „orosz bolsevikokat is erősíti, mert tudvalevő, hogy azok Lengyelországon keresztül nyújtják fegyveres segítő kezüket a spartakistáknak”. A magyar forradalmi kormány nyíltan felhívja Románia, Szerbia, Horvátország munkásait és parasztjait, hogy lépjenek fegyveres szövetségre a kizsákmányolókkal ellen. Ha követnék a felhívást, országaikban anarchia keletkezne és nemzeti céljaikat nem valósíthatnák meg. A magyaroknak ez a számítása elméleten jó, de csak elmélet marad. Igaz, a németek is hajlanak a társadalmi anarchiára. Wilson pontjait a maguk módján interpretálják és nem akarják elfogadni a Tizek tanácsának döntéseit. Richtofen báró szerint a Weimari gyűlésnek nem volt felhatalmazása e döntések elfogadására, ezért a báró birodalmi népszavazást követel. Az antantnak energikusabban kell cselekednie. „Lengyelország szilárd gátat képez az előmlő bolsevik ár ellen”, az antantnak tehát – közös érdekből – katonai szövetségre kellene lépnie Lengyelországgal.

Március 26-án újabb értékeléssel szolgál a lengyel távirati iroda. A „magyar

fordulat megrendezéséről” közöl alaptalan kulisszatitkokat: a magyar forradalmat Moszkvában készítették elő és ott időzítették. A lengyel hírügynökség meghamisította Lenin üdvözlő táviratának tartalmát. A magyar kommunisták elleni dühödöt antiszemita propagandája pedig évekkkel megelőzte a „Stürmer” náci-stílusát. Nem létező csehszlovák forrásokra hivatkozva azt állítja, hogy Berlin, Bécs és Budapest új szövetségre lépett az antant ellen. Továbbá hamisított bécsi jelentést hoz arról, hogy „Németország, Ausztria, Ukrajna, Jugoszlávia is szövetséget kötött az antant, tehát Lengyelország ellen is”. A magyar határon a volt magyar hadifoglyokból álló százezres orosz hadsereg áll. A koncentrált izgalomkeltés után megnyugvással olvashatta a lengyel polgár, hogy az antant már megtette a szükséges ellenintézkedéseket. „Abban az időben, amikor e hírek az olvasó kezébe kerülnek”, Magyarországon már támadásra készen áll a fehér és színes katonákból álló, aránylag erős francia és angol megszálló sereg. A cseh hadsereg is „behatolt magyar területre és a demarkációs vonalon túl van” (egy hónappal a tényleges támadás előtt!). Fontos szerep vár a románokra, de Jugoszláviának is „fegyveres lépésre kell elszánnia magát”. Végül a szenzáció: „Károlyi gróf irányítja továbbra is a jól megkártyázott mozgalmat és a kantárt erősen tartja tenyerében”(!).

Március 27-én idegesebb lett a lengyel polgári sajtó hangja. Miután a bolsevizmus újabb eredményt ért el a szomszédban, Lengyelországot – mint írják – minden oldalról „a bomlás tűzfészkei veszik körül”. Most mutatkozik meg, „milyen szerepe van Lengyelországnak, mint a nyugati kultúra védelmezőjének a keleti barbárság és anarchia ellen”. A magyar fordulat ugyan elsősorban a csehek és románok ellen irányul, de az antantnak fegyveresen kell közbelépnie a győztesek presztízisének érdekében. „Ehhez erős Lengyelországra van szükség s ezért biztosítson az antant megfelelő határokat, küldjön fegyvereket, engedje haza a lengyel katonákat és biztosítsa a szabad kijárást a tengerhez”, hogy a német-orosz-magyar szövetség ellen helyt állhasson. Ily módon próbálták a magyar forradalom tényét is a lengyel burzsoá állam megszilárdítása érdekében felhasználni.

Hasonló tónusú a március 29-i jelentés is. Nem válogat az eszközökben, amikor a magyar kommunisták ellen kel ki. Szerinte nem kommunisták „beszéltek szikratávíron Lenin 'elvtárral', hanem a puszták és a paprikásszalonna imperializmusa”. E kirohanás célja: azt állítani, hogy „Károlyi lemondása a Hohenzollernek elbutult követőjének, Hindenburgnak az álláspontjára emlékeztet, aki 'forradalmi' hadserege élén el akarja foglalni Poznańt és a visszacsatolt lengyel területeken akarja megmenteni a porosz imperializmust”.²⁹

Az utódállamok mint az antant szövetségesei, a győztesekhez tartoztak. Burzsoáziájuk érdekeit veszélyeztette a magyarországi tanács hatalom, ennek megfelelően igyekezett sajtójuk befolyásolni a közvéleményt, amint ezt az idézett híryanag is nyilvánosan bizonyítja.

D) Helyzetjelentések, állásfoglalások

1. Antant-államok

a) Franciaország

A jobboldali Action Française 1919. március 24-i számában a magyar proletárforradalom kitörésének okait elsősorban Németországban keresi. A németek, a franciák adáz ellenségei, nem fogadják el a területveszteségeket, időt akarnak nyerni s erre a lehetőséget Károlyi szolgáltatta azzal, hogy – Magyarország felosztása ellen tiltakozva – a hatalmat a kommunistáknak adta át. A magyar kommunisták az orosz bolsevikokkal szövetségben a csehek és a románok ellen fordulnak, a szocializmus köntöse alatt nacionalista célokkal akarják az antant béketervét megváltoztatni. Összehasonlítva az összehasonlíthatatlant, írja: 1914-ben a magyar nacionalizmus annektálni akarta Szerbiát; ezzel lehetőséget adott Németországnak, hogy az európai háborúban angazsálja magát. 1919-ben, amikor a magyarok a románokkal és a csehekkel szembefordulnak, megint csak Berlin eszközei. A legyőzött, felosztott Németország az újjáéledt, szabad Lengyelország határán Kelet-Európát romlásba döntő, kétségbeesett politikát folytat, mert nincs mit veszítenie. A „magyar komplikáció mint bomba robbant a békekonferencia asztalán”. Károlyi után Kurt Eisler Münchenben... A burzsoá történetírás évtizedeken keresztül hangoztatott „nacionalista proletárdiktatúrája” gyökereit itt találhatjuk.

Hasonló nézetekkel találkozunk más francia újságban is. A német sajtó – írja a *Matin* március 24-én – „a magyar kormány bolsevizálását az antant elleni, jól megjárt lépésnek tekinti”. Ausztria hadügyi államtitkára, Deutsch, így nyilatkozott: „Ha az antant velünk is úgy bánik mint Magyarországgal, akkor Ausztria, a bolsevizmus elleni védőgát, összedől.” „Németország is megjátssza a nyugati civilizáció megmentőjének szerepét”, mondván, hogy vagy a németek szabják meg a békefeltételeket, vagy a „bolsevik mozgalom élére állnak”.

E propaganda alátámasztására az Action Française március 28-án széles körű ankét eredményét közli. A *L'Écho de Paris* munkatársa (M. Hutin) megkérdezett ismert francia politikusokat, mi a véleményük a fent jelzett összefüggésekről. Nincs terünk arra, hogy a válaszokat külön-külön ismertessük, bár tanulságosak a francia közvéleményt befolyásoló erők megismerése szempontjából. Csupán néhány példa: „Kikre támaszkodnak a magyar bolsevikok? – Magyar és bolgár (oroszországi) hadifoglyokból álló, 70 000 főnyi hadseregre.” – Németországban két kormány között van megosztva a munka: az egyik Berlinben, a másik Pétervárott székel (Albert Melhaud, Paris Midi). A legfontosabb megmenteni Lengyelországot és Romániát mint a bolsevizmus elleni védőgátat és választó övezetet Magyarország és Oroszország között (Saint Berce, Journal; Pertinax, *L'Écho de Paris*).

Ide sorolható az a március 28-i jelentés is, amely arról ad hírt, hogy a francia parlamentben Moutet képviselő felvilágosítást kért Pichon külügyminisztertől, miért utasították el a magyar különbékére vonatkozó indítványt 1917 szeptemberében. Moutet szerint ugyanis Károlyi gróf 1917 novemberében a franciáknak felajánlotta, hogy Magyarországon felkelést szervez Németország ellen. „Itt van előttem berni követünk, B. Beau jelentése – mondotta Moutet – melyben értesíti a külügyminisztert,

hogy Károlyi kapcsolatba kíván lépni francia politikusokkal; tervbe vette, hogy Magyarországon olyan mozgalmat szervez, mint amelyet Németország szervezett Oroszországban és erre három hónapot kér. De a római francia követ, Barrère ezt ellenezte.” Pichon, Moutet képviselőnek adott válaszában kijelentette, hogy a franciáknak nem állt érdekükben tárgyalni a magyarokkal, a szövetségesek kárára. „Ugyanilyen manőver folyik ma is a szövetségeseink ellen, akiknek teljes elégtétel jár” – mondotta a francia külügyminiszter.³⁰

b) Anglia

Eleinte más hangot ütött meg az angol sajtó. Elítélte az élelmiszer-blokádát, melyben a forradalom fő indokát látta. A *Daily News* már hónapokkal azelőtt figyelmeztetett a „bosszúra szomjazó butaság” által okozott veszedelemre.

Lloyd George azonban a *Daily Chronicle* vezércikkében kifejtette, a magyar helyzet komolysága abban rejlik, hogy a proletárforradalom a románokat, lengyeleket, csehszlovákokat közelebb érinti. Ezeket a nemzeteket, az antantpolitika oszlopait Keleten, lehetetlen sorsukra hagyni. Lenin Ukrajnát hatalmába kerítette és most Magyarországon jobb felvonulási területet kapott az említett országok elleni támadásra(!).

A *Daily News* tudósítója április 1-én Budapestről jelentést küldött a proletárforradalom kitöréséről, a vértelen fordulatról, a Kormányzótanács első intézkedéseiről. Kiemeli, hogy az államosított szolgáltató-üzemek jól működnek, míg a magánvállalatok, szállodák, vendéglők, gyógyszerárak dezorganizáltak. A tudósító szerint a lakosság a rendeleteket passzív érdektelenséggel fogadja, de egyelőre elfogadja és követi az új rendet.

A *Times* április 3-án a Smuts-misszióval kapcsolatban a Kormányzótanács bizonytalan helyzetére utal. A szocializálás üteme igen gyors. Budapest tele van a megszállt területekről menekültek és a munkanélküliek tömegeivel. A legutóbbi hírek szerint a parasztok protestálnak a termőföld köztulajdonba vétele miatt. A jelenlegi helyzet nem maradhat meg. Köztudomású, hogy a kormány nem minden tekintetben egységes és nem egységes a nép sem. Bár sokan támogatják a kormányt, de „szélsőséges csoportok az orosz bolsevizmus szélsőségeihez hajlanak. Magyarországot és különösen Budapestet azonnal meg kell szállni antant-csapatokkal, lehetőleg angol vagy amerikai katonákkal. A legnépszerűbb az angol megszállás lenne”. Ezzel az angol polgári sajtó is áttért a francia burzsoá vonalra, azzal a különbséggel, hogy brit érdekszférába szerette volna vonni Magyarországot.³¹

2. Semleges ország

A svájci *Genevoise* c. lap március 25-i számában „A bolsevik Magyarország” cím alatt terjedelmes cikk taglalja a proletárforradalom megfékezésének lehetőségét. A cikkíró nem ért egyet azzal az általános nézettel, hogy Magyarországnak az antant által elrendelt felosztása okozta volna a forradalmat. Szerinte a baj ott van, hogy az antant nem képes megoldani a legyőzött népek, országok vitális problémáit és e helyett intervencióval fenyegeti őket. Nem zárja ki, hogy „véd- és dacsövetséget kötött Lenin Orosz-

országa a bolsevik Magyarországgal és ebben Németország is érdekelve van". Svájcban tehát a már ismertett véleményeket variálják. Alternatív megoldásokat ajánlanak a bolsevizmus ellen: Megszilárdítani Nyugat-Európa gazdasági stabilitását; cordon sanitaire-t vonni a „lenini vírussal fertőzött” régiók körül és szigorú karanténban megsemmisíteni „a rosszat”; de ehhez békére van szükség. — Ha azonban másként nem megy, fegyveres intervencióval kell eltávolítani „Kelet-Európa üszkös részeit”, tehát háború; kérdés, hajlandóak-e erre a hosszú háborúban elfáradt nemzetek? — A harmadik lehetőség: várni a fejleményeket, amíg megismétlődik az, ami a római birodalomban történt; addig vártak a rómaiak, amíg „az ázsiai szteppék hordái Róma kapui előtt álltak”. Igazságtalan volna azt állítani — írja a kommentátor — hogy „az ántánt diplomatái mit sem tanultak a történelemből, de a tanultakat, úgy látszik, elfelejtették. Gyors és tartós békét kell kötni”.

A svájci lapokban is találunk cikkeket, amelyek Károlyi Mihály szerepével foglalkoznak. Például április 4-én azt írják, hogy Károlyi „külső, közvetett nyomás miatt mondott le”. Április 16-án Károlyit támadták, mint minden baj okozóját. Kiadta a hatalmat a kezéből, hogy az ország integritását mentse, melyben 12 millió nem magyar élt; nem a nyugati demokrácia volt az eszménye, hanem „turáni demokrácia”, mely „a törökök, a hunok és Attila uralmát hozta Európába”.³²

3. A háborúban vesztes államok

a) Németország

Eleinte a német polgári sajtó is elsősorban a volt köztársasági elnökről írt, ezzel mintegy el is tereli a figyelmet a proletárforradalom osztálytartalmáról. „Károlyi új, demokratikus Magyarországot proklamált, mint az ott élő, nagyszámú nemzetiségek államát. Naivitás volt feltételeznie, hogy ez a perspektíva majd visszatartja a németeket, szlovákokat, szerbeket attól, hogy saját nemzeti államuk kiépítését a szövetséges nagyhatalmaknál elérjék. Károlyi az antant lelkes híve volt. Párizsban inkább volt otthon, mint Pesten. Vakon hitt az antant önzetlenségében és igazságszeretetében és túlértékelté nevének hatóerejét a szövetségeseknél. Ezek (t.i. az antant-hatalmak) bátorították, amikor még Tisza vasmarokkal uralta az országot és ezek használták fel őt a robbantáshoz. Amikor a kettős monarchia szétesett, és a mór megtette kötelességét, mehetett. Károlyi naivsága megbosszulta magát. Az általa sürgetett katonai katasztrófa következménye volt a feltétel nélküli kapituláció, melynek terhe alatt leginkább Magyarország szenvedett. Gyerekesség volt Károlyi feltételezése, hogy mint új szövetséges kerül a terített asztalhoz. Mert amikor oda került, a tele tálak már mások előtt álltak. Ezzel a kezdettől kilátástalan kísérlet sorsa meg volt pecsételve.” A magyar állam egységét Tisza a németek segítségével akarta megtartani, „Károlyi ugyanazt az antanttól remélte. El volt veszte, amikor a magyarok felismerték, hogy őket és önmagát is megmentette”.

„Magyarország megszállása ellen tiltakozott Károlyi, amikor lemondott elnöki tisztségéről és maga proklamálta a proletárhatalmat” — folytatja a cikkíró. „Ha a győztes hatalmak csak nemzeti államok létjogosultságát ismerik el, akkor a budapesti

tiltakozásnak nincs helye, mert a régi Magyarország lakosságának alig fele volt magyar. A magyar kommunisták tehát folytatják a gentry-politikát.” Ennek mélyebb gyökerei vannak — ismeri el a szerző — mert Magyarország ezer éves történelmével és a lehető legjobb természetes határaival, ha nem is nemzeti szempontból, de ténylegesen egységet képezett. „A szorosban egymásba fonódó országrészeknek Párizsban elrendelt nyers szétszakítása a megmaradt törzs teljes kivérzésével fenyegetett.” A határtalan elkeseredésből fakadt az utolsó mentési kísérlet: „a világforradalom kihirdetése, a Tanácsköztársaság megalakítása”. A fordulat az előző uralkodó rétegek hozzájárulásával történt, mert nem volt más reményük. „Budapest azt teszi, amit Oroszország Bresztben kísérelt meg és amit a Spartakus szeretne Németországban elérni.” A forradalom osztálytartalmáról itt sem történik említés.

Az egyoldalú elemzés csak bevezetés volt a sajátos nézőpont alátámasztására. „Budapest csak a kezdet, a forrongás valószínűleg kiterjed Ausztriára, de mindenképp előtérbe a német forradalmi mozgalmat támogatja és a tervbe vett kényszerbéke elfogadását ott valószínűtlenné teszi.” Németországban a polgárság tömegesen csatlakozik Ludendorffhoz, a „proletariátus a Spartakus-mozgalomhoz és készen áll az utolsó ütközetre, mely majd meghozza a végső győzelmet”. Olyan békeszerződés, mely megfélemlíti a lelkek leszereléséről, mely a legyőzött népeknek a jobb jövőbe vetett reményét is elveszi, nem lehet tartós. Tévednek a párizsi imperialisták, ha komolyan hiszik, hogy az „emberek milliói egész életükben csak a háborús nyereszkezők kis csoportjának fognak robotolni”. Akár háborús bűnös Németország, akár nem, ezt a belenyugást ott elérni nem lehet és ha a „szerződést ma kikényszerítik, holnap meg fogják azt szegni, mert ellenkezik az emberi természettel”.

A többi híryanag is ebben az irányban igyekszik befolyásolni az olvasókat. Március 24-én az első budapesti jelentés már tartalmazza azt a megjegyzést, hogy a forradalmat az antant okozta, mert az irányítást Franciaországnak engedte át és a francia politikusok kétségbeesésbe kergették Magyarországot. Ez a politika szöges ellentétben van Bismarck politikájával, amely másként bánt a legyőzött ellenséggel (1860, 1870), mert tárgyalóképes, nem pedig az éhségtől lázadó lakosság által befolyásolt ellenféllel akart békét kötni.

Jellemző a Berliner Tageblatt március 31-i, Hágából keltezett jelentése, melyben a német keleti határok és a magyar kérdés összefüggését taglalja a békekongresszus előkészítő tárgyalásainak alapján. A lap azon a véleményem van, hogy a Danzig-i kérdést és a „Saar-Gebiet” sorsát a hágai konferencia résztvevői nem tekintik elsőrangú fontosságú politikai ügynek, mert a magyarországi események lekötik minden figyelmüket. A tudósító értesülései szerint az orosz csapatok már Magyarországon vannak (!), a magyar hadsereget az Oroszországban maradt német hadianyaggal szereltek fel s lehetségesnek tartja, hogy a bolgárok csatlakoznak a magyar tanácskormányhoz. Közben Foch tárgyal a cordon sanitaire ügyében a románokkal és a görögökkel, a forradalmi mozgalom erősödik Romániában, Csehszlovákiában és Szerbiában egyaránt. Az antant vezetői eddig nem határoztak. A katonai körök sürgetik a fegyveres intervenciót, nehogy a Rajnánál kelljen harcolniuk a bolsevizmussal; de a politikusok nehezen szánják rá magukat az intervencióra. Valószínű egyébként, véli a lap, hogy az angol liberalizmus sem képes változtatni a békeszerződés tervezetén, mely Németország életfeltételeit nem veszi számba; a szerződés aláírását mielőbb el akarják érni. Németországban

– írja a tudósító – bizonyos körökben azt a lehetőséget, hogy az antant a már biztos szákmányt a legutóbbi események nyomására elejthetné, nagyon is túlértékelik. Az antant létkérdésnek tartja, hogy az újjáépítés a németek költségére történjék s ezt a békeszerződés biztosítja.³³

b) Ausztria

„A bolsevizmus Bécs város kapu előtt” címmel, 1919. március 23-án a Neue Freie Presse vezércikkben elemzi a magyar eseményeket. Azzal kezdi fejtegetését, hogy nem helyi eseményekről van szó, mert összefüggései vannak a „párizsi diktatúrával”, amely életképes nemzeteket akar felőrölni. A láng, mely Budapesten „a szociális forrongásokból tört fel”, a hosszú háborúban felőrölt és az orosz befolyásra reagáló Balkánt is meggyújtja. Marosvásárhelyről vasútvonal vezet Kelet-Galíciába, s onnan Ukrajnába, ahol már most a baráti kapcsolatokról tárgyal a magyar bolsevikok követe; a magyarok segítségért fordulnak Moszkvához. Ezt az utat az antant nem tudja elzárni, mert fél a saját csapatainak és a magyar határ közelében álló orosz hadseregnek túl szoros érintkezésétől. A francia katona is megkérdezi: „többel tartozik-e kormányának, mint a hazájáért kiontott vérével?” A magyar és az orosz csapatok egyesülése talán távoli lehetőség, de nem lehetetlenség. A bolsevizmus eddig „távol-keleti tömegbetegség” volt, melynek behurcolása megakadályozhatónak látszott, mert Moszkva messze van; Budapest azonban Párizshoz is közel esik. A magyar proletárdiktatúra kikiáltását nem ellenezte sem a polgárság, az értelmiség, sem a parasztság. A magyar bolsevizmus szocialista és nemzeti indokok kereszteződése; szenvedélyeké, melyeket a békekonferencia az izgalom tetőfokáig korbácsolt fel. „Ha francia, angol vagy amerikai csapatok nyomulnának előre, ezt a magyar talán még eltűrte volna. De csehek, románok, szerbek voltak... A magyar kommunistáknak két ellenségük van: az éhség és az utódállamok csapatai. A budapesti események Berlinben is megismétlődhetnek. Németország csak a Spartakust kell szabadjára engednie, az rögtön megnyitná a határokat és segítséget kérne az orosz bolsevikoktól. Az antánt játszik a nemzetek biztonságával. „Az a mondás, hogy a háborút megnyerte, de a békét elvesztette, valósággá válhat.”

Az osztrák álláspont kissé eltért a többitől. Nem hallgatja el a proletárforradalom osztálytartalmát. De nem említi, hogy Ausztriának szociáldemokrata kormánya van. – Ami a német nacionalistákat illeti, azoknak nem tetszett, hogy az osztrák kormány a német helyzetet a magyarral hasonlítja össze és ezzel – szerintük – az antantnál gyengíti a németek békekilátásait. A Deutsche Zeitung április 1-én durva antiszemita támadást intézett Friedrich Adler és az Arbeiterzeitung szerkesztője ellen. Gúnyosan idézi az osztrák szociáldemokraták kifogásait, melyekkel azt indokolták, miért nem segítik a magyar munkásokat; szemükre veti, hogy a Magyarországon „brutálisan elnyomott 400 000 főnyi német testvérrel” sem törődnek. A német fasizmus korai előhírnökei az ellen is ágáltak, hogy Ausztriát nem csatolják a német birodalomhoz, hanem az antant védőszárnyai alatt külön államot képez.

Az antant támogatásának ára volt. Ausztria is beleépült „a bolsevizmus elleni védőgát” rendszerébe. Az osztrák burzsoázia vállalta ezt a szerepet, mert számára előnyökkel és haszonnal kecsegtetett. Április 4-én a Neue Zürcher Zeitung egy osztrák

újságíró fejtegetését közölte arról, hogy a Magyarország elleni intervención túl a „rend visszaállítása” attól is függ, vajon a Magyarországgal határos országok abban a helyzetben lesznek-e, hogy hatékony gátat képezzenek a bolsevik expanzió ellen. A cikkíró szerint e vonatkozásban elsősorban Csehszlovákia és Ausztria jöhet számításba. Csehszlovákia azonban még fiatal állam, „heterogén elemekből áll, az idő rövidsége miatt a kulturális amalgamizálódás sem nemzeti, sem szociális téren nem történt meg, tehát csak katonai szempontból lehet vele számolni.” Viszont Német-Ausztria népe régi kultúrával rendelkezik és ezért szilárd alapot képez a bolsevizmus ellen. De ahhoz, hogy „ez a nép az emberiség érdekében teljesíthesse kulturális feladatát”, anyagi segítségre van szüksége: élelmiszer, szén, nyersanyag kell. A blokád megszüntetése és a 30 millió dolláros amerikai kölcsön nem elégséges. A munkanélküliséget is fel kell számolni, mert „ez a bolsevizmus éltető talaja”, ez azonban csak kellő mennyiségű szén birtokában oldható meg. A békekonferenciának egy szavába kerülne és a cseh kormány adna szentet. A „valamit-valamiért” felsorolás a területi követelésekkel végződik. Észak-Csehország, a Szudéta vidék, Dél-Tirol, Dél-Karintia, Steiermark – Burgenlandot nem említi – mindez visszajár Ausztriának, ha azt kívánják tőle, hogy „átörthetetlen gátat képezzen a bolsevizmus ellen.”³⁴

4. Szociáldemokrata és szocialista sajtó

A német és a svájci szociáldemokrata sajtó kereste a különbséget az orosz és a magyar forradalom között. Az orosz forradalom – írja a Vorwärts, a német szociáldemokraták napilapja, 1919. március 31-én – tiszta proletár forradalom volt, a magyar azonban „nagy részt nacionalista mozgalom”, a csehek, szerbek, horvátok, románok területi követeléseivel következtében kiobbant nemzeti elkeseredés eredménye s csak másodsorban irányul a kapitalizmus ellen. Míg Oroszországban a forradalom élén a bolsevik párt áll, Magyarországon a szocialista pártok egyesültek és a nem szocialista munkások is részt vesznek a mozgalomban. A magyar fordulat „im Grunde eine Ententegründung”. – A szocialista Populaire-ban J. Longuet elítélte a brutális francia imperialista politikát.

Elégé nagy port vert fel a hír, hogy az olasz szociáldemokraták kiléptek a Berni Internacináléból és a kommunista világszervezethez csatlakoztak. (Az olasz kommunista párt azonban csak 1921-ben alakult meg.) – Majd április 6-án sürgönnyel fordultak a Forradalmi Kormányzótanácshoz – közli a zürichi lap Budapestről – amelyben „az olasz proletariátus, mely Zimmerwald és Kienthal szellemében zárt sorokban áll a szocialista pártok zászlója mögött, üdvözlöli a Magyarországi Tanácsköztársaság kikiáltását ugyanolyan lelkesedéssel, mint amilyennel annak idején az orosz szovjet köztársaság proklamációját fogadta. Tiltakozunk az ellen, hogy a szövetségesek Magyarországot és Oroszország ügyeibe beleavatkoznak és biztosítunk Benneteket, hogy készen vagyunk ez ellen minden parlamentáris és parlamenten kívüli eszközzel harcolni”. Aláírás: Morgart, az olasz parlament tagja és az olasz szociáldemokrata párt külföldi képviselője; Schweide, az olasz ifjúság munkások képviselője a szocialista ifjúság munkások nemzetközi irodájában. – Április 5-én közölte a L'Humanité azt a zürichi jelentést, amely szerint a bécsi nemzeti milícia ezer tagja lépett be a magyar Vörös Gárdába, s már el is

indultak Bécsből Bruckon át Budapestre. Parancsnokaik: Altenburger kapitány és a kommunista Rothziegel.³⁵

A baloldali szocialista sajtót (a francia kommunista párt 1920-ban jött létre) a L'Humanité három további cikke is képviseli gyűjteményünkben. Az első beszámoló 1919. március 25-én jelent meg „A Magyarországi tanácsok és a szövetségesek politikája” címmel. Most megmutatkozik az antant és Wilson politikájának következménye, melyet a világ legreakciósabb kormánya, a francia kormány irányít – így kezdi összefoglalóját Daniel Renoult. E politika folytatja a Szovjet-Oroszország ellen indított katonai expedíciót más formában. A cordon sanitaire valójában Románia, Lengyelország, Magyarország katonai megszállását jelenti, azzal a céllal, hogy ezen országok népeit leigazza és minden szocialista mozgalmat csírájában megfojtson. Így fest a népek önrendelkezési jogának elismerése a gyakorlatban. Manapság látjuk e politika eredményeit – folytatja a L'Humanité cikkírója. Az elfáradt, demoralizált keleti hadsereg csapatait részben Odesszába, részben Magyarországra irányítják. A tisztakar, élén Franchet d'Espéray tábornokkal, mindent megtesz, hogy a magyarok érzelmeit sértse. A szerbek, románok, csehszlovákok területi igényeinek nyílt pártolásával üszköt dobott a puskaporra, a második magyar forradalom kitört. Ez szocialista forradalom és olyan formákat ölt, mint az orosz. A jelentések szerint a magyar és az orosz tanácsok szövetségre léptek. Mit fog tenni a konferencia és a francia kormány? „A mi szegény burzsoáziánk a keleti vörös veszély leküzdésére katonai akciót követel. Hatalmas keresztes hadjáratot indítanak, az egész francia hadsereget akarják Magyarország ellen küldeni? A képviselőház mai ülésén elnökünk, Marcel Cachin felhívást intézett a francia katonákhoz, felszólította őket, ne vegyenek részt a tervezett bűnös akcióban, ne csorbítsák a nemzet becsületét. Dolgozó népünk e figyelmeztető felkiáltása jele annak, hogy szilodárisak vagyunk forradalmi harcot vívó barátainkkal.” Clemenceau is elismerte – fejeződik be a cikk – hogy ez a háború, amelyet nem előzött meg hadüzenet, de amely most kibontakozik a keleti forradalom ellen, valójában „szociális háború”. E nyílt állásfoglalás fényében a cikk után közölt magyar forradalmi proklamáció és a Kormányzótanács első intézkedéseit tartalmazó tudósítás is természetesen egészen más színezetűek, mint a fentebb idézett polgári híradások.

A L'Humanité április 5-én beszámol a francia rádió-távíróállomások hamisításáról. Csicserinnek Kun Bélához intézett újabb szikratávíró-üzenetével kapcsolatban azt terjesztették, hogy az oroszok tendenciózus hírt továbbítottak az állítólagos filadelfiai komoly zavargásokról és arról, hogy több amerikai államban felütötte a fejét a bolsevizmus. Csicserin – a lap szerint – erről a mesterkedésről az alábbiakban tájékoztatta Kun Bélát: „Valójában én Önnek ilyen rádióüzenetet sohasem küldtem. Ez francia kitalálás, amelynek nyilvánvalóan az a célja, hogy az amerikaiakat megakadályozza abban, hogy velünk szemben mérsékelt politikát folytassanak.” – A L'Humanité élesen bírálja a francia méregkeverést. Hiábavaló a rágalmazás, mert az Egyesült Államok világos politikát folytat és végül is a franciák kénytelenek meghátrálni.

„A magyar forradalom okai” címen április 6-án a L'Humanitében terjedelmes cikk jelent meg; ez a magyar proletárforradalmat a háborút követő „nagy forradalmi eseményekhez sorolja, melynek folytatása lesz”. A történelemhamisítók, akik az orosz forradalom kitörését német mesterkedésnek állították be és hamisított sürgönyökkel árasztották el a sajtót, hogy a népeket félrevezessék, most a magyar forradalomról is

azt terjesztik, hogy csupán egyszerű fordulat, melyet Károlyi szervezett az antant ellen, Scheidemannal és Brockdorff-Rantzau-val egyetértésben. „A magyar forradalom politikai és szociális forradalom, épp úgy mint a moszkvai és a petrográdi, mint a berlini, vagy a többi, október utáni és a még elkövetkezők.” E bevezetés után a szerző felvázolja Magyarország gazdasági és szociális strukturáját, a munkásmozgalom kezdetét, a szocialisták küzdelmeit, a politikai jogoktól megfosztott proletariátus helyzetét a forradalom kitörése előtt. A forradalom – folytatja a cikkíró – mint Oroszországban is, polgári-demokratikus forradalommal kezdődött; ez azonban belső tehetetlensége folytán felbomlott. A parasztok földet akartak, hogy közösen műveljék, a városi dolgozók pedig teljes változást. A cári Oroszország megszüntetése lehetővé tette a magyar szocialista forradalmat és biztosítja annak fejlődését. A proletariátus Moszkva példája szerint akar élni és a kommunista termelést megvalósító rendszert felépíteni. Smuts, Pesten meggyőződhet arról, miként torzítja el a nyugati sajtó a tényeket – írja a L'Humanité.³⁶

II. AZ INTERVENCIÓ AZ ÉSZAKI HADJÁRAT KEZDETÉIG

(1919. április 16. – május 25.)

1. Az intervenció kezdete (V. 2-ig)

A Tanácsköztársaság helyzetéről 1919. április második felében a dokumentumaink között található híryanag kronológikus sorrendben a következő képet festi: Már március 30-án jelentették a tudósítók Amszterdamból, a négy nagyhatalom katonai parancsnoksága tudomására adta a Négyek Tanácsának, hogy a bolsevizmus elleni harcot Magyarországon és Oroszországban haladéktalanul meg kell indítani, mert különben a Rajnánál lesz a harctér. Április 12-én az Action Française a maga provokáló hangnemében közli, hogy a magyar sajtó elégtétellel emeli ki az antant tétlenségét, a burzsoázia tehetetlenségét, melynek folytán „átadta helyét a proletariátusnak”; a tanácskormány folytatja a magántulajdon kisajátítását s ez tiltakozást és forrongást von maga után. „A magyarországi ruszinok kéri a prágai kormányt, szállja meg területüket, a magyar antikommunisták pedig delegációt küldenek Párizsba, ahol kéri, az antant szállja meg Budapestet.” Ennek következményeként Románia, Szerbia és Csehszlovákia megegyezett, hogy francia tisztek vezetésével közös katonai operációt indítanak. Április 15-én a Deutsche Allgemeine Zeitung-ban olvashatjuk a lap budapesti munkatársának jelentését, amelyben elparentálja a proletárhatalmat, mert az már annyira meggyengült, hogy az intervenciónak – bár ezt a szót nem említi, de a szövegből nyilvánvaló, mire utal – nem lesz sok dolga. „A nemzeti fellobbanás szűnőben van – írja a tudósító – és egy maroknyi nemzetközi álmódzó uralja a népet; ezek nyíltan hirdetik, őket nem Magyarország léte, hanem csak a világ proletariátusának győzelme érdekli.” Jellemző, hogy a katonai intervenció kezdetétől nem beszélnek már „nemzeti kommunizmusról”, hanem „Moszkva ügynökeiről”, akiknek megsemmisítése a „szenvedő magyarok érdekében van”. E szenvedés illusztrálására részletezi a cikk, milyen szörnyű és tarthatatlan a helyzet Budapesten, a „halott városban”, ahol

éhínség fenyeget, ahol „munkanélküli csöcselék tölti ki bosszúját a tehetősebb polgárokon”. Elfoglalják lakásaikat, lefoglalják árukészleteiket; a kereskedőket, értelmiségieket, hivatalnokokat, ügyvédeket „mint haszontalan és semmirekellő egyéneket” téglagyárakban és bányákban dolgoztatják. A paraszt nem ad élelmiszert a fővárosnak, fegyverrel védi udvarát, házát, marháját, s a földjét pedig ugaron hagyja. A tanácskormány katonai ereje csekély és fegyvelmezetlen; a rendszer a főváros ellátását sem biztosítja. Másrészt kényszerítik az éhes embereket, hogy lépjenek be a Vörös Hadseregbe, ahol legalább a létminimumot megkapják. A drágaság növekszik, a szervezett munkáság is tudatára ébredt annak, hogy rossz cserét csinált, mert az új rend „csak a naplopóknak kedvez” s ezt jelzik a szakszervezetek és a kormány közötti ellentétek. Az emberek fásultak; „a legkisebb jele sincs annak, hogy az utódállamok támadásával szemben nemzeti ellenállással kellene számolni”. Más szavakkal: a tanács hatalom a végét járja, a katonai beavatkozás simán fog menni. — A semleges svájci sajtó is biztatja április 16-án Romániát, Lengyelországot, Csehszlovákiát, Jugoszláviát, hogy az „antant tehetetlensége ellenére” végezzen a bolsevizmussal, amely Svájcot, „az európai civilizáció bástyáját” is veszélyezteti.³⁷

Április 17-én konkrétabb lett a híradás. A Neue Zürcher Zeitung beszámol a Budapesti Központi Munkás- és Katonatanács ápr. 15-i üléséről. Kun Béla beszédéből azt a részt emeli ki, amelyben kifejtette, hogy az osztályharc nem szűnik meg, amíg osztályok vannak. A burzsoázia mint osztály megsemmisül, de fizikai létét nem fenyegeti veszély. Az osztályharcban azonban semminemű szentimentalizmusnak nincs helye. A Munkás- és Katonatanácsnak törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalma van; szervezi az osztályharcot, megvalósítja a proletariátus eszményeit, a szocializmust, mint a kommunizmus első fázisát és szoros a kapcsolata a tömegekkel. A proletariátus akarata a Tanácsok Országos Gyűlésén nyer majd kifejezést. A polgári parlamentarizmus helyébe a proletariátus osztályképviselete kerül s annak munkája nem csak a magyar érdekeket, hanem elsősorban a nemzetközi proletariátust szolgálja. Kun Béla után Landler a munkástanácsok feladatairól beszél; egy orosz katona pedig az orosz proletariátus szerencsekívánatait hozta Moszkvából. A Tanács üdvözölte az orosz és bajor 'elvtársakat'.³⁸

Ugyanennek a lapnak április 22-i jelentése szerint Kun Béla a Munkás- és Katona Tanács április 19-i ülésén bejelentette, hogy megindult a román támadás. „Ezideig sikeresen; Szatmárnémeti elesett.” Nagyvárad előtt állnak a románok. A magyar csapatok nagyon kis része állta meg a helyét; többségük elhagyta állásait. „Ma az a helyzet — mondotta Kun — hogy fel kell tételeznünk, az antant az offenzívát minden erejével folytatni fogja. A cseh front még nem indult meg, és a déli sem. Fegyver és felszerelés tekintetében rosszul állunk, nagyobb katonai akciót nem kezdhetünk. De ha a proletariátus áldozatkészségét a végtelenségig fokozza, akkor meg vagyunk mentve. Ha el is bukánk, a nemzetközi proletárforradalom tovább fog élni és Magyarországot is új életre kelti. Az orosz csapatok átlépték Kelet-Galícia határát, egy részük Csernovic irányába halad.”

Április 20-i kelettel közli a svájci lap tudósítója *Kun Béla* következő felhívását: „Minden ország forradalmi munkásságához és munkássajtójához! Elvtársak! Május 4-én ül össze a magyarországi forradalmi katonai és munkástanácsok kongresszusa. Ez elé terjeszti fel a Kormányzótanács beszámolóját hathetes működéséről, melyet a kapi-

talizmus megsemmisítése és a szocializmus felépítése érdekében fejtett ki. E kongresszusra meghívjuk az Önök képviselőit is, hogy saját szemükkel győződhesse meg a magyarországi proletárdiktatúra lebontó és építő munkájáról. A kapitalizmus fő fegyvere a rágalmazás. Az elnyomók, akiknek kezében vannak nemcsak az anyagi, de a szellemi hatalmi eszközök is, viszonyainkról torz képet adnak, hogy az elnyomottakat elriasszák, és a szocialista lapok is terjesztik azt a mesét, hogy diktatúránk nem a proletariátus diktatúrája, hanem a proletariátus elleni diktatúra. Ez hazugság. Míg azokban az országokban, ahol a kapitalista demokrácia uralkodik, az úgynevezett népképviselők csak ünnepi alkalmakkor látogatják választóikat, mi állandó kapcsolatban vagyunk a munkássággal. Minden lépésünket az ő kifejezett egyetértésükkel tesszük meg. A mi teljesítményeink nem egyéniak, hanem az egész proletariátus műve. Gyertek hozzánk és lássátok, hogyan dolgozunk. Forradalmi üdvözlettel Kun népbiztos.”³⁹

Ide tartozik az április 23-i jelentés arról, hogy Balfour sürgönyére válaszolva Kun Béla táviratban biztosította az angol külügyminisztert: a tanácskormány teljes felelősséget vállal az országot elhagyni készülő külföldiek magyar bankokban elhelyezett értékeinek kiszállításáért. A külföldi kézen levő bankokat és üzemeket nem fogják szocializálni. Ha ezt a rendelkezést egyes esetekben nem tartanák be, a magyar kormány kész a kártalanításra. Indítványozza, hogy az antant küldjön gazdasági bizottságot Budapestre a felvetett kérdések megtárgyalására.

A magyarországi helyzetet jellemző, vegyes jellegű apróbb hírek április 24–28. között a nagybirtokok köztulajdonba vételéről, a szakszervezetek feladatairól, a külkereskedelmi hivatal létesítéséről, az üzletek szocializálásáról, a szellemi termékek országos tanácsáról, a fokozott hadianyaggyártásról, a cukorgyártás összpontosításáról, valamint az élelmiszerhiányról szóltak, továbbá 610 tús letartóztatásával foglalkoznak, akiket a politikusok, újságírók, bankárok, gyáriparosok és nagykereskedők köréből szedtek össze.⁴⁰

Az intervenció folytán beállott válságot komor színekkel ecsetelték a nyugati burzsoá lapok, felnagyítva a nehézségeket. A sorok közül kicsendült a nehezen leplezett bosszúvágy és a proletárral közeli bukását váró türelmetlenség. A svájci sajtó a rendszer „teljes csődjéről” beszél április 20-án: „A román csapatok előrenyomulása folytán terjed az izgalom a lakosság között, Budapesten leírhatatlan a nyugtalanság. Erősödik a terror. A polgárság tömegesen menekül, a vasúti zárlat miatt főleg gyalogszerrel. A Vörös Hadsereg keleti kötelékei bomladoznak. Az Alföldön rabolnak a bolsevikok. A Dunántúlon szervezkedő szeptarista mozgalmak a határvidéknek Ausztriához való csatolását készítik elő. Terrorcsapatok küzdik le e mozgalmakat. A rezsimezők testőrségét megerősítették s fegyveresek védik a középületeket.”

A francia sajtó már április 25-én közölte, hogy a csehszlovák hadsereg is megindult és „elérte Esztergomot”(!). Bécsi jelentésre hivatkozva „az a benyomás, hogy a magyar kormány szétesik; befolyása Budapestre és néhány vidéki városra korlátozódik. Fegyvelmezett és jól felszerelt seregek támadják Kun Béla szétbomló hadseregét. Ezek nem képesek ellenállni. A kommunista rezsimezők napjai meg vannak számlálva”. Hivatkozik az MTI április 23-i jelentésére, amely szerint a románok folytatják előrenyomulásukat a Tisza és a Maros mentén, Nagyszalonta és Debrecen térségében s elfoglalták Mátészalkát. A vörös csapatok fegyvelmezetlenek, ilyen helyzetben Debrecen eleste az éj folyamán várható. Böhm vette át a keleti hadsereg főparancsnokságát.

Volt orosz hadifoglyok harcolnak a vörös kötelékekben. További hír: Ausztria április 22-én elzárta határait Magyarország felé, az osztrák csendőrség leszereli a hazai Vörös Gárdát és erős kordont képez. Az osztrák kormány megszakította diplomáciai kapcsolatait Magyarországgal, a magyar bolsevik ügynökök működése miatt (Bettelheim akció).

A svájci sajtó az MTI jelentésére hivatkozva április 27-én arról ad hírt, hogy a románok elérték Nagykállót és Csap felé nyomulnak, északra. A déli fronton április 25-én a jugoszlávok Szekszárd irányában támadnak.⁴¹

Április 28-án tudósít a Neue Zürcher Zeitung a budapesti 500-as tanács ápr. 25-i gyűléséről. Szamuely Tibor beszámolójából idézi a Vörös Hadsereg gyengeségének okairól elmondottakat s a tényt, hogy a románok mint támadók, előnyben vannak. Ezért szükséges az is, hogy a régi hadsereg tisztjei tudásukat a Vörös Hadsereg rendelkezésére bocsássák. — „Ha a hadsereg vezetése, ellátása és szervezése az öntudatos proletariátus kezében lesz, akkor a hadsereg minden ellenség felett győzedelmeskedni fog.”

Ugyanazon a gyűlésen Kun Béla a katonai és a külpolitikai helyzetet ismertette. „Mindent meg kell tenni a hadsereg felépítése érdekében” — idézik beszédéből. „Ez a forradalom győzelmének feltétele. A hadsereg fejlődik. Erre mutat nemcsak a hajdúszoboszlói győzelem; Pesten is egyre nagyobb számú elsőrangú csapattal rendelkezünk. Ez a biztosítéka annak, hogy a támadást nemcsak megállítjuk, hanem az ellenség imperialista törekvéseit vissza is verjük.” — Szántó Béla arra mutatott rá, hogy a Tanácsköztársaság teljesen dezorganizált hadsereget vett át s ezt nem lehet 24 órán belül újra szervezni. — Bécsi jelentésre hivatkozva azzal zárul a svájci lap cikke, hogy „a francia csapatok Budapest megszállására parancsot kaptak; 10 000 gyarmati katonát bízta meg ezzel a feladattal.”⁴² Április végén már biztosra vették az ellenforradalom közeli győzelmét.

2. A közvetlen beavatkozás (május 25-ig)

„Kapitulál-e Kun Béla?” címmel a Gazette de Lausanne május 4-én alig leplezett örömmel üdvözlöi a jugoszláv, román, csehszlovák katonákat, akik megakadályozzák, hogy „a magyar bolsevikok továbbterjesszék az orosz pestist Közép-Európában”. A Magyarországgal határos országok jól tették, hogy nem vártak az antant kezdeményezésére és önszántukból támadnak, mert az a mondás járja: „Segíts magadon, akkor az antant is megsegít.” Majd megemlíti Kun Béla április 30-i jegyzékét, melyben békét ajánlott az utódállamoknak, leszögezve, hogy „nem állunk a területi integritás elve alapján ... elismerjük összes területi és nemzeti követeléseiket”. Ezt annak bizonyítékául közölte a lap, hogy a Tanácskormány kapitulál és a kommunista veszély megszűnik.

A Temps május 5-én tudni véli, hogy a Tanácskormány sem hisz már a Vörös Hadsereg harci készségében; Kun Béla is tudja, Budapest elveszett; sőt egy berlini jelentés szerint a román csapatok már el is foglalták a fővárost.(!) Egy előző napi londoni jelentésre hivatkozva közli, hogy már új kormány is alakult, Garami vezetésével és az elfogadta az antant feltételeit. Ez hamis és korai hír volt. Bár a lemondás szóba került, de már május 2-án megváltozott a helyzet: az antant leállította a románok

további előrenyomulását, Kun Béla pedig a Kormányzótanácsot meggyőzte arról, hogy a hadműveleteket folytatni kell.

A francia polgári sajtó ismét a proletárhatalom bukásáról írt, valamint a két fronton küzdő utódállamoknak járó kártalanításról és anyagi segítségről tárgyalt. A jobboldali lapok meglepéssel konstatálták, hogy a proletárurolomnak vége Münchenben, Budapesten és „agonizál” Pétervároton. Budapest megszállása már csak napok kérdése. A magyar lakosság „lelkesezettel fogadja a román és szerb csapatokat”. Igen figyelemre méltó, amit máris arról írnak, hogy a bolsevizmus „a forradalmi epidémiának csak az egyik szélsőséges formája”, a következő lépésnél a Berlinben, Bécsben uralmon levő szociáldemokrata kormányokat, — melyek ugyan mérsékeltek, de végeredményben a szocializmus minden formája ellenséges — szintén el kell távolítani.

A L'Humanité azonban szót emel a harcoló magyar proletariátus érdekében. Május 6-án Daniel Arnoult bírálja a francia kormányt és az antantot; ezek Magyarországot csapataikkal megszállják és „elnyomják azt a békeszerető munkáskormányt, amely a földet a parasztoknak adja, de respektálja a külföldi kapitalisták érdekeit”. Franchet d'Espéray tábornok parancsnoksága alatt „a román Hohenzollernek, a szerb Karageorgevics és a cseh uralkodó osztály zsoldosai törnek a fiatal szocialista köztársaságra. Csak abban reménykedhetünk, hogy az orosz szovjet köztársaság segítséget küld” a nemzetközi kapitalizmus szolgálatában álló csapatok ellen. „Vádoljuk Clemenceau és Lloyd George kormányát a magyar nép ellen elkövetett bűntettekért, melyeket Wilson elnök is tolerál. Ez ellen minden francia polgár tiltakozik a nemzeti becsület nevében.”⁴³

Május közepe táján, amikor a Vörös Hadsereg ellentámadásának irányát vitatta meg a Kormányzótanács, a nyugati burzsoá sajtó még elsősorban avval volt elfoglalva, mikor és hogyan fogadják el a németek a békefeltételeket; azt, hogy a külügyminiszterek tanácsa Párizsban döntött az új magyar-román és magyar-csehszlovák határok kérdésében, még nem említette a Gazette de Lausanne sem. Antiszemitizmussal leplezett idegességgel konstatálja, hogy „Kun Béla és barátainak bolsevizmusa még nem kapta meg a halálos döfést”. Közvetve reagáltak a Vörös Hadsereg növekvő ellenállására, a javuló magyar fronthelyzetre az északi arcvonalon, azzal a megjegyzéssel, hogy a bolsevikoknak elég emberük van és a Mackensen-hadsereg egész felszerelésével rendelkeznek. „Milyen butaság volt ott hagyni nekik” — sóhajtja az újságíró, s így folytatja: „Magyarországot le kell szerelni, ezt kívánja Európa, az antanttal szövetségben álló nemzetek biztonsága.” A nemzetközi biztonság nevében követeli azt is, hogy Magyarországot és Ausztriát „a mágánok és a bolsevikok nélkül” reorganizálják. A hatalmat a burzsoázia kezébe kell adni mindkét országban, hogy az irányítsa sorsukat, de „élükön ne álljanak a Habsburgok”.

E tervek magyarországi megvalósítására felállított aradi ellenkormányról május 16-án ír a Vorwärts. Károlyi Gyula gróffal az élen, „az új magyar koalíciós kormány feladata a bolsevikok által okozott károk jóvátétele lesz” — írja a szociáldemokrata újság.⁴⁴

Május 19-én a Neue Zürcher Zeitung Kun Béla egyik előadásával foglalkozik, amelyben a pártprogram megváltoztatásáról beszélt. „A nemzeti határokat majd a nemzetközi Tanácsköztársaság fogja megszüntetni”, ezért sem ragaszkodik a tanácskormány a területi integritáshoz. A nemzeti kérdést Magyarország úgy fogja megoldani,

hogy „azokkal szemben, akik elnyomott nyelven beszélnek, előzékeny lesz, nehogy a sovinizmus szemrehányása érhesse”. A magyar proletariátus antiimperialista és hadseregére csak a belső ellenség és az ellenforradalmárok elleni küzdelemben van szüksége. A wilsoni pacifizmus csalás és ámtás; ha „nem akarunk örökös háborút, hadsereget kell fenntartani”. — Ugyanabban a számban, május 19. kelettel hozza a lap az MTI jelentését arról, hogy „Losonctól délkeletre járőrtevékenység és időnként tűzérégi harc folyik. Egertől északra és észak-nyugatra a vörös felderítő egységek tért nyertek. A front többi részén a helyzet változatlan”.⁴⁵

Az ellentámadás másnap indult meg. Vége volt a korai öröme; a magyar proletárhatalom még nem volt legyőzve. A svájci sajtó május 25-én feltételezi, hogy a legutóbbi pesti hírek talán tettekre kényszerítik „a nagy konferencia urait”. A konferencia energikus határozatát Clemenceau személyesen kéri. Idézi a genfi lap Saint Brice cikkét a Journal-ból, melyben a francia újságíró a magyarországi intervenciót „az anarchia és a rend közötti veszélyes harcnak” látja. A támadók erősítésére indítványozza, „küldjék Lengyelországba a Haller-hadtest hat divízióját, mert az idő sürget”; az ukrainai bolsevikok Tarnopol és Odessza előtt állnak. „Ki tartja vissza a magyarokat attól, hogy Galíciában egyesüljenek velük?”⁴⁶ — Itt végződik a birtokunkban lévő sajtóanyag.

A fenti sokszínű — bár nem hosszú időtartamot érintő — szemle összefoglaló-értékelésére a máris túllépett terjedelmi korlátok miatt nem térhetünk ki, de ez talán nem is okvetlenül szükséges, hiszen sajtóanyagunk — mondhatni — önmagáért beszél.

A külföldi sajtóban történő további kutatások serkentésére azonban szeretnénk itt felhívni a figyelmet a Magyarországon a tárgyalt korszakra vonatkozóan több intézménynél is feltalálható lapok hatalmas mennyiségére, amelyben mindeddig — úgy tűnik — igen kevéssé búvárkodtak a téma kutatói. Betekintést szereztünk pl. a Széchényi Könyvtár 1919. évi hírlapanyagába; ez sok ország nagyszámú, idegen nyelvű (német, francia, angol stb.) napilapját őrzi, ha nem is mindegyiket teljesen hiánytalanul. A hatalmas, szinte kimeríthetetlen anyag még feldolgozásra vár. Külön — igen hálás — témáját képezhetnék a kutatásnak a más országokban megjelent, különböző politikai irányt, világnézetet képviselő korabeli magyar nyelvű újságok⁴⁷ cikkei, kommentárai, amelyekben nagyon érdekes, sokszor szinte meglepő kép bontakozik ki arról, hogy a határainkon kívül élő magyarság sajtója hat évtizeddel ezelőtt hogyan reagált az első magyar szocialista állam létrejöttére, építő munkájára, küzdelmeire és ideiglenes elbukására.

Megjelent: Levéltári Közlemények, 1979. 1–2. sz.

Jegyzetek

1 A Magyar Tanácsköztársaság történelmi jelentősége és nemzetközi hatása. Előadás-gyűjtemény. Szerk. Gábor Sándorné, Bp., 1960.; A Magyarországi Tanácsköztársaság 50. évfordulója. Szerk. Gábor Sándorné és Mucsi Ferenc. Bp., 1970.; Társadalom és nemzet a Magyar Tanácsköztársaságban. (ELTE-tanulmánykötet). Szerk. Mészáros Károly. Bp., 1970.; Ötven év. Szerk. L. Nagy Zsuzsa–Zsilák András. Bp., 1967.; A Tanácsköztársaság nemzetközi helyzetére a részletes irodalmat l. Magyarország története. Főszerk. Ránki György. Bp., 1976. 8. köt. 1301–1302.

- 2 A Magyar Tanácsköztársaság nemzetközi szocialista sajtóvisszhangjához. In.: Ötven év. 407–448.; A Magyar Tanácsköztársaság angol-francia szocialista sajtóvisszhangja. In.: A Magyarországi Tanácsköztársaság 50. évfordulója. 396–401.
- 3 Die Wirkung der Ungarischen Räterepublik auf die politische Linie der damaligen deutschen imperialistischen Presse. Debrecen, 1960. Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kosuth Nominatae, 1959. 259–277.
- 4 A gyűjtés a következő napilapokból történt: Svájc: Courier de Genève, der Bund, Feuille d'Avis de Lausanne, Feuille d'Avis des Montagnes, Gazette de Lausanne, Genevois, Journal de Genève, Le National Suisse, La Suisse Libérale, Neue Zürcher Zeitung, National-Zeitung. — Franciaország: Action Française, L'Humanité, Le Démocrate, Le Matin, L'Homme Libre, Le Temps. — Németország: Berliner Tageblatt, Deutsche Zeitung, Deutsche Allgemeine Zeitung, Vorwärts. — Ausztria: Neue Freie Presse. — Anglia: The Times. — Lengyelország: Dziennik Poznański, Dziennik Powszechny, Kuryer Warszawski. E napilapok a következő további újságokból vettek át híryanagot: Franciaország: Courier de la Bourse, Figaro, Journal, L'Echo de Paris, L'Intransigeant, La Gazette de Voss, Le Populaire, Liberté, Paris Midi; — Németország: Frankfurter Zeitung, Morgenpost, Reichspost; — Ausztria: Neues Wiener Tagblatt; — Anglia: Daily News, Daily Chronicle, Daily Telegraph, Observer; — Olaszország: L'Idée Nazionale; — Hollandia: Algemeen Handelsblad; — Csehszlovákia: Národní Listy, Právo Lidu, Venkov; — Lengyelország: Głos Naroda; — Magyarország: Alkotmány, Az Újság, Budapesti Hírlap, Pesti Hírlap, Pesti Napló, Pester Lloyd, Világ.
- 5 A számunkra érdekes sajtóanyagra Martin Vietor, bratislavai professzor hívta fel figyelmünket, s egyik varsói tanulmányútja során az ELTE Magyar Jogtörténeti Tanszéke, mint akadémiai kutatóhely megbízásából e cikkekről fotokópiákat készíttetett, azokat a Tanszéknek eljuttatta; tanácsaival közreműködött az anyag rendezésében s egyes részeket le is fordított magyarra. Az 1978. évben elhunyt kiváló szlovák kollégánk feledhetetlen emlékének is adózunk e szemle közreadásával. — A fotokópiák a Tanszék irattára dok. gyűjteményében (13/1976. sz.) vannak elhelyezve, teljes magyar fordításukkal együtt.
- 6 Le National Suisse, 919. III. 24. Fotokópia (a továbbiakban: Fk) 6/a–b sz.
- 7 Kuryer Poznański, III. 26. Fk 15. sz.
- 8 Le National Suisse, III. 24. Fk 6/a–b sz.
- 9 Neue Zürcher Ztg., III. 25. Démocrate, III. 26. Fk 8/a és 13. sz.
- 10 Neue Zürcher Ztg., III. 27.; Bund, III. 28. Fk 17. és 21. sz.
- 11 Neue Zürcher Ztg., III. 25. Courier de Genève, III. 24. Démocrate, III. 26. Fk 8/a–b, 10/a–b, 13. sz.
- 12 Vorwärts, III. 31., Neue Zürcher Ztg., III. 31. Fk 25. 28/a–b sz.
- 13 Bund, III. 28. Fk 21. sz.
- 14 Neue Zürcher Ztg., III. 31. Feuille d'Avis de Lausanne, III. 31. Fk 28/a–b., 29., 32. sz.
- 15 Neue Zürcher Ztg., III. 27. és III. 31., Dziennik Poznański, III. 28., Bund, III. 28. és III. 31. Fk 17., 19., 21., 27., 28/a–b. sz.
- 16 Neue Zürcher Ztg., IV. 1. Feuille d'Avis de Lausanne, IV. 1., IV. 2., La Suisse, IV. 2. Fk 32., 33., 34., 36/a, 37. sz.
- 17 Times, III. 3., Neue Zürcher Ztg., IV. 7., Journal de Genève, IV. 8., Action Française, IV. 10. Fk 39., 46., 47., 49. sz.
- 18 La Suisse, 919. IV. 6., Journal de Genève, IV. 7., Neue Zürcher Ztg., IV. 7., és IV. 14. Fk 44., 45/a., 46., 51. sz.
- 19 La Suisse, IV. 2. és IV. 6., Neue Zürcher Ztg., IV. 7. és IV. 14., Action Française, IV. 10. Fk 38., 44., 46., 49., 51. sz.
- 20 Deutsche Allgemeine Ztg., III. 29. Fk 23/a–d sz.
- 21 Bund, III. 31., Neue Zürcher Ztg. III. 31. Fk 27., 28/b sz. Kun Béla: A Magyar Tanácsköztársaságról, Budapest 1957. c. kötet nem közli.
- 22 Neue Zürcher Ztg., IV. 1. Fk 30/a–b sz. Az interjú rövidített és részben megváltoztatott formában a moszkvai Pravdában is megjelent, IV. 2-án. Lásd: Kun B.: im. 158–159.
- 23 Neue Zürcher Ztg., IV. 1. Fk 32. sz. Kun B.: im. nem említi.

- 24 Suisse, IV. 2., Feuille d'Avis de Lausanne, IV. 2. Fk 36/a. sz. Az Fk 35. sz. kivonatosan közli: „Kun Béla kifejtette programját, amely a 'tisza kommunizmus'. A termelés és az elosztás monopóliumát kezünkbe vesszük és a proletár állam joga lesz a külkereskedelem irányítása is. A magyar kormány irányítja a termelést és osztja el a termékeket. A parasztok támogatják a rendszert és tömegesen jelentkeznek a Vörös Hadseregbe. Jó viszonyban akar élni a francia és angol dolgozókkal. Németországgal kapcsolatban mondotta: Úgy gondolom, hogy Németország, ahol a proletariátus képezi a lakosság többségét, legjobb barátunk lesz.” *Kun B.*: im. nem közli.
- 25 La Suisse, IV. 2., Fk 38. sz. *Kun B.*: im.-ben nincs megemlítve.
- 26 Journal de Genève, IV. 7., Neue Zürcher Ztg. IV. 7. Fk 45/a, 46. sz.
- 27 Neue Zürcher Ztg., IV. 14. Fk 51. sz. *Kun* idézett kötetében nincs megemlítve.
- 28 Neue Zürcher Ztg., III. 25., és IV. 14., Dziennik Poznański III. 28., La Suisse, IV. 2., Gazette de Lausanne, IV. 16., Fk 8/a–b., 22., 36/b., 51., 53/a–d. sz.
- 29 CAP, III. 24., és III. 26., Kuryer Warszawsky, III. 24., Kuryer Poznański, III. 27., Dziennik Poznański, III. 29., Fk 3., 5., 14., 16., 24. sz.
- 30 Action Française, III. 24., és III. 28., La Suisse, III. 25., Fk 4., 9., 18., 20. sz.
- 31 Deutsche Allgemeine Ztg., 919. III. 25., La Suisse, IV. 2., Times, IV. 3., Fk 12., 38., 39. sz. – A magyar közvélemény egységéről a Neue Zürcher Ztg., III. 25-i száma idézi a Pesti Hírlap, a Világ, az Alkotmány, az Újság, a Budapesti Hírlap, a Pesti Napló és a Pester Lloyd március 24-i cikkeit. Fk 8/a–b. sz.
- 32 Genevoise, III. 25. Journal de Genève, IV. 4., Gazette de Lausanne, IV. 16. Fk 11/a–b., 40, 52/a–c. sz.
- 33 National Ztg., III. 24., Le National Suisse, III. 24., Deutsche Allgemeine Ztg., III. 25., Berliner Tageblatt, III. 31., Fk 2., 6/a., 12., 26/a. sz.
- 34 Neue Freie Presse, III. 23., Le National Suisse, III. 24., Deutsche Zeitung, IV. 1., Neue Zürcher Zeitung, IV. 4., Fk 1., 6/a., 31., 41. sz.
- 35 National Ztg., III. 24., Action Française, III. 28., Vorwärts, III. 31., Deutsche Zeitung, IV. 1., L'Humanité, IV. 5., Neue Zürcher Ztg., IV. 7., Bund, IV. 8. Fk 2., 18., 25., 31., 42., 46., 48. sz.
- 36 L'Humanité, III. 25., IV. 5., IV. 6., Fk 7/a–b., 42., 43/a–b. sz.
- 37 Vorwärts, III. 31., Action Française, IV. 12., Deutsche Allgemeine Zeitung, IV. 15., Gazette de Lausanne, IV. 16., Journal de Genève, IV. 18. Fk 25., 50., 52/a–b., 53/c., 55/b. sz.
- 38 Neue Zürcher Ztg., IV. 17., Fk 54. sz.
- 39 Neue Zürcher Ztg., IV. 22., Le Matin, IV. 25., Fk 56., 59/a–b. sz.
- 40 Neue Zürcher Ztg., IV. 21., 24., és 28. Fk 57., 58., 60/a sz.
- 41 Neue Zürcher Ztg., IV. 21., Le Matin, IV. 25., Neue Zürcher Ztg., IV. 28. Fk 57., 59/a–b., 60/a–b. sz.
- 42 Neue Zürcher Ztg., IV. 28., Fk 60/a sz.
- 43 Gazette de Lausanne, V. 9., Temps, V. 5., L'Homme Libre, V. 5. L'Humanité, V. 6., Courrier de Genève, V. 1., Fk 61/a–b., 62., 63., 64., 65/a–b. sz.; *Kun B.*: im., 1919. május 2-i beszéde 183–190.
- 44 Gazette de Lausanne, V. 14., Vorwärts, V. 16., Fk 66/a–b., 67. sz.
- 45 Neue Zürcher Ztg., V. 19. Fk 68. sz.
- 46 Gazette de Lausanne, V. 14., Vorwärts, V. 16., Feuille d'Avis des Montagnes, V. 25., Fk 66/a–b., 67., 69. sz.
- 47 USA: Amerikai Magyar Népszava, H. 19202; Szabadság, H. 19201, Amerikai Magyar Hírlap, H. 19203., stb.; Kanada: A Szív, H. 12970., Vasárnap, H. 24808; Franciaország: Köztársaság, H. 7090/697; Ausztria: Kelet Népe, H. 8752., Az Ember, H. 31253 stb.; Szovjetunió: Világsszabadság, H. 9198, Vörös Lap, H. 31131; Kárpátalja: Határszéli Újság, H. 9480; Csehszlovákia: Egyesült Szepesi Hírnök, H. 992., Kassai Újság, H. 11366., Kassai Híradó, H. 15156 stb.; Románia: Arad és Vidéke, H. 5462, Aradi Hírlap, H. 7688/1080, Esti Lap (Kolozsvár), H. 5349, Munkás Újság, H. 313666, Nagyváradi Napló, H. 11086/353, Krassó-Szörényi Lapok, H. 10161/1150; Székely Újság, H. 11322/1163. stb.

AZ IDEIGLENES NEMZETGYŰLÉS MEGALAKULÁSÁNAK TÖRTÉNELMI JELENTŐSÉGE

„Az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakulásával új fejezete kezdődött a magyar történelemnek! Megkezdődött a független, szabad, *demokratikus* Magyarország építése” – nyilatkozta ki az 1945. december 21-én Debrecenben összeült Ideiglenes Nemzetgyűlés Szózata, a szuverén magyar államiság újjászületésének ünnepélyes deklarációja.¹ – Az alábbiak során több mint két évtized távlatából, az azóta megvalósult *szocialista* Magyarország látószögéből, visszpillantást kívánunk vetni az „új fejezet” nyitányára, a hazánkban lezajlott forradalmi folyamat² egyik fontos kezdeti eredményére: a népi demokratikus állam s egyben hosszú idő után az első önálló, független magyar állam kialakulására, – emlékezetbe idézve az új magyar államiság létrehozásának tömérdek nehézséggel küzdő, immár történelemmé vált napjait.³

Az új államhatalom első csirái

Az új, népi demokratikus *államiság első elemeit* a Szovjetunió hadserege által felszabadított magyar nép forradalmi alkotóereje *alulról* teremtette meg, a Horthy-rendszer ellenforradalmi állama és a Szálasi-féle nyilas rémuralom gépezetének romjain.

1944. szeptember végétől a sorra felszabaduló, egymástól is elszigetelt falvakban és városokban a nép forradalmi és demokratikus erői – nem várva az új központi államhatalom létrejöttéig – a negyedszázadon át illegálisba kényszerített kommunis-ták gyorsan megalakuló legális szervezeteinek vezetésével önmaguk azonnal kezükbe vették saját sorsuk irányítását, az ügyek intézését. A legtöbb helyen már kezdetől viszonylag széles osztálybázisú *helyi népi szervezet* alakítottak meg: régi szervezett munkások, földmunkások, szegényparasztkok, volt 1919-es vöröskatonák, valamint antifasiszta értelmiségiek mellett részt vettek soraikban középparasztkok, kisiparosok, kis-kereskedők, sőt jobbmódú gazdák és a néppel tartó lelkészek is. Elnevezésük és szervezeti formájuk tekintetében ezek az orgánumok eleinte nagy változatosságot mutatnak,⁴ de közös vonásuk volt, hogy megszületésük időszakában forradalmi – hatalmi szervek voltak, amelyek egy-egy városban vagy községben az élet szinte minden területére kiterjedő hatáskört gyakoroltak.⁵ E bizottságokra is érvényesnek tekinthetjük Leninnek a Párizsi Kommünnel kapcsolatban tett megállapítását: „A hatalom forrása ... a néptömegek alulról jövő kezdeményezése, a hatalom közvetlen megragadása.”⁶

További lépések az új államiság megteremtésének útján

Az új államiság további, immár céltudatos és szervezett megteremtésében alapvető szerepe volt a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontnak, amely a már felszabadult Szegeden 1944. december 2-án alakult meg a kommunisták kezdeményezésére s magába tömörítette az öt demokratikus pártot (Magyar Kommunista Párt, Nemzeti Paraszt-párt, Szociáldemokrata Párt, Független Kisgazdapárt és Polgári Demokrata Párt), valamint a szabad szakszervezeteket.⁷ A Függetlenségi Frontnak a kommunisták által kidolgozott programja⁸ egyik legsürgősebb feladatként az új, demokratikus államhatalom megteremtését tűzi ki. Kimondja, hogy „a fasiszta és feudális reakció szétzúzására és a demokratikus átalakulás biztosítására” községenként és városokként létre kell hozni a Függetlenségi Front helyi szerveit, a nemzeti bizottságokat, majd pedig „az új magyar demokratikus rend megszilárdítására és betetőzésére” össze kell hívni az alkotmányozó nemzetgyűlést s meg kell alakítani a nemzetgyűlésnek felelős kormányt,⁹ amely a Függetlenségi Front helyi bizottságaira, a nemzeti bizottságokra támaszkodik. — Az új államhatalom megteremtésének ügye ezzel elérkezik a gyors megvalósulás küszöbéhez.

A választások előkészítése, a képviselők megválasztásának módja

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés összehívásának előkészítése céljából a Nemzeti Függetlenségi Front már december 12-én bizottságot alakít a koalíciós pártok vezető tagjaiból és pártönkívüli antifasiszta, Hitler-ellenes személyekből Debrecenben, ahová időközben Szegedről áthelyeződött a felszabadult országrészek központja. Az Ideiglenes Nemzetgyűlést Előkészítő Bizottság huszonnégy kiküldötte tizenkilenc teherautóval (vasúti közlekedés akkor még nem volt) Debrecenből kiindulva december 14-étől hóban, fagyban, rendkívüli áldozatkészséggel sokszáz kilométeres utakat tett meg, bejárva a felszabadult területek városait és nagyközségeit Nyíregyházától és Miskolctól egészen Pécs városáig.¹⁰ Javaslatukra és útmutatásuk szerint a különféle elnevezéssel működő helyi népi szervek újjászerveződtek, most már mindenütt Nemzeti Bizottságokká, a Nemzeti Függetlenségi Front helyi szerveivé alakultak, kiegészítették soraikat a sok helyen csak ekkor megalakuló koalíciós pártok, valamint a szakszervezetek delegáltjaival és pártönkívüli demokratákkal. — Az összes demokratikus erőket magukban tömörítő Nemzeti Bizottságok voltak azok a szervek, azok a helyi egységek, amelyeknek bázisán létre lehetett hozni az új központi államhatalmat. —

A nemzeti bizottságok ülésein megállapodtak a képviselőjelöltek személyében, ezt követően a legtöbb városban és községben a Nemzeti Bizottság haladéktalanul népgyűlést hívott össze. Az egybegyűlt néptömegek előtt az Előkészítő Bizottság kiküldöttei ismertették a Nemzeti Függetlenségi Front programját, továbbá a Nemzetgyűlés összehívásának tervét és jelentőségét. Ezután a Nemzeti Bizottság elnöke vagy — ahol maga az elnök is jelölt volt — valamelyik tagja javaslatot tett a képviselőjelöltek személyére s a személyenként megindokolt javaslatot döntésre a népgyűlés elé terjesztette. A javaslat fölötti szavazás, azaz a képviselők megválasztása, általában közfelkiáltással történt.¹¹

Ezeken a népgyűléseken rövid pár nap leforgása alatt a felszabadult országrész mintegy negyvenöt¹² városában és nagyközségében összesen 233 nemzetgyűlési képviselőt választottak meg. Közülük háromnak a mandátumát, akik technikai okokból nem tudtak a debreceni ülésszakon idejében megjelenni, csak később igazolta a Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága,¹³ így az Ideiglenes Nemzetgyűlés 230 képviselővel alakult meg.¹⁴ A képviselők között mindössze 2 nő volt, mindkettő pedagógus.¹⁵ A Nemzetgyűlés elnökének az 1929. évi összeírás statisztikai adataira támaszkodó megállapítása szerint nagyjából az ország felerésze nyert képviseletet a debreceni Nemzetgyűlésben.¹⁶ Minthogy az akkori helyzetben és a Nemzetgyűlés összehívásának sürgőssége miatt néhány nagyközségen kívül elsősorban a városokban, mint „körzeti” vagy megyei központokban lehetett lebonyolítani a választásokat, az itt megválasztott küldötteket az egész környék, illetve az egész megye képviselőinek tekintették.¹⁷ Az egyes vidékek, megyék között természetesen még így is mutatkoztak bizonyos aránytalanságok.¹⁸

A megválasztott képviselőket, akiket a helyi Nemzeti Bizottságok láttak el a választásukat igazoló irattal, általában a Nemzetgyűlést Előkészítő Bizottság küldöttei vitték magukkal teherautóikon Debrecenbe. Ott kapták meg mandátumukat a Nemzetgyűlést Előkészítő Bizottságtól.¹⁹

Mint a fentiekben láttuk, az Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselőinek megválasztása a rendkívüli időknek megfelelő, *újszerűen demokratikus* módszerekkel, valóban *forradalmi módon* folyt le, nem korlátozhatták azt a régi rezsim antidemokratikus jogszabályai, a választási visszaélések, a brutális csendőrterror, amelyek annyi évtizeden át megfosztották a választójog gyakorlásától a munkásság és a szegényparasztság széles tömegeit. — A képviselőválasztások lényegében a fent vázolt módon zajlottak le akkor is, amikor előbb Budapestnek, majd pedig az egész ország területének felszabadulása után „két lépcsőben” sor került az Ideiglenes Nemzetgyűlés kiegészítésére. A Nemzetgyűlés Politikai Bizottságának határozata²⁰ alapján, a Nemzetgyűlés elnökségének felhívására a Budapesti Nemzeti Bizottság terjesztette elő a megválasztandó képviselők személyére vonatkozó javaslatot 1945. április 2-án, a Nemzeti Sportcsarnokban összehívott választói gyűlésen, ahol Budapestnek 60, Nagy-Budapestnek összesen 108 képviselőjét választották meg, köztük a külföldi emigrációban élő Bartók Bélát,²¹ Károlyi Mihályt és Bölöni Györgyöt is. — Június 24-én pedig az ország addig még nem képviselt részeinek hat területi centrumában (Sopron, Győr, Esztergom, Székesfehérvár, Nagykanizsa és Szombathely) történtek meg a választások. A Nemzeti Függetlenségi Front közös választói nagygyűlésein a koalíciós pártok 160 jelöltjét egyhangúlag megválasztották.²² Ezzel az Ideiglenes Nemzetgyűlés teljessé vált. Minthogy azonban időközben, a Nemzetgyűlés elnökének a szeptember 6-i ülésen tartott beszámolója szerint, két képviselő (Nádasdy József, a Nemzeti Parasztpárt balmazújvárosi és Orlay-Fürst Károly, a Kommunista Párt budapesti képviselője) meghalt, a szeptemberi ülésszak idején nem — mint eddig tévesen írták — 498, hanem csak 496 volt a megválasztott képviselők száma. Ezekhez járult később még az a három képviselő, akiknek a mandátumát utólag igazolták (lásd a 13. jegyzetet), Bartók Béla viszont szeptember 26-án elhunyt. Ilymódon az Ideiglenes Nemzetgyűlés üléseinek szeptember 13-án „bizonytalan időre” történt elnapolása *után* lett a képviselők száma 498 fő. Ebben az összetételben azonban már nem került sor a Nemzetgyűlés összehívására, amelyre egyébként az utolsó

ülésen az elnök felhatalmazást kapott; ugyanis a szeptemberi ülészakon alkotott VIII. törvény alapján rövidesen kiírták az új választásokat.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés összetétele

A Nemzetgyűlés, mint az új népi demokratikus államhatalom legfelsőbb szerve, nemcsak tagjai megválasztásának módját tekintve nem képviselt az előző rendszerrel kapcsolatban semmiféle „jogfolytonosságot”, hanem szervezetét, továbbá tagságának összetételét tekintve is gyökeresen szakított a múlttal. Ami a konstrukció kérdését illeti: az *egykamrás* debreceni nemzetgyűlés megalakulásával egyszer s mindenkorra eltűnt a magyar törvényhozás szervezetéből a felsőház, amely a burzsoá-Magyarország egész időszakában a feudális és a klerikális reakció, valamint a fináncőke megdönthetetlennek tűnő fellegváraként állta útját a törvényhozásban minden haladó törekvésnek.²³

Ami pedig a régi országgyűlés alsóházát illeti, ez a „népképviselői” kamara szintén távolról sem a dolgozó nép, hanem – már összetételénél fogva is – a nagybirtokos és nagytőkés uralkodó osztályok hatalmát testesítette meg. Horthyék utolsó, 1939–44. évi országgyűlésének képviselőházában is a nagybirtokosok alkották a legnagyobb csoportot 82 fővel, utánuk következett a nyugalmazott miniszterek, államtitkárok, főispánok és más volt főtisztviselők 45 főnyi csoportja. Rajtuk kívül az alsóház többi tagjai jórészt gyárosok, bankárok, nagygazdák, továbbá főpapok, papok, katonatisztek voltak. A 296 képviselőből – néhány pedagógust, orvost, mérnököt leszámítva – mindössze 12 fő, kevesebb mint 4% került ki a dolgozó osztályok, rétegek soraiból, ezek között középparaszt volt 2, kisiparos 1, „munkás” 9 fő.²⁴ A szegényparasztságnak, az úgynevezett hárommillió koldusnak egyetlen képviselője sem volt a horthysta parlamentben éppúgy, mint ahogy a munkásosztály forradalmi pártjának, a Kommunista Pártnak sem.

Mindezzel szöges ellentétben, mintegy tükrözve az ország életében bekövetkezett alapvető fordulatot, az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagjainak nagy többsége a munkások, parasztok, haladó értelmiségiek és más dolgozó elemek soraiból került ki. A 230 küldött között 42 ipari munkást, 39 földmunkást és szegényparasztot, 37 kisiparost találunk, zömmel régi munkásmozgalmi embereket. Ez a három kategória 118 fővel a képviselőknek több mint a felét tette ki. Mellettük az értelmiség kerek 60-as létszámmal vett részt: egyetemi tanárok, tanárok, tanítók, újságírók, tisztviselők és szabad foglalkozású értelmiségiek. „Gazdálkodó” megjelöléssel 36 küldött szerepel a képviselők névsorában, ezek között vannak középparasztok, nagygazdák, sőt néhány, a fasiszmustal szembekerült úri földbirtokos is. A fentiekben kívül 7 pap, 6 katona, 2 önálló kereskedő és egy kereskedelmi alkalmazott teszi teljessé a nemzetgyűlés összetételének képét.²⁵ Ezek az arányok nem mutatnak lényeges módosulást később sem, amikor az ország teljes felszabadulása után a nemzetgyűlési képviselők száma több mint kétszerezére emelkedik.

Politikai erőviszonyok a nemzetgyűlésben

A politikai erőviszonyokat vizsgálva, a múlthoz képest a legdöntőbb változást abban kell látnunk, hogy negyedszázaddal a Tanácsköztársaság megdöntése után a legfőbb államhatalmi szervben ismét megjelentek a 25 éven át kíméletlenül üldözött magyar kommunisták; az akkor uralkodó eszmei, politikai zürzavar és tanácstalanság közepette ők mutatták meg a kibontakozás irányát, az ország, a nép felemelkedésének útját. Tevékenységük, kezdeményező szerepük jelentőségét nem szükséges részleteiben méltatnunk, elég talán, ha idézzük Révész Imre akkori debreceni református püspök sokszor emlegetett, az időben szinte szállóigévé vált szavait: „Egyedül csak a kommunisták tudják, hogy mit akarnak – és ők akarják is, amit tudnak.” A Nemzeti Parasztpárt, amely a szegény- és kisparasztság jelentős tömegeit tömörítette magában, bár már 1939-ben megalakult, a debreceni Nemzetgyűlésben jutott először képviselőhez. A szakszervezetek pedig egy negyedszázad után²⁶ most kaptak ismét – bár csak átmenetileg – lehetőséget arra, hogy a legfőbb államhatalmi szervbe közvetlenül is beküldjék képviselőiket.

Természetes, hogy a régi rezsim reakciós és fasiszta pártjainak a nemzetgyűlési padsorokban nem lehetett helyük. – A kommunisták, mint a nemzetgyűlés legerősebb pártja mellett a Nemzeti Függetlenségi Frontba, a különböző osztályok széles körű szövetségében tömörült másik négy párt és a szabad szakszervezetek, valamint a pártokivüliek csoportja nyertek képviselőt az Ideiglenes Nemzetgyűlésben.²⁷ A munkásosztály és a szegényparasztság három pártja: a Kommunista, a Szociáldemokrata és a Parasztpárt, valamint a szakszervezetek képviselői együttesen mind Debrecenben, mind Budapesten a nemzetgyűlés abszolút többségét, közel kétharmadát tették ki. Ez a helyzet teljesen megfelelt a felszabadulást követő hónapok politikai erőviszonyainak, amikor a reakció erői széttűzva, bénultan várták a fejleményeket. A fentiekben kívül azonban más társadalmi osztályok és rétegek pártjai is részét képezték az új államhatalom legfelsőbb szervének. A Nemzeti Függetlenségi Frontnak s ezen keresztül a nemzetgyűlésnek a politikai összetételét ugyanis alapjában az határozta meg, hogy fejlődésének első szakaszában a forradalom főként antifasiszta és antifeudális, demokratikus feladatokat volt hivatva megoldani s nem tűzhetette ki célul a szocialista forradalom feladatainak közvetlen megvalósítását.

A munkásosztály számított az egész parasztság, a kispolgárság, sőt a burzsoázia fasisztaellenes részének szövetségére, illetve semlegességére is a demokratikus átalakulásban, sőt hajlandó volt együttműködni olyan volt horthysta politikussal és tábornokkal is, akik legalább a háború utolsó szakaszában a német és magyar fasisztákkal szembefordultak. Ezeknek az elemeknek a bevonása – az akkori feltételezés szerint – elősegítette volna a magyarországi fasiszmus maradék politikai és katonai erőinek bomlasztását s ilymódon a hitleri Németország és magyar kiszolgálói mielőbbi vereségét. Amikor a háború befejezése után a kormányban a reakció elsősorban rajtuk keresztül igyekezett befolyását érvényesíteni, megindult a küzdelem ezeknek a horthysta elemeknek (Faraghó Gábor, gróf Teleki Géza, Vásáry József stb.) a kormányból, a hatalomból történő kiszorításáért.²⁸

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés első ülészakájának legfontosabb aktusai

Az ősi debreceni kollégium oratóriumában 1944. december 21-én összeült Ideiglenes Nemzetgyűlés első ülészakája²⁹ mindössze két napig tartott, de ennek a rövid két napnak az új magyar államiság megteremtése szempontjából valóban történelmi jelentősége van. Erre vallanak *alapvető fontosságú normatív határozatai*: a szuverenitási nyilatkozat, a Nemzetgyűlés Politikai Bizottságának létrehozása, az államfőt megillető egyes jogok gyakorlásának rendezése, az ideiglenes kormány *megválasztása*, a kormány program-nyilatkozatának elfogadása, a kormánynak adott felhatalmazás az ország ügyeinek vitelére, valamint a fegyverszüneti szerződés megkötésére.

Ezekkel a határozatokkal a nemzetgyűlés lerakta népi demokratikus államszervezetünk alapjait: rendezte a legfelsőbb hatalom gyakorlásával kapcsolatos államjogi kérdéseket, megalkotta az államügyek intézéséhez nélkülözhetetlen vezetőszerkezet,³⁰ meghatározta e szervek számára a legsürgősebb feladatokat. – A nemzetgyűlés mindaddig, amíg hiányoztak soraiból a még fel nem szabadított országrészek képviselői, törvényi rangú rendelkezéseit nem törvények, hanem nemzetgyűlési határozatok formájában hozta meg és hirdette ki.³¹ A kihirdetés a nemzetgyűlés elnökségének jogkörébe tartozott.³² Ezek a megoldások emlékeztetnek az 1848-as szabadságharc országgyűlésére, amelynek törvényi rangú normatív aktusai – a királlyal történt végleges szakítás után – eleinte szintén nem törvény, hanem „országos határozat” elnevezéssel jöttek létre, s a képviselőház elnökének és jegyzőjének aláírásával kerültek kihirdetésre.³³

Nincs terünk itt arra, hogy a fent említett normatív határozatok mindenikét elemzés alá vegyük, csupán az első hárommal, a szuverenitási nyilatkozattal, a Politikai Bizottság létrehozásának jelentőségével s végül az államfői jogkör részbeni megoldásának kérdésével kívánunk foglalkozni.

A szuverenitás deklarálása

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés legkiemelkedőbb aktusa a szuverenitás kinyilvánítása volt.

A magyar néphez intézett Szózatában a nemzetgyűlés leszögezte, hogy „küldöttei a nép választottai ..., a szabadon, demokratikusan megválasztott ideiglenes nemzetgyűlésnek tehát joga és kötelessége a magyar nép összességének nevében szólani.” A nemzetgyűlés ezután ünnepélyesen kijelenti, hogy „kezébe veszi a gazdátlanul maradt ország ügyeinek intézését, mint a nemzeti akarat kifejezője, *a magyar állami szuverenitás birtokosa.*”³⁴

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány nyilatkozata, amelyet a következő napon, december 22-én terjesztett a Nemzetgyűlés elé, szintén hangsúlyozta: „Az Ideiglenes Nemzetgyűlés a magyar nép egyetlen törvényes képviselői szerve.” – A Szózatban, a kormánynyilatkozatban és a Nemzetgyűlés egyéb határozataiban³⁵ a magyar állami szuverenitás gyakorlására vonatkozó megnyilatkozások summázatát iktatta törvénybe 1945. szeptember 16-án, a felszabadult országrészek képviselőivel kiegészült, teljes Nemzetgyűlés az 1945.I. törvénnyel.³⁶

Az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek ezek a deklarációi, amelyekkel a magyar állami

szuverenitás kizárólagos képviselőjévé nyilvánította magát, egy új államhatalom megszületésének tényét adják tudtul. Ennek a ténynek igazi jelentőségét csak akkor tudjuk teljes mélységében értékelni, ha nem tévesztjük szem elől, hogy a magyar burzsoá állam szuverenitása már a német megszállással, 1944. március 19-én alapjában véve megszűnt, majd a szuverenitás utolsó maradványai is semmivé váltak az október 15-én a hitlerista német hadsereg segítségével végrehajtott Szálasi-féle szégyenletes nyilaspuccs következményeként. „Az állam szétesett, a társadalom szétrohadt” – írja erről az időszakról Szekfü Gyula történész.³⁷ Nem volt többé, aki a magyar nemzet, a magyar állam nevében cselekedjék, az országnak nem volt szuverén képviselői szerve, országgyűlése, vezetése.³⁸ Joggal emelhetjük tehát ki, hogy a debreceni deklaráció (amelyet az időközben teljessé vált Ideiglenes Nemzetgyűlés 1945. szeptember 16-án törvénybe iktatott) új államunk szuverenitásának megszületésében és a szuverenitás tényleges megvalósulásában történelmi fordulópontot jelentett. Azt dokumentálta, hogy a gazdátlanul maradt országnak volt már „gazdája”: olyan új államhatalmi szerv, amely rövidesen megteremtette – elsősorban a Szovjetunió külpolitikai támogatásával – az állam külső függetlenségét is, tehát valóságos és teljes szuverenitását. Függetlenné vált országunk szuverenitásának első kinyilvánításától egyenes út vezetett az 1945. január 20-i moszkvai fegyverszüneti egyezményen, majd az 1947. február 10-én Párizsban megkötött békeszerződésen, ezt követően pedig az országok egész sorával létesített diplomáciai és egyéb kapcsolatokon át hazánk 1955-ben elért ENSZ-tagságáig.

Itthoni viszonylatban csak néhány jellemző példát említnék meg. A népszuverenitás megtestesítője, az Ideiglenes Nemzetgyűlés, 1945. szeptemberében, a budapesti ülészakán, több más, maradandó értékű rendelkezése mellett törvényerőre emelte a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhözjuttatásáról szóló rendelkezéseket (1945:VI.tv.), a háborús és a népellenes bűnösök felelősségre vonásáról, a népbíróságok felállításáról és működéséről intézkedő jogszabályokat³⁹ (1945:VII.tv.); megalkotta – döntően a Magyar Kommunista Párt javaslati nyomán és következetes támogatásával – az általános, egyenlő, közvetlen és titkos választójogot (1945:VIII.tv.), egyaránt megszüntetve mindenféle vagyoni, egyhelybenlakási, iskolai végzettségi és egyéb cenzust.⁴⁰ A nemzetgyűlésnek ez a mélyen demokratikus alapelveken nyugvó választójogi törvénye bizonyos novelláris módosításokkal és kiegészítésekkel *főbb rendelkezéseit tekintve* két évtizeden át hatályban volt,⁴¹ lényegében alkalmasnak bizonyult tehát a *szocialista* magyar állam céljainak szolgálatára is.

A Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága

Debreceni ülészakájának második napján a Nemzetgyűlés saját tagjai sorából – a pártközi egyezségnek megfelelő összetételben – 22 tagú⁴² Politikai Bizottságot választott, eredetileg abból a célból, hogy a megalakítandó kormány elnökére és tagjaira javaslatot tegyen a Nemzetgyűlésnek. Ennek a sajátos államhatalmi szervnek a létrehozása, véleményünk szerint, lényegesen nagyobb figyelmet érdemel annál, mint amilyenben a jogtörténészek és az államjogászok ez ideig részesítették. Az alábbiak során az Országgyűlés Elnökségének irattárában fellelt jegyzőkönyvek alapján elsőként kíséreljük meg be-

hatóbban felvázolni a Politikai Bizottság jellegét, valamint tevékenységét és szerepét az új magyar államiság kiépítésében.

A Politikai Bizottságban a nemzetgyűlés valamennyi pártja helyet kapott,⁴³ elnöki tisztét a nemzetgyűlés elnöke látta el. Így ez a szerv, mint „az egész nemzetgyűlés osztatlan bizalmának letéteményese,⁴⁴ hatalmának megtestesítője, alkalmas és képes volt arra, hogy a legfőbb államhatalmi szervet, a nemzetgyűlést, (majd pedig az országgyűlést is) annak ülészekai között, sok vonatkozásban helyettesítse, s létrehozójának, a nemzetgyűlésnek a jogán állást foglaljon, illetve intézkedjék az új állami élet megindulásával kapcsolatosan felmerülő sürgős jellegű, kardinális kérdésekben, amelyeknél a döntéssel nem lehetett várni a nemzetgyűlésnek az akkori viszonyok között nem könnyen összehívható újabb ülészekáig. — Ezenkívül a saját jogkörében más fontos állami feladatokat is ellátott, részben olyanokat, amelyeket nemzetgyűlési határozatok vagy egyes törvények⁴⁵ utaltak hatáskörébe. Működéséről a Politikai Bizottság beszámolt a Nemzetgyűlésnek, illetve később az Országgyűlésnek.

Hogy a Politikai Bizottságnak mi volt a felfogása saját jellegéről és hatásköréről, arra vonatkozóan sok adalékot tartalmaznak az egykorú jegyzőkönyvek. Ezekben — többek között — ilyen megállapításokkal találkozunk: „A politikai bizottság nem más, mint egy kis nemzetgyűlés,⁴⁶ „a nemzetnek felelős nemzetgyűlés kicsinyített képmása”,⁴⁷ továbbá: „a politikai bizottság a nemzetgyűlés jogát gyakorolja”⁴⁸ stb.

Megjegyezzük, hogy a Politikai Bizottság hatáskörének fokozatos kialakítása során egyrészt a Tanácsköztársaság bizonyos vonatkozásban hasonló jellegű államhatalmi szerve, a Szövetséges Központi Intézőbizottság is lehetett az emlékeztető mintakép, másrészt a burzsoá demokratikus alkotmányok példájából némiképp szintén merítettek, különösen az osztrák köztársasági alkotmány nemzetgyűlési főbizottságának (Hauptausschuss) szerepére figyelemmel.⁴⁹ Mindenekelőtt azonban az akkori sajátos magyar viszonyok követelményeiből indultak ki.⁵⁰

E rövid tanulmány keretei nem adnak módot arra, hogy a Politikai Bizottság különféle normatív és egyedi aktusait a megfelelő jogi kategóriákba besorolva részletesen taglaljuk. Az alábbiakban inkább csak jelezni kívánjuk annak a nagy jelentőségű és igen sokrétű működésnek főbb területeit, amelyeket a Politikai Bizottság tevékenysége felölelt.

A Politikai Bizottság első ténykedése az volt, hogy megalakulása után azonnal döntést hozott a kormányalakítással megbízandó miniszterelnök személyére vonatkozóan és határozatát javaslat formájában a Nemzetgyűlés plénuma elé terjesztette.⁵¹

A miniszterelnök megbízására, majd kinevezésére, illetve a miniszterek kinevezésére vonatkozó javaslattétel, a jogszabályok alapján⁵² később is a Politikai Bizottság egyik legfontosabb feladata marad. Sőt a gyakorlatban az egyes miniszterek vagy az egész kormány felmentésére is a Politikai Bizottság tesz javaslatot;⁵³ ha pedig a nemzetgyűlés két ülészeka között új kormány alakul, az új miniszterelnök az általa javasolt egész kormánylistát a Politikai Bizottság elé terjeszti, amely „a kormányt elfogadja” azzal, hogy e határozatát „utólagos jóváhagyásra a nemzetgyűlés elé fogja terjeszteni.”⁵⁴

Ki kell itt emelnünk a Politikai Bizottság szerepét az új állam különböző felső szerveinek kiépítésében. Mint látni fogjuk, határozataival lényegében a Politikai Bizottság, mint „a szuverén nemzetgyűlést helyettesítő szerv” hozta létre az államfőt megille-

tő egyes jogok gyakorlására a Nemzeti Főtanács intézményét. Ami pedig az Ideiglenes Nemzetgyűlés bizottságait illeti, azokat — a Mandátumvizsgáló Bizottság kivételével, amelynek tagjait a nemzetgyűlés választotta — mind a Politikai Bizottság alakította meg,⁵⁵ minthogy e bizottságok megválasztására a nemzetgyűlés rendkívül rövid debreceni ülészeka idején már nem kerülhetett sor. A Politikai Bizottság a jelentkező feladatok sorrendjében az alábbi nemzetgyűlési bizottságokat állította fel:

Elsőként az Alkotmányjogi Bizottság megszervezése történt még március 12-én, még Debrecenben, azzal a feladattal, hogy dolgozzon ki javaslatot „az államfői jogok gyakorlásának mikéntjére”. A bizottság tagjai voltak: a nemzetgyűlés elnöke, a miniszterelnök, a belügy-, valamint az igazságügyminiszter és a koalíciós pártok egy-egy vezető tagja.⁵⁶ Az Alkotmányjogi Bizottság közjogi szakértők bevonásával el is készített egy törvénytervezetet, amely szerint az államfői jogok ideiglenes gyakorlására öttagú kormányzótanácsot kell felállítani. Ez a tervezet azonban nem került nemzetgyűlési tárgyalásra.⁵⁷ A következő lépésként, május 11-i ülésén Budapesten, a Politikai Bizottság egyszerre két bizottságot is létrehozott. Az egyik a Földbirtokpolitikai Bizottság volt, amely az „Ellenállási Front” négy pártjának⁵⁸ egy-egy tagjából és a földművelésügyi miniszterből állott. A bizottság azt a feladatot kapta, hogy bírálja el azoknak a kérelmeit, akik a nemzeti ellenállásban szerzett érdemeik alapján ingatlanainak (300 holdig) a földosztás alóli mentesítését kérik⁵⁹ és javaslatait terjessze döntésre a Politikai Bizottság elé. A kérelmeknek ugyanis olyan tömegével árasztották el a Politikai Bizottságot, hogy annak ülésén nem minden alap nélkül hangzott el: „Ha annyi ellenálló lett volna, mint amennyi most jelentkezik, akkor a németeket könnyűszerrel kiverjük volna az országból.”⁶⁰ S bármily valószínűtlenül hangzik is, jellemző tény, hogy még a háborús bűnösök listáján szereplő Kállay Miklós volt miniszterelnök is kérte „ellenállási érdemeire” hivatkozással 300 hold föld mentesítését az igénybevétel alól. Kérelmét fia, Kristóf útján nyújtotta be, aki a saját részére még külön 300 holdra tartott igényt. Kérelmeiket a Politikai Bizottság jogos felháborodással utasította el.⁶¹ Károlyi Mihálynak viszont, bár egyáltalán nem kérte, a politikai bizottság 300 hold ingatlanát mentesítette azzal, hogy hazatérte után ő maga határozza meg a meghagyandó földbirtok helyét.⁶²

A Földbirtokpolitikai Bizottsággal egyidejűleg felállított Gazdasági Bizottság feladata főként a nemzetgyűlés belső gazdasági problémáinak (a parlament épületének helyreállítása stb.) intézése volt. Tagjai között helyet foglalt valamennyi párt kiküldötte.⁶³

A Véderő Bizottságot „a hadsereg demokratizálásával kapcsolatos sok lényeges elvi kérdés”, (a honvédség személyi ügyei, anyagi felszerelése stb.) megoldásának elősegítése céljából a koalíciós pártok delegáltjaiból összeállított 5 taggal és 5 póttaggal június 1-én szervezte meg a Politikai Bizottság.⁶⁴

Utoljára, július 21-én került sor a Mentelmi Bizottság felállítására. A Mentelmi Bizottságot, amelyben az öt párt mellett a szabad szakszervezetek képviselője is részt vett, a Politikai Bizottság határozati joggal is felruházta, hogy mentelmi ügyekben a gyors intézkedést biztosítsa.⁶⁵ Erre szükség is volt, mert eléggé gyakran előfordult a mentelmi jog megsértése. A belügyminiszter augusztus 16-án körrendeletben (142.701/1945. VI./1. sz.) utasította a rendészeti szerveket a mentelmi jog feltétlen tiszteletben tartására.

A Politikai Bizottság nemcsak a nemzetgyűlés fenti szerveit alkotta meg, hanem május 11-i határozatával – a pártközi értekezlet javaslatára – *új minisztérium*, az újjáépítési minisztérium, *szervezését* is elrendelte.⁶⁶

A továbbiakban még csupán egyetlen, talán legkevésbé ismert momentumot kívánunk kiemelni a Politikai Bizottság rendkívül szerteágazó tevékenységéből: a *Nemzetgyűlés szuverenitásának megvédelmezését* a konzervatív reakció támadási kísérletével szemben. A Horthy-korszakból fennmaradt Közigazgatási Bíróság az Ideiglenes Nemzetgyűléshez intézett beadványában azt a hatáskört vindikálta magának, hogy a törvényhozó testület által alkotott jogszabályoknak és a kormány rendeleteinek a korábbi jogszabályokhoz, illetve egymáshoz való viszonyát vizsgálat tárgyává tegye és észrevételeit a törvényhozás szervével, valamint a kormánnyal közölje, továbbá, hogy a törvény- és rendelettervezeteket megvitassa és véleményezze. Ebből a célból „alkotmányjogi kérdésekkel foglalkozó külön tanácsot” kívánt felállítani. A Politikai Bizottság az egyre jobban nekibátorodó reakció jogi köntösbe öltöztetett támadását élesen visszaverve megállapította: a Közigazgatási Bíróságnak nincs joga ahhoz, hogy valamely meghozott törvény vagy rendelet törvényességét vagy törvénytelenességét enuncialja és legkevésbé sincs joga arra, hogy „a nemzetgyűléssel, mint a nemzeti szuverenitás egyedüli képviselőjével paralel törvényalkotó vagy törvényellenőrző tevékenységet folytasson.” Határozatilag kimondta, hogy a Közigazgatási Bíróság beadványát, mint a törvényekkel ellenkezőt, tárgyalás alá nem veszi.⁶⁷

Szólnunk kellene még többek között a Politikai Bizottságnak azokról a funkcióiról, amelyek keretében politikailag *előkészítette a nemzetgyűlés legfontosabb aktusait*, biztosította a törvényhozó szerv munkájának zökkenőmentességét, támogatta és részben ellenőrizte⁶⁸ a kormány működését, sőt – *a nemzetgyűlés helyett eljárva* – határozattal *felhatalmazást* is adott a kormánynak.⁶⁹

Mellőzve most ezeknek a funkcióknak a részletes taglalását, arra a fontos tényre kívánunk még rámutatni, hogy a Politikai Bizottság – mivel személyi összetétele az első időszakban a kormány összetételénél demokratikusabb, baloldali volt és mert ülésein meghívottként rendszeresen részt vettek a munkáspártok legfőbb vezetői is⁷⁰ – *államjogilag biztosítani*, segíteni tudta a *munkásosztály* és más demokratikus erők akaratának, kezdeményező és *vezető szerepének érvényesülését*, mind a nemzetgyűlés két ülészaka között felmerülő nagyhorderejű problémák eldöntésében, mind pedig a nemzetgyűlés plénuma elé terjesztendő kérdések megfelelő előkészítésében.⁷¹

A jegyzőkönyvek tanúsága szerint azonban a Politikai Bizottság tulajdonképpen csak 1944. december 22-től 1945. november 29-ig, az új nemzetgyűlés megalakulásáig fejtett ki valóban nagyhorderejű, érdemi működést. Ettől kezdve jelentősége csökken, szerepe mindinkább formálissá válik. Utolsó ülését – az Alkotmányjogi és Közjogi Bizottsággal együttesen – 1949. augusztus 12-én tartotta s napirendjén a Magyar Népköztársaság Alkotmányáról, valamint az Alkotmány hatálybalépésével kapcsolatos egyes átmeneti rendelkezésekről szóló törvényjavaslatok tárgyalása szerepelt.⁷² Ezzel végleg lezárult a Politikai Bizottság működésének közel öt éven át, az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakulásától az Alkotmányig terjedő időszaka. Feladatát betöltötte és átadta helyét a Népköztársaság Elnöki Tanácsának.

Új utak keresése az ún. államfői jogok gyakorlásának rendezésére

Bár az új, népi demokratikus állam gyakorlatilag kétségkívül köztársaság volt s nélkülözötte a monarchia minden jellemző vonását, az Ideiglenes Nemzetgyűlés időszakában még nem értek meg a feltételek az államforma, illetve az államfői kérdés rendezéséhez. Az új állami élet megindítása, az államapparátus kiépítése és működése érdekében halaszthatatlanul szükség volt azonban arra, hogy a nemzetgyűlés legalább az államfőt megillető bizonyos jogok gyakorlása tekintetében rendelkezzen. A kormányzói intézmény már de facto megszűnt. Új utat, új megoldásokat kellett találni ezen a területen is.

Első lépésként az államfőt megillető *kinevezési jogkör* rendezése történt meg. Bizonyos magas állású állami tisztségviselők vonatkozásában (a politikai államtitkárok, a Magyar Kúria /az akkori legfelsőbb bíróság/, továbbá a Közigazgatási Bíróság, valamint a Legfőbb Állami Számvevőszék elnöke) és a tábornoki kar tagjaira nézve az Ideiglenes Nemzetgyűlés a saját elnöksége – az elnökből és a két alelnökből álló, háromtagú kollektív szerv – hatáskörébe utalta,⁷³ (egyéb tekintetben pedig e kinevezési jogkört a miniszterelnök, illetve az egyes miniszterek gyakorolták).⁷⁴ Ugyancsak az elnökségre ruházta a nemzetgyűlés azt a jogkört is, hogy ha a miniszterelnöki szék megüresedik, a Politikai Bizottság egyhangú előterjesztése alapján az elnökség megbízást adjon az új miniszterelnöknek. Egyhangú előterjesztés hiánya esetére a nemzetgyűlés saját maga számára tartotta fenn a miniszterelnök megbízásának jogát.

A törvények és a törvényi rangú egyéb jogszabályok *kihirdetése* a burzsoá állam idején az államfőt megillető jogok sorába tartozott. Mint már említettük, a debreceni ülészakon a nemzetgyűlés törvényi rangú aktusai nem *törvény* elnevezéssel, hanem *nemzetgyűlési határozatként* jöttek létre. *Kihirdetésük* jogát a nemzetgyűlés az elnökség hatáskörébe adta.

A debreceni Ideiglenes Nemzetgyűlés tehát az államfőt megillető egyes jogok gyakorlását a fent említett három vonatkozásban – bizonyos kinevezések, a miniszterelnök megbízása, továbbá a kihirdetés – a nemzetgyűlés elnökségére ruházta.

Az ún. államfői jogok gyakorlásának ilyen szűk körre kiterjedő rendezése azonban hamarosan elégtelennek bizonyult. Már januárban, a népbíróságok felállításával kapcsolatban gondoskodni kellett e különbíróságok által elítéltek vonatkozásában a kegyelmezési jog gyakorlásáról. Ezt a jogkört a népbírósági rendelet tervezete egy háromtagú *kegyelmi tanácsra* kívánta ruházni, amelyet a nemzetgyűlés elnöke (vagy helyettese), a kormányelnök (vagy helyettese) és a Politikai Bizottságnak választás útján kiküldött tagja (vagy póttagja) alkotott volna, ez utóbbi azonban nem lehet tagja a kormánynak.

A népbírósági rendelettervezetnek a Politikai Bizottságban történt tárgyalásakor⁷⁵ az igazságügy-miniszter javasolta, hogy erre a felállítandó „kegyelmi tanács”-ra a Politikai Bizottság *egyéb államfői jogokat* is ruházzon rá, mint: a) a rendes bíróságok által elítéltek kegyelmeiben részesítése, (amnesztiát azonban csak a nemzetgyűlés adhat), b) a kormány kinevezési jogkörét meghaladó, de a nemzetgyűlés elnökségének jogkörébe nem utalt kinevezések, d) a kormány tagjainak felmentése, a miniszterek kinevezése a Politikai Bizottságnak a miniszterelnök javaslatára szótöbbséggel hozott

határozata alapján,⁷⁶ d) bizonyos házassági akadályok alóli felmentés,⁷⁷ végül e) a honvédség tagjainak az állampolgársági kötelekből való elbocsátása.⁷⁸

A fenti jogkör gyakorlására létrehozandó szerv elnevezésére a vita során különféle javaslatok merültek fel (Legfőbb Tanács, Főtanács stb.). A Politikai Bizottság a *Nemzeti Főtanács elnevezés mellett döntött*. Egyébként az igazságügy-miniszter javaslatát változtatás nélkül elfogadta a Politikai Bizottság azzal, hogy határozatát a Nemzeti Főtanács felállításáról a kormánnyal együtt, „együttes deklarációként” fogja kiadni. Végül is ez a normatív aktus nem mint deklaráció, hanem mint „az Ideiglenes Nemzetgyűlés politikai bizottsága és az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. évi 59. Eln. rendelkezése” került kibocsátásra, a nemzetgyűlés elnöke, „úgyis, mint a politikai bizottság elnöke” és a miniszterelnök aláírásával.⁷⁹ Ez a jogszabály, amelyet egy felső államhatalmi szerv és az államigazgatás legfelsőbb szerve együttesen hozott létre, s amely a kormányrendelettel való megkülönböztetésül a „rendelkezés” elnevezést viseli, egészen speciális jogforrástípusként jelentkezik jogalkotásunkban. A mai jogforrási hierarchiában talán a törvényerejű rendelet és a minisztertanácsi rendelet között lehetne elhelyezni.

Kutatásaink során tehát a fentiek szerint *sikerült fényt derítenünk a Nemzeti Főtanács létrejöttének eddig ismeretlen körülményeire*.

A Nemzeti Főtanácsnak, mint államfői jogokat gyakorló testületi szervnek az *összetétele* figyelemreméltó abból a szempontból, hogy két tagja a legfőbb államhatalmi szerveket, a Nemzetgyűlést és annak Politikai Bizottságát képviseli, a harmadik tagja pedig az államigazgatás legfelső szervének élén álló miniszterelnök. Az 1945 őszi megartott választások alapján megalakult Nemzetgyűlés módosította a Nemzeti Főtanács összetételét, hatáskörét pedig kibővítette s ugyanakkor megszüntette a Nemzetgyűlés elnökségének minden, államfői jellegű jogkörét.⁸⁰ Ettől kezdve a Nemzeti Főtanács a nemzetgyűlés elnökéből és a Nemzetgyűlés által választott további két tagból áll, akik azonban nem lehetnek a kormány tagjai. Ezzel világosan elválasztotta az államfői feladatokat az államigazgatási feladatoktól. De az államfői jogkört gyakorló Nemzeti Főtanács elnöke továbbra is azonos maradt a törvényhozó szervnek, a Nemzetgyűlésnek az elnökével. Ez az érdekes konstrukció „elvileg magában foglalta azt is, hogy az államfői tisztet a demokratikus államban nem kell a burzsoá elméletek nyomán okvetlenül élesen különválasztani a törvényhozó hatalomtól.”⁸¹

A Nemzeti Főtanács intézményét a Magyarország államformájáról szóló 1946. évi I. törvény szüntette meg,⁸² amely deklarálta a köztársaságot. Ettől kezdve az ún. államfőt megillető jogokat – a Nemzeti Főtanácsnál jóval szélesebb körben a köztársasági elnök gyakorolta, egészen a Népköztársaság Elnöki Tanácsának felállításáig, tehát az 1949. évi alkotmány létrejöttéig.

Túllépnék tanulmányunk megszabott kereteit, ha az *államhatalmi szervek* fent vázolt kérdésein túl kiterjesztenénk vizsgálódásunkat az új magyar állam egyéb szerveire is, amelyeknek gyökerei pedig szintén a debreceni nemzetgyűlésig nyúlnak vissza.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés történelmi jelentőségét az eddig elmondottak alapján röviden összegezve, csak annyit kívánunk ismételtlen aláhúzni, hogy a népszuverenitás új szervének és az általa megválasztott kormánynak a létrejötté államjogi szempontból egy egész korszakot zár le hazánkban, a nyílt fasizmusba torkolló burzsoá államnak csaknem egy évszázadon át fennálló, népelnyomó időszakát. És ugyanakkor új fejeze-

tet is nyit a magyar államiság történetében: megnyitja a munkás-paraszt forradalmi demokratikus diktatúra-, majd a proletárdiktatúra állama kiépítésének korszakát.

A Debrecenben megszülető, lényegében népi demokratikus államhatalom, amelyben azonban még a burzsoázia egyes rétegei is részt vettek, természetesen magán viselte a kísérlet, a provizórium jellegét. Egyrészt az akkori objektív helyzet, főként pedig a kommunista párt erőfeszítései és a forradalmi tömegek nyomása folytán maga az Ideiglenes Nemzetgyűlés – létrejöttének forradalmi módjában éppúgy, mint szervezetében, összetételében, aktusaiban – élesen kifejezésre juttatta a törekvést a múlttól való elszakadásra, s ez a legfőbb államhatalmi szerv semmilyen vonatkozásban *nem tekintette magát a régi országgyűlés jogutódjának*. Másrészt azonban az új állam „közjogi” szervezetének egészében (a közigazgatási és a bírósági szervezetet tekintve) még sok olyan formai elem is maradt, amely visszafelé vagy legalábbis egy polgári demokratikus állam-szervezet felé mutatott. De ami a döntő: az államélet minden területén új formák jöttek létre és a helyenként egyelőre megmaradó régi keretek is fokozatosan új tartalommal teltek meg s az új tartalom végül is szétfeszítette az ideiglenesen továbbélő régi formákat.

Nagyban elősegítette, siettetett és megszabta ezt a minőségi változást az a tény, hogy az Ideiglenes Nemzetgyűléssel „a hatalom részbeni birtokosává és fő tényezőjévé” vált munkásosztály, szövetségben a dolgozó parasztsággal, a kommunisták vezetésével, az államszervezetben elfoglalt pozícióiból is harcba, kemény, olykor megtorpanásokkal terhes küzdelemre indulhatott a hatalom teljességének kivívásáért, majd pedig a szocializmus megvalósításáért.⁸³ Mindezt méltán értékelte nagyra a szocialista Magyarország törvényhozása, amikor az új magyar államiság létrejöttének tizedik évfordulója alkalmából, 1954. december hó 21-én az Országgyűlés Debrecenben megtartott ünnepi ülésén az alábbi szövegű törvényt alkotta: „Az Országgyűlés átérezve annak a történelmi fordulatnak fontosságát, amelyet a sok évszázados rabság után a független, demokratikus magyar állam megalkotásában az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakulása jelentett, megemlékezve arról az eredményes munkáról, amellyel az Ideiglenes Nemzetgyűlés a magyar nép szabad fejlődésének alapjait lerakta, – az Ideiglenes Nemzetgyűlés történelmi jelentőségét törvénybe iktatja.”

Megjelent: Állam és Igazgatás, 1965. 1. sz. (némileg rövidebb szöveggel); továbbá: Grundlegung des volksdemokratischen Staates in Ungarn in 1944–45. – Annales Univ. Sci. Budapest. Sectio Jurid. VIII. 1967.

Jegyzetek

1 Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója (továbbiakban: Napló), 10.

2 A hazánkban lezajlott forradalom jellegéről, periódusairól, stb. évek óta élénk vita folyik a párt-történészek, történészek, filozófusok között. A forradalommal kapcsolatos problémákra I. pl. Szabó Bálint: A felszabadulás utáni forradalmi átalakulás jellege és szakaszai hazánkban. Párttörténeti Közlemények (továbbiakban: Ptört. Közl.), 1960. I–2. sz.; Forradalmunk sajátosságai, 1944–1948. Bp., 1962.; Népi demokráciánk történetének néhány vitatott problémájáról. Ptört. Közl., 1964. 2. szám, *Földesi Tamás*: Néhány gondolat a népi demokrácia fogalmáról. Magyar Filozófiai Szemle (továbbiakban: MFSz), 1962. 1. sz.; *Kárpáti Sándor*: A szocialista forradalom hazánkban mint a népi demokratikus forradalmak egyik formája. MFSz, 1963. 3. sz.; *Ságvári*

- Ágnes és Balogh Sándor*: A népi demokratikus forradalom magyarországi győzelmének történetéhez. Századok, 1963. 6. sz.; *Sipos János*: A népi demokratikus forradalom magyarországi sajátosságaihoz. MFSz, 1964. 1. sz.; *Petőcz Pál*: A módszerről. Ptört. Közl., 1964. 2. sz.; *M. Somlyai Magda*: A népi demokratikus forradalom jellegéhez. Századok, 1964. 3. sz.; *Berend-Szakács*: Hozzászólás a népi demokratikus forradalom jellegéről folyó vitához, Ptört. Közl., 1964. 3. sz., stb.
- 3 Az események alakulására I. *Nemes Dezső*: Magyarország felszabadulása, 2. jav. kiad. 1960.; A népi Magyarország fejlődése 1945–1960. Századok, 1960. 1–3. sz.; *Molnár Erik* (főszerk.); Magyarország története. II. k. Bp., 1964. IX. fejelet. (*Lackó Miklós*.)
- 4 *Balázs Béla*: A nemzeti bizottságok szerepe népi demokráciánk létrejöttében. Tanulmányok a magyar népi demokrácia történetéből (továbbiakban: „Tanulmányok”) c. kötetben, Bp., 1955. 167. és köv. o.; *Uő.*: A demokratikus tömegmozgalom kibontakozása és a népi forradalmi szervek megalakulása a felszabadult Magyarországon. Századok, 1957. 308. és köv. o.; *Uő.*: A közép- és keleti szerepe társadalmunk fejlődésében. Bp., 1958. 174–183.
- 5 L. erre: *Csizmádia Andor*: A nemzeti bizottságok állami tevékenysége, Bp., 1967. Ebből részletek: A nemzeti bizottságok létrejötte és jogállása 1944–45-ben. Bp., 1960. és A nemzeti bizottságok a felszabadulás utáni állam mechanizmusában. Tanulmányok Baranya megye és Pécs történetéhez 1944–1960. Pécs, 1961. 125–149., valamint: A forradalmi jogalkotás 1944–45-ben. J. K., 1960. 4. sz.; továbbá *Beér János*: A helyi tanácsok kialakulása és fejlődése Magyarországon 1945–1960. Bp., 1960. és *Világhy Miklós*: A nemzeti bizottságok jogállása. J. K., 1946.
- 6 Lenin Művei. 24. kötet, Bp., 1952. 21.
- 7 Délmagyarország, 1944. dec. 3.
- 8 Magyarország demokratikus újjáépítésének programja. Délmagyarország, 1944. dec. 3.
- 9 Új kormány alakítását már 1944. szeptember végén követeli a Kommunista Pártnak a magyar néphez intézett kiáltványa (röpirat): „Követeljük, hogy a kormány adja át helyét a Magyar Frontnak.” L. Felszabadulás, 1944. szeptember 26. – 1945. április 4. Dokumentumok. Bp., 1955. (továbbiakban: „Felszabadulás”), 21.
- 10 A nemzetgyűlés előkészítésére I. *Paál Jób – Radó Antal*: A debreceni feltámadás. I. kiadás, Debrecen, 1947. és *Révész Imre*: Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulása Debrecenben. „Tanulmányok.”
- 11 Néhol a képviselők megválasztása is a N.B. ülésén történt; I. pl. a kisújszállási nemzeti bizottság (városi tanács) 1944. dec. 19-i ülésének jkv-e, Szolnoki Állami Levéltár.
- 12 *Révész Imre*: im. „Tanulmányok”. 140. – *Paál–Radó* műve még csak 38 helységet említ, im. 159–161.
- 13 *Ezekről a képviselőről a szakirodalomnak eddig nem volt tudomása*: kutatásaink során fényt derítettünk megválasztásukra és mandátumuk utólagos igazolásának tényére. A Hajdúböszörményben, Kecskeméten, ill. Szegeden megválasztott e három képviselő közül kettő: Kálmán Ferenc és Balla Dömötör kisgazdapárti, a harmadik pedig, Somogyi Imre, parasztpárti volt. L. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés (továbbiakban: INgy) Politikai Bizottságának jegyzőkönyve (továbbiakban PB jkv.) 1945. szeptember 27. Az Országgyűlés Elnökségének irattára.
- 14 Lásd a Mandátumvizsgáló Bizottság jelentését a Nemzetgyűlés 1944. december 21-i ülésén, Napló; 8. A 230 képviselő közül néhányan (pl. Rákosi Máttyás), minthogy még nem érkeztek vissza az országba, az alakuló ülésen nem vettek részt.
- 15 *Andics Erzsébet* egyet. magántanár Pécs és Rácz Zoltánné gimnáziumi tanár Miskolc egyik képviselője (*Révész Imre*: im. 143., jegyzet) – A budapesti ülészen a képviselők között már 12 nőt találunk.
- 16 Az INgy elnökének a PB elé terjesztett jelentése szerint 1929-ben összesen 2.555.313 választó volt az országban; ennek alapján 230 képviselő 1.286.356 választóra jut, átlag 5.594 választóra egy mandátum. (PB jkv. 1945. III. 13.) – *Révész Imre* számítása szerint mintegy 3–3,5 millió lakosú területről kerültek ki a képviselők (im. 141.)
- 17 PB jkv., 1945. III. 12. és a kisújszállási NB 1944. december 19-i ülésének jkv-e, Szolnoki Á.L.
- 18 Az INgy 230 képviselőjének megoszlása megyék szerint: Baranya 15, Békés 42, Bereg 2, Bihar 17, Borsod 18, Csanád 12, Csongrád 52, Hajdú 35, Heves 2, Szolnok 8, Pest-Pilis-Solt-Kiskun

- 19, Szabolcs 5, Szatmár 3, összesen 230. Ezekhez járult még három képviselő, akikről a 13. sz. jegyzetben tettünk említést.
- 19 A mandátum levelezőlap nagyságú, nemzetiszínű kartonlap volt, ellátva az INgy Előkészítő Bizottságának pecsétjével és az Előkész. Biz. titkársága mind az öt tagjának aláírásával. – A képviselői igazolványt pedig az INgy elnöksége (elnök és a 2 alelnök) írta alá. Az igazolvány szövege: „Ideiglenes Nemzetgyűlés. Képviselői Igazolvány. Jelen Igazolvány felmutatója... úr az Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselője. Személye sérthetetlen és Magyarország felszabadított területén szabad mozgási lehetőséggel bír. Debrecen, 1944. december hó 23.” (E sorok írójának, aki az INgy-nek maga is tagja volt, birtokában lévő mandátum és képviselői igazolvány alapján.)
- 20 A PB a budapesti választások megtartására 1945. március 12-i, a dunántúliakra pedig június 1-i ülésén hozott határozatot (I. ezen ülések jkv.-t.)
- 21 *Bartók Bélának*, „az Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselőjének” New Yorkban, 1945. szept. 26-án történt elhunytáról már a következő napon, szeptember 27-én kegyeletes megemlékezést tart a PB ülésén az INgy elnöke. Haláláról az INgy elnöksége gyászjelentést ad ki, gyászlobogót tüzet ki a parlament épületére. A PB határozatot hoz *Bartók hamvainak hazahozatalára* és felhívja a főváros vezetőit, intézkedjenek Bartók „emlékének maradandó és méltó megörökítéséről.” (PB jkv. 1945. IX. 27.)
- 22 Napló: 156.
- 23 A felsőház szervezetére, összetételére és működésére I. *Takács Imre*: A Horthy-rendszer felsőháza. Tanulmányok a Horthy-korszak államáról és jogáról. Bp., 1958. – A felsőház eltörlésére I. 1947:XXII. tv.-t.
- 24 *Vö. Barabás Alice*: A képviselőház faszálódásának egyes jogi jelenségei. Tanulmányok a Horthy-korszak államáról és jogáról, Bp., 1958. 53.
- 25 Napló, Függelék: 183.
- 26 A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság 1919. június 23-án elfogadott alkotmánya szerint (36. §) a Szakszervezeti Tanács választmányja 40 tagot delegál a Népgazdasági Tanács választmányába és egyúttal a legfőbb államhatalmi szervbe, a Szövetséges Tanácsok Országos Gyűlésébe. L.: Tanácsköztársaság c. hivatalos lap, 78. sz. 1919. június 28.
- 27 A képviselők pártok, ill. csoportok szerinti megoszlása: MKP 71, (30,9%), FKP 55, (23,9%), SzDP 38, (16,5%), NDP 16, (6,9%), PDP 12, (5,2%), Szabad Szakszervezetek 19, (8,3%) és pártokivüliek 19, (8,3%). L.: Napló, Függelék, 183. – Meg kell jegyeznünk, hogy ezek a számok a képviselőknek a pártokba történt végleges elhelyezkedése utáni helyzetet tükrözik. A nemzetgyűlés megnyitása előtt az odaérkező képviselők saját bemondása alapján készült hivatalos lista szerint más pártok és szervezetek is szerepeltek: Demokrata Párt 3, Kossuth Párt 2, Mokán-partizán-párt (Miskolc) 2, Haladó Értelmiség Pártja 2, Közéleti Párt 1, Dem. Ifjús. Szövetség 1, Magyar Néppárt 1 és Parasztszövetség 1 képviselővel. Ez a 13 képviselő már az első ülészen alatt a koalíciós pártok valamelyikéhez csatlakozott. L.: *Paál Jób – Radó Antal*: im. 19.
- 28 *Révai József*: A magyar népi demokrácia jellege és fejlődése, Bp., 1950.
- 29 Az INgy budapesti ülészen 6 napon át tartott: 1945. szept. 5., 6., 7., 11., 12. és 13. – A már nem „ideiglenes” INgy a novemberi választások után, 1945. XI. 29-én ült össze. – A Ngy-t felváltó Országgyűlés első ülése 1947. szept. 16-án volt.
- 30 *Vö. Beér–Kovács–Szamel*: Magyar államjog. Bp., 1960. 237.
- 31 *Szabó Imre*: A népi demokratikus államhatalom fejlődése. „Tanulmányok”, 590.
- 32 Az INgy törvényeinek kihirdetési záradékát az 1945. I. tc. 2. § (2) bek. szerint az INgy elnöke és a miniszterelnök írja alá. – 1946. I. tc. 9., ill. 13. § értelmében a kihirdetést a köztársasági elnök rendeli el a miniszterelnök ellenjegyzésével.
- 33 L.: *Kovács Kálmán* (szerk.): Magyar állam és jogtörténet, IV. k. 15. Bp., 1963. (Egyetemi jegyzet.)
- 34 Napló, 9.
- 35 Pl. a mandátumvizsgáló bizottság elnökének jelentését elfogadó nemzetgyűlési határozatban: „...az Ideiglenes Nemzetgyűlés magát összetétele alapján a nemzet akaratának kifejezésére hivatottnak tekinti.” Napló, 8.
- 36 A törvényi szöveg nem szószertint szerepel a debreceni ülészen határozatai között, hanem ezt a

- megfogalmazást először az INgy elnökének a pesti ülészekon elhangzott beszámolója tartalmazza, amelyben javasolja a szuverenitási nyilatkozat törvénybe iktatását.
- 37 *Szekfü Gyula*: Forradalom után, é.n. (1947.) 75.
- 38 INgy Szózata.
- 39 Lásd erre *Kovács Kálmán*: A magyarországi népbíróóságok történetének egyes kérdései. Jogtörténeti Tanulmányok I. Bp., 1966.
- 40 Vö. *Schmidt Péter*: Népi demokráciánk választójogának fejlődése. Bp., 1958.
- 41 Az újabb választójogot az 1966. évi III. tv. szabályozza.
- 42 Tévesen írják egyes szerzők, hogy a PB-ba 23, ill. – 1945. szeptember 6-án – 31 tagot választottak. A PB elnöke ugyanis az INgy elnöke volt, akit nem választottak meg külön PB taggá. – 1945. november 29-én a már nem „ideiglenes” Ngy 36 tagú PB-t választott, ettől kezdve a PB-nek végig 36 tagja volt. (A PB működését külön tanulmányban dolgozta fel újabban *Gergely Ernő*: Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága. Jogtörténeti tanulmányok II. Szerk. Csizmadia Andor, Bp., 1974.)
- 43 A 22 tag pártállás szerint: FKP 5, MKP és SzDP 4–4, NPP 3, PDP 2, pártönkívüli 4. A Budapesten szept. 6-án újraválasztott PB-nek 30 tagja volt: MKP, SzDP és FKP 6–6, NPP és PDP 3–3, pkv 4 és – új elemként – Szabad Szakszervezetek 2. A munkásosztály és a szegényparasztság szervezetei így jelentős többségre tettek szert a PB-ben.
- 44 Napló, 66.
- 45 1945:II., III., VI., VII. és IX. tc.; 1946:I. és IX. tc.; 1947:XXI. tc.; 1948:XXIV.tc. és más jogszabályok.
- 46 PB jkv. 1945. III. 12.
- 47 PB jkv. 1946. II. 4.
- 48 Alkotmányjogi és közjogi biz. jkv. 1945. XII. 5. – Az INgy 1945. szept. 6-i ülése: „A politikai bizottság a szuverén nemzetgyűlést helyettesítő szerv.” Napló, 68.
- 49 Alkotmányjogi és közjogi biz. jkv. 1946. I. 28. – Az osztrák Főbizottságra lásd *Ignaz Seipel*: Der Kampf um die Österreichische Verfassung. Wien, 1930. 71, 102, 103, 277. és 336.
- 50 A lényegyet tekintve megalapozatlan volna az összehasonlítás a Horthy-korszak speciális parlamenti bizottságaival, mint az ún. 33-as ellenőrző bizottság (1924:IV.tc.), a 33-as országos bizottság (1931:XXVI.tc. 7.§), vagy a 36-os országos bizottság (1939. II.tc., 141.§) A PB a magyar államéletben addig ismeretlen, *újtípusú szerv* volt, bizonyos tekintetben a NET előképe. Vö. *Ádám Antal*: A Népköztársaság Elnöki Tanácsa. Bp., 1959., valamint *Beér János*: Az Ideiglenes Nemzetgyűlés. J. K. 1960. 5. sz. (továbbiakban *Beér János*: im.) 257.
- 51 A kormány 11 tagjára vonatkozóan a designált miniszterelnök tett javaslatot a nemzetgyűlésnek, amely azután a miniszterelnököt és kormányát egy aktussal és egyhangúlag választotta meg. (A kormányt csak az első alkalommal választotta a Ngy, a későbbiek során az államfői teendőket ellátó szerv nevezte ki.) A PB az INgy ugyanezen, dec. 22-i ülésén még három javaslatot terjesztett elő: a kormány felhatalmazásáról „az ország ügyeinek vezetésére”, az államfőt megillető kinevezési jogköréről, végül a kormány felhatalmazásáról a fegyverszüneti szerződés megkötésére.
- 52 1945:II.tc. 1. § (4) bek., III.tc. 3. § (1) bek., XI.tc. 9. § (1) bek., 1946:I.tc. 13. § (2) bek.
- 53 PB jkv. 1945. VI.1., VII.21. és XI.15.
- 54 PB jkv. 1945. XI.15., a Tildy-Kormány megalakítása.
- 55 A PB e ténykedését az INgy 1945. IX.6. ülése hagyta jóvá. Napló, 68.
- 56 PB jkv. 1945. III.12.
- 57 PB jkv. 1945. VII.21.
- 58 A Polgári Demokrata Párt, minthogy nem vett aktív részt az ellenállási mozgalomban, a PB határozata szerint nem küldhetett tagot ebbe a bizottságba. PB jkv. 1945. V. 11.
- 59 A 600/1945.M.E. sz. 15. § ezen érdemek megállapítását a PB feladatává tette.
- 60 PB jkv. 1945. V. 11., Szakasits Árpád felszólalása.
- 61 PB jkv. 1945. VI. 1. – *Beér János*: im. 257., 12. lábjegyzet, forrás megjelölése nélkül említi, hogy ifj. Horthy Miklós ügyvédje útján kért mentesítést, mint ellenálló. Ennek a kérelemnek azonban a jegyzőkönyvekben eddig nem találtuk nyomát.

- 62 PB jkv. 1946. IV. 3. Ez nyilván gesztus akart lenni a PB részéről Károlyi iránt; ugyanis a Károlyi Mihály érdemeinek törvénybeiktatásáról szóló 1946.II.tc. febr. 20-án a mentesítést már megadta. (2. §)
- 63 PB jkv. 1945. V. 11.
- 64 PB jkv. 1945. VI. 1.
- 65 PB jkv. 1945. VII. 21.
- 66 PB jkv. 1945. V. 11.
- 67 PB jkv. 1945. IX.27.
- 68 „A politikai bizottság hivatott a kormány tevékenységét ellenőrizni.” PB jkv. 1945. III.12.
- 69 „A kormány felhatalmaztatik, hogy rendeleteileg mindazokat az intézkedéseket végrehajtsa, amelyekre a fegyverszünetben kötelezte magát. Azok a rendeletek, amelyek a törvényhozás jogkörébe tartoznak, utólagosan a törvényhozásnak jóváhagyás végett bemutatandók.” PB jkv. 1945. III. 12. il.
- 70 PB jkv. 1945. III. 12. Az elnök bejelentése.
- 71 *Szabó Imre*: im. 591.
- 72 Sajnos, ennek az ülésnek éppúgy mint az első, 1944. dec. 22-i ülésnek jkv-e hiányzik az Országgyűlés Elnökségének irattárából, csupán az ülések időpontja és napirendje található a feljegyzések között.
- 73 Az elnökség akkor még állandó szervként működött.
- 74 A részletekre lásd: 1945:II.tc.-t, mely az INgy fenti határozatát törvényerőre emelte.
- 75 PB jkv. 1945. I. 26.
- 76 A *miniszterelnök* megbízásának joga továbbra is az INgy elnökségét illette meg.
- 77 1894:XXXI.tc. 11., 20. és 23. §.
- 78 1934:II.tc. 6. § 4.p.
- 79 Ugyanilyen együttes rendelkezéssel történt a Nemzeti Főtanács hatáskörének kiegészítése is (1816/1945. E.sz. július 21.) – A Nemzeti Főtanács hatáskörének további módosításai: 1945: III. és XI.tc.
- 80 1945:XI.tc. 5–11. §.
- 81 *Szabó Imre*: im. 592.
- 82 Hivatkozott törvény 8. §.
- 83 Az államszervezet és a jogrendszer további fejlődésére l. *Szamel Lajos*: A Magyar Népköztársaság államszervezetének kialakulása és fejlődése, valamint *Szabó Imre*: A magyar népi demokratikus jogrendszer kialakulásának és fejlődésének fő vonásai. (Húsz év. Tanulmányok a szocialista Magyarország történetéből. Bp., 1964. 313–391.)
- 84 Magyar Közlöny, 1954. dec. 22.

**A JOGALKOTÁS ÉS A JOGALKALMAZÁS EGYES
KÉRDÉSEI MAGYARORSZÁGON
A FELSZABADULÁSTÓL AZ ALKOTMÁNYIG
(1945–1949)**

A Nagy Októberi Szocialista Forradalmat követően, a kapitalizmusból a szocializmusba történő világméretű átmenet folyamatában a második nagy lépés a népi demokratikus forradalmak kibontakozása volt.

A népi demokratikus forradalom a második világháború végére kialakult helyzetben az antifasiszta, háborúellenes fegyveres ellenállási mozgalomból kinövő olyan egységes forradalmi folyamat, amely közvetlenül demokratikus feladatokat tűzött maga elé. Ezeknek az antifasiszta, antifeudális, antimonopolista, nemzeti függetlenségi célkitűzéseknek a radikális népi megoldása a munkásosztály, a kommunista párt vezető szerepének érvényesítésével elvezetett a szocialista forradalom győzelméhez, s a nép forradalmi demokratikus diktatúrája proletárdiktatúrává alakult át.¹

A népi demokráciák fejlődése sok vonatkozásban, az állam és a jog vonalán is számos új sajátosságot, új lehetőséget tárt fel a szocializmushoz vezető utat illetően². Ez a megállapítás Magyarországra nézve is teljes mértékben érvényes. A felszabadulás, mint arra az 1949. évi Alkotmányunk preambuluma rámutat, megnyitotta a magyar dolgozó nép előtt is a demokratikus fejlődés útját. A Szovjetunió léte, gazdag tapasztalata és segítsége új, sajátos utat nyitott hazánkban éppúgy, mint a többi népi demokratikus országokban a munkásosztály hatalmának kivívásához, majd pedig annak megerősödéséhez.

A népi demokráciákban a burzsoá jogrendszerrel a demokratikus forradalmon keresztül a szocialista forradalmi változásig viszonylag békés átmenetnek lehettünk tanúi. A magyar jogfejlődésben sem egyszerre, egycsapásra történt meg a régi, a felszabadulás előtti jog hatályon kívül helyezése és az új, szocialista jogszabályok kialakulása, hanem hosszabb folyamat eredményeként.

A forradalmi fejlődésnek a felszabadulással kezdődő, első időszakát jogilag az Alkotmány (1949:XX.törv.) zárta le, amely egyben a jogfejlődés új szakaszának nyitánya is volt.

Az éles politikai és jogi harcoktól egyáltalán nem mentes, „viszonylag békés” fejlődés átmeneti korszaka állam- és jogfejlődésének vizsgálata ma már egyre inkább a jogtörténet kutatási körébe tartozik.

A jogelmélet és a szakjogágak művelői jogrendszerünk alakulását az említett évek során a sajtóban kritikus szemmel, egymással is vitatkozva, általában előreívő szándékkal, folyamatosan figyelemmel kísérték, majd pedig a proletárdiktatúra időszakában, már bizonyos történeti távlatból visszatekintve, számos tanulmányban, sok-

oldalán elemezték jogfejlődésünk sajátosságait, s e fejlődés elvi kérdéseit, behatóan feltárva a felszabadulás előtti jogrendszer főbb jellemző vonásait is³. Legtöbbjük néze- teivel ma is egyet lehet érteni, s időtálló megállapításukra a jogtörténetírás bizvást támaszkodhat.

I.

A jogalkotás szervei

Közismert, hogy a jogalkotásra hivatott, illetve az abban szerepet játszó új központi szervek, az Ideiglenes Nemzetgyűlés, valamint annak Politikai Bizottsága, továbbá az Ideiglenes Nemzeti Kormány és az egyes minisztériumok már 1944. decemberében Debrecenben megalakultak. Minthogy azonban az akkori körülmények miatt a Nemzetgyűlés folyamatos vagy akár gyakori ülésezésének nem voltak meg a feltételei, a kormány⁴ az Ideiglenes Nemzetgyűléstől igen széles körű felhatalmazást kapott olyan kérdések rendelettel történő szabályozására is, amelyek rendes körülmények között a törvényhozás hatáskörébe tartoztak volna. Ezeket a jogszabályokat a korabeli szakirodalom olykor „törvényerejű rendeleteknek” is nevezi⁵. (Ma a törvényerejű rendelet fogalma, mint ismeretes, egészen mást jelent.)

A kezdeti időszakban megalkotott kormányrendeletek közül a legnagyobb horderejűeket a Nemzetgyűlés 1945. szeptemberi ülészakán törvényerőre emelte. – Említésre érdemes, hogy a Nemzetgyűlésben a törvényerőre emelés céljából – tehát törvényjavaslatként – beterjesztett, említett kormányrendeletekről élénk vita alakult ki. Olyan sajátos helyzet állott elő, hogy a törvény megalkotásával, azaz a hónapokkal azelőtt kibocsátott kormányrendeletnek törvényerőre emelésével egyidejűleg már addigi alkalmazásának értékelése és kritikája is megtörtént. Így különösen a földreformról, valamint a népbírászkodásról szóló jogszabályok parlamenti vitájára utalunk.

A debreceni Nemzetgyűlés által általánosságban adott felhatalmazást az 1945:VI. törvény konkrétan fogalmazta meg; e szerint: a kormány az állam gazdasági, pénzügyi és közigazgatási rendjének biztosítása érdekében rendelettel megteheti a rendkívüli helyzetben szükséges bármely magánjogi, büntetőjogi, közigazgatási és a törvényhozás hatáskörébe tartozó egyéb rendelkezést, s – a Nemzetgyűlés által alkotott törvények kivételével – a hatályban lévő törvényektől eltérő rendelkezéseket állapíthat meg. A felhatalmazás alapján közjogi vonatkozású rendelkezéseket kibocsátani nem lehet, kivéve az államháztartás egyensúlyának helyreállítására irányuló rendeleteket. A felhatalmazás alapján kibocsátott jogszabályokat időszakonként utólag be kell mutatni a törvényhozásnak jóváhagyás végett.

A kormány részére adott rendkívüli felhatalmazást utoljára az 1948:LVI. törvény hosszabbította meg, 1949. december 31-ig. Az 1949. augusztus 20-án kihirdetett Alkotmány 20. §-a létrehozta új jogforrásként a törvényerejű rendeletet, amelyet a Népköztársaság Elnöki Tanácsa alkot.

A legfelsőbb képviselői – államhatalmi szervén és a kormányon kívül a jogalkotásban bizonyos szerepe volt a Nemzetgyűlés, majd később az Országgyűlés *Politikai Bizottságának*⁶ is, amely egyes vonatkozásokban a mai Elnöki Tanács elődjének tekinthető, a törvényhozó testület két ülészaka között annak több feladatkorát ellátta.

A jogalkotás egyik tényezőjének azért számítható a Politikai Bizottság, mert 1945-ben a kormánnyal együtt két ízben is közösen alkotott jogszabályt, „rendelkezés” elnevezéssel⁷. Másrészt pedig 1947-től az Alkotmányig, a Politikai Bizottság megszűnéséig a felhatalmazás alapján kibocsátott kormányrendeleteket 15 napon belül az Országgyűlés Politikai Bizottságának kellett utólagos jóváhagyás végett bemutatni. A Bizottság a rendeletekről a törvényhozó testület legközelebbi ülésén jelentést tett⁸.

Sajátos feladatot töltött be a jogfejlesztés vonatkozásában a *Gazdasági Főtanács*⁹, amelyet a 12.090/1945.ME.sz. rendelettel hoztak létre „a gazdasági élet szükségleteinek és rendes menetének biztosítására”. A kormány koalíciós összetételéből adódóan az egyes tárcák vezetése a különböző pártok között (a munkáspártok, a Parasztpárt, a Kisgazdapárt) oszlott meg. Ez a helyzet természetesen magával hozta a kormányon belüli harcokat. A népgazdaság irányításának egységét azonban lehetőleg biztosítani kellett, éspedig a haladás irányában. A miniszterelnök elnökletével a gazdasági tárcák vezetőiből álló, a minisztertanácsnál progresszívebb összetételű Gazdasági Főtanács, amelynek kommunista főtitkára volt, egyrészt rendeletalkotási joggal is bírt, másrészt – hetenként legalább kétszer ülésezve – konkrét kérdésekben nagyszámú határozatot hozott, amelyek ugyan a szó szoros értelmében nem voltak jogszabályok, de az érintett állami szervekre kötelező erejük volt, és így „a határozatok nyomán nagyszámú rendelet és kiterjedt joggyakorlat keletkezett.”¹⁰

A jogalkotásra 1945 derekától éveken át befolyást gyakorolt a miniszterelnökség mellett szervezett *Jogi Reformbizottság* működése is. E bizottság, amelynek tagjai a koalíciós pártok által delegált jogtudósok és szakemberek voltak, „Magyarország jogrendjének demokratikus szellemű átalakítása céljából előkészíti a jogi reformokat, tervezeteket dolgoz ki, véleményt nyilvánít és állást foglal a jogi reformot érintő minden kérdésben.”¹¹

A Jogi Reformbizottság nemcsak a jogszabályok egész sorát kezdeményezte (eleinte főként a magánjog, majd más jogágak területén is), hanem – konzervatív nézetekkel szembehelyezkedve, tagjai között belső vitákat folytatva – a jogalkotási munka problémáival, így a közigazgatási jogszabályalkotásnál figyelembe veendő alapelvek kidolgozásával, stb. is foglalkozott¹². Működésének feldolgozása külön tanulmányt igényelne.

A jogszabályok előkészítésében már az Ideiglenes Kormány megalakulásától kezdve igen fontos szerepe volt az *Igazságügyi Minisztérium törvényelőkészítő osztályának*, amely az igazságügyi vonatkozású rendeletek mellett a kormányrendeletek és a törvénytervezetek megszövegezését is végezte, illetve abban általában oroszánrészt vállalt. Kitűnően képzett jogászokból álló gárdája, amelyben azonban az első években kevés volt az igazán haladó szellemű jogász, a miniszter egy-egy konkrét jogszabály előkészítésére irányuló utasítását ugyan nemegyszer ellenezte,¹³ de ha ellenvéleményét nem fogadták el a minisztérium vezetői, a szóban forgó tervezetet az utasításnak megfelelően, szakmailag igen színvonalasan elkészítette.

Az Osztály jogszabályelőkészítő munkája kettős volt: feladatkörébe tartozott valamennyi igazságügyi jogszabály előkészítése, továbbá közreműködött más minisztériumok jogszabályelőkészítő munkájában. Minden olyan jogszabályról, amelyet a hivatalos lapban, a Magyar Közlönyben kívántak közzétenni, az Osztály véleményt

nyilvánított s csak ezt követően kerülhetett – legalábbis elvileg – bármely tárca rendelete a Magyar Közlönybe, illetőleg a magasabb szintű jogszabály a Kormány elé.

Az egyes minisztériumokban és más országos főhatóságoknál működő törvény-előkészítő, ill. jogi osztályok szerepére itt éppen csak utalunk, s nem térünk ki a helyszervek – a nemzeti bizottságok, az újjáalakult törvényhatósági bizottságok, községi képviselőtestületek – jogalkotó tevékenységére.

II.

A jogalkotás néhány jellegzetessége és problémái

A felszabadulást követő félévtized jogalkotási feladatait a nyílt jogfosztó, fasiszta és más népelnyomó rendelkezések hatályon kívül helyezése, a feudális maradványok felszámolása, a polgári demokratikus vívmányok (földreform, titkos választójog, köztársasági államforma, stb.) megvalósítása, valamint a szocializmus építésének kezdetét jelző jogszabályok (államosítások, stb.) megalkotása és az Alkotmánytörvény létrehozása jellemezte.

Messze túllépnénk tanulmányunk kereteit, ha ezt a sokirányú, rendkívül szerteágazó jogalkotó tevékenységet, amelynek eredményeként több vastkos kötetet kitevő jogszabályi anyag jött létre, vizsgálódásunk körébe vonnánk. Egyébként is ennek értékelését mind átfogóan, mind pedig egyes jogágak tekintetében nagyvonalakban már jórészt elvégezte szocialista jogtudományunk¹⁴. Ezért csupán a jogszabályalkotó tevékenységnek néhány jellegzetességét és kísérő jelenségét kívánjuk röviden, inkább csak jelzésszerűen felvázolni.

Abból a közismert tényből indulunk ki, hogy a felszabadulás előtti jogrendszerünk különböző, egymásbafonódó rétegekből, elemekből tevődött össze. A magyar *liberálkapitalizmus* időszakában kialakult joganyag mellett továbbéltek, sőt újraéledtek bizonyos *feudális maradványok* több jogágban, de főként a magánjog területén (pl. a különféle kötött földtulajdoni formák, stb.). A magánjogot, minthogy az az egész burzsoá korszakban nem volt kodifikálva – néhány jelentős résztörvény mellett – az alig rendszerezett szokásjog jellemezte, amelyet a bírói gyakorlat alakított ki, a kodifikációs tervezetekre s a civiljogtudósok munkáira is támaszkodva.

Ezekhez az elemekhez járultak az ellenforradalmi Horthy-éra *monopolkapitalista*, népelnyomó jogszabályai, amelyek egyre inkább *nyílt fasiszta* jelleget öltöttek, s a 30-as évek végétől fokról-fokra átvették a hitleri Németországtól az esztelen és emberetlen faji ideológiát megtestesítő „nürnbergi törvényeket” is¹⁵. A jogrendszer egyik jellemző vonásaként emelhetjük ki továbbá azt a tény, hogy a feudál-kapitalista Magyarországnak nem volt írott alkotmánya¹⁶.

Az a jogrendszer, amelyet a népi demokrácia „örökölt”, osztálytartalmában reakciós, formáját és rendszerét tekintve is sok szempontból korszerűtlen volt.

Harcok, megtorpanások, majd újabb küzdelmek árán, lépésről-lépésre, sokszor átmeneti megoldásokat alkalmazva sikerült ezt a jogrendszert öt év alatt – ha még nem is teljes egészében lebontani, – de régi jellegéből kivetkőztetni, átformálni, s rendelke-

zéseit fokozatosan újjakkal felcserélve a szocializmus meginduló építésének szolgálatára is alkalmassá tenni.

A továbbiakban csupán arra szorítkozunk, hogy egyrészt néhány konkrét példával érzékeltesük a politikai és jogi harcokat, vitákat, amelyek az új jogszabályok megalkotását megelőzték, illetve kísérték, másrészt rámutassunk azokra a törekvésekre, amelyekkel a haladó jogászok igyekeztek megismerni a Szovjetunió és a szomszédos népi demokratikus országok jogát, valamint arra az érdeklődésre, amellyel jogi irodalmunk figyelemmel kísérte az említett országokban folyó jogalkotó tevékenységet, s annak hasznosítható eredményeire felhívta a figyelmet.

a) Néhány jellegzetes példa a jogszabályalkotás körüli vitákra

Nem térünk ki a népbíráskodásra vonatkozó jogszabályok módosításáért lefolyt szakirodalmi és parlamenti harcokra,¹⁷ a földreformrendelet megszületése és végrehajtása körüli,¹⁸ vagy az első államosítási jogszabályokat kísérő küzdelmekre; ezeknek viszonylag nagy irodalma van. – Az viszont alig ismeretes, hogy milyen éles nézeteltéréseket váltott ki például a házasságon kívül született gyermek jogállásáról szóló törvénytervezet, amelyet 1946-ban az Igazságügyi Minisztérium széleskörűen készített elő.

Az igazságügy-miniszter a különböző egyházak vezetőinek is megküldötte a tervezetet, indokolással együtt, véleményezés végett. – Az egyes vallásfelekezetek akkori vezetőinek reagálása e törvényjavaslatra a nézetek széles skáláját képviseli, a szinte teljes egyetértéstől az attentizmuson és a konzervatív szemléletű ellenzésen át a javaslat merev elutasításáig. Az eltérő tartalmú válaszok önmagukért beszélnek, azokban a vallási köntös mögött nem nehéz felismerni az új, demokratikus rendszerrel kapcsolatos politikai állásfoglalást sem.

A Baptista Hitközség előljárója „Jézus Krisztus evangéliumának és az emberi jogok megbecsülésének elvi álláspontjára helyezkedve” üdvözli a törvényjavaslatot, s kifejti, hogy „a keresztyén etika, valamint a humánus szempontjából” már régóta kívánatos volt a születési anyakönyvekből a „törvénytelen” szó eltávolítása. Vannak ugyan bizonyos aggályai a javaslat két – a lényegét nem érintő – szakaszával kapcsolatban, de a majd kifejlődő joggyakorlattól várja a döntést arra nézve, hogy az atyaság bírói megállapítása, valamint a tartásra kötelezés tekintetében mennyiben lesz lehetséges igazságos és a törvényjavaslat intencióinak is megfelelő eljárást követni. Ugyanakkor rendkívül nagy jelentőséget tulajdonít a javaslat nem egy rendelkezésének (pl. a 17. és a 32. §), amelyek sikeres prevenciót képezhetnek „az erkölcsi szempontból meglazult társadalmi élet jó rendje érdekében”. A törvényjavaslatához szerencsekívánatait fejezi ki¹⁹.

A Magyarországi Izraeliták Országos Irodája intézőbizottságának elnöke és ügyvezető igazgatója örömlüknek adnak kifejezést a fölött, hogy „a demokratikus Magyarország törvényhozása ilyen jelentős lépést készül tenni az emberi egyenlőség megvalósításának teljessége felé”. A progresszív törvényjavaslattal kapcsolatban semmi érdemi ellenvetésük sincs, csupán azt látnák kívánatosnak, ha a gyermeket a magáénak elismerő atya jogát arra, hogy a gyermek vallását érintően nyilatkozzék, a tervezett hat hónap helyett a gyermek hatodik életévének betöltéséig meghosszabbítanák²⁰.

A budai görögkeleti szerb megyés püspök (Szentendre) a kivárási taktika híve. Rövid válasziratában mindössze azt hangoztatja, hogy nézete szerint a törvényjavaslattal várni kellene mindaddig, „míg a folyamatban lévő társadalmi eltolódások Közép-Európában és a Balkánon nem nivellálódnak, ill. bizonyos nyugvópontra nem jutnak”²¹.

A református egyetemes konvent elnökségének terjedelmes válasza – a törvényjavaslat több rendelkezésével egyetértve vagy legalábbis azokat nem kifogásolva – számos lényegbevágó ellenészrevételt tesz s csak „hosszabb érlelési folyamat után” javasolja ismét elővenni a tervezetet és azt úgy átdolgozni, hogy eleget tegyen „Isten örök parancsainak...” Az elnökség álláspontja ugyanis az, hogy a házasságon kívüli viszony „*bűnös viszony* (az elnökség kiemélése), s ennek következményeit le kell vonni”. A házasságon kívüli és belüli gyermekek jogállásának teljes egyenlősítésével „egyenlősül a bűnös viszony a szent házassággal”. Ezért – többek között – szükségesnek tartja, hogy a törvényjavaslat „tétéles büntetőrendelkezéseket hozzon létre a bűnös viszonyban gyermeket nemző fél terhére”²².

Még kevesebb megértést tanúsítanak a törvényjavaslat iránt az evangélikus püspök fejtegetései. Ezek szerint az erkölccsel össze nem egyeztethető jogszabály – s így nyilván a szóban forgó tervezet sem – szerzheti meg soha a közmeggyőződésben gyökerező erőt, emellett alapjaiban támadja meg a jogot, megingatja a jog tekintélyét. A házasságon kívül született gyermek jogállásának egyenlővé tétele ugyanis nem tekintendő „a keresztény emberiség folyamának”. Igaz ugyan, hogy Istennek valamilyen egyenlően szeretett gyermekei vagyunk. „Ámde a szeretet egyenlősége nem jelenti a szeretet megnyilvánulásának matematikai egyenlőségét. Isten bölcsességét, amellyel egyik gyermekét gazdagabban, a másikat szegényebben bocsátotta az életbe... emberi ész fel nem foghatja.” Az erkölcsi és a jogi érzület mély sérelmet szenvedne az öröklési jog körében is akkor, ha – a törvényjavaslat rendelkezésének megfelelően – a házasságon kívül született gyermek bekapcsolódnék atyjának rokonsági körébe. Továbbá: a javaslat elfogadása „a nőben egyébként is meglévő csábítási készséget” fokozná, stb. Végül is a püspök a törvénytervezet legfontosabb rendelkezéseinek elejtése mellett foglal állást²³.

Nem meglepő, hogy a legkevésbé az esztergomi érsek értett egyet a törvényjavaslat intencióival. Az igazságügy-miniszterhez intézett iratában leszögezi, hogy a házasságon kívül született gyermek egyenjogúsítása a házasság aláásását és elsorvasztását jelentené, s ezzel „országunkban az európai kultúrát kialakító egyik legjellemzőbb intézményt, az egynejűséget adnánk fel, hogy helyébe a poligámiát is túlhaladva – a primitív, de egyben degenerált törzsek promiscuitását léptessük...” Válaszlevelében az érsek enuncijálja: „Mi magyarok keresztények vagyunk...”, eleve kizárja tehát a magyarság soraiból a nem keresztény vallásúakat éppúgy, mint a materialista világnézet híveit. A továbbiakban kifejti azt a nézetét, hogy a házasságon kívül született személy érdeke a házasságon alapuló család érdekeivel ütközik. „A két érdek közül valamelyiket fel kell áldoznunk és az egy pillanatig sem lehet kétes, hogy... a házasságot kell előnyben részesítsük.” Okfejtése szerint, amely itt lényegileg megegyezik az evangélikus püspök idézett véleményével, a jogegyenlőség elvéből nem következik az, hogy a házasságból és a házasságon kívül született gyermeket egyenlősíteni kell: „A jogegyenlőség elve nem azt jelenti, hogy mindenkinek egyformának kell lennie, – mert már nem úgy

születünk (az egyiknek jobb szellemi képessége... van, a másiknak gyengébb, kevesebb, stb.) Szükséges javítani a házasságon kívül született gyermek helyzetén, „*de nem a javaslat szellemében*” (az érsek kiemélése.)²⁴

Távol áll tőlünk, hogy némely akkori egyházi vezetők maradi álláspontját azonosnak tartsuk a hívők vagy akár a lelkészek nagy többségének véleményével. Jól ismert tény, hogy közülük igen sokan már kezdettől tevékenyen részt vettek az ország s annak állam- és jogrendszere demokratikus átalakításában.

A fent vázolt ellenvélemények és egyéb gáncsoskodások nem akadályozták meg a Nemzetgyűlést, hogy az önhibájukon kívül legtöbbször kedvezőtlen helyzetben lévő házasságon kívül született gyermekek hátrányos megkülönböztetését célzó törvényt²⁵ megalkossa. – A vita azonban a különböző fórumokon még egy ideig tovább gyűrűzött. A Jogtudományi Közlöny, mintegy a diskusszió lezárásaként, 1947. elején szerkesztőségi cikkben szögezte le: „... a törvénytelen gyermek jogi megkülönböztetése a jogrendszerek szegényfoltja.”²⁶

Sokszor egyes régi, a haladást gátló erők fellegvárát képező állami intézményeknek a fejlődés akadályozására irányuló támadásait kellett elhárítani, míg végül is a politikai erőviszonyok megváltozásával sor kerülhetett az intézményt megszüntető jogszabály megalkotására. Szemléletesen példázzák ezt a burzsoá korszakból fennmaradt *közigazgatási bíróság* meg-megújuló akciói. Ez a szerv már 1945-ben, a Nemzetgyűléshez intézett beadványában széles alkotmányjogi hatáskört vindikált magának. A Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága a maradiak jogi fegyverzetben jelentkező támadását visszaverve megállapította: a közigazgatási bíróságnak nincs joga ahhoz, hogy valamely meghozott törvény vagy rendelet törvényességét vagy törvénytelenességét enuncijálja és legkevésbé sincs joga arra, hogy „a Nemzetgyűléssel, mint a nemzeti szuverenitás egyedüli képviselőjével parallel törvényalkotó, vagy törvényellenőrző tevékenységet folytasson.”²⁷

A konzervatívok a következő évben a jogászközvéleményt akarták céljaiknak megnyerni. A közigazgatási bíróság létrehozásának félévszázados évfordulóját²⁸ használva fel ürügyként, a Magyar Jogászegylet rendezésében 1946. novemberében háromnapos, nagyszabású ankéton a bíróság kigazdapárti elnöke sürgette, hogy a közigazgatási bíróság hatáskörét „az alkotmányvédelem síkján teljes szélességében ki kell terjeszteni”. Javaslatait igen sok régi jogász támogatta és egészítette ki. Velük szemben Beér János, aki akkor a Főváros tisztifőügyésze volt, az ankéton határozottan rámutatott: „az alkotmányosság védelmének címén sokszor a reakció törekszik a haladás erőinek megállítására”. Szembeszállt azzal a törekvéssel, hogy a nemzetgyűlés működése a közigazgatási bírászkodás útján korlátoztassék, sőt azt is felvetette: „Egyáltalában indokolt-e ma a közigazgatási bíróság működése?”²⁹

De még éveknél kellett eltelni e bíróság megszüntetéséig. A törvény³⁰ indokolása a többi között megállapítja, hogy a közigazgatási bírászkodás „a népi demokráciának bizonyos államcélok megvalósítására irányuló törekvését nem egy esetben keresztelte.”

A *bírak áthelyezésének* és végelbánás alá vonásának szabályozásáról szóló törvényjavaslat kapcsán is élénk vita lobbant fel. Ennek során az Országos Bírói és Ügyészi Egyesület konzervatív vezetősége 1948-ban az igazságügy-miniszternél a törvényjavaslat ellen részletes emlékiratban tiltakozott. A tiltakozásra a szaksajtóban a haladó jogászok komoly érveléssel, határozott elutasító választ adtak³¹.

A jogrendszer átalakítása körül a pártokon, a kormányon, az állami szerveken belül is folytak a harcok. Utaltunk már arra a szerepre, amelyet a jogi vetületű küzdelemben a Gazdasági Főtanács és bizonyos mértékben a Jogi Reformbizottság is betöltött. A szocialista és a burzsoá koncepció hívei közötti viták gyakran *kompromisszumos, átmeneti jellegű jogszabályokat* szültek, (pl. az 1947:XI.törv. a szövetkezetekről, stb.), amelyek azonban mégiscsak előrelépést jelentettek addig is, míg újabb, egyértelműbben haladó, a szocializmus felé mutató jogszabályok le nem váltották az ellentmondásos törvényeket és rendeleteket.

A jogi viták, amelyek mögött ellentétes politikai nézetek, lényegileg osztályellenetek húzódtak meg, nemegyszer oda vezettek, hogy egy-egy elkészült törvényjavaslatot hosszabb ideig nem lehetett a parlament elé terjeszteni. Ez történt pl. a népbíráskodás reformjára vonatkozó tervezettel, amely közel egy évig „elfeküdt”, noha a jogalkalmazásban nagy szükség lett volna rá.³²

A jogalkotással kapcsolatos harcokra a példákat szinte a végtelenségig sorolhatnánk, de talán a fentiek is érzékeltetik az abban az időszakban fennálló nehézségeket, amelyeket csak az osztályerőviszonyok végleges megváltozása oldott fel, a progresszió küzdelmeinek eredményeként.

A jogszabályalkotás terén találkozunk igen sok olyan esettel is, amikor egyes, önmagukat túlélte intézmények megszüntetésére, tartalmukat elvesztett jogszabályok hatályon kívül helyezésére olykor *több évi késéssel* került sor. A kormányzó kabinetirodájának megszüntetése jogilag csak 1945. november 27-én történt meg; a Főudvarnagyi bíróságot, amely 1909-ben jött létre, főként a Habsburg-család tagjainak polgári peres és perenkívüli ügyeinek intézésére, 1946-ban számolták fel (1946:IV.tv.); a nemesi és főnemesi előnév és címer használatának tilalma iránt a következő évben intézkedtek (1947:IV.tv.); a párviadalra vonatkozó feudális rendelkezéseket 1948-ban helyezték hatályon kívül (1948:XLVIII.tv.26.§.), ugyanabban az évben rendelkezett a törvényhozás a volt királyi család vagyonának állami tulajdonba vételéről (1948:XXXV.tv.), továbbá a királyi kiváltságlevélen alapuló komp- és révjogok, valamint vámszedési jogok stb. megszüntetéséről (1948:LIII.tv.); a hitbizományi intézmény eltörlésére pedig csak 1949-ben került sor (1949:VII.tv.). A törvény indokolása kifejti, hogy a hitbizományi földbirtokok a földreform során a földműves nép, ill. az állam tulajdonába jutottak, ennél fogva a hitbizomány intézménye tartalom nélküli, üres jogi formává vált, s csupán „szépséghiba volt demokratikus jogrendszerünk arculatán, a haladó irányú fejlődést azonban nem hátráltatta”. – Ez a megállapítás általában a többi, késve megszüntetett jogintézményre is vonatkoztatható.

Egy idő múlva azonban mindinkább feszültséget okozott az a tény, hogy a *jogalkotás nem tartott lépést a gazdasági struktúra változásaival*. A szakirodalom is felfigyelt erre és sürgette az érdemi lemaradás mielőbbi felszámolását, hangoztatva, hogy a jog (és a jogalkalmazás) harci eszköz, amelyet „a jövő küzdelemben sikraszállt a jogrend gyökeres demokratikus reformjéért „a termelési és társadalmi rend változásainak megfelelően”, s ezzel lendületet adott a jogalkotó munkának; de küzdelmet hirdetett meg – a laikus bíráskodás kiterjesztésével összekapcsolva – a népi demokrácia érdekeinek és jogelveinek érvényesítéséért is az igazságszolgáltatásban.³⁴

b) A szovjet és a népi demokratikus jog hatása

A Szovjetunió és a népi demokratikus országok jogalkotásának megismerése érdekében az Igazságügyi Minisztérium törvényelőkészítő osztálya jelentős dokumentációs munkát végzett; ez a tevékenység a fordulat évét követően fokozódott. Az érintett országok kódexei, egyéb jogszabályai, jogi szakfolyóiratai fokozatosan az osztály rendelkezésére álltak, az anyag egyre nagyobb része magyar fordításban is. Ezek az információk támpontokat jelentettek a magyar jogszabályelőkészítés számára. A szovjet jog hatása, a szovjet tapasztalatok hasznosítására irányuló törekvés – a tárgyalt periódusban – különösen az Alkotmány megalkotásánál mutatkozott meg eredményesen³⁵. Természetesen a fejlődés jelentős szakaszát magunk mögött kellett hagynunk ahhoz, hogy a szocialista típusú szovjet jognak a mi viszonyainkra alkalmazható eredményeit nagyobb mértékben felhasználhassuk.³⁶ Ez a felhasználás azonban nem mindig történt a kellő körültekintéssel, az alapos átgondolás, a mi körülményeink gondos elemzése helyett sokszor a könnyebbnek tűnő utat, a sematikus átvételt választottuk.

A szovjet szocialista jogrendszert és a népi demokratikus országok jogalkotását, különösen 1947–48-tól kezdődően a szakajtó is élénk figyelemmel kísérte. Igen sok tanulmány számolt be időről-időre az egyes jogágak fejlődéséről a szomszédos országokban. Egyre-másra olvashatunk cikkeket – hogy csak néhány példát említsünk – a szovjet-orosz öröklési jogról³⁷, a szovjet házassági és családi jogról,³⁸ a Szovjetunió bírósági szervezetében érvényesülő demokratikus elvekről,³⁹ a szovjet jogtudomány eredményeiről,⁴⁰ stb., stb. Nagy figyelmet szentelnek azonban a jogi folyóiratok a népi demokratikus alkotmányoknak is,⁴¹ összehasonlító képet adnak a bolgár, román, albán, valamint a csehszlovák és lengyel alkotmánytörvényekről,⁴² – amelyek a mi alkotmányunkat időben megelőzték. Tájékoztatást kapunk a csehszlovák jogfejlődésről,⁴³ valamint a viszonylag igen korán megindult csehszlovák kodifikációs munkálatokról,⁴⁴ a bulgáriai népbíráóságok működéséről 1946-ban a Társadalmi Szemle nyújt áttekintést stb.

III.

A jogalkalmazás és a bíróságok fölötti felügyelet egyes kérdései

A tárgyalt időszakban egymás mellett párhuzamosan működtek egyfelől a régi típusú bíróságok, másfelől a háborús és népellenes bűnösök felelősségre vonására külön-bírásként létrehozott népbíráóságok,⁴⁵ továbbá a súlyos gazdasági bűncselekmények elbírálása céljából 1947-ben⁴⁶ felállított ún. „munkásbíróságok”. Ez utóbbiak négy nagyüzemi munkásból és egy ítélő bíróból, mint elnökből álló tanácsokban ítélkeztek. Mind a népbíráóság, mind a munkásbíróság igen fontos lépést jelentett a néprészvétel megvalósító, szocialista típusú bírósági szervezet kiépítése útján.⁴⁷

A népbíráóságok és a munkásbíróságok tagjai tehát nagy többségükben „új emberek” voltak és jogalkalmazó tevékenységüket – az időnként éles, bár nem mindig indokolt kritika ellenére – nagyjában-egészében a népi demokrácia érdekeinek megfelelően végezték.

Más volt a helyzet a rendes bíróságoknál, amelyeknek állományában a fasiszta és más, nyíltan reakciós elemek eltávolításán felül évekig alig történt számottevő változás.

A régi bírák zöme nehezen ismerte fel a társadalmi fejlődés irányát és szükségességét; gondolkodásukat az egykori „középosztály” ideológiája, a régi rendszerből visszamaradt berögződések, a múlthoz való kötöttség számos tekintetben befolyásolták. Ezért sokuk magatartását és természetesen bírói munkáját is határozatlanság, ingadozás, következetlenség, sőt olykor szembenállás jellemezte. — Az ilyen bírák ítéletei ellen mind a demokratikus szervezetek, mind az állampolgárok és a haladó szellemű sajtó részéről sok jogos kifogás merült fel. A számos eset közül a polgári ügyszakban néhány eklatáns példát kiragadva kívánjuk illusztrálni e kifogások jellegét.

Az akkori jogszabályok szerint is világos volt például, hogy a földosztás során az igényjogosultak, „az újjgazdák” a tulajdonjoghöz eredeti szerzőmóddal jutottak hozzá, a juttatott földet tehermentesen szereztek meg és így a régi kötelezettségek átszállására vagy a szerzés előtti jogcímen más egyéb igény érvényesítésére nincs jogi alap. Ennek ellenére nem egy bíróságnál olyan gyakorlat alakult ki, amely lehetővé tette, hogy a nagybirtokok volt tulajdonosai a juttatottakkal szemben az elkobzás vagy igénybevétele előtt keletkezett jogcímenen különféle követeléseket támasszanak⁴⁸.

Végül is újabb jogszabállyal⁴⁹ kellett, minden félremagyarázási lehetőséget kizárva rendelkezni arról, hogy a volt tulajdonosok a földreform lebonyolításával kapcsolatos követeléseiket sem a juttatottakkal, sem az állammal szemben bírói úton nem érvényesíthetik; a folyamatban lévő pereket, illetve a már meghozott ítéletek végrehajtását pedig fel kell függeszteni.

Előfordultak olyan esetek is, hogy a bíróságok hatálytalannak nyilvánították az újjgazdák számára történt földjuttatást, ha ez nem a formai szabályok pontos betartásával ment végbe. Ezek a bíróságok — a feudális nagybirtokrendszer felszámolásának népi demokratikus forradalmi jellegét teljesen figyelmen kívül hagyva — elrendelték a kiosztott föld visszaadását vagy pedig a földreformot helyileg lebonyolító Földigénylő Bizottságok tagjait, esetleg az államot kártérítésre kötelezték⁵⁰. Az ilyen ítéletek nagy felháborodást váltottak ki, s a munkások és az érintett paraszti tömegek, a Kommunista Párt és a Parasztpárt által támogatva „Földet vissza nem adunk” jelszóval követelték a földosztás eredményeinek megvédését a reakció jogi eszközökkel történő támadásaival szemben. — A haladó erők kezdeményezésére azután törvény mondotta ki, hogy az 1946. január 1. előtt a földreform céljára igénybevett és kiosztott ingatlant, néhány kivételtől eltekintve, a volt tulajdonosoknak visszaadni nem lehet, s a felmerülő esetleges károkért a földreform végrehajtásában résztvevő szervek ellen kártérítési igény érvényesítésének nincs helye⁵¹.

Nincs terünk arra, hogy a továbbiakban a polgári ítélkezés sok más, kirívó hiányosságát taglaljuk. — Ami pedig a rendes büntető ítélkezést illeti, e vonatkozásban főleg az árdragító és a közellátás érdekeit veszélyeztető bűncselekmények elbírálásával kapcsolatban merültek fel panaszok és sajtótámadások, a túlságosan enyhe, hatástalan büntetések miatt. A minisztérium büntetőjogi osztálya az igazságügy-miniszter felügyelete alá tartozó ügyészségek útján kísérleteket tett a jogalkalmazásnak a népi demokrácia érdekeit figyelembe vevő alakítására; több esetben fegyelmi vizsgálatot kezdeményezett a kötelezőmulasztó vagy nyíltan antidemokratikus bírák ellen, a bírói gyakorlat haladó irányú formálása azonban az apparátus ellenállása miatt nem vezetett

kellő sikerre. Ezért került sor az említett munkásbíróságok felállítására. — Nem lennénk azonban igazságosak, ha említés nélkül hagynánk, hogy a régi bírák és ügyészek között is szép számban akadtak olyanok, akik a népi demokrácia őszinte hiveivé váltak. Reájuk természetesen nem vonatkoztathatók a fenti, elmarasztaló megállapítások.

A szociáldemokrata vezetés alatt működő Igazságügyi Minisztérium, amelyben egy-két posztot és osztályt leszámítva, a kommunistáknak akkor még kevés befolyása volt, — zömmel a régi rendszerből átörökölt személyi állományával — általában képtelen volt az igazságügyi szervek működése feletti érdemi felügyeletre.

A döntő változás a bíróságok felügyeletében csak a fordulat éve után, 1948. végén és 1949. elején következett be. Ekkorra már a népi demokratikus hatalom teljes egészében a dolgozó parasztsággal szövetséges munkásosztály kezébe került, megkezdődött a szocializmus alapjainak lerakása. Az új helyzet fontos feladatokat állított az igazságügyi szervek elé is; ezeknek a követelményeknek azonban az addigi módszerekkel nem lehetett eleget tenni. Elkerülhetetlenné vált a bíróságok felügyelete új formáinak kialakítása.

Ehhez mindenekelőtt felül kellett vizsgálni a bírói függetlenség régi, burzsoá értelmezését. Végre el kellett fogadni és az apparátussal el kellett fogadtatni a marxizmus-leninizmusnak azt az igazságát, hogy a jogszabályok a mindenkori uralkodó osztály szankcionált akaratát tartalmazzák. Tehát lényegileg a jogalkalmazás sem más, mint az uralkodó osztály akaratának e területen történő törvényes érvényesítése. A bírónak azonosulnia kell a dolgozók állama és társadalma céljaival és azok megvalósítása érdekében kell — a jogszabályok keretei között — ítélkező tevékenységét folytatnia.

Ezeket a szempontokat is figyelembe véve értékelte az Igazságügyi Minisztérium 1948. végén a bírósági szervek addigi munkáját.⁵² Az érdemi ítélkezés minőségét elemezve az értékelés rámutatott arra, hogy a rendes bíróságok többnyire elmulasztották a régi jogszabályoknak a társadalmi haladás által megkövetelt, új tartalommal való megöltését; az előző, burzsoá viszonyokhoz való kötődöttségük vagy ideológiai, világnézeti elmaradottságuk miatt mind a régi, mind az új jogszabályokat igen gyakran formálisan alkalmazták. — A minisztérium azonban a saját felelősségét nem hangsúlyozta.

Az értékelést követően a minisztérium a legfontosabb követelményként a szemlélet megváltoztatását jelölte meg. Az igazságszolgáltatásban csak az vehet részt, aki azonosítani tudja magát a kialakuló szocialista viszonyokkal és azoknak megszilárdításáért, továbbfejlesztéséért akar és tud a jogalkalmazás során munkálkodni.

Az elmaradott szemlélet megváltoztatása érdekében a minisztérium tanulmányi osztálya politikai és szakmai tanfolyamokat szervezett, s több más módon is iránymutatóan segítette elő a bírák és az ügyészek fejlődését.

Ennek a munkának már bizonyos eredményeiről tudósít az Igazságügyi Közlöny egyik cikke⁵³, de egyben azt is megállapítja, hogy „... igen sok helyütt még javításra, egyes bírák leváltására van szükség ahhoz, hogy a bíróságok munkája valóban segítse és ne gátolja a szocializmus építését”. A bírói munka szocialista irányú fejlesztése céljából figyelemre méltó kezdeményezés volt, hogy a minisztérium 1949. nyarán a tárca hivatalos lapjában, az Igazságügyi Közlönyben két új, állandónak mondható rovatot rendszeresített. Az egyik „Az Igazságügyminisztérium által adott vélemények” c. rovat volt, amelyben a minisztérium a különféle hatóságok és szervek részéről jogszabályértelmezési problémák tekintetében hozzá intézett kérdésekre adott választ. E vála-

szokból csupán egyetlen példát említünk itt fel: Az Igazságügyi Minisztérium helyes álláspontja szerint⁵⁴ az ún. vitézi telek öröklésével kapcsolatos régi jogszabály alkalmazása ellentétben áll jogrendszerünkkel. Elenyészett a régi rendszer érdekeit szolgáló jogszabály célja, s „cessante legis ratione, cessat lex ipsa”. — Az viszont eléggé meglepő, hogy 1949-ben ilyen probléma egyáltalán felvetődik s azzal épp a Belügyminisztérium fordul az igazságügyi tárcához véleménynyilvánítás végett.

Az Igazságügyi Közlöny másik rovata az „Ítékezés a népi demokráciában” címet viselte. Ez a fellebbviteli bíróságok egyes, iránymutatónak tekinthető, jogerős ítéleteit közli, amelyekben az említett bíróságok alkotmányjogi, büntetőjogi és eljárásjogi, valamint magánjogi, munkajogi, „gazdasági jogi” jogvitákat döntöttek el, általában a szocializmus érdekeit szem előtt tartva. Ezek a közlemények segítették a jogalkalmazás helyes irányának kialakulását a bíróságoknál.

Az érdemi ítékezés megjavítása érdekében megszervezte a minisztérium a bírák külön-értekezleteit is. Ezeket a jogszabályok alkalmazásával kapcsolatosan felvetődött problémákat vitatta meg a bírói kollektíva.

A minisztérium felügyeleti és irányító tevékenységét, annak negatívumait és pozitívumait elemezve nem téveszthetjük szem elől, hogy az ítékezés irányítása mindekelvűt az akkori legfelső bíróság, a Kúria feladata lett volna. Erre a régi jogszabályok⁵⁵ továbbra is biztosították a lehetőséget.

A Kúria azonban, amely összetételében, s konzervatív jogszemléletében a felszabadulás után éveken át alig változott, nem volt alkalmas arra, hogy a politikai, társadalmi és gazdasági fejlődésnek megfelelően értelmezze a még hatályban lévő régi jogszabályokat. Nem nyújtott segítséget sem az új jogrendszer kialakításához, sem a jogszabályok helyes alkalmazásához. — A felszabadulás után a Kúria mindössze három polgári és egy büntető jogegységi döntvényt, valamint egy büntető teljes ülési határozatot hozott.⁵⁶ E — nem jelentős — határozatokkal kapcsolatban sem lehet beszélni a Kúria iránymutató szerepéről.

1949-ben (április 14.) a törvényhozás⁵⁷ feljogosította a legfőbb államügyészt, hogy a büntetőbíróságok törvénysértő határozatai ellen a törvényesség érdekében perorvoslással éljen a Kúriánál.

Ennél is továbbmegy az ún. *közérdekű kifogást* bevezető kormányrendelet.⁵⁸ E szerint közérdekű kifogást az Igazságügyi Minisztérium jogügyi hivatala nyújthat be a Kúriánál⁵⁹ polgári peres és nem peres vagyoni jogi ügyekben hozott, akár jogerős, akár nem jogerős bírósági határozat ellen, kúriai határozatot is beleértve.

Közérdekű kifogásnak volt helye az 1944. december 22. napja (debreceni Nemzetgyűlés) előtt alkotott, a népi demokrácia célkitűzéseivel ellentétben álló jogszabályokra alapított bírósági határozatok ellen, vagy ha az alkalmazott jogszabály értelmezése az új rendszer jogelveinek nem felelt meg. A Kúria „elvi megállapítása” kimondhatja, hogy *a)* formailag hatályban lévő, régi jogszabályok egészben vagy részben nem alkalmazhatók, vagy *b)* a jogszabálynak olyan értelmezést adhat, amely a népi demokrácia alapvető jogelveivel összhangban áll. A közzétett elvi megállapítás bíróságokra és más hatóságokra egyaránt kötelező (11. §. 2. bek.).

Ez a jogszabály tehát egyrészt konkrét felügyeleti jogkört biztosított az Igazságügyi Minisztériumnak, másrészt a legmagasabb bírói fórumot igyekezett rászorítani arra, hogy polgári ügyekben — most már a népi demokrácia jogelveinek megfelelően —

gyakorolja a jogértelmezés és a jogalkalmazás irányításának feladatait, amelyeket a felszabadulás előtt, több mint félszázadon át az akkori rendszer érdekében, különösen a kodifikálatlan polgári jog fejlesztése területén eredményesen ellátott.⁶⁰

A világnézetileg még mindig elmaradott Kúria azonban ezután sem igen játszott valóban irányító szerepet az ítékezésben. A fokozódó központi irányítást ténylegesen az Igazságügyi Minisztérium, a büntető bíráskodás terén pedig részben a legfőbb államügyészség gyakorolta (perorvoslat a törvényesség érdekében).

Ezen a helyzeten az Alkotmány (38. §.) hozott változást azzal, hogy az ítékezés elvi irányítását a Kúria helyére lépő, új típusú Legfelsőbb Bíróságra bízta⁶¹. Ennek elvi tanácsa valóban jelentős feladatokat oldott meg a jog és a jogalkalmazás további fejlődése szempontjából. Mindezek ellenére gyakorlatilag a minisztérium még évekig igen jelentős — de a személyi kultusz idején mindinkább eltorzuló — szerepet vitt az ítékezés irányításában.

Amikor azonban 1953. júniusától a párt és a kormány figyelme fokozottan a szocialista törvényesség felé fordult, a fenti helyzet megváltozott. Megalakult a Legfőbb Ügyészség és ezzel a törvényesség érdekében történő óvások benyújtása a polgári ügyekben is átkerült a minisztériumtól a legfőbb ügyész jogkörébe⁶². A Legfelsőbb Bíróság irányító tevékenysége végre megszűnt, az Igazságügyi Minisztérium felügyeleti munkájában pedig lényegileg megszűntek a torzulások.

Megjelent: Jogtudományi Közlöny, 1976.5.sz., továbbá: Einzelne Fragen der Gesetzgebung und der Rechtsanwendung in Ungarn von der Befreiung bis zur Verfassung (1945–1949.). In: Uznik a Vyvoj Socialistického Práva, I. cast. Univerzita Karlova, Praha, 1976.

Jegyzetek

- 1 Vö.: *Borsi Emil*: Az európai népi demokratikus forradalmak. Bp., 1975., valamint *Szabó Bálint*: Felszabadulás és forradalom. Bp., 1975.
- 2 Vö.: *Szabó Imre*: A Magyar Népköztársaság jogfejlődésének sajátosságairól. Állam és Igazgatás, 1956. 7–8.sz. 404.
- 3 Ezekre vonatkozóan l. különösen a 14. jegyzetünkben említett műveket.
- 4 Az új Magyarország kormánya 1945. decemberéig, mint „ideiglenes nemzeti kormány”, majd az új Nemzetgyűlés 1945. decemberében történt megalakulásától mint „magyar felelős minisztérium” (1945.XI.tv.12. §.), a köztársasági államforma törvénybe iktatásától kezdve (1946.I.tv.) pedig „a magyar köztársaság kormánya” elnevezéssel működött. Az 1949. évi alkotmány szerint az államigazgatás legfelsőbb szerve „a Magyar Népköztársaság minisztertanácsa” (22. §.).
- 5 L. Két év hatályos jogszabályai 1945–1946. Bp., 1947. I. köt. 112.
- 6 A Politikai Bizottság hatáskörére és működésére nézve l. *Kovács Kálmán*: Az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakulásának történelmi jelentősége. Állam és Igazgatás, 1965.1.sz. és *Gergely Ernő*: Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága. Jogtörténeti tanulmányok III., szerk. Csizmadia Andor, Bp., 1974.
- 7 A Nemzeti Főtanács felállítása, majd pedig hatáskörének kiegészítése tárgyában 59/1945. Eln. sz., ill. 1814/1945. sz. alatt kiadott „rendelkezések”.
- 8 1947. XXVI. tv. 2. §.
- 9 L. *Máthé Gábor*: A gazdaság irányításának kormányzati szerve Magyarországon (1945–1949). Acta Fac. Pol. Jur., Tom. XVII. 1975.
- 10 L. *Eörsi Gyula*: A magyar jog fejlődésének elvi kérdései népi demokráciánk első tíz évében, (a továbbiakban *Eörsi*: im.). Az ELTE évkönyve 1955. Bp., 1956. (a továbbiakban: ELTE-Évkönyv), 508. — Törvénykezdeményező G.F. határozatra l. a 30. jegyzetet.

- 11 **Szabó Imre**: Jogi reformok a demokratikus Magyarországon. Kézirat, Új Magyar Központi Levéltár, KÜM.B.E.22/1–27. *Uő.*: A magyar népi demokratikus jogrendszer kialakulásának és fejlődésének fő vonásai (a továbbiakban: *Szabó*: im.). In: Húsz év. Tanulmányok a szocialista Magyarország történetéből. Szerk.: Lackó Miklós és Szabó Bálint, Bp., 1964. (a továbbiakban: „Húsz év...”), 364.
- 12 Az Igazságügyi Minisztérium Irattárában (a továbbiakban: I.M. Arch.) a Bizottságnak különféle átiratai, tervezetei találhatóak, általában Beér Jánosnak, a Bizottság elnökhelyettesének aláírásával, így pl. „a demokratikus közigazgatási jogszabályalkotás követelményei tárgyában”, Y. 1856/1946.
- 13 L. pl. az emberi alapjogok hatályosabb védelméről szóló 1946:X.tv. tervezetének elkészítésére vonatkozó aggályt; az osztály 1946. március 8-i ügyirata (itt még az emberi alapjogok helyett az állampolgári alapjogok kifejezés szerepel), I.M.Arch. Tj. 1022/1946.
- 14 **Szabó**: im.; *Uő.*: A Magyar Népköztársaság jogfejlődésének sajátosságairól. Állam és Igazgatás, 1956. 404–417., **Eörsi**: im., **Király Tibor**: Hozzászólás Eörsi Gyula előadásához (büntetőjogi szempontból). ELTE-Évkönyv, 528–536., **Barna Péter**: A magyar büntető törvényhozás fejlődésének vázlata a felszabadulástól. Bp., 1956., **Névai László**: idevágó tanulmányai, **Mártonffy Károly**: A szocialista magyar államigazgatás és államigazgatási jog tíz éve. ELTE-Évkönyv, 551–567. **Szamel Lajos**: A Magyar Népköztársaság államszervezetének kialakulása és fejlődése. „Húsz év...” 313–358., **Beér János**: A helyi tanácsok kialakulása és fejlődése Magyarországon (1945–1960). Bp., 1962., **Kovács István**: Negyedszázad a népi demokratikus fejlődés útján. Állam és Jogtudomány, 1974. 1. sz., **Mádl Ferenc**: Magyarország első polgári törvénykönyve – az 1959. évi IV. törvény – a polgári jogi kodifikáció történetének tükrében. MTA II.Oszt.Közlönyei, Bp., 1960. – Legújabbban: Az állam- és jogtudományok fejlődése, szerk. **Molnár József**, Bp., 1975. ELTE-kiadvány. E tanulmánykötetben a többi között **Takács Imre**: Az állam- és jogtudományok fejlődése; **Asztalos László**: A magyar „civiljog” történetének alapproblémái; **Welter Andor**: A munkajog legfontosabb fejlődési tendenciái; **Szabó Lászlóné**: A büntető eljárásjog tudományának fejlődése Karunkon; **Pintér Jenő**: A gazdasági bűncselekmények jogi szabályozásának fejlődése a felszabadulás után.
- 15 A magyar burzsoá jogrendszer jellegére I. **Eörsi**: im. 501–503. **Szabó**: im. 361–368. stb.
- 16 L. erre újabb **Andor Csizmadia**: 30 Jahre der ungarischen Verfassungsentwicklung. In: Uznik a Vyoj Socialistickeho Prava. Univerzita Karlova, Praha, 1976.
- 17 L. ezekre a többi között: **Kovács Kálmán**: A magyarországi népbíróságok történetének egyes kérdései. Jogtörténeti tanulmányok I., szerk. Csizmadia Andor, Bp., 1966. 149–176., továbbá **Lukács Tibor**: A magyar népbírósági jog és a népbíróságok. (1945–1950.) Bp., 1979.
- 18 A kalocsai érsek 1945. április 4-én a miniszterelnökhöz intézett levelében a földreformrendelettel kapcsolatban kijelenti: „A renDELETEH mindenekelőtt a törvényesség szempontjából is szó fér. A renDELETEH az ideiglenes kormány nyilatkozatára és az ideiglenes nemzetgyűléstől kapott felhatalmazására hivatkozik. Kormánynyilatkozat még nem jogforrás, az ideiglenes nemzetgyűlés pedig nem szabályszerű választás alapján jött létre... Ezt a renDELETEH a katolikus egyház semmiképp sem fogadhatja el...” OL OT 1489/1945. Az esztergomi érsek pedig még egy félév múlva is, 1945. októberi pásztorlevelében fenntartja azt az álláspontot, hogy a földreform törvénytelen. Vö. **Donáth Ferenc**: Demokratikus földreform Magyarországon 1945–1947. Bp., 1969. 281. A hivatkozott munkában igen sok dokumentum található a földreformra vonatkozó jogszabályok körüli küzdelmekre. L. még **Molnárné Somlyai Magda**: Szabadulás és magvetés. (Az 1945-ös földreform történetéből) Bp., 1961.
- 19 A miniszter 1946. október 7-én nyolc egyházi főhatóságtól kért véleményt. I.M.Arch. Tj. 2780/1946., T. 3647 ikt.sz. – A Baptista Hitközség nevében dr. Somogyi Imre hitközségi előjáró válaszolt. I.M.Arch. T. 3900/1946. ikt.sz.
- 20 Az Országos Iroda intézőbizottságának átiratát dr. Munkácsi Ernő ügyv. igazgató és Stöckler Lajos elnök írta alá. Uo. T. 3916.
- 21 Dr. Zubkovic György megyéspüspök válasza. Uo. T. 3899.
- 22 A ref. egyetemes konvent elnöksége részéről dr. Ravasz László püspök, lelkesi elnök, és dr. Balogh Jenő főgondnok adott véleményt. Uo. T. 3986.
- 23 Ordass Lajos bányakerületi ág.ev.püspök átirata. Uo. T. 3982.

- 24 A miniszter nem a primást, hanem dr. Vitz Béla általános érseki helytartót kérte fel véleményadásra, aki azonban írásban közölte, hogy a vonatkozó iratokat illetékeségből továbbterjesztette. Uo. T. 3894. – Mindszenty József „bíboros, hercegprimás, esztergomi érsek” írta alá a választ. Uo. T. 3897. – Itt jegyezzük meg, hogy az igazságügy-miniszter a törvényjavaslatot megküldte az unitárius egyház Képviselő Tanácsának, valamint az Autonóm Orthodox Izraelita Központi Irodának is, ezektől a szervektől azonban nem található válasz az I.M.Arch. idevonatkozó iratanyagai között.
- 25 1946:XXIX.törvény, a házasságon kívül született gyermek jogállásáról.
- 26 Jogtudományi Közöny, (a továbbiakban: J.K.), 1947. 1–2. sz. – Megemlítjük, hogy már az 1870-ben megrendezett első Jogászyűlés napirendjén szerepelt „a törvénytelen származású gyermekek jogi állapotának rendezése”. A javaslatot kis szótöbbséggel leszavazták. L. A Magyar Jogászyűlés Évkönyve az 1870. évre. Szerk.: **Siegmund Vilmos**, Pest, 1871. 20. és 149. – 1919. III. 25-én a Forradalmi Kormányzótanács VII. sz. rendelete teljesen felszámolja a házasságon kívül született gyermekekre hátrányos, igazságtalan megkülönböztetéseket, kijelentve: „A Magyarországi Tanácsköztársaság törvénytelen gyermeket nem ismer.” Az ellenforradalmi rendszer azonban a Tanácsköztársaságnak ezt a rendelkezését is hatályon kívül helyezte.
- 27 A Politikai Bizottság jegyzőkönyve, 1945. IX. 27. L. továbbá **Kálmán Kovács**: Grundlegung des volksdemokratischen Staates in Ungarn in 1944–45. Annales Univ. Sci. Bp., Sectio Jur. VIII. 1967. 27–48. és **Gergely Ernő**: im. 94–98.
- 28 A Közigazgatási Bíróságot az 1896:XXVI. tc. állította fel.
- 29 Jogszegyleti Szemle, 1947. 2. sz. 33–34.
- 30 1949:II.tv. a közigazgatási bíróság megszüntetéséről. „A kormányzat – mint ismeretes – már korábban elhatározta a közigazgatási bíróság megszüntetését. A Gazdasági Főtanács szeptember 8-án 2090/1948.G.F.sz. határozatával az igazságügyminisztert kérte fel a törvényjavaslat elkészítésére.” A P.M. és B.M. egyetértésével az I.M. elkészítette a minisztertanács előterjesztést. I.M.Arch. T. 5479/1948. – A közig. bíróság megszüntetésével kapcsolatos iratsomó: I.M.Arch. J. 2127/1948.
- 31 L. **Hajdú Gyula**: A bírák áthelyezésének és végelbánás alá vonásának szabályozása körül. J.K. 1947. 60–62.
- 32 Vö. **Szebenyi Endre**: A gazdasági struktúra változása és jogrendszerünk elmaradása. Társadalmi Szemle, 1948., 327., továbbá: I.M.Arch. Tj. 2274/1946. sz. iratsomó, törvényjavaslat a népbíraskodással kapcsolatos egyes rendelkezésekről, és T. 2774/1946., T. 503/1947.
- 33 **Szebenyi**: im. 324.
- 34 A Magyar Dolgozók Párjának programnyilatkozata. Társadalmi Szemle, 1948. 257.
- 35 A szovjet jog sokirányú hatására vonatkozóan l. a többi között **Nizsalovszky Endre**: A szovjet jogtudomány szerepe jogtudományunk fejlődésében. J.K. 1952. 292–296., **Eörsi**: im., **Kovács Kálmán**: A szovjet szocialista jog hatása igazságszolgáltatásunk fejlődésére. J.K. 1955. 193–204., **Szabó Imre**: A szovjet jog szerepe a magyar népi demokratikus jog kialakulásában és fejlődésében. Állam- és Jogtudomány, X. köt. 1967. 490–501. stb. – A törvényelőkészítő osztály a gyámügyi reform előkészítésénél is feldolgozta és értékelte az idevonatkozó szovjet jogalkotást. I.M.Arch. Y. 2065/1946., (T. 1821/1948; T. 1125. és 1126/1950.) Az Y 2065/1946. sz. iratsomóban külön elaborátum is van, **Nagy László–Balkai László–Solt Kornél**: Észrevételek a gyámjog reformjával kapcsolatban. A kézirat kelte 1949. december 13. A szovjet tapasztalatokat is elemzi.
- 36 Ennek elősegítésére 1950-ben Szovjetjogi Cikkgyűjtemény c. kiadványsorozat indult meg.
- 37 **Szabó Imre**: A szovjetország örökösödési jog. J.K. 1947. 1–2. sz.
- 38 **Pap Tibor**: Házasság és család a szovjet jogban. J.K. 1948. 185–189.
- 39 **Névai László**: Demokratikus elvek a Szovjetunió bírói szervezetében. J.K. 1947. és 1948. évf. (Cikksorozat).
- 40 **Benkő Gyula**: Az élenjáró szovjet jogtudomány. J.K. 1951.
- 41 Az új csehszlovák alkotmányt **Danyi Dezső**; majd **Beér János** is elemzi, J.K. 1948; **Egyed István**: Az új bolgár alkotmány. J.K. 1948. 89., **Szabó Imre**: A népi demokráciák alkotmányai... Állam- és Közigazgatás, 1949. 89–95.

- 42 *Csanádi György–Csató István–Kálmán György*: A népi demokráciák alkotmányai. J.K. 1949. 327–344.
- 43 *Brück Sándor*: Jogfejlődés Csehszlovákiában. J.K. 1949. 111. és köv. o.
- 44 *Mihályi Zoltán Mária*: A csehszlovák kodifikációs törekvések. J.K. 1949. 511–514.
- 45 A népbíróságokat és népjogvédelmi szerveket felállító 31/1945. ME. sz. kormányrendeletet és az azt kiegészítő jogszabályokat a Nemzetgyűlés törvényerőre emelte (1945:VII.tv.). A népbírósági tanácsokban egy szakbíró mellett a koalíciós pártok egy-egy kiküldöttje, mint „laikus” népbíró vett részt. A népbíróságok működésére l. a 17. jegyzetben említett műveket, továbbá *Kálmán Kovács*: L'institution des tribunaux de peuple... en Hongrie. Acta Fac. Jur. Univ. Comeniana. Bratislava, 1966. 111–136.
- 46 1947:XXIII.tv. – A munkásbíróságok jogszabályi elnevezése: uzsorabírói külön tanácsok.
- 47 *Névai László*: A magyar bírósági szervezet fejlődése a felszabadulás óta. J.K. 1960. évf.
- 48 I.M.Arch. Vb. 34 355/1947.
- 49 1947:V.tv., a földreform befejezése érdekében szükséges egyes rendelkezésekről, (8. §.)
- 50 I.M.Arch. K. 17 539/1947. A volt tulajdonos által az újgazdák ellen indított perek; A. 95636/1948. Szabolcsban a bíróság a földosztás eredményeit számos esetben törvénytellenesen megsemmisítette.
- 51 1946:IX.tv., a telepítésről és a földreform befejezésének előmozdításáról (19. §.)
- 52 I.M.Arch. K. 103 800/1948. – A Társadalmi Szemle már korábban, 1948. tavaszán sürgeti: „A bírót ki kell emelni eddigi elefántcsonttornyából”. 1948. 4–5. sz. 321.
- 53 Bíránk, ügyészeink és fogalmazóink szakmai és demokratikus képzése. Igazságügyi Közlöny (a továbbiakban: I.K.) 1949. 7. sz. 392. – A régi bírák ideológiai átnevelése mellett, figyelembe véve a szovjet, a jugoszláv és a román tapasztalatokat is, a 4181/1949/VIII.6./Korm. sz. rendelet *Büntetőbírói és államügyész akadémia* felállításáról rendelkezett, az apparátus felfrissítése érdekében. Az egy-évfolyamú akadémia 1949. szeptember 15-én megnyílt, hallgatói általában a nehézipari és a bányamunkások közül kerültek ki. A következő évtől a képzés már nemcsak a büntető ügyszakra korlátozódott. – Négy éves fennállása alatt az Akadémiát 708 fő végezte el. Többségük az igazságügyi szervezetbe került, Legnagyobb részük később az egyetemen jogi diplomát szerzett.
- 54 I.K. 1949. 6. sz. 318–319.
- 55 Az 1896:XXX.tc., a Büntető perrendtartás 441–442.§-ai, továbbá az 1912:LIV.tc. 70–78. §-ai.
- 56 A 111–113. sz. polgári és a 43. sz. büntető jogegységi döntvények, valamint a 96. sz. büntető teljes ülési határozat. L. *Benkő Gyula*: A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának irányító szerepe. J.K. 1956. 65–75.
- 57 Az 1949:XI.tv. 82. és 83. §-ai. – Megjegyezzük, hogy ez a törvény vezette be a büntetőbíráskodásban a népi ülnökök részvételét is (1–8. §.)
- 58 4071/1949. Korm. sz. rendelet, június hó.
- 59 A közérdekű kifogás felett a Kúria elvi tanácsa döntött, majd pedig az 1949. évi 9. tvr. hatályba lépése után, mely a Kúriát megszüntette, az új Legfelsőbb Bíróság külön tanácsa.
- 60 A közérdekű kifogás alapján a Kúria héttagú külön tanácsa 23 „elvi megállapítást” hozott, amelyek sok átmeneti jellegű nehézséget küszöböltek ki a vagyoni jogi viták rendezésével kapcsolatban.
- 61 A Legfelsőbb Bíróság e tevékenységét az 1949. évi 9. sz. tvr. és a 4338/1949. MT. sz. r. konkretizálta.
- 62 Az 1953. évi 13. tvr.
- 63 A Legfelsőbb Bíróság irányító szerepét megerősítette az 1954:II.tv., a bírósági szervezeti törvény.

MAGÁNJOGTÖRTÉNET

**A MAGÁNJOG KODIFIKÁCIÓJÁVAL KAPCSOLATOS ELVI
VITÁK ÉS TERVEZETEK MAGYARORSZÁGON
1866–1877**

Tanulmányunkban mindenekelőtt az osztrák–magyar kiegyezés táján kezdődő mintegy 12 évet kívánjuk vázlatosan áttekinteni, azt az időszakot, amelyre a civiljog-történeti irodalom mindeddig alig fordított figyelmet. Ezekben az években már kezdnek erőteljesebben kibontakozni Magyarországon a magánjog kodifikációjával kapcsolatos elvi, elméleti viták és ekkor készülnek el az első, még kezdetleges kodifikációs kísérletek, résztervezetek is.

Az említett esztendőök szakirodalmi szemléletesen mutatja azokat a leglényegesebb nézeteltéréseket, ellentétes véleményeket, amelyek – bizonyítva a földbirtokos osztály és a fokozatosan erősödő burzsoázia érdekelletéit – később, a további évtizedekben végigkísérhetők a magyarországi feudálkapitalizmus egész korszakán át.

I.

Már a kiegyezést előkészítő és megvalósító – 1865. december 10-re összehívott – magyar országgyűlés feladatai között szerepelt a kodifikáció ügye. Az 1848/49. évi szabadságharc bukását követő neoabszolutizmus idején „az egymást váltogató provizóriumok során ... megzilált jogállapot, az ellentétes jogrendszerek tarthatatlan vegyülete” olyan helyzetet hozott létre, amelyben „a hazai jogélet terén mindenütt csak romokat lát a szem. Nincs egyetlen ... intézmény, mely az alkotás halaszthatatlan követelményeire ne emlékeztetne”.¹

Deák Ferenc a képviselőház 1866. március 20-i ülésén indítványozza: „Sok fontos tárgy igényli hazánkban a törvényhozásnak mielőbbi gondoskodását. Ennélfogva célszerűnek vélem, hogy a t.ház saját kebeléből válasszon több rendbeli bizottmányokat, melyek ezen tárgyakra nézve a szükséges előmunkálatokat s javaslatokat kidolgozzák s ekképpen az országgyűlési tanácskozásokat előkészítsék.” Deák szerint a bizottmányokra bízandó tárgyak közé tartozik a többi között „a polgári, büntető, váltó-, kereskedelmi s bányai codificatio, mind az anyagi, mind az alaki törvényekre nézve”. Javasolja azonban, hogy mindenekelőtt küldjön ki a ház egy 12 tagból álló választmányt s az terjesszen javaslatot a képviselőház elé: hány bizottságot kell alakítani, melyeknek hány tagja legyen s minő tárgyak tartozzanak egyikhez, másikhoz.²

A képviselőház által „a bizottmányok alakítására és szervezésére kiküldött 12 tagú választmány”, amelynek előadója Horvát Boldizsár, a majdani igazságügy-minisz-

ter volt, már április 12-én be is nyújtotta a ház elé véleményes jelentését, s abban „a codificatio ügyében működendő” 5 bizottmány megalakítására tett javaslatot.³

Ezek közül, témánk szempontjából, az a bizottság érdemel említést, amely – egyebek között – azt a feladatot kapta, hogy készítsen törvényjavaslatot „a polgári jogról anyagi és alaki tekintetben, kapcsolatban a telekkönyvi rendszerrel s kiterjedve a még fennlevő hűbéri s ezzel analóg viszonyok fölötti intézkedésekre is”.⁴ A választmány jelentése szükségesnek tartja annak kimondását, hogy a bizottmányok albizottmányokra oszolhassanak és „a képviselőház körén kívül álló szakférfiakat” is vonják be tanácskozásaikba.

A képviselőknek az egyes bizottmányokba történt igen nagyszámú jelentkezése miatt a 12-es választmány rövidesen javasolta a háznak, hogy a bizottmányok tagjainak számát az eredetileg tervezetthez képest fel kell emelni, így a codificatio ügyében küldendő bizottmányét 70–80-ról 95-re.⁵ A képviselőház május 14-i ülésén végre megválasztotta a bizottmányok tagjait⁶ s őket a ház elnöke május 25-én összehívta alakuló ülésre.

A 95 tagú „codificationalis bizottmány” nyolc albizottmányra tagolódott.⁷ Közülük az I. „a polgári magánjog anyagi részét”, a II. a polgári magánjog körébe vágó átmeneti intézkedéseket (az eltörölt ősiség, az urbériség, a hűbéri maradványok függőben levő jogi kérdéseinek rendezése), a VI. albizottság pedig a kereskedelmi és váltójogra vonatkozó törvénytervezeteket volt hivatva elkészíteni. A többi albizottság működési köre témánkat közelebbről nem érinti.⁸

Az országgyűlés tehát 1866-ban kétségtelenül állást foglalt a mellett, hogy – több más fontos törvénnyel együtt – *ki kell dolgozni a magyar polgári törvénykönyvet*, amelynek „az ősiség teljes és tökéletes eltörlésének alapján” történő, sürgős elkészítésére, mint ismeretes, már az 1848. évi 15. tc. utasította a minisztériumot.

A szaksajtó igyekszik elősegíteni a kodifikáció ügyét. Az 1866. január 2-án, Ökröss Bálint ügyvéd szerkesztésében meginduló Jogtudományi Közlöny („Hetilap a jog- és államtudományok köréből”) cikksorozatok⁹ közlését kezdi meg, amelyek – bár konzervatív szellemben fejtegetik a kodifikáció elvi kérdéseit – támogatják és védik a magánjogi kódex létrehozásának gondolatát, vitába szállva annak ellenzőivel. Ezekre a vitákra még visszatérünk. Az említett szaklap figyelemmel kíséri a kodifikációs bizottságok megalakítására és működésére vonatkozó rendelkezéseket, sőt javasolja, hogy a képviselőház hirdessen nyilvános pályázatot kódextervek készítésére. Ezek a tervezetek – külön szakok szerint – az alkotandó kódex javasolt rendszerét és alapelveit tartalmazzák, röviden, de „formulázva” és indokolva, olyképpen, hogy „a részletes kivitel biztos alapot nyerjen mindenütt”. A pályamunkákat a kodifikáló bizottságok bírálják el és „fokozatos arányban” díjaznak, kirekesztve a jutalomból azokat, amelyek nem állnak a jogtudomány színvonalán, vagy pusztán utánzások. Az elfogadott tervek nem kötnék a bizottságokat.¹⁰ A pályázatra vonatkozó javaslat azonban nem valósult meg.

II.

A kodifikációt illetően a jogászi közvélemény már ekkor, de a későbbi években, sőt évtizedekben is megoszlik. Az eltérő álláspontra nézve a szakirodalom világos képet

ad. Vannak olyan, a feudális érdekeket féltő, retrográd elemek, akik egyenesen „veszélyt” látnak a magánjogi kódex megalkotásában. Attól tartanak, hogy a kodifikáció merész újítást, szokatlan elveket és „a nemzeti jogerület számára idegen intézményeket erőszakol a népre és ezt szokásaiból, eredetiségéből egyszerre kivetkőzteti”.¹¹ Ezért a polgári törvénykönyv létrehozását szükségtelennek tartják, vagy – ha azt olykor nem is mondják ki nyíltan – annak időben minél távolabbra történő elodázására törekcsenek. A továbbélő feudális erők számára ugyanis, akiknek érdekeit az 1861. évi Országbírói Értekezlet Ideiglenes Törvénykezési Szabályai jól szolgálják, minden újabb szabályozás vagy törvénykönyv „csak rosszabbat hozhat”.¹²

A vitatkozók közül némelyek kódex helyett csupán a magánjog egyes részterületeinek törvényi szabályozását kívánják. Mások szerint erre sincs szükség, mert törvénytárunkban, a Corpus Juris-ban, valamint Werbőczy Tripartitumában és a döntvényekben (a Mária Terézia által összegyűjtött rendelt Planum Tabulare-ban) „épp elég hasznos és jó törvényekkel bírunk”. Ezt a régi joganyagot kell átvizsgálni és összeállítani, elhagyva azokat a szabályokat, amelyeket esetleg már „az idő és a jogélet túlszárnyalt”. Nem szorulunk tehát idegen kódexekre, de mellőzni lehet egy új magyar polgári törvénykönyv elkészítését is, amely egyébként is igen nehéz feladat volna.¹³

Akadnak viszont a jogászok között olyanok is, akik a fenti nézettel éppen ellenében azon a véleményen vannak, hogy a kodifikáció már nem lesz különösebben problematikus, mert több, az újabb időkben készült külföldi kódex (francia, osztrák, porosz, svájci stb.) áll rendelkezésre, ezek közül kiválaszthatjuk, amelyik számunkra a legmegfelelőbbnek látszik és ezt – a szükséges módosításokkal és változtatásokkal – recipiálhatjuk.¹⁴

Suhayda János ügyvéd, a Tudományos Akadémia levelező tagja, már korábban is a kodifikáció szükségessége mellett foglalt állást.¹⁵ 1866–67-ben pedig talán ő foglalkozott a legbehatóbban a magánjogi kodifikáció elvi kérdéseivel s az alkotandó kódex rendszerével és szerkezetével. Tanulmányorozatában az arany középutat keresi. Miután egyenként tüzetesen megvizsgálja „a három első és fő codexek”, a Code Napoléon, a porosz Landrecht,¹⁶ valamint az Osztrák általános polgári törvénykönyv keletkezésének körülményeit, e kódexek alapelveit és rendszerét, sőt ismerteti az 1853-ban törvényerőre emelt Zürichi polgári törvénykönyvet is, részletes áttekintést ad a magyarországi törvényhozás, a civiljogot érintő jogalkotás főbb etapjairól és rendkívüli hiányosságairól a XV. századtól, Mátyás király korától kezdődően az 1848-as törvényalkotásig, illetve az 1861. évi Országbírói Értekezletig. Arra a konklúzióra jut, hogy feltétlenül indokolt a polgári törvénykönyv létrehozása. A kodifikáció szükségességét kétségbe vonni annyit jelentene, mint „...félreismerni azon temérdek nehézségeket, melyekkel a polgári jog terén a mindennapi jogviszonyokban küzdeni kényszerülünk, s melyek... az ország anyagi jólétét akadályozzák”.

A nagymérvű hiányosságoknak, a jogbizonytalanságnak a megszüntetésére a régi törvények rendszerbe foglalása távolról sem adna kielégítő megoldást. Másrészt viszont valamely külföldi törvénykönyvet se fogadhatunk el, mert az nem lenne magyar. Márpedig: „Quis Graecus regeter Latinos, graecis moribus, aut quis Latinus Graecos, latinis regeter moribus?” – idézi Suhayda Szent István I. törvénykönyvének Magyarországon oly sokszor emlegetett szavait. (S. Steph. Lib. I. C. 8. §. 4.) Nekünk olyan új szabályozásra lenne szükségünk, amely egyrészt bizonyos mértékig tekintettel van a

régi jogra, másrészt figyelembe veszi a jelenlegi hazai viszonyokat. Okulnunk kell „saját élettapasztalásunkból”, el kell azonban ismernünk, hogy az újabb időkben az egymással mind gyakoribb érintkezésben álló nemzeteknél kialakultak „közös jognézetek” is, amelyeket nem lehet szem elől téveszteni.¹⁷

Találkozunk az irodalomban olyan véleménnyel is, amely a polgári jogi kodifikáció legfőbb elvének csak „a tiszta észjog tekintélyét” ismeri el, minthogy az észjog „az összes jogviszonyokra nézve örökké érvényes, megdönthetetlen jogszabályokat alapít meg”.¹⁸

Az 1870-ben megrendezett első Jogászgyűlésen,¹⁹ amelyen az egész országból közel 1700 elméleti és gyakorlati jogász vett részt és különböző szekciókban tanácskoztak, Hodossy Imre ügyvéd indítványt tett az Optk. hatályának ideiglenes visszaállítására. A javaslattevő rámutatott arra, hogy az 1861-ben visszaállított „régí jog”: Werbőczy és a Corpus Juris már egyáltalán nem használható. A nemzeti hiúságon alapuló „érzelempolitika” 1861-ben megszüntette az Optk. hatályát, holott annak még a kifogásolható részei is sokkal megfelelőbbek, mint az 1848 előtti jog, amely számos feudális jogintézményt tartalmaz; ezek a polgári jogegyenlőség elveivel is szemben állnak.²⁰ Hodossy a szabadelvűség és a haladás szempontjából támadja azokat, akik tétlenül várják „nemzeti geniusunk ama megnyilvánulását”, amelytől egy eredeti, tősgyökeres magyar polgári törvénykönyv létrehozatalát remélik. Nem gondolják meg, hogy eredményes nemzeti kodifikációt gazdag nemzeti jogtudományoknak kellene megelőzni. Ez az előfeltétel azonban nálunk még hiányzik, kibontakozását megvárni nincsen időnk. Az Országbírói Értekezlet óta, — amely lerombolta az oktoryált hatállyal akkor tényleg fennállott és nagyban — egészben célszerűnek bizonyult osztrák „polgári magánjogrendszer”, s jórészt visszaállította a Werbőczy-féle jog hatályát —, kilenc év telt el s ezeknek az éveknek keserű tapasztalatai világosabban beszélnek minden okoskodásnál. Soha törvénykezés siralmasabb helyzetben nem volt, mint most a miénk,²¹ — hangoztatja a Jogászgyűlésen Hodossy.

A javaslattevő emlékezteti a külföldi jogintézmények recipiálásának ellenzőit arra, hogy 1848-ban egyszerre, minden átmenet nélkül átvettünk a haladottabb országoktól számos olyan helyes közjogi és közgazdasági intézményt (a rendi alkotmány helyébe a jogegyenlőséget, az ősiségi földbirtokjog helyébe az egyéni szabad tulajdont, a jobbágyi robotmunka helyébe a szerződéses szabad munkát stb.), amelyek az előbbeni magánjogi rendszerünket elégtelenné, sőt teljesen használhatatlanná tették. Vegyük tehát most át tőlük az új viszonyainknak megfelelő magánjogi institúciókat is. Azután majd haladhatunk tovább a saját utunkon.

Hodossy, mint országgyűlési képviselő, napról napra világosabban látja, hogy a kodifikáció mind a kormánynak, mind az országgyűlésnek mostohagyereke, a törvényelőkészítés művét kellő eréllyel nem karolják fel, erre a célra a költségvetésben sem biztosítanak számottevő összeget.²² A magyar polgári törvénykönyv megalkotása tehát még hosszú ideig várni fog magára. — A mi rendkívül zilált viszonyaink között viszont gyors segítségre van szükség. Erre igen alkalmas eszköz lenne az Optk. 1861-ben hatályon kívül helyezett részeinek haladéktalan életbeléptetése. E tekintetben megkönnyíti dolgunkat az a tény, hogy Magyarország erdélyi részein ez a törvénykönyv, amelynek Hodossy szerint mindössze kb. 1/10-e szorul revízióra, egész terjedelmében érvényben van, a szorosán vett Magyarország területén pedig a kódex igen

tetemes része bír továbbra is hatállyal, sőt valójában — habár nem bevallva — a magyar bíróságok az ABGB többi részeit is sok jogi kérdés eldöntésénél jogforrásként használják.²³

A széles körű vita során a felszólalók nagy többsége Hodossy indítványa ellen foglal állást. Többek között azzal érvelnek, hogy az ABGB revíziója csaknem annyi időt venne igénybe, mint az önálló kódex elkészítése, sőt ez utóbbitól elvonná az erőt a revízió és így akadályozná a megkezdődött kodifikációs munkálatokat.²⁴

Végül is a Jogászgyűlés illetékes szakosztálya túlnyomó többséggel elvetette az ABGB életbe léptetésére irányuló javaslatot. Határozottan állást foglalt azonban a mellett, hogy egy magyar általános magánjogi kódex elkészítése és „minél előbb való életbeléptetése égető szükség”.

A szakirodalomban folytatott viták során még a későbbi években is felmerül az Osztrák polgári törvénykönyv recepciójának ügye. Két év múlva Rentmeister Antal, a pozsonyi kir. jogakadémia tanára, A magánjogi codificatoról c. cikksorozatában azt hangoztatja, hogy az ABGB „visszafogadása” nem volna más, mint „a pillanatnyi nehézségekkel megalkudni a nemzet méltóságérzetének árán”.²⁵

Érdekes, hogy Rentmeister ugyanakkor viszont arra a következtetésre jut, hogy önnön erőnkől nem bírnak „egy jóra való törvénykönyvet létesíteni”. A magyar jogtudomány „silány állapota” meg fogja hiúsítani a kodifikáció sikerét. De ennek ellenére az idegen példákat, a külföldi jogtudomány segítségét nem kell igénybe venni. „Avagy azt szabad-e hinnünk, hogy amint német pénzzel magyar vasutat lehet építeni, úgy a német jogtudományból lehet csinálni magyar törvényt is?”²⁶ — Ez az igen konzervatív beállítottságú jogtanár nem lát más lehetőséget, mint azt, hogy fogadjuk meg Savigny tanácsát és halasszuk el a törvényszerkesztés munkáját olyan időre, amikor a kodifikációt tervező „nemzeti értelmiség a feldolgozandó anyagnak tudomány útján tökéletesen urává lett”. Sajátos elgondolása van arra vonatkozóan, hogy ezt a célt hogyan közelíthetjük meg. A magyar jogtudomány fejlesztésének és a kodifikációra való felkészülésnek legfontosabb előfeltételeként a régi jog tanulmányozását jelöli meg. „Nem egy nemzeti eredetű, magyaros szabású intézményt találhatunk, ... melyet századunk irgalmatlanul egyformásító törekvései özönletéből” meg lehet menteni és önállóan továbbfejleszteni. Nyomozni, kutatni kell tehát és „éles szemmel minden hantot vizsgálni, melyet jogtörténeti kutatásunk ekéje felhány, míg a saját földünkben elásott kincset egészen meg nem leljük”.²⁷ Ez a fejtegetés szinte klasszikus példája a retrográd, szűk látókörű nemzeti elfogultságnak, amely nem előre, hanem visszafelé, a „dicső” múltba néz és minden haladást elgáncsolni törekszik. — A külföldön bevált korszerű jogintézmények meghonosításával szemben a „nemzeti” érzésre, a múlt tiszteltetére apellálóknak általában kedvelt axiómája volt: „non omne tellus alit arborem”.

Rentmeister a régi, idejétmúlt feudális magyar jogintézmények „korszerűsítésének” lehetőségéről vallott, fenti nézetei méltán állíthatók párhuzamba Wenzel Gusztáv egyetemi tanár véleményével, amely szerint Werbőczy Hármaskönyve „jogéletünk újjáalakítása stádiumában is mindazoknak fontos támaszt és segítséget nyújtand, akik jogunk nemzeti jellemét a jövőben is lehetőleg megőrizni igyekezni fognak”.²⁸ De lényegileg ugyancsak a feudális maradványok megőrzését célozza — szintén nemzeti jelszavakba burkolva — Zlinszky Imre akadémiai levelező tag állásfoglalása is, amely szerint az örökösödési jogban „a nemzet fenntartása érdekében” továbbra is nélkülöz-

hetetlen az ősi és szerzett javak közötti, sok évszázaddal ezelőtt kialakult különbség megőrzése. A családi és az öröklési jog tekintetében ugyanis: „a nemzeti jelleget, a nemzeti sajátosságot, a nemzeti geniust ... ápolnunk kell”.²⁹

Egészen más, a fentiektől, a „táblabíró-jogtudomány” művelőitől teljesen eltérő, azokkal ellentétes hangot ütnek meg a polgári radikálisnak nevezhető csoport tagjai: Dell' Adami Rezső és Daempf Sándor. Mindkettőjük munkája a magánjog kodifikációjával foglalkozik és ugyanabban az évben (1877) jelent meg, mint Rentmeister, illetve Zlinszky fentebb tárgyalt műve.

Dell' Adami Rezső, ez az igen tehetséges, fiatal jogász „Az anyagi magyar magánjog codificatioja” című könyvével alig 27 éves korában mint a polgári haladás legkövetkezetesebb, radikális képviselője jelentkezik a jogtudományban. Imponáló tudományos apparátussal és éles iróniával támadja a konzervatív „jogtörténeti iskola” – helyesen, történeti jogi iskola – fő képviselőit, Wenzelt, Zlinszkyt és társait. Részletekbe menően, bár nem mindenben helytálló érveléssel bizonyítja – támaszkodva Frank Ignácra, a feudális kor legjelentősebb magyar jogtudósának megállapításaira is –, hogy a Tripartitumban lerögzített „ősi jog” nagyrészt nem magyar, hanem idegen eredetű (kánonjog, germán feudális jog, római jog)³⁰, s „fajunk geniúsára” való hivatkozással Wenzelék többnyire ősi német jogintézmények visszaállítását vagy megőrzését követelik.³¹ A Werbőczy-féle jog túlélte magát, teljesen elavult, következésképpen „az ősi jog korunkban fenn nem tartható”³². – A régi magyar feudális magánjoggal szemben a szerző a szabad versenyért, a forgalom szabadságáért harcol, sőt „szemei előtt már valamiféle, a kapitalizmus későbbi fejlődésére utaló világjog lebeg”.³³

Dell' Adami szerint a kodifikáció lényege az, hogy biztosítsa a jognak a konkrét társadalmi viszonyokkal való szerves egységét.³⁴ Felismeri, hogy előbb a gazdasági viszonyok fejlődnek s ennek következtében közöttük és a jog között inkongruencia keletkezik. Szükséges, hogy ezt a tényt a törvényhozó észlelje és új törvény megalkotása révén a jogi állapotokat a fejlettebb gazdasági viszonyok szintjére emelje.³⁵ „Szakítás a régivel, összhang a jelen étellel”, ez az egyetlen helyes elv, amelyből a kodifikációnál ki lehet indulni. Helyesli az egyes modern külföldi jogintézmények recepcióját is; ha célszerű és megfelel a szükségleteknek, a recipiált jog is nemzetivé lesz. Végső konklúzióként azt szűri le említett művében, hogy magánjogi kodifikációnknál bizonyos jogelvek és jogintézmények elfogadása és alkalmazása fölött „nem azok nemzeti eredete határoz, hanem azok célszerűsége, azaz összhangjuk a jelen társadalmi szükségletekkel, érdekekkel és állapotokkal”.³⁶

Dell' Adami a magánjogi kodifikáció problémáival, illetve a magyar polgári törvénykönyv tervezetével későbbi munkáiban is többször, behatóan foglalkozott.³⁷

A kínzó idegbaja következtében igen korán, 38 éves korában elhunyt kiváló jogtudósról találhatóan jegyzi meg Mádl Ferenc, hogy kodifikációs koncepciójában tulajdonképpen olyan – forradalmi – polgárságot képviselt, amilyen már nem volt.³⁸

Daempf Sándor, aki könyve³⁹ megjelenése idején, huszonöt éves fejjel már a pécsi jogakadémia tanára volt, ez időben hasonló nézeteket vall a kodifikáció tekintetében, mint a nála két évvel idősebb Dell' Adami. Véleménye szerint nekünk olyan törvénykönyvet kell készítenünk, amely az eddigi magánjogi szabályoktól függetlenül, azok érvényét eltörölve rendezi „a magánéletviszonyok összes körét”.⁴⁰ Sorra vizsgálja az osztrák, a porosz, a francia, a svájci és a szász polgári törvénykönyveket s

arra a meggyőződésre jut, hogy közülük egyiket se lenne célszerű recipiálni. Az osztrák polgári törvénykönyvet szintén nem tartja erre alkalmasnak, bár megállapítja, hogy vannak relatív előnyei és sok indok hozható fel átvétele mellett. Azonban az osztrák kódex már több szempontból elavult. A gyorsan fejlődő ipar, kereskedelem és forgalom igényei nagyrésztben más, új rendezést igényelnek. Irónikusan jegyzi meg: „S valóban szép jelenség volna, amidőn egy... erőteljes férfiú... (egy) tisztos matrónt, aki egy lábával már a sírban áll, vezetne oltárhoz, csak azért, mert ez őt már évek hosszú során keresztül apróbb szükségleteiben támogatta s ő már hozzája szokott.”⁴¹

Kodifikáljunk tehát önállóan, ne akarjunk azonban olyan kódexet létrehozni, amely „eredetiségében magában állana s a magyar nemzet ősi geniúsát hordaná sorában”, hanem – amennyire csak lehet – általában az európai jogtudomány és törvényhozás helyesnek elismert eredményeit vegyük figyelembe és alkalmazzuk a magyar társadalom igényeinek jogszabályi rendezésére.⁴² Daempf derűlátóan úgy véli, hogy Magyarországon, amely eddig túlnyomórészt agrárország volt, a legközelebbi jövőben – hasonlóan a fejlett nyugati államokhoz – teljesen uralomra jut a „hitelgazdaság rendszere”. Ezért szükségesnek tartja, hogy az alkotandó magánjogi kódex elvei „általában véve cosmopolitikus jelleggel bírjanak”. Ne törekedjünk tehát – főleg a vagyoni terén – speciális magyar jellegű intézményekre, hanem olyanokra, amelyek „minden nemzetes vonástól mentesek, tisztán a gazdasági élet érdekei igényeinek felelnek meg”.⁴³ Harcolva a konzervatív, feudális, „hazafias” állásponttal, Daempf gúnyosan idézi Rentmeister általunk is említett frázisait a készítenő kódex feltétlen „magyar” jellegéről,⁴⁴ s elítéli Herczegh Mihály véleményét is, amely szerint az ezeréves múlt ősi hagyományait, „mint szent ereklyét nem csupán tisztelni, de megőrizni és fenntartani is kegyeletes hazafikötelességünk”⁴⁵. „Nézetünk... e hazafias óhajoktól gyökerestül eltér” – írja Daempf.⁴⁶ Állásfoglalását azzal indokolja, hogy az életet nem az érzelmek, hanem a reális érdekek kormányozzák. Minden jogintézményt csupán a társadalmi fejlődés céljait szolgáló eszköznek kell tekintenünk, ezért bármely jogintézménynek csak addig lehet létjogosultsága, míg alkalmasabb eszközzel, új jogintézménnyel való felváltását a társadalmi fejlődés szükségletei nem igénylik.⁴⁷

Ennek a követelménynek kell érvényesülnie a családi jog s a házassági vagyoni jog tekintetében is, de ugyanez áll a családi életviszonyokkal a legszorosabb kapcsolatban álló öröklési jogra is.⁴⁸ Egyetértve Teleszkyvel⁴⁹ és Dell' Adamival, állást foglal tehát az ősi és a szerzett javak közötti különbségnek az öröklési jogban való fenntartásával szemben, azaz az ági öröklés ellen,⁵⁰ s határozottan szembeszáll Zlinszkynek⁵¹ „ijesztő” és „elszomorító” javaslatával, amely e feudális jellegű intézmény fenntartását kívánja.⁵²

Könyvét azzal a gondolattal fejezi be, hogy: „Őseinket intézményeikben igazán csak akkor fogjuk tisztelni, ha a viszonyokhoz való alkalmazkodási törekvéseiket az által méltányoljuk, hogy azokat mi is követjük”, azaz ha jogintézményeinket a mai „reális érdekek igényeihez” igazítjuk.⁵³

Véleményünk szerint tulajdonképpen – Dell' Adami mellett – Daempf Sándorral kezdődött Magyarországon az érdekkutató jogtudomány, amelyet azután Szász–Schwarz fejlesztett ki. Daempf lényegében az érdekelmélet alapján utasítja el a régi, feudális jog minden továbbélését és kíván olyan jogi szabályozást, amely a polgári, a tőkés gazdasági rendszer fejlődésének érdekeit szolgálja. Igaz, hogy Daempf nem volt

olyan invenciózus, harcos, széles kultúrájú egyéniség, mint a magyaron kívül hét nyelven tudó, szinte az egész Nyugat-Európát bejárta Dell' Adami. Ő könyvének visszhangtalansága miatt elkedvetlenedett, kilátástalannak vélte a további küzdelmet a jogtudományban akkor uralkodó hivatalos, konzervatív „nemzeti” irányzattal szemben és – kétségtelen tehetsége ellenére – hosszú időre abbahagyta az irodalmi munkásságát.⁵⁴

De mindezeket figyelembe véve is számottevő hiányosságnak tartjuk, hogy Daempfnak a magánjogi kodifikáció alapelveire vonatkozó nézeteivel a magyar burzsoá magánjog történetét, fejlődését tárgyaló szerzőknél egyáltalán nem találkozunk. Műve mind ez ideig elkerülte jogtörténeti irodalmunk figyelmét. Ez az oka annak, hogy kissé hosszasan foglalkozunk Daempf Sándor fiatalkori munkájával, amelyben – főként pedig annak a kodifikáció problémáit tárgyaló fejezeteiben – az akkor előretörő liberálkapitalista polgárság érdekeit látszik képviselni. Nemcsak a hazai, hanem a külföldi, különösen a német és a francia jogi irodalmat széleskörűen ismeri, bár könyve előszavában sajnálkozik amiatt, hogy „nagyobb könyvtárakat nélkülözni kénytelen”. Ő kétségtelenül mostohább körülmények között, elszigeteltebben dolgozott Pécsen, mint Budapesten Dell' Adami –, akinek munkássága jótékony hatással volt Daempf nézeteinek formálódására.

A tárgyalt korszakban kettejük mellett feltétlenül említést érdemel Teleszky István országgyűlési képviselő, a későbbi igazságügy-minisztériumi államtitkár is, aki különösen az öröklési jog kodifikációjának vonatkozásában vallott haladó felfogást és lépett fel a feudális eredetű jogintézmények továbbélése ellen.⁵⁵ Az ő kodifikációs tevékenységére röviden még utalni fogunk.

III.

Az eddigiekben megkíséreltük egészen vázlatosan áttekinteni a magánjogi kodifikációról több mint egy évtized során lezajlott irodalmi viták néhány jellemző vonását. Nem térünk ki a sokszor éles hangú diszkussziókban felmerült számos problémára, így pl. arra, hogy az egyes szerzőknek mi volt a véleménye a kidolgozandó törvénykönyv rendszeréről, szerkezetéről, s arról, hogy egyáltalán szükség van-e Általános rész-re, továbbá, hogy mit tartalmazzon maga a kódex és milyen témákat kellene külön törvényekben szabályozni. Megoszlottak a vélemények arról is, hogy egyetlen jogtudósra, vagy néhány személyre célszerűbb-e bízni a kodifikációt, s hogy a törvénykönyv szerkesztése terén milyen feladatokat töltenének be a bizottságok. Nem volt egyetértés abban sem, hogy a kodifikátorok kapjanak-e munkájukhoz a parlamenttől, vagy más szervtől (pl.: elvi bizottság, kormány) szempontokat, irányelveket stb. Azt se volna érdektelen bemutatni, hogy a tárgyalt időszakban a magánjogi kodifikáció elvi és gyakorlati kérdéseivel foglalkozó egyes magyar jogtudósokra a külföldi magánjogtudomány milyen irányzatai, iskolái voltak hatással.⁵⁶ A fent említett problémák kifejtése azonban messze túlhaladná tanulmányunk kereteit.

A továbbiakban csupán egy rövid pillantást kívánunk még vetni arra, hogy gyakorlatilag miként alakult magának a tényleges kodifikációnak az ügye.

A képviselőház által kiküldött, fent említett kodifikációs albizottság semmi

konkrét eredményt nem mutatott fel, Horvát Boldizsár igazságügy-miniszter ezért még 1870-ben megbízta Hoffmann Pált, a budapesti egyetem római jogi professzorát a magánjogi törvénykönyv általános része tervezetének elkészítésével. Hoffmann hamarosan ki is dolgozta a kódex Általános részét s azt a miniszter megküldötte véleményezés végett a királyi ítélőtáblának és a Legfelsőbb Ítélszéknek; a felső bírói szervek azonban az elaborátumot az alkotandó magánjogi törvénykönyv alapjául nem találták elfogadhatónak.⁵⁷ Hoffmann megbízását a miniszter 1872-ben megszüntette.

A Hoffmann-féle tervezetet az igazságügy-minisztérium 1871. március 15-én nyomtatásban közzétette.⁵⁸ Az elaborátum vitát váltott ki a jogirodalomban. A tudományos „ítéset” – írja Herczegh Mihály pesti professzor – elismerte és magasztalólag dicsérte a munkálatban az önálló gondolkodást, a „kétségbevonhatatlan elmeét” és szabatoságot,⁵⁹ érdemül hozták fel azt is, hogy „mindenütt a köteles figyelemmel van a múlt intézményeire”.⁶⁰ Mások⁶¹ viszont, különösen Dell' Adami, hevesen támadták a „teljesen életképtelen, mechanikus compilatiót”. Hamarosan „a bírálat... megölte e szerencsétlen kísérletet”.⁶² – Hoffmann tervezetének magyartalan, szinte az érthetelenségig nehézkes nyelvezetét még azok is kritizálták (pl. Rentmeister), akik tartalmilag értékesnek tartották a művet. – Megjegyezzük, hogy Hoffmann elaborátuma közzétételének évében jelent meg Dietrich Ignác ügyvéd munkája is.⁶³

Hoffmann kísérletének csődje után, 1873-tól újra megindult a tanácskozások sora, és az igazságügy-miniszter más-más szakembernek adott megbízást az egész magánjogot átfogó kódex egyes részeinek kidolgozására. A miniszternek 1876-ban a képviselőházban elhangzott kijelentése szerint: „jelenleg az általános magánjogi törvénykönyv tervezetének elkészítése több jogtudós munkálkodásának képezi tárgyát”.⁶⁴ Győry Elek ügyvéd az általános rész és a családi jog, Bartha Béla kir. táblabíró a vagyoni jog, Vavrik Béla törvényszéki elnök a kötelmi jog, Teleszky István országgyűlési képviselő pedig az öröklési jog tervezetének kidolgozására kapott megbízást. – Tevékenységükről, arról, hogy hol tartanak munkálataikban, a tudományos közvélemény eléggé hiányosan lehetett informálva. Ezért írhatta Herczegh Mihály budapesti professzor 1878-ban: „Közbeszéd tárgya máris, hogy a bizalommal megisztelt négy jogtudós eddigelé, fájdalom! még semmit sem dolgozott. Pedig már közel öt éve múlt, mióta megbízva vannak.”⁶⁵ – (Erre hivatkozva állt elő Herczegh azzal a meglepő javaslattal, hogy ismét Hoffmannra kellene hivatalosan felkérni, de most már az egész kódextervezet elkészítésére.)

Néhány év múlva Győry, majd Teleszky is befejezte a rájuk bízott tervezetek kimunkálását, indokolással együtt, s azok nyomtatásban megjelentek.⁶⁶ Úgy látszik azonban, hogy Bartha és Vavrik megbízása nem járt sikerrel. A dologi jogot ugyanis Halmossy Endre, a kötelmi jogot pedig Apáthy István dolgozta ki.⁶⁷ Ily módon 1880–82-ben kialakultak egy polgári törvénykönyv első, bizonytalan körvonalai. „... Das ganze Konglomerat bestand aus inhaltlich und strukturell völlig heterogenen, zerfallenden Teilen.”⁶⁸

IV.

Nem tekintjük feladatunknak, hogy továbbra is figyelemmel kísérjük a magyar polgári törvénykönyv kodifikációjának – Szladits Károly szavaival élve – „viszontagságos

pályafutását". Csupán arra az ismert tényre kívánunk utalni, hogy a dualizmus évtizedeiben még számos tervezet, javaslat készült és jelent meg nyomtatásban.⁶⁹ Ezek a jelentős és sok tekintetben értékes tervezetek, jóllehet közülük egyik sem vált törvénnyé, nagy hatást gyakoroltak mind a magánjogtudomány, mind a bírói gyakorlat fejlődésére.

Annak, hogy a kapitalista korszakban nem jött létre az egész magánjogot átfogó kódex, többféle oka van. Az 1848–49. évi szabadságharc bukása folytán a polgári forradalom befejezetlen maradt, nálunk tehát a kapitalizálódás következetesen végigvitt, győztes polgári forradalom nélkül ment végbe. A kiegyezés után a gazdasági és politikai vezetőerőt továbbra is a feudális korból magát átmertett földbirtokos osztály képezte. A hatalmas hitbizományok s más nagy- és középbirtokok urai az Országbírói Értekezlet Ideiglenes Törvénykezési Szabályaiban a saját érdekeik biztosítására megfelelő jogi eszközt építettek ki. A földesurak számára előnytelen lett volna korszerű magánjogi kódex megalkotása, mert az a feudális pozíciók rovására a fejlődő burzsoázia igényeit szolgálta volna. A kodifikációs kísérletek ismételt sikertelensége mindenekelőtt a két uralkodó osztály, a földbirtokosok és a tőkészek közötti érdekellentétre vezethető vissza; az előbbieknél ugyanis a feudális tulajdonviszonyok maradványainak lehető fenntartása, az utóbbiaknak pedig a kapitalista áruforgalom biztosítása állott érdekükben.⁷⁰

A kiegyezést követően meggyorsul a tőkés gazdasági fejlődés, kezd fellendülni az ipar és a kereskedelem. Ezt a folyamatot csupán hátráltatják, de meg nem akadályozzák az időszakonként fellépő gazdasági válságok. A magyar nagy- és középpolgárság erősödik. A pénzgazdálkodás, a hitelélet, az árucseré fejlődése az új viszonyoknak megfelelő jogszabályok megalkotását igényli. Az elavult, de nem egy vonatkozásban továbbra is érvényben levő feudális, régi jog és a sok területen teljesen hiányzó jogi szabályozás körülményei között a bíróságok gyakorlata, „a bíró alkotta szokásjog”⁷¹ természetszerűleg igen nagy jelentőségre tesz szert. A szokásjog azonban nem előnyös a tőkés gazdálkodás számára, különösen akkor, ha a bírói kar tagjainak nagy része nem a polgárság érdekeit képviseli, hanem a „hazafias, nemzeti” mezben jelentkező, retrográd, feudális földbirtokosi nézeteket vallja magáénak, amelyeket főként a kiegyezés utáni első évtizedekben – mint az előzőekben láttuk – a „hivatalos” jogtudomány, a magánjogi irodalom zöme a maga eszközeivel alátámaszt és erősít.

Amikor pedig a tőkés fejlődés sürgetővé váló érdekeinek részbeni kielégítése végett a parlament megalkotja a Kereskedelmi Törvényt (1875:37.tc.; ennek szabályai a bírói gyakorlat révén a magánjogra is kihatnak), továbbá egy sor más olyan jogszabályt,⁷² amelyek mindenekelőtt a burzsoázia számára bírtak jelentőséggel, a polgárság alapján már beérte ezekkel a részleteredményekkel is, és – bár erői növekedtek – nem harcolt következetesen a polgári törvénykönyv megteremtéséért. Figyelembe kell vennünk azt is, hogy a századforduló körül a földbirtokosok és a tőkésék – érdekeik ugyan számos tekintetben továbbra sem azonosak –, lényegileg már teljes szövetségben vannak egymással. Ennek a szövetségnek a fő tartalma az, hogy a feudálkapitalista Magyarország két uralkodó osztálya együttesen védelmezze az agrárproletariátussal, valamint az ipari munkássággal (és a nemzetiségekkel) szemben a maga hatalmát, közös érdekeiket. Ezt az osztályszövetséget a burzsoázia nem akarta kockáztatni

a földbirtokosok szempontjából nemkívánatos magánjogi kódex létrehozásának mindénáron való erőltetésével.

Noha később, az ellenforradalmi Horthy-korszakban is tovább folyt a kodifikációs munka, az ekkor elkészített törvényjavaslat⁷³ azonban különböző okokból, amelyekre itt nem térünk ki, – a dualizmus-kori tervezetekhez hasonlóan – nem emelkedett törvényerőre. Az első magyar polgári törvénykönyvet, mint ismeretes, csak a felszabadulás után, 1959-ben, a szocialista Magyarország törvényhozása alkotta meg.⁷⁴

Megjelenet: Jogtudományi Közlöny, 1978. 2.sz.; valamint Anfänge der Bestrebungen zur Schaffung eines zivilrechtlichen Kodexes in Ungarn in den Jahren 1866–67. címmel, Rechtsgeschichtliche Abhandlungen, Heft 6. Herausgeg. von K. Kovács, Bp., 1974.

Jegyzetek

1. *Ökröss Bálint:* Codificatio (Törvényhozási előkészületek). J.K. 1867.évf. 41.
2. Deák javaslatát lásd az 1865–68. évi országgyűlés képviselőházának naplója (a továbbiakban: Napló), I. köt. 367. és Irományok, 26. sz.
3. A választmány a következő tárgyakban javasol bizottmányokat kiküldeni: a) a megyei, városi és szabad kerületekbeli törvényhatóságok, valamint a községek végleges rendezése, b) a codificatio, c) a vallás- és közoktatás ügye, d) a közgazdaság s az anyagi érdekek fölötti intézkedés, e) országos közintézetek. A választmány véleményes jelentését lásd Irományok, 28. sz.
4. A codificationalis bizottmány további feladatai: törvényjavaslatok elkészítése a büntetőjogról anyagi és alaki tekintetben, valamint a börtönrendszerről; a váltó- és kereskedelmi jogról; a bányajogról; a sajtóviszonyok rendezéséről; honosítási, be- és kivándorlási törvény tárgyában.
5. Irományok, 31. sz.
6. Napló, I. köt. 109.
7. L. *Horvát Boldizsár* előadói jelentése, J.K. 1866. évf. 382–384.
8. Megjegyezzük, hogy a codificationalis bizottság működésének az egész parlamenti ciklus alatt (1868. dec. 9-ig) sem a Naplóban, sem az Irományok között nem találjuk nyomát. Úgy tűnik, mintha magának a bizottságnak a léte is hamarosan feledésbe merült volna, 1867. június 25-én ugyanis Horvát Boldizsár igazságügyminiszter előterjesztése alapján (I. Irományok, 114. sz.) a képviselőház 15 tagú bizottságot választott „a törvényjavaslatok előleges megvizsgálására” (I. Napló, 4. k. 290. és 301.), s attól kezdve ezt említik „codificationalis bizottság” néven.
9. *Ökröss Bálint:* Codificatio (A jog: Jogtörvények, Törvényhozás) és *Suhayda János:* Tanulmányok a polgári magánjogi codificatio terén, J. K. 1866. évf. 288.
10. J. K., 1866. évf. 288.
11. *Ökröss Bálint:* Codificatio, J. K., 1867. évf. 44. Ezzel a nézettel Ökröss nem ért egyet.
12. *Mádl Ferenc:* Magyarország első polgári törvénykönyve – az 1959. évi IV. törvény – a polgári jogi kodifikáció történetének tükrében. Az MTA II. oszt. Közleményei, Szerk.: *Szabó Imre*, Bp., 1960. (A továbbiakban: Mádl: im.), 57.
13. *Suhayda János:* Tanulmányok a polgári magánjogi codificatio terén. (Könyv alakban megjelent tanulmány sorozat.) Pest, 1867. (A továbbiakban: *Suhayda: Tanulmányok*), 161–163. A szerző vitába száll az említett nézetekkel.
14. *Suhayda: Tanulmányok*, 164.
15. *Suhayda:* A magyar polgári anyagi magánjog rendszere. Pest, 1862.
16. Allgemeines Landrecht für die preussischen Staaten (1794. júl. 1-én emelkedett végleges törvényerőre).
17. *Suhayda:* Tanulmányok, 165. A továbbiakban a szerző részletes javaslatot tesz a kódex szerkezetére vonatkozóan is. A törvénykönyv fő részei a következők lennének: Általános rész (ez tartalmazná a személyek jogát is); Vagyonjog; Követelések joga; Család-, gyám- és gondnoksági jog; Örökjog. Im.: 169–225.

18. *Saárossy Károly*: Egy szó a „Codificatio”-t illetőleg. J. K. 1867. évf. 177–179.
19. A Magyar Jogászgylülés évkönyve az 1870. évre. Szerk.: *Siegmund Vilmos*, Pest, 1871. (a továbbiakban: Jogászgylülés).
20. Jogászgylülés, 185.
21. Uo. 189., 188., 186.
22. Uo. 191.
23. Uo. 190. Meg kell jegyeznünk, hogy annak a jogászgylületi szakosztálynak tárgysorozatán, amely Hodossy javaslatát megvitatta, számos más, a *civiljog körét érintő indítvány* is elhangzott. *Nagy János*, kisújszállási nagy-kun kapitány javasolta nemzetközi kongresszus megtartását a végett, hogy a kereskedelmi, de különösen a váltójogi törvények „Európaszerte tétessenek egyformává”, készíttessék egy európai kereskedelmi és váltójogi kódex, tekintve, hogy „az iparnak és kereskedelemnek érdekei világszerte egyek és ugyanazok”. (Jogászgylülés, 15–16. és 195–197.) A szakosztály szükségesnek tartja a nemzetközi alapelvek kidolgozását, de addig is mielőbb meg kell alkotni Magyarország számára a kereskedelmi és váltótörvényt, az ide vonatkozó német törvények alapján. (Uo. 213.) – Új csódtörvényre is szükség van (*Held Kálmán* ügyvéd, uo. 220.), elutasítják azonban azt a javaslatot, hogy ideiglenesen az osztrák csódtörvény szabályai alkalmaztassanak (*Ehrenfest Mór*, uo. 220.) – Megvitatták „a törvénytelen származású gyermekek jogi állapotának rendezése tárgyában” előterjesztett indítványt (*Wenzel Gusztáv*, uo. 20. és 149.), de a döntéstől kis szótöbbséggel elzárkózott a szakosztály – Érdekes, hogy a kötelező polgári házasság behozatalára vonatkozó javaslatot (*Lőw Tóbiás* min. fogalmazó, uo. 23., 151–162. és 309. 311.) viszont, amelyet Wenzel Gusztáv alapos érveléssel támogatott (uo. 162–167.), a szakosztály egyetlen ellenszavazattal, a teljes ülés pedig közfelkiáltással, egész terjedelmében elfogadta. – Szerepelt még a Jogászgylülés e szakosztályának tárgysorozatán a vasúti társaságok kártérítési kötelezettsége (*Stiller Mór* ügyvéd, uo. 25.), továbbá a „közjegyzőség honosítása” (*Pósfay Károly* kir. táblabíró), valamint „az ügyészség rendezése” is (*Szentlélek Gyula* ügyvéd).
24. Uo. 191.
25. *Rentmeister Antal*: A magánjogi codificatióról. J. K., 1877. évf. 181.
26. Uo. 112., 119., 125.
27. Uo. 154.
28. *Wenzel Gusztáv*: A magyar magánjog rendszere, 2. kiad. I, köt., Pest, 1872. 136.
29. *Zlinszky Imre*: A magyar örökösödési jog és az európai jogfejlődés, Bp., 1877.
30. *Dell Adami* Rezső: Az anyagi magyar magánjog codificatiója. Pest, 1877. (a továbbiakban: *Dell Adami*: im.), 70–105.
31. Uo. 224–225.
32. Uo. 332.
33. *L. Szabó Imre*: A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon. Bp., 1955. 202–203.
34. *Dell Adami*: im. 53.
35. *Mádl*: im. 60.
36. *Dell Adami*: im. 324.
37. *Dell Adami*: A magyar polgári törvénykönyv tervezete és a modern jogtudomány. Magyar Jogászegyleti Értekezések. IX. köt. 1883.; Magánjogi codificatióknak és régi jogunk. Bp., 1885. *Dell Adami* e művekben kifejtett nézeteire l. *Pólay Elemér*: A pandektisztika és hatása a magyar magánjog tudományára. Acta Jur. et Pol. Szeged, Tom. XXIII. Fasc. 6. 1976. (a továbbiakban: *Pólay*: im.) 137–138.
38. *Vö. Mádl*: im. 61.
39. *Daempff Sándor*: A magánjog és tárgya, különös tekintettel a magyar általános magánjog codificatiójára. Pécs, 1877.
40. Uo. 142.
41. Uo. 286–287.
42. Uo. 288.
43. Uo. 297., 298.
44. Uo. 304. és 314.
45. *Herczegh Mihály*: Magyar családi és öröklési jog. Bp., 1874. Előszó.

46. *Daempff*: im. 309.
47. Uo. 309.
48. Uo. 310., 312.
49. *Teleszky István*: Örökösödési jogunk törvényhozási szabályozásához. Bp., 1876.
50. *Daempff*: im. 323.
51. *Zlinszky Imre*: A magyar örökösödési jog és az európai jogfejlődés. Bp., 1877. 344.
52. *Daempff*: im. 326.
53. Uo. 327.
54. *Daempffnek* később ismét jelentek meg munkái Pécsen. 1890-ben: Előadói vélemény a fellebbvitelről a sommás eljárásban című törvénytervezetről; 1891-ben pedig: A holtkezi törvény Magyarországon címmel. 1878-ban a pesti egyetemen magántanári habilitációt szerzett, majd ügyvédkedett, 1887-ben Pécs városa tisztii főügyésze lett, 1891-től a pécsi kir. ítélőtábla bírása volt, 46 éves korában, 1898-ban bekövetkezett haláláig.
55. *Teleszky*: im. Teleszky öröklési jogi törvénytervezetével részletesen foglalkozik *Pólay Elemér*: Kísérlet a magyar öröklési jog önálló kodifikációjára a XIX. század végén. Szeged, Acta Jur. et Pol. Szeged, Tom. XXI., fasc. 4. Uő. Ein Versuch zur Kodifizierung des ungarischen Erbrechts im 19. Jahrhundert. In: Rechtsgeschichtliche Abhandlungen, Heft 6., Herausgeg. von *K. Kovács*, Bp., 1974.
56. Erre vonatkozóan lásd *Szabó Imre*: im. és *Eörsi Gyula*: A tulajdonjog fejlődése. II. köt. Bp., 1951., valamint *Pólay*: im.
57. *L. Herczegh Mihály*: Magánjogi codificatióknak hajdan és mostan. Bp., 1878. 10., 11. és 37.
58. *Hoffmann Pál*: Általános magánjogi törvénykönyvnek tervezete Magyarország számára. I. közlemény. Általános rész. 1871. (A magy. kir. igazságügyministerium megbízásából.) – A tervezet hat fejezetre oszlik. Az I. fejezet: „a magánjogi szabványokról”, a II. a személyekről, a III. a dolgokról, a IV. a jogokról, az V. a cselekményekről (jogügyletek és tilos viselkedés), a VI. fejezet a jogok védelméről szól. Az egész tervezet 225 §-ból áll.
59. *Herczegh*: im.
60. Uo. 37.
61. *L.* a többi között: *Teleszky István*: Észrevételek Hoffmann Pál általános magánjogi törvénytervezetére. Nagyvárad, 1873; *Vida Lajos*: Hoffmann Pál úr magánjogi törvénytervezete közönséges nyelven és lehető kihagyásokkal átdolgozva. Magyar Themis (jogi szakfolyóirat), 1872. évf. 6., 7., 9., 12., 13., 17., 19. sz. A Hoffmann kísérlete fölötti vitára röviden utal *Pólay*: im. is, 115.
62. *Dell Adami*: A magyar polgári törvénykönyv tervezete és a modern jogtudomány. Bp., 1883. 4.
63. *Dietrich Ignác*: Általános magánjogi törvénynek tervezete Magyarország számára. I. Általános rész, Pest, 1871. (Hoffmann tervezetének közlése és kritikája.)
64. *Herczegh*: im. 11.
65. *Herczegh*: im. 36.
66. *Győry Elek*: Az általános magyar magánjogi törvénykönyv tervezete. Általános indokok. Általános rész. Bp., 1880. (Adatok vannak rá, hogy Győry a családjogi tervezetet is elkészítette, de nem találtuk nyomát, hogy az megjelent volna nyomtatásban.) *Teleszky István*: Az általános magánjogi törvénykönyv tervezete. Öröklési jog. Bp., 1882.
67. *Halmossy Endre*: Az általános magánjogi törvénykönyv tervezete. Dologi jog. Bp., 1882.; *Apáthy István*: Az általános magánjogi törvénykönyv tervezete. Kötelmi jog. Bp., 1882. Megjegyezzük, hogy már jóval korábban, minden hivatalos megbízás nélkül, *Weinmann Fülöp* is készített egy kötelmi jogi tervezetet: Adatok az alkotandó magyar polgári törvénykönyvhöz, I. rész: A kötelmi viszonyokat szabályozó törvény tervezete. I. köt. Bp., 1874.
68. *Mádl*: Kodifikation des ungarischen Privat- und Handelsrechts im Zeitalter des Dualismus (a továbbiakban: *Mádl*: Kodifikation.) 112. In: Die Entwicklung des Zivilrechts in Mitteleuropa 1848–1944. Herausgegeben von *A. Csizmadia* und *K. Kovács*. Bp., 1970. (a továbbiakban: Die Entwicklung.)
69. *L.* a tervezetekre *Asztalos László*: A magyar burzsoá magánjog rövid története. Polgári jogi tanulmányok. Szerk.: *Asztalos László*, Bp., 1970.; *Mádl*: Kodifikation; *László, Asztalos*: Entwicklung der ungarischen Privatrechtswissenschaft im Zeitalter des Dualismus (a továbbiakban:

Asztalos: im.), In: Die Entwicklung. *Weiss Emilia*: Die Entwicklung des Vertragsrechts im Lichte der ungarischen zivilrechtlichen Kodifikationsarbeiten. In: Die Entwicklung, 286. és köv. o.; *Szladits Károly* (szerk.): Magyar Magánjog, I. köt. Általános rész. Bp., 1941. 98–100.

70. Vö. *Mádl*: Kodifikation.

71. *Asztalos*: im. 65.

72. A váltótörvény (1876:27.tc.), a csődtörvény (1884:17.tc.), a szerzői jogról (1884:16.tc.) és a szabadalmi jogról szóló (1895:37.tc.), valamint a védjegytörvény (1880:2.tc.) stb.

73. 1928-ban az igazságügy-miniszter az országgyűlés elé terjesztette a Magánjogi törvénykönyv javaslatát, amely azonban a régebbi magyar tervezetekhez viszonyítva is visszalépést jelentett. *Mádl*: im. 67. A javaslat törvényerőre való emelése körüli vitákat lásd *Szladits Károly*: im. 101.

74. Az 1959. évi IV. törvény. Lásd erre: Das Ungarische Zivilgesetzbuch in fünf Studien. Red. Gy. *Eörsi* und *F. Mádl*. Bp., 1963.

FEUDÁLIS VONÁSOK A MAGYAR FÖLDTULAJDONJOGBAN A POLGÁRI KORSZAK IDEJÉN

I.

Magyarországon a kapitalizálódás folyamata és – ezzel összefüggésben – a burzsoá magánjog kialakulása anélkül ment végbe, hogy lett volna következetesen végigvitt, győztes polgári forradalmunk. Az 1867-es kiegyezés után, amely a polgári forradalom törekvéseinek „felülről” történő lezárása volt, a gyors ütemben fejlődő polgárság és a földbirtokos osztály között sajátos osztályszövetség jött létre. E két erő – olykor egymás közötti küzdelmekkel terhes – kompromisszumos uralma, az 1919-es rövid megszakítástól eltekintve, az egész polgári korszakon át, a korszaknak mind a liberálkapitalista, mind pedig a monopolkapitalista szakaszában egyaránt fennállott,¹ s annak csak az 1945-ös felszabadulás vetett véget. Ezekben az uralmi viszonyokban leli magyarázatát az a tény, hogy a magyar burzsoá magánjog mindvégig megőriz egy sor feudális maradványt. Az eléggé gyorsütemű iparosodás, kapitalizálódás szükségleteinek megfelelően a liberálkapitalista szakaszban viszonylag fejlett magánjog alakult ugyan ki, amely azonban nem tudta következetesen leküzdeni a feudális elemeket, minthogy a tőkésosztály megerősödött a hatalomban a földbirtokos osztállyal.²

A hűbéri maradványok nagymértékben megtalálhatók a családi jogban, – kivéve a házassági köteléki jogot – az öröklési jogban és a mezőgazdasági „munkajogban” egyaránt. A legszembetűnőbbben azonban a feudális elemek a tulajdonjog, azon belül is főként a földtulajdonjog területén konzerválódnak. A hűbéri korszakban kialakult kötött földtulajdoni formák jórésze (koronajavak, egyházi holtkézi birtokok stb.) ugyanis tovább él, a családi hitbizomány pedig, mind számát, mind területét tekintve, a liberálkapitalista korszakban jelentősen meg is növekszik. Ugyanakkor viszont az ingatlanjog vonatkozásában ilyen feudális maradványokkal nem találkozunk, minthogy az uralkodó osztály nagybirtokos elemeinek nem állott érdekében, hogy e tekintetben hátráltassák a polgári fejlődést.

Nincs terünk ahhoz, hogy a feudális maradványok továbbélését a földtulajdonjogban az összes kötött tulajdoni formák tekintetében vizsgálat tárgyává tegyük, csupán azt tűzhetjük ki célul, hogy a liberálkapitalista szakaszban a hitbizományt, a monopolkapitalista szakaszban pedig, az ekkor is tovább-existáló családi hitbizomány mellett, a hitbizomány-szerűleg kötött földtulajdon egyéb, újonnan létrehozott alakzatait és azoknak változásait felvázoljuk.

II.

A *családi hitbizomány intézményét*,³ amelyet osztrák mintára Magyarországon a mánások részére az 1687:IX. tc. honosított meg, s az 1723:L. tc. a köznemesekre is kiterjesztett, az 1848-as törvények nem szüntették meg. A szabadságharc leverését követő abszolutizmus idején a hitbizományra vonatkozóan is az 1853. május 1-én Magyarországra oktrojált Osztrák Polgári Törvénykönyv (a továbbiakban: OPTK) szabályai léptek érvénybe.⁴ Az OPTK hatályának megszűnése után, az 1861. évi Országbírói Értekezlet a hitbizományi intézményt a vele kapcsolatos hajadoni joggal (*jus capillare*) együtt, érintetlenül hagyta,⁵ ezzel a hitbizományokra visszaállította a régi feudális törvények hatályát. E jogszabályoknak elavult és hézagos rendelkezései helyett, a hitbizományokra vonatkozóan 1862-ben királyi leirat (15 742/1862. sz. Udvari Rendelet) hoz lényegileg az OPTK elveinek megfelelő, 69 §-t tartalmazó, részletes szabályozást,⁶ a hitbizományi ügyekben követendő eljárást pedig 1869-ben a magyar igazságügy-miniszter rendeleti úton szabályozta.⁷ Hitbizományi törvény az egész liberálkapitalista szakasz folyamán nem született, noha – különösen a XIX. század vége felé és a XX. század elején – szinte állandóan anpirenden volt a hitbizományi jog reformjának ügye. A *hitbizományok* száma és területe ugyanis a kiegyezést követő évtizedekben erős ütemben növekedett. Míg a feudális korszakban, tehát 1848-ig mindössze 27 hitbizományt alapítottak 1 503 231 kat.hold területtel, amelyekhez az abszolutizmus idején az ösiségi pátenset követően 5 újabb hitbizomány járult (területük 82 341 kh.), a kiegyezéstől 1895-ig a hitbizományok száma 32-ről 93-ra (közülük 88 volt az ingatlan-hitbizomány), területük pedig 1 586 582 kh-ról 2 328 485 kh-ra növekedett.⁸ A gyors ütemben kibontakozó kapitalizmus viszonyai között ugyanis a nagybirtokos réteg a feltörekvő burzsoáziával szemben ily módon, a földbirtok felaprózódásának megakadályozása útján igyekezett konzerválni vagyonát, gazdasági erejét és az ezen nyugvó politikai hatalmát. Talán nem lesz érdektelen itt megjegyeznünk, hogy – mint az a hitbizományos családok Katona Mór által összeállított névsorából kiviláglik – *a feudalizmus idején egyetlen köznemesi család sem alapított hitbizományt*, holott az 1723. évi törvény, mint említettük, megadta erre a lehetőséget. 1848 és 1895 között viszont tíz nemesi hitbizomány keletkezett.

A XIX. század utolsó évtizedében Szilágyi Dezső igazságügy-miniszter megbízásából Földes Béla készített *tervezetet a hitbizomány reformjára*,⁹ de a tervezet, – amely a hitbizomány alapítását az országgyűlés engedélyéhez kívánta kötni és maximálni akarta a leköthető vagyon mértékét, a hitbizományi lekötést pedig csak meghatározott időre engedélyezte volna – nem került tárgyalásra. – *A magyar magánjog kodifikációs kísérletei során* is több ízben felmerült a hitbizományi jog újbóli szabályozása. A kodifikációs bizottság 1898-ban Lányi Bertalan előadói tervezete¹⁰ alapján sorozatosan foglalkozott a problémával.¹¹ A bizottsági tárgyalás során igyekeztek a hitbizományt a kapitalista jogrendszerhez közelebb hozni anélkül, hogy azt a Ptk. rendszerébe be lehetett volna illeszteni. A Földes-féle tervezettel kapcsolatban fent említett alapelveken kívül a bizottság az utódlás tekintetében csak a primogenitúrát (s esetleg a seniorátust) kívánta megengedni azzal az indoklással, hogy az apáról fiúra szállás áll legközelebb a köztörvényi örökléshez. Törvényileg akartak gondoskodni az elhunyt hitbizományi birtokos özvegyéről, leányairól és a várományos fiúkról is, apanage megállapítá-

sa által. Bizonyos birtokpolitikai elgondolásokat óhajtott érvényre juttatni a bizottságnak az a javaslata, amely szerint a hitbizományi birtokok egyes részei kényszerű kisajátítás alá vonhatók, megfelelő „politikai tapintattal megvont határok között”, ha a népesség természetes szaporodásából származó terjeszkedésnek útjában állanak. Nem érintheti azonban a kisajátítás a *caput bonorum*hoz tartozó 2–4000 holdat. A kisajátítási összeg a kisajátított föld helyébe lépne s mint jól elhelyezett tőke, a legbiztosabban jövedelmező vagyonállaga lenne a családi hitbizománynak. A hitbizományi kötelék feloldható legyen, ha ebben minden érdekelt megegyezett; újabb hitbizomány alapítása csak közéleti kiválóságok részére engedtessek meg.

A következő évben, 1899-ben a *Magyar Jogászegylet tűzte vitára a hitbizomány kérdését*, Lányi tervezete¹² alapján, amely ennek a feudális eredetű intézménynek kapitalisztikus színezetet kívánt adni. A vitában egyedül Szász–Schwarcz Gusztáv, a liberális polgári nézeteket valló kiváló jogtudós foglalt állást – a jogegyenlőség nevében – a hitbizomány teljes eltörlése mellett. „Nemzeti csapás”-nak nevezi a többtízezer holdas hitbizományi birtoktestek „perpetuálását”, amely a legbefolyásosabb családok hatalmas magánérdekeit szolgálja. A vita többi résztvevői mind a hitbizomány intézményének fenntartása és továbbfejlesztése mellett emelnek szót, gyakran rendkívül retrográd politikai érvekkel, de a nemzeti érdekek álarca mögé bújva. A hitbizomány eltörlése „oly érvágás volna a nemzeten, amit mi el nem bírnánk”, hangoztatja Székács Ferenc. „Nem szabad gyengíteni a főnemesei osztályt”, a hitbizomány a királyi hatalomnak, a monarchikus elvnek az erősítését szolgálja, így érvel Kobler e jogintézmény fenntartása mellett. Vannak olyan hangok is, mint pl. Hammersberg véleménye, amelyek szerint az óriási terjedelmű hitbizományok megszüntetésével nagyobb számú, de egyenként kisebb terjedelmű hitbizományok alapítása felelne meg a magyar nemzet érdekeinek.¹³

A vita nem hozott semmi gyakorlati eredményt, *a hitbizomány semminemű reformjára nem került sor az egész dualizmus idején*, olyan befolyásos erők ragaszkodtak e jogintézmény változatlan fenntartásához. Az I. világháború vége felé, a szociális feszültség növekedésének a hatására ismét előtérbe került a hitbizományi reform gondolata, de az e tárgyban 1917-ben és 18-ban készült, 10 §-ból álló ún. Wekerle-féle tervezet, amely a hitbizományok megszüntetését kívánta kimondani, nem került a törvényhozás elé.

Ami pedig *a magánjog kodifikációs munkálatait* illeti, a hitbizományi jog szabályozását végül is teljesen kihagyták mind a polgári törvénykönyv tervezeteiből, mind pedig az 1912-ben beterjesztett törvényjavaslatból. A polgári törvénykönyv első tervezetéhez 1901-ben kiadott indoklás ezt azzal magyarázza, hogy „a hitbizomány keletkezése, szervezete, kezelése és megszűnése számos politikai, társadalmi és gazdasági kérdéstől van feltételezve, amelyeknek tüzetes méltatása az általános magánjog keretén kívül esik”. (I. kötet, 7. old.)

Az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság idején a közép- és nagybirtokok társadalmi tulajdonbavétele kapcsán¹⁴ természetesen a hitbizományok is megszűntek.

A Tanácsköztársaság megdöntése után hatalomra jutott ellenforradalom állama ismét *visszaállította a régi hitbizományokat*, ideiglenesen megtiltotta azonban új hitbizományok alapítását, a meglévők növelését.¹⁵ 1921-ben törvény¹⁶ rendelte el, hogy ha a hazaárulás címén vagyoni felelősséggel terhelt személy hitbizomány birtokosa vagy

várományosa, a felelős személy és az ő ágán utódlásra jogosult leszármazók életének tartamára a hitbizományban való jog az államra száll. Joga van azonban az államnak e helyett a hitbizomány állagából legalább felerészt véglegesen magának követelni. A felelős személy és leszármazói a hitbizomány fennmaradó részének birtoklásából és várományából is kiesnek, érdemtelenység címén.¹⁷ A törvénynek ezek a rendelkezései mindenekelőtt Károlyi Mihály ellen irányulnak, aki az 1918–19. évi polgári demokratikus forradalom idején a „Népköztársaság” miniszterelnöki, majd köztársasági elnöki tisztségét töltötte be.

E törvény meghozatalát követően másfél évtizeden át nem találkozunk a hitbizományra vonatkozó jelentősebb szabályozással. Bár a nemzetgyűlés 1923-ban utasította a kormányt, hogy a következő ülészen terjesszen elő törvényjavaslatot az elavult hitbizományi jog reformjáról,¹⁸ a két év múlva elkészült törvénytervezetet azonban, amely a hitbizományi vagyon terjedelmét korlátozni, a többletet pedig a kötöttségek alól felszabadítani kívánta, gróf Bethlen István miniszterelnök nem volt hajlandó a törvényhozás elé benyújtani. Ugyanilyen sorsra jutottak a Bethlen-kormány idején e tárgyban készült további tervezetek is, holott az I. világháborút követően a Magyarországot környező államoknak úgyszólván mindenike megszüntette a hitbizományokat, illetőleg kimondotta azok megszüntetését.¹⁹

III.

Hitbizományi törvény megalkotására Magyarországon Gömbös Gyula szélsőjobboldali kormánya idején került sor. Természetesen nem a hitbizomány intézményének megszüntetése, hanem annak „korszerűsítése” és az addiginál szélesebb körű kiterjesztése került ekkor napirendre. Ebben az időszakban Magyarországon a korlátozott forgalmú birtokok területe – az ún. vitézi telkeket nem számítva – 3,8 millió kat. holdat tett ki,²⁰ amelyből a hitbizományi ingatlanok területe 822 ezer kat. hold volt. A 67 hitbizományból 61 volt ingatlan hitbizomány, az alábbi területi megoszlás szerint: egy hitbizomány 209 ezer, további egy 70 ezer, ugyancsak egy 42 ezer hold, három hitbizomány 30–40 ezer, négy 20–30 ezer, hat 10–20 ezer, húsz 5–10 ezer, nyolc 3–5 ezer, tizenkettő pedig 1–3 ezer kat. hold, végül öt hitbizomány ezer holdon alul.

A családi hitbizományról és a hitbizományi kisbirtokról szóló 1936:IX. tc.-ben szabályozott hitbizományi reform törvényerőre emelkedését nagymértékben előmozdította az, hogy a törvény a hitbizományi birtokosok nem-várományos családtagjai számára, akik a parlament mindkét házában jelentős számban voltak képviselve, kedvező elbánást biztosított. – A törvény miniszteri indokolása a hitbizomány intézményének eltörlése vagy akár jelentősebb csökkentése ellen többek között így érvel: „A nagy történelmi múlttal bíró, erős faji és nemzeti hagyományokkal telített családok gazdasági erejének viszonylagos fenntartása ... fontos nemzeti érdek.” – A törvény egyébként hármas célt tűz ki: „a túlnagy hitbizományok korlátok közé szorítását”, továbbá új hitbizományok alapításának lehetővé tételét, végül – a zsirosparasztság gazdasági erejének megszilárdítása és növelése érdekében – a hitbizományi kisbirtok jogintézményének megalkotását. A törvény indokolása nyomatékosan hivatkozik a porosz hitbizományi

reformra, amely a hitbizományok felszabadítása után is módot nyújt újrendszerű kötött családi nagybirtokok, valamint önálló, kötött parasztbirtokok létesítésére.

Ami a fent említett első célkitűzést illeti, a *törvény megállapítja a megmaradó hitbizományi vagyon felső határát*, a 2. § ugyanis kimondja, hogy a hitbizományok mezőgazdasági ingatlanaiból továbbra is lekötve marad 30 000 korona kataszteri tisztajövedelemnek megfelelő terület, de a mezőgazdasági ingatlanoknak legalább 30 %-a. Ezenkívül lekötve maradnak az erdők, nádasok, bányák, halastavak, készpénz, bérházak, családi gyűjtemények, műkincsek, régiségek, drágaságok és kastélyok. Külön lekötve marad a kastélyok és műemlékek fenntartására még további 5000 korona kataszteri tisztajövedelemnek megfelelő terület. A 822 ezer kat. hold összterületből János Áron számításai szerint összesen mintegy 590 ezer hold maradt hitbizományként lekötve, melyből erdő, nádas stb. kb. 360 000 kat. hold; szántó, rét, legelő, szőlő és kert 230 ezer kat. hold. A hitbizományi kötöttség alól összesen csupán mintegy 233 ezer kat. hold mentesült volna, mint a hitbizományi vagyonnak a maximált terjedelmet meghaladó része. De ez a földterület is csak a hitbizományi birtokosnak – esetleg hosszú évtizedek múlva bekövetkező – halálakor vagy birtoklási jogáról való lemondása esetén szabadul fel, és kerül felosztásra a legközelebbi várományosok között, ilyenek nemléte esetén a törvényes vagy a végrendeleti örökösök között. Az így felszabaduló ingatlanokat is további 12 évig elidegenítési és terhelési tilalommal köti meg a törvény. Valójában tehát belátható időn belül a hitbizományok területét érintően semmi jelentős csökkenés nem következhetett és nem is következett be. Konkrétan bizonyítják ezt a tény az alábbi adatok: 1937-ben a hitbizományi birtokok területe 821 747 kat. hold volt,²¹ 1942-ben pedig 809 185 kat. hold.²² A csökkenés mindössze 12 562 kat. hold, azaz a hitbizományok összterületének 1,5 %-a. A hitbizományi „reform” egyáltalában nem változtatott a földbirtokok területének egészségtelen megoszlásán, a nagy latifundiumok nyomasztó túlsúlyán.

Ugyanakkor a *törvény lehetővé tette új hitbizomány alapítását* nagybirtokokból és főként középbirtokokból – államfői engedéllyel – azok számára, akik a közélet, a tudomány, a művészet terén vagy „a hazáért teljesített szolgálataikkal” különös érdemeket szereztek (65–67. §).

Új intézményként – mint arra már utaltunk – létrehozta a törvény (IV. fejezet) a *hitbizományi kisbirtokot*, azaz – amint a miniszteri indoklás mondja – a törzsörökési rendhez (Anerbenrecht) hasonlóan osztatlan egészben utódról utódra szálló kötött birtok intézményét a mezőgazdálkodással hivatásszerűen foglalkozó „kisbirtokos rétegek számára”, ily módon is elősegíteni kívánja, hogy „a falusi lakosság vezetésére alkalmas társadalmi réteg alakuljon ki”.

A *hitbizományi kisbirtok* legkisebb területe 30 kat. hold és kataszteri tiszta jövedelme 250 koronánál nem kevesebb s ezer koronánál nem több. Jogi szerkezete lényegesen egyszerűbb a hitbizományénál; alapításához nem szükséges államfői jóváhagyás, csupán az egyik vármegyei szervnek, a közigazgatási bizottság gazdasági albizottságának engedélye. Az írásbeli végrendeletre megszabott alakban létrejött alapító rendelkezést is a gazdasági albizottság hagyja jóvá, a községi előljáróság és a várományosok meghallgatása után. A hitbizományi kisbirtok nem áll *állandó* hatósági gazdasági felügyelet alatt, mint a hitbizomány.²³ A hitbizományi kisbirtokot is jellemzi azonban az elidegenítési és terhelési tilalom (bizonyos kivételekkel), a köztörvényi

öröklés teljes kizárása²⁴ és a családon belül előre meghatározott rendben következő egyéni, kizárólagos utódlás. — A hitbizományi kisbirtokos köteles birtokelődje özvegyének és kiskorú leszármazóinak eltartásáról gondoskodni, a leányivadékokat pedig kiházasítani. Az előd keresőképes és nagykorú leszármazói is követelhetnek tartást, ha arra rászorulnak. Viszont a tartásra jogosultak kötelesek a hitbizományi kisbirtokos családfői irányítása alatt a gazdaságban vagy a háztartásban munkájukkal közreműködni (91. §).

A fent tárgyalt „paraszthitbizomány” intézménye ellen mind a parlamentben, mind a sajtóban éles támadások hangzottak el, amelyek joggal hangzottak, hogy ez az intézmény teljesen életképtelen és nem valósítható meg a gyakorlatban, a falusi lakosság ellenérzése miatt (a munka fejében történő természetbeni tartás stb.); a pulverizáció megakadályozására egyáltalán nem alkalmas; maga után vonná az egyke további terjedését; megvalósulása esetén feleslegesen és károsan kötné gúzsba az ország jelentékeny földterületét stb. E viták részleteinek taglalására nem térünk ki, márcsak azért sem, mert 1936–1945-ig egyetlen egy paraszthitbizományt sem létesítettek Magyarországon.

Ami pedig magát az 1936. évi hitbizományi törvényt illeti, arról még a konzervatív szemléletű Kolosváry Bálint is rezignáltan állapítja meg, hogy ez a jogszabály „a történelmileg és gazdaságilag többszörösen kompromittált intézményt” nemcsak hogy nem törli el, hanem a jövőben egy helyett háromféle hitbizományunk lesz: régi, részben feloldott, új alapítású, valamint kisbirtokos hitbizomány.²⁵ Pedig a hitbizomány intézménye nem egyéb, mint „rablinc és börtönfal ... a terjeszkedni akaró falusi tömegek számára”.²⁶

A monopolkapitalista korszakban, a faszizálódás fokozódása idején tehát az uralkodó osztályok arra törekedtek, hogy a feudális hitbizományi intézményt tovább kiterjesszék és azt — bár teljesen sikertelenül — az ellenforradalmi rendszer szolgálatába állítsák.

IV.

Mint azt a továbbiakban látni fogjuk, a hitbizományi kisbirtok intézményének létrehozása nem az első kísérlet volt Magyarországon arra, hogy a jómódú paraszti birtokok területét jogi eszközökkel a lehetőség szerint konzerválják és a pulverizálódástól megvédjék. Az ilyen törekvések gyökerei messzebb nyúlnak vissza.

Már a feudalizmus felbomló szakaszában, az ún. reformkorban törvénnyel (1836: V. tc. 4. §) igyekeztek gátolni a parasztbirtokok, a jobbágytelkek további felaprózódását.²⁷

Az úrbériség felszámolása után, a liberálkapitalista korszakban a szabad földtulajdonná vált birtokok fokozódó felaprózódására keresnek orvoslást, a jog eszközeivel szeretnék megakadályozni az életképtelen törpegazdaságok elszaporodását, az agrárproletáriátus számának rohamos növekedését. Az alkalmazandó jogi eszközök megválasztása tekintetében többféle elgondolás alakult ki.

a) Ebben az időszakban szinte Európa-szerte keletkeznek olyan irányzatok, amelyek a fenti célt *öröklési jogi megoldásokkal*, az örökösök közötti osztályt szabályozó rendelkezéseknek az ingatlanhagyaték tekintetében történő módosításával, vagy éppen

külön parasztöröklési jog megteremtésével, illetve újjáélesztésével kívánták elérni. A német tartományokban és Ausztriában kézenfekvőnek tűnt, hogy a feudalizmus idején kialakult, de a polgári átalakulás során általában megszüntetett *Anerbenrecht intézményét* korszerűsített formában visszaállítsák. A feudális kori *Anerbenrecht* lényege az volt, hogy a parasztbirtokot több örökös léte esetén is osztatlanul csak az egyik örökölhette, elsősültségi szerint, vagy a földesúr kijelölése alapján.

Németországban az egyes tartományok, különösen az 1870-es évektől kezdve, a partikuláris törvények egész sorával keltették újra életre az *Anerbenrecht* különböző változatait. Ausztriában pedig az 1889. február 1-i törvény tett kísérletet a jogintézmény visszaállítására. Az *Anerbenrecht* újjáélesztett rendelkezései szerint a földbirtok tényleges örököse, az *Anerbe*, köteles örökösársait kielégíteni, több évre felosztott részletekben, esetleg járadék formájában.²⁸ A 20. század elején az ún. *Höferolle* intézményét hozták létre előbb Tirolra, majd Galíciára és Lodomériára vonatkozóan.²⁹

Magyarországon a paraszti birtokkal kapcsolatosan az *Anerbenrecht*hez hasonló intézmény sem a feudalizmus idején, sem a dualizmus korában nem valósult meg. A XIX. sz. vége felé és a XX. század elején a földbirtok-minimum kérdése körül folytatott vitákban nálunk is hangzottak el erre irányuló javaslatok, így pl. Fellner Frigyes javasolta a *törzsörökösödési jog* olyan bevezetését, „amelynek lényege, hogy egy utód örököl, a többit egy bank pénzben kielégíti, az örökös pedig a banknak a terméskből könnyen kifizethető járadékokban törleszt”.³⁰

Az első világháború idején, 1916-ban a Kivándorlási Tanács felkérésére szerkesztett törvényjavaslat-tervezet az ún. *örökös kis- és középgazdaságok* intézményét akarja megvalósítani, olyan földbirtoktípust, amelyet csak egyetlen örökös örökölhet, aki örökösársait öt éven belül kielégíteni tartozik. A tervezet az örökös gazdaságok létesítését a földművelésügyi miniszter engedélyéhez kívánja kötni. Kifejezetten ellenzi viszont a hitbizomány intézményének a paraszti birtokra való kiterjesztését.³¹

b) A birtokelaprózódás megakadályozására vonatkozóan voltak olyan elgondolások is, amelyek nem annyira öröklési jogi megoldásokkal, hanem a tulajdon szabadságának más természetű korlátozásával: *elidegenítési és terhelési tilalommal*, illetve *a végrehajtás alóli bizonyos mentességgel* stb. vélték elérhetőnek a kívánt célt. Ezek az utóbbi törekvések képezik alapját az ún. homestead-mozgalomnak és a homestead-törvényeknek. A *homestead*, az „otthon” jogi fogalma — mint ismeretes — az Egyesült Államokban keletkezett, ahol a legtöbb államban, az 1839. évi, Texasban meghozott törvény (homestead-exemption) mintájára ún. otthonmentesítő törvényeket hoztak. E törvények a megvédendő „otthon” fogalmán általában a tulajdonos házat, melléképületeit s a hozzájuk tartozó földet (40–200 hold) értették. Az ezekre vonatkozó *végrehajtás alóli mentesség* azonban csak olyan személyes természetű adósságokkal szemben állt fenn, amelyek nem kifejezetten gazdasági célból keletkeztek és bekebelezéssel nem voltak biztosítva. Megjegyezzük, hogy az 1862. évi szövetségi homestead-törvény lényegében nem más, mint a bevándorlást elősegítő telepítési intézkedés, s így ezt világosan meg kell különböztetni az egyes államok említett homestead-exception törvényeitől. Az amerikai homestead intézményének Európában tévesen tulajdonították azt a célt, hogy valamiféle családi hitbizomány módjára a földbirtokost a földhöz kösse. Nyugat-Európában ez a gazdaságpolitikai irányzat a XIX. század hetvenes éveiben, az akkori gazdasági válság idején kezdett jelentőségre szert tenni. Sokan, félre-

értve a homestead lényegét, ebben látták az eszközt a kis- és középbirtokok nagy arányokat öltő pusztulásának megállítására. (Meyer, Stein stb.)

A mozgalom jelentős visszhangra talált Magyarországon is.³² Az 1896-ban tartott XI. magyar jogászyűlésen is szóba került a homestead intézménye, a birtok-minimum kérdésével kapcsolatban.³³ A XX. század elején pedig tervezet készült a homestead helytelenül értelmezett intézményének magyarországi meghonosítására. Az Igazságügyminisztérium 1906-ban közzétette a *családi otthonról szóló törvényjavaslat* tervezetét, amelyet Dévai Ignác készített.³⁴ A tervezet szerint „családi otthon” 8000 koronát meg nem haladó értékű házból és földingatlanból csak családos ember alapíthat. Az alapítás nincs engedélyhez kötve, hanem az a telekkönyvi hatóság-nál szóbeli nyilatkozattal és a „családi otthon” minőségének telekkönyvi feljegyzésével történik. Az ingatlan tulajdonjogát bizonyos határok között terhelési és végrehajtási tilalom korlátozza; átruházásához a házastárs, illetve a gyámhatóság hozzájárulása szükséges. A családi otthont, amelynek megosztását az alapító halála után a gyermekek nagykorúságáig ki lehet zárni, az örökösök bármelyike a többtől magához válthatja. – A családi otthonról szóló törvénytervezet nem került a megvalósulás útjára.³⁵

V.

A monopolkapitalista korszakban, mindjárt a Horthy-rendszer hatalomrajutását követően, kísérletet tesznek arra, hogy – felhasználva mind a német Anerbenrecht, mind pedig a homestead bizonyos elemeit – olyan kötött földtulajdoni formát hozzanak létre, amely elsősorban a gazdag parasztokat és a kisebb úribirtokosokat volt hivatva megvédeni az eladósodástól és birtokaik elaprózódásától, továbbá gazdasági és politikai hatalmuk elvesztésétől. Ezt a feladatot kellett volna betöltenie az ún. *családi birtok*, valamint az *oszthatatlan családi birtok intézményének*, amelyeket 1920-ban a *Nagyatádi-féle földreform-törvény*³⁶ próbált meghonosítani a magyar jogrendszerben.

a) E törvény rendelkezései szerint *családi birtokot* „a családi tűzhely tartós biztosítása végett” elsősorban a földreform során egyeseknek juttatott földekből lehet létesíteni. Ha a juttatás kedvezményesen történt, akkor az ingatlant az állam arra illetékes szerve, az Országos Földbirtokrendező Bíróság (a továbbiakban: OFB) nyilváníthatja családi birtokká. Nem kedvezményesen juttatott földből vagy egyéb saját ingatlanaiból maga a tulajdonos létesíthet családi birtokot, az OFB hozzájárulásával. – Az ingatlan „családi birtok” minőségét a telekkönyvben fel kell jegyezni. – A családi birtok terjedelme nem lehet nagyobb egy népes család szokásos, illő ellátását biztosítani képes földbirtok háromszorosánál.

Ami a családi birtok kötöttségeit illeti: az ilyen birtokot elidegeníteni, bérbe vagy haszonbérbe adni, megterhelni általában csak az OFB hozzájárulásával szabad; végrehajtást vezetni a családi birtoknak sem állagára, sem haszonvételére nem lehet, családi birtokról csak igen korlátozott mértékben van lehetőség végrendelkezni, öröklése azonban lényegileg a törvényes öröklés rendes szabályai szerint történik. Törvényes öröklésre jogosult lemenők, házastárs és szülők nemlétében azonban az örökhagyó a törvényes öröklésre hivatott rokonok egyikét egyetlen örökösévé nevezheti.

b) „*Oszthatatlan családi birtok*” akkor jön létre, ha a családi birtok létesítésekor

vagy annak átvételekor a tulajdonos az OFB hozzájárulásával kiköti, hogy a birtok öröklés esetében osztatlan egészként egy örökösre szálljon. Ha az örökhagyó nem jelöli ki az átvételre jogosult örökösöt, a családi birtok az elsőszülöttség rendjében a fiúivadékra száll, ilyenek hiányában a leányivadék örököl. Az osztatlan családi birtokot átvető örökös az örökösársakat kielégíteni köteles, készpénzben vagy járadékszerű szolgáltatásokkal (termény, pénz). Ha nem akad olyan jogosult, aki az oszthatatlan családi birtokot a vele járó súlyos kötelezettségekkel átvenné, az ingatlan tulajdona az államra száll.

A „*paraszti hitbizomány*nak” ez az első kísérleti formája³⁷ Magyarországon egyáltalán nem tudott meghonosodni. Oszthatatlan családi birtok másfél évtizeden át mindössze egyetlen egy létesült. De az „egyszerű” családi birtoknak sem volt sokkal nagyobb sikere, 1936-ig alig néhány ilyen birtok létesült, ezek is főként házhelyek. Erre tekintettel mondta ki a fentebb tárgyalt hitbizományi törvény,³⁸ hogy a jövőben ingatlant családi birtokká nyilvánítani nem lehet. A miniszteri indoklás szerint ugyanis ez a tulajdoni forma mindkét alakjában „teljesen élettelen hajtása jogrendszerünknek”. Helyettük hozza be a törvény 1936-ban a hitbizományi kisbirtok intézményét, amely azonban – mint láttuk – szintén nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket.

Meg kívánjuk említeni, hogy mindazok az ingatlanok, amelyeket az állam az 1920. évi földreformtörvény³⁹ alapján egyeseknek juttatott, tulajdonkorlátozásokkal voltak terhelve akkor is, ha ezeket nem nyilvánították családi birtokká. A különbség csupán abban állott, hogy az elidegenítési, terhelési és végrehajtás alá vonási korlátozások tartama ezeknél az ingatlanoknál tíz évben volt megállapítva.⁴⁰

VI.

A Nagyatádi-féle, 1920. évi földreform-törvényben a családi birtok mellett egyéb korlátozott, illetve kötött földtulajdoni formákkal is találkozunk. Ilyenek: a *haditelek*, valamint a *vitézi telek* intézménye. Ezeket a birtoktípusokat azonban nem a földreform-törvény konstituálta; *eredetüket és rendeltetésüket tekintve eltérnek az eddig tárgyalt kötött földtulajdoni formáktól*.

a) Az I. világháború éveiben különféle tervek és javaslatok születtek annak érdekében, hogy a fronton harcoló szegényparaszt-katonák százezeinek az értelmetlen vérontással való szembefordulását ellensúlyozzák, „helytállásra” buzdítsák őket, továbbá, hogy lehetőleg csökkentsék a háború elhúzódása folytán egyre fokozódó szociális feszültséget, amelyet az uralkodó osztályok növekvő aggodalommal szemléltek. Ezeket a célokat többek között a harcokban kitértettek, illetve az elesettek hozzátartozóinak valamilyen formában történő földhöz juttatásával kívánták elérni.⁴¹

A kormánykörök szintén foglalkoztatta ez a probléma és 1917-ben gróf Tisza István miniszterelnök kormánya rendelettel⁴² létrehozta a *haditelek intézményét*, az 1920. évi földreform-törvény pedig azt fenntartotta és megerősítette. Haditelek a hadirokkantak, hadiözvegyek és hadiárvaik részére közadakozásból vagy bárki által természetben felajánlott ingatlanokból volt alapítható az Országos Hadigondozó Hivatal jóváhagyásával. A rendelet lehetőséget ad saját ingatlanok haditelekké való nyilvánítására is. A haditelek öröklésére a törvényes öröklés szabályai az irányadók. A hadite-

lekhez fűződő korlátozások nagyban-egészben hasonlóak azokhoz, amelyeket az egyszerű családi birtokkal kapcsolatosan tárgyaltunk. — Ezeket a korlátozásokat azonban bizonyos idő elteltével, 32 év múlva vagy a hadiárva, illetve a haditelek örökösének nagykorúvá válásával meg lehetett szüntetni. Érdekes jellegzetessége a juttatott haditeleknek, hogy az adományozó azt bizonyos esetekben (állam elleni bűncselekmény miatti elítélés stb.) visszaválthatja.

A haditelek intézménye nem tudott elterjedni, ehhez nem állt rendelkezésre megfelelő anyagi alap, adományozás céljára felajánlott birtok, a nagybirtokosokat ugyanis az ellenforradalmi rendszer hatalomra jutása után igen kevésbé érdekelte a hadirokkantak, hadiárvák sorsa. Másrészt a haditelek éppúgy, mint a többi feudális jellegű, kötött tulajdoni forma, anakronisztikus jellege miatt népszerűtlen volt a dolgozó parasztság körében s így saját ingatlanok haditeleké nyilvánítására is alig került sor.

A monopolkapitalizmus idején tehát a feudális jellegű, különféle újabb földtulajdoni intézmények (a családi birtok, a haditelek, az új hitbizomány, a hitbizományi kisbirtok), papíron maradtak s ez a tény „mindennél jobban bizonyítja, hogy a gazdasági alap ilyen intézményeket nem kívánt és a hatalom rá se tudta nevelni a népet ezeknek az igénybevételére”.⁴³

b) A monopolkapitalizmus idején különféle jogszabályokkal létrehozott kötött földtulajdoni formák közül egyedül az ún. *vitézi telek* intézménye tudott valamelyest tért nyerni, habár gazdasági jelentősége mindvégig csekély maradt. Az ellenforradalmi korszaknak ezt a politikai rendeltetésű, legsajátosabb földtulajdoni formáját Horthy hatalomra jutását követően, 1920 nyarán gróf Teleki Pál miniszterelnök kormánya rendelettel⁴⁴ hívta életre.

Ez az intézmény, amelyet forgalmi kötöttség és személyi függőség jellemez, a legpregnánsabb példája annak, hogy a hűbéries formákat hogyan próbálták nálunk — Hitleréket messze megelőzve — fasiszta jellegű, ellenforradalmi célok szolgálatába állítani.⁴⁵ A vitézi telek egy sor olyan feudális jogintézményt elevenít fel, mint az adománybirtok, a hűbér, a visszaháramlás (devolutio), a hitbizomány, a fiúsítás stb. és ezek jellemző sajátosságait „modernizált” alakban egyesíti magában.⁴⁶ „Jogunk e sajátos kötött-ingatlan típusának intézményi alapjainak a földre való érdemesültség és a köz érdekében tett *szolgálatok* jutalmazása.”⁴⁷

A vitézi telek kétféle módon létesülhet: vagy *adományozás* vagy *alapítás* útján. Az adományozás történhet 1. az államfő részéről, 2. más természetes vagy jogi személy részéről.

1. Az államfő, a kormányzó adományozhat vitézi telket: a) adománylevéllel, *el-lenszolgáltatás nélkül* (justo servitio), hasonlóan a feudális-kori ún. tiszta-adományhoz (donatio pura), „a magyar állam védelmében kitűnt feddhetetlen honfiak részére”, a háborúban, illetve az ellenforradalom során teljesített szolgálataik jutalmazására. Az adományozás azokból az ingatlanokból történik, amelyeket magánszemélyek, köz- vagy magántestületek felajánlanak vagy amelyek erre a célra egyébként rendelkezésre állnak. — b) az adományozás történhet *pénzbeli ellenszolgáltatás*, letörlesztendő vételár fejében⁴⁸ is (vegyes-adomány, donatio mixta).

2. A saját földbirtokából *bármely természetes vagy jogi személy adományozhat* vitézi telket; a magánadománylevéllel azonban csak a kormányzó megerősítésével válik érvényessé.

Vitézi telket *alapíthat* a tulajdonos a saját ingatlanából a maga vagy leszármazója részére, a Vitézi Szék előzetes engedélyével. Az alapítólevél érvényéhez azonban szintén államfői megerősítés szükséges.

Ami a vitézi telek jogi természetét illeti, dologi és kötelmi jogi vonatkozásban: az ilyen ingatlant elidegeníteni, használatát vagy haszonélvezetét másnak átengedni semmi körülmények között sem lehet. Megterhelni, bérbe vagy haszonbérbe adni is csak kivételesen, a Vitézi Szék hozzájárulásával lehetséges.

A vitézi telek csak osztatlan egységként szállhat át az arra alkalmas, egyetlen örökösrre, általában az elsőszülöttség szerinti fiú utódra, ha az adománylevél, illetve az alapítólevél másként nem rendelkezik. A telek átvételére alkalmas fiú utód hiányában a vitézi telek tulajdonosa — a kormányzó által megerősített végrendelettel — örökösül jelölheti nőleszármazója férjét vagy leendő férjét, akit arra is kötelezhet, hogy a saját neve mellett a felesége családi nevét is viselje. Ily módon életre kel a feudáliskori fiúsítás, praefectio, némileg változott formában. A quasi-praefectio magára a leányutódra nincsen kihatással, a tulajdonos ugyanis a férj lesz. A „fiúsítás” teljes hatásában csak az ivadékokban nyilvánul meg.⁴⁹ Ha öröklés esetén az átvételre alkalmas utód nincsen, vagy az nem igényli a vitézi telket, a birtok felszerelésével együtt az államra hárul.

A tulajdonosról még az ő életében a legközelebbi alkalmas várományosra száll a vitézi telek, ha annak tulajdonosa a telekhez kapcsolódó kötelezettségeit nem, vagy nem híven teljesíti, ha a „közbecsülésre” alkalmatlanná válik, ha megfelelő időben családot nem alapít stb. — A tulajdonos egyébként bármikor lemondhat a vitézi telekről. Ekkor az utódlás tekintetében az öröklésre vonatkozó szabályokat kell alkalmazni.

Ha a tulajdonos hazaárulást követ el vagy vitézi esküjét más módon megszegi, a vitézi telek és a velejáró felszerelés tulajdonjoga *az államra száll*. A visszaháramlott vitézi telket a kormányzó újból eladományozhatja, addig pedig a birtok kezeléséről a Vitézi Szék gondoskodik. Minden vitézi telek ex providentia gubernatoris regni ered s azokon *állami főtulajdon* áll fenn.⁵⁰

A vitézi telekhez bizonyos jogok, továbbá meghatározott közszolgálatok és személyes kötelezettségek fűződnek. Az idevonatkozó jogszabályok általában hallgatnak arról, hogy mik is ezek a személyes kötelezettségek és szolgálatok. Pedig éppen ezek a személyes kötelezettségek világítják meg a lényegét: hogyan állította a Horthy-rezsim az ellenforradalom, a sovinizmus, a fasiszmus szolgálatába ezt a feudális jellegű kötött tulajdoni formát.

A vitézi telek tulajdonához fűződő kötelezettségeket a Szervezeti Szabályzat, illetve a Vitézi Rend Kiskátéja⁵¹ részletesen szabályozza. Mindenekelőtt leszögezi, hogy a vitézi telek tulajdonosaiból lesznek falujuk, községük érdemes vezetői, a belső rend erős támaszai, ezért tehát meg kell követelni, hogy „a vitézek követésre méltó buzgósággal teljesítsék nemzetvédelmi és fajvédelmi kötelezettségeiket”. A vitézi telek tulajdonosa 50. életéve betöltéséig, a telek várományosa pedig 17. életévének betöltésétől kezdve köteles a Vitézi Szék által részére előírt utasításokat *hűséggel* teljesíteni.

A vitézi telek tulajdonosa köteles a belső és külső ellenséggel szemben — idézük: — „az államrendőrségi és egyéb hatóságok legbuzgóbb támogatására lenni és e ténykedéseivel is követendő példát adni minden állampolgárnak”.

Köteles továbbá „a magyar nemzeti irányú törekvéseket és szervezkedéseket” — itt természetesen sovinizsista, irredenta, ellenforradalmi stb. törekvésekről van szó —

teljes odaadással támogatni. Másrészt köteles az ún. nemzetellenes tevékenységet, – tehát a demokratikus, antifasiszta vagy éppen szocialista, kommunista tevékenységet – figyelemmel kísérni és már csírájában elfojtani. Az ilyen jellegű tevékenységről szerzett értesüléseit a közigazgatási hatóságokhoz idejében jelentenie kell.

A vitézi telekhez fűződő tulajdonjoggal, illetve várományi joggal együtt jár a tulajdonos és a várományos magánéletébe történő messzemenő beavatkozás. A vitézi teleknek úgy a tulajdonosa, mint a várományosa köteles megfelelő időben családot alapítani, de a nősüléshez, tehát élettársa megválasztásához ki kell kérni a Vitézi Szék engedélyét.

A vitézi telek olyan tulajdonosai, akiknek idegen hangzású nevük van, kötelesek azt a belügyminiszter engedélyével magyar hangzású névre felcserélni.

A vitézt megillető jogokat, hasonlóan a kötelezettségekhez, részben az alaprendelet (8. §), részben pedig a Szervezeti Szabályzat állapítja meg. A vitézi telek tulajdonosa és a legközelebbi várományos az eskü letétele után a vitézi jelvényt, valamint családi neve mellett a „vitéz” jelzőt viselheti. Őt magát a „nemzetes úr”, feleségét a „nemzetes asszony” titulus illeti meg. Anyagi és erkölcsi támogatásra számíthat a Vitézi Széktől, továbbá hathatós segítségre és támogatásra tarthat igényt mind a polgári, mind a katonai hatóságok részéről is.

Megjegyezzük, hogy a 30-as évek elején külön jogszabály,⁵² illetve a módosított Szervezeti Szabályzat⁵³ a jogokat és a kötelezettségeket a Vitézi Rendnek azokra a tagjaira is kiterjesztette, akik vitézi telekben „még nem voltak részesíthetők”. A vitéz ugyanis felavatása által telekadományra lett volna jogosult, a tényleges földhözjuttatást azonban sem a nagybirtokos osztály, sem az állam nem biztosította a szükséges mértékben. Az első évben mindössze 11 ezer holdat ajánlottak fel vitézi telek céljaira.⁵⁴ Megkísérelték, mint azt a „vegyes-adomány” esetében láttuk, hogy az ún. vagyonváltás-földekből⁵⁵ juttassanak vitézi telket, vételár fejében; majd pedig újabb jogszabályokkal⁵⁶ igyekeztek előmozdítani a vitézi telek számának és területének gyarapodását, viszonylag kevés sikerrel. Egyre több lett a telek nélküli „armalista” vitéz, aki nem kapott birtokadományt. A II. világháború küszöbén a vitézek száma meghaladta a húszezret. Vitézi telek azonban 1937-ben mindössze 1768 volt, 33 003 kat. hold területtel.⁵⁷ A Szovjetunió elleni háború idején Horthy telekadomány nélkül igyekezett a harcban „kitűnt” elemekből rohamosan növelni roskadozó rendszere támogatóinak, a vitézeknek a számát.

A Vitézi Rend tagjai részére a közhivatalokban, a fegyveres testületekben, az állami, továbbá az államilag támogatott magánvállalkozásoknál stb. jelentős előnyöket biztosítottak, a faji megkülönböztetést bevezető fasiszta jogszabályok végrehajtása során pedig a kiszorított üzletemberek helyeinek betöltésénél élveztek a vitézek privilegiált helyzetet. (5.031/1927. H.M., 180.000/1936. B.M. r. 11. §, 404.714/1938. H.M. r. 1938: IV. tc., 741/1939. B.M. rend., 1940: IV. tc. 29. §. stb.)

A vitézi telek tulajdonosai, majd pedig a telek nélküli vitézek is politikai és katonai jellegű szervezett testületet, a *Vitézi Rendet* alkották, a felettük álló vitézi szervekkel együtt.⁵⁸ A felsőházról szóló 1926: XXII. tc. 19. és 20. §-a alapján a Vitézi Rendet a parlament felsőházában, illetve az 1929: XXX. tc. 2., 4. és 13. §-ai szerint a törvényhatósági bizottságokban képviselőt illette meg. A vitézek főkapitánya Horthy Miklós kormányzó volt, a Vitézi Rend legfőbb testületi irányító szerve pedig az

Országos Vitézi Szék, ez volt a *vitézi telkek felügyeleti hatósága* is. – A Vitézi Rendbe való felvétel külön előfeltételekhez és követelményekhez volt kötve és meg volt határozva, hogy úgy a legénységi állományú, mint a tisztikarhoz tartozó egyéneknek milyen kitüntetésekkel és érdemekkel kell rendelkezniük ahhoz, hogy vitézi telket kaphassanak vagy alapíthassanak, illetve, hogy a vitézi címet és jogállást elnyerhessék.

A Vitézi Rendbe felvett tagok *felavatása* évenként egyszer (első ízben a budai várban, majd a Margit-szigeten) fényes ünnepség keretében, a középkori lovaggútési szertartások mintájára ment végbe, a vitézzé ütési ceremóniát díszkarddal a kormányzó végezte.

A Vitézi Rendet, az Országos Vitézi Széket s ezzel a vitézi telek intézményét is a felszabadulás után az új, demokratikus Magyarország Ideiglenes Nemzeti Kormányja 1945. március 17-én szüntette meg „a fasiszta politikai és katonai jellegű szervezetek feloszlátásáról” szóló rendeletével.⁵⁹

A vitézi telek sorsában 1945. tavaszán osztozott az előbbieken tárgyalt többi kötött földtulajdoni forma is, amelyek a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhözjuttatásáról intézkedő, március 15-én kibocsátott, majd az Ideiglenes Nemzetgyűlés által törvényerőre emelt kormányrendelet⁶⁰ végrehajtása során, illetve az antidemokratikus jogintézmények felszámolásának eredményeképpen örökre eltűntek a magyar jogrendszerből.

Megjelenet: Jogtudományi Közlöny 1970. 1. sz.; továbbá Grundeigentumsformen mit feudalen Charakterzügen im bürgerlichen Ungarn. In: Die Entwicklung des Zivilrechts in Mitteleuropa. Herausgeg. von A. Csizmadia und Kálmán Kovács. Bp., 1970.

Jegyzetek

- 1 A magyar burzsoá magánjog liberálkapitalista szakasza nagyban-egészben az 1867-es kiegyezéstől az első világháborúig, monopolkapitalista szakasza pedig az első világháborútól az 1945. évi felszabadulásig tart. Lásd *Világhy Miklós–Eörsi Gyula*: Magyar polgári jog I. köt. Bp., 1962. 49. – Az egyes szakaszok határainak megvonására vonatkozóan újabban lásd *Asztalos László*: A magyar burzsoá magánjogtudomány fejlődése a kiegyezéstől az I. világháborúig, Acta Fac. Pol. – Jur. Univ. Sci. Budapest, X. 71–89., 1968.; továbbá *László Asztalos*: Entwicklung der ungarischen bürgerlichen Privatrechtswissenschaft vom Ausgleich bis zum I. Weltkrieg. In: Die Entwicklung des Zivilrechts in Mitteleuropa 1848–1944. Red. *Andor Csizmadia* und *Kálmán Kovács*, Bp., 1970. Akadémiai Kiadó.
- 2 V.ö. *Eörsi Gyula*: A tulajdonjog fejlődése, Budapest, 1951. II. köt. IV. rész, továbbá *Világhy Miklós–Eörsi Gyula*: im. Bp., I. köt. 7. §.
- 3 A családi hitbizomány jogi természetének, szerkezetének stb. tárgyalásától itt eltekintünk, mint-hogy ezek semmilyen külön magyarországi jellegzetességet nem mutatnak. A hitbizományokra a polgári korszakban (az 1936. évi törvényig) Magyarországon érvényes szabályozás, az 1862-ben kiadott királyi leirat, szinte szösz szerint megegyezik az 1812. évi OPTK, valamint az e tárgyban 1844-ben kibocsátott osztrák udvari rendelet rendelkezéseivel. L. *Pfaff* und *Hoffmann*: Excurse, Band II. Heft II. und III. – A hitbizomány intézményének magyarországi kialakulásával és meg-honosodásával részletesen foglalkozik *Erdélyi Aladár*: Régi magyar családi hitbizományok története és joga (1542–1852) I.–II. köt. Bp., 1912.
- 4 *Zlinszky Imre*: Magyar magánjog, Bp., 1888. 214., 2. lábjegyzet. – Megemlítjük, hogy az ősiségi nyíltparancs 13. §-a is tartalmaz rendelkezést a hitbizományra vonatkozóan.
- 5 Az 1861. évi Országbírói Értekezlet által elfogadott Ideiglenes Törvénykezési Szabályok 3. §. 2.

- bekezdése kimondja: „A hitbizományi intézmény azonban a vele kapcsolatos hajadoni joggal együtt érintetlenül hagyatik.” L. *Ráth György*: Az országbírói értekezlet a törvénykezés tárgyában, I. köt., Pest, 1861. 208.
- 6 Az 1862. október 9-én a m.kir. kúriához intézett királyi leirat szövegét közli *Katona Mór*: A magyar családi hitbizomány, Bp., 1894. 368–384.
- 7 1090/1869. I.M. E. sz. rendelet. – Meg kívánjuk jegyezni, hogy az 1868.LIV.tc. (Polgári törvénykezési rendtartás) 21. §-a és az 53. §. 1. pontja, valamint az 1898.X. tc. 1. § 11. pontja, továbbá az 1911.I. tc. 2. és 42. §-ai is tartalmaznak rendelkezéseket a hitbizományokkal kapcsolatos peres eljárás egyes részkérdései tekintetében.
- 8 L. *Katona Mór*: *im.* Függelék, 364–367., valamint: A hitbizományi stb. birtokok megosztásának kimutatása. Kiadja a földművelődésügyi miniszter, Bp., 1894. – Megjegyezzük, hogy az öt legnagyobb hitbizomány összterülete 1 067 794 kat. holdat tett ki, ami az összes hitbizományok területének mintegy 46 %-a. A legnagyobb területű hitbizomány, 402 820 kat. hold területtel, a herceg Esterházy-család tulajdonát képezte.
9. L. *Földes Béla*: Adalékok a magyar hitbizomány kérdéséhez. Akad. Értesítő 55. füzet.
- 10 *Lányi Bertalan*: Előadói tervezet a családi hitbizományok rendezéséről, a Jogtudományi Közöny külön lenyomta.
- 11 L. A magyar általános törvénykönyv tervezetét előkészítő állandó bizottság jegyzőkönyvei. V. füzet, Bp., 1899. 130–240.
- 12 *Lányi Bertalan*: A családi hitbizományok reformjának jogási szempontjai. Magyar Jogászegyleti Értekezések (továbbiakban: MJÉ.), XVII. 152. Bp., 1899.
- 13 A MJÉ. 152. sz. 1899. közli a vita anyagát. A vita lényeges vonásait feldolgozza és értékeli *Eörsi*: *im.* 315–319.
- 14 A Forradalmi Kormányzótanács XXVIII. sz. rendelete.
- 15 5200/1919. M.E. sz. rend. 9. §. Ezt a tilalmat az 1920:XXXVI.tc. végrehajtása tárgyában kibocsátott 60 000/1921. F.M. sz. rend. 250. §-a hatályában továbbra is fenntartotta.
- 16 1921:XLIII. tc., illetve az ennek végrehajtására vonatkozó 10 419/1922. M.E. sz. rendelet. Az 1921. évi törvény tulajdonképpen a hazaárulók vagyoni felelősségéről szóló 1915:XVIII. tc.-t alkalmazza Károlyi Mihály esetére úgy, hogy a hitbizományi alapítólevelet bizonyos mértékig tisztelgetben tartja és a Károlyi Mihály leszármazóin kívüli várományosok bizonyos jogait elismeri.
- 17 Vö. *Szladits Károly*: Dologi jog. Bp., 1930. 53–54.
- 18 A nemzetgyűlés 1923. december 15-i ülésének határozata.
- 19 I. *János Aron*: Megjegyzések a hitbizományi reformhoz. Magyar Közigazgatás, 1935. évi 45. sz. 5. – A környező államok intézkedései közül haladó jellegével kiemelkedik a hitbizományokat feloszlató 1924. július 3-i csehszlovák törvény.
- 20 A korlátolt forgalmú birtokok területének megosztása ezer kat. holdban: a kir. kincstár tulajdonában 238, községek és közbirtokosságok tulajdonában 1482, egyházi birtok, vallási alap stb. birtokai 1100, részvénytársaságok és bankok tulajdonában 152, hitbizományi ingatlanok 822 kat. hold. Lásd: *János Aron*: *im.* 3.
- 21 *Katona Béla*: Magyarország közgazdasága, Közgazdasági Évkönyv 1937-ről, Bp., 1938. 432.
- 22 Magyar Statisztikai Évkönyv 1942. Bp., 1944. 92. (A hitbizományok száma ekkor 61 volt, a hasznélvezők pedig 54.)
- 23 A családi hitbizományok felett az állandó felügyeletet a királyi törvényszék, mint hitbizományi bíróság gyakorolja, a hitbizományi gondnok segítségével (I. *Szladits*, *im.* 52. o. 17. lábj.). A hitbizományi kisbirtok felett a gazdasági albizottság bizonyos felügyeleti és intézkedési joggal bír.
- 24 A hitbizományi kisbirtok öröklésével kapcsolatos jogi problémákra vonatkozóan lásd *Nizsalovszky Endre*: A rendkívüli törvényes öröklési rendek. Kir. Közjegyzők Közönye, 1936. évi 9. sz. (továbbiakban *Nizsalovszky*: *im.*) 346. – Megjegyezzük, hogy a hitbizományi és egyéb kötött kisbirtok intézményével, bizonyos levéltári anyagokra is támaszkodva foglalkozik *Sápi Vilmos*: A kötött kisbirtok Magyarországon (A haditelektől a hitbizományi kisbirtokig). Acta Fac. Pol. – Jur. Univ. Sci. Bp. Tom. I., fasc. 1., 1959. Adatainak egy részét tanulmányunkban hasznosítottuk.

- 25 *Szladits Károly* (szerk.): Magyar magánjog, V. köt. Dologi jog. Bp., 1942. 167. (*Kolosváry Bálint*: A tulajdonjog.)
- 26 *Kovács Miklós*: A hitbizományi reform és a telepítés. Magyar Közigazgatás, 1935. 38. sz. 3.
- 27 Vö. még 1836: IV. tc. 9., 10. §; valamint 1840: VIII. tc. 4. §: – A jobbágytelkek rendkívül különböző nagyságára és azok elaprózási lehetőségére vonatkozóan plasztikus képet ad *Frank Ignác*: A közigazgatás törvénye Magyarhonban, I. Rész, Buda, 1845. 376. lapjához tartozó táblázat.
- 28 Vö. *W. Meyer*: Theilungsverbot, Anerbenrecht und Beschränkung der Brautschätze. Berlin, 1895., *Baross János*: Agráröröklési jog, 1902., *Mattyasovszky Miklós*: Törzsöröklés és szokás. 1904.
- 29 Tiroლა az 1900. VI. 12-i, Galiciára és Ladomériára nézve pedig az 1905. II. 15-i törvény. Lásd *Sebess Dénes*: Földbirtokjogi törvényjavaslatok és azok indokolása. Bp., 1916. 28. §.
- 30 *Eörsi Gyula*: *im.* 33.; *Fellner* javaslatát l. részletesen MJÉ. 186. sz. 1901. 8.
- 31 A tervezetet és indokolását lásd *Sebess Dénes*: *im.* 1–59.
- 32 *gr. Andrásy Géza*: Otthont mentesítő törvények, Budapest, 1882.; *ifj. Széchenyi Imre*: Amerikai levelek, 1883., *Uő.*: Birtokminimum és homestead, Budapest, 1883., *Láng Lajos*: Minimum és homestead, Budapest, 1883. – *Láng* szembeszáll az előbbi szerzők nézeteivel.
- 33 L. A XI. magyar jogászyűlés évkönyve.
- 34 Igazságügyi Javaslatok Tára, VI. évf. 3. füzet.
- 35 A félreértett homestead-gondolat, amely *Dévai Ignác* fent említett törvénytervezetében is megtestesült, hatással volt a polgári törvénykönyv előmunkálataira (öröklés esetében a mezőgazdasági ingatlanoknak ún. hozadéki értékben történő számítása). A törvényjavaslat 1794., továbbá az 1945–1947. §-ai, a bizottsági szöveg megfelelő szakaszai, valamint a Horthy-korszakban az 1928. évi magánjogi javaslat 2018., 2137–2139. §-ai adják ennek bizonyosságát. Vö. A törvényjavaslat indokolása. V. köt. 184. és 310.
- 36 1920:XXXVI. tc. „a földbirtok helyesebb megosztását szabályozó rendelkezésekről”. 70–76. §. A törvény egyébként lényegileg semmit nem változtatott a földtulajdon rendkívül egészségtelen megosztásán, az óriási területű latinfundiumok szinte érintetlenül fennmaradtak. A szegény-parasztság „a hárommillió koldus” helyzete ugyanolyan nyomorúságos maradt, mint a látszóföldreform előtt volt. A nagybirtokosoknak az állam a megváltási ár kétharmadát készpénzben előre kifizette, egyharmadért pedig értékesíthető kötvényeket adott. – A törvény a földreform lebonyolítását az Országos Földbirtokrendező Bíróságra bízta, amely „felette nehéz hivatását bölcs mértékletességgel teljesítette s megmentette a magyar nagybirtokosozságot”. Lásd báró *Kornfeld Mór*: A földreform befejezése. Magyar Szemle, 1928. IV. köt. 3. (15.) szám. – A reform során, amely az ország megművelt területének kevesebb mint 5 %-ára terjedt ki, 556.061 személy kapott 774.646 kat. hold földet, beleértve a házhelyeket is; szántóföldet mindössze 349.307 személynek juttattak, 705.464 kat. hold terjedelemben. Lásd *Sápi Vilmos*: *im.* 28–29.
- 37 Vö. *Nagy László*: A mezőgazdasági földtulajdon-viszonyok a Horthy-korszakban. In: Tanulmányok a Horthy-korszak államáról és jogáról. Bp., 1958. 143.
- 38 1936: XI. tc. 113. §.
- 39 A magyarországi földreformot is beleértve, az első világháború után Európa egyes országaiban megvalósított földreformokról áttekinthető képet nyújt *G. Acerbo*: La riforma agraria del dopoguerra in Europa c. 1932-ben megjelent könyve, valamint a Société des Nations 1939-ben kiadott dokumentációja. Ezek szerint a legradikálisabb földreform a Baltikumban zajlott le, mindjárt ezután Lengyelország, Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia következtek, enyhébb lépések pedig Finnországban, Bulgáriában és Magyarországon voltak észlelhetők. Acerbo kissé egyszerűsítő nézete szerint a fentieknek az a magyarázata, hogy a földreformnak több országban lényeges célja volt a nemzetiségi kisebbségekbe szorult földbirtokos-réteg deposedálása; ahol ez a deposedálás nem volt politikai cél, ott a földreform is elmaradt vagy megszelídült. Vö. *Nizsalovszky Endre*: Az átengedésre kötelezés, 1943. (Közigazgatási Továbbképző Tanfolyam, szerk.: *Mártonffy Károly*. 1943. évi köt. Földművelésügyi Igazgatás, 661–673. Vö. még *Dolmányos István*: A kelet-európai földreformok néhány problémája (1917–1939). Agrártört. Szemle, 1962. 3–4. sz.
- 40 Vö. *Zachár Gyula*: Magánjog, 145.

- 41 *Farkass Jenő*: A Vitézi Rend a magyar élet távlatában. Magyar Szemle, 1928. IV. kötet, 4. (16.) szám, 317–326. és *Sápi Vilmos*: im. 33.
- 42 1.820/1917. M.E. sz. rend.; hatályában fenntartotta az 1920:XXXVI. tc. 77. §. A rendelet a haditeleken kívül *hadihaszonbérlet* létesítését is lehetővé teszi, az Országos Hadigondozó Hivatal jóváhagyásával. A hadihaszonbérlet a bérelt ingatlanok bármely módon (végrehajtás, csőd-eljárás) történő eladása esetében is érintetlen marad. (10. §.)
- 43 *Nizsalovszky Endre*: Megjegyzések a tulajdonjog fejlődéséhez, különös tekintettel Eörsi Gyula könyvére. Állam és Jog, 1. sz. 1952. 109.
- 44 6.650/1920. M.E. rend. (a továbbiakban: *alaprendelet*); megerősíti az 1920:XXXVI. tc. 77. §. – A vitézi telekre és a Vitézi Rendre vonatkozó egyéb jogforrások, többek között: az alaprendelet 10. §-a alapján készült Szervezeti Szabályzat; a Vitézi Rend Kiskátéja, kiadja az Országos Vitézi Szék; a 46.000/1920. I.M. sz. rend.; a 9.200/1920. B.M.E., a 85.898/1920. B.M., a 3.670/1921. B.M. sz. rend.; az 1925:IX. tc. 8. § (2) bek.; az 1.600/1929. P.M. sz. rend.; az 5.580/1931. M.E. sz., a 6.450/1931. M.E. sz. rend., az 1936:XLVI. tc.; az 5.280/1941. M.E. sz. rend., az 529/1945. M.E. sz. rend. 3. §.
- 45 Vö. *Eörsi Gyula*: im. 361.
- 46 *Szladits Károly*: im. 59.
- 47 *Kolosváry Bálint*: im. 193.
- 48 1.600/1929. P.M. sz. rend. 4. § (3) bek.
- 49 *Fekete László*: A vitézi telek. Kir. Közjegyzők Közlönye. XXVIII. évf. (1929) 4. sz. 150.
- 50 *Nizsalovszky*: im. 347.
- 51 2. kiadás, Bp., 1922.
- 52 5.580/1931. M.E. sz. rend. a „vitész” jelző viseléséről.
- 53 Országos Levéltár, Ig. min. T. 473/50. Lásd *Sápi Vilmos* im. 35. o. 21. lábjegyzet.
- 54 *Farkass Jenő*: im. 324.
- 55 Az állam eladta a Vitézi Széknek vitézi telkek létesítése céljából azoknak a földeknek egy részét, amelyek az 1921: XLV., az 1922: XXVII. tc. és egyéb törvények alapján ingatlan-vagyonváltásként kerültek állami tulajdonba. A „vitészek” ezekhez a telkekhez nem ingyenes adományozás útján jutottak, ez okozta azután, hogy a vitézi teleknek az adományozásra felépített egész jogi konstrukciója fogyatékos és ellentmondásos volt.
- 56 1936:XXVII. és XLVI. tc.; 1940:IV. tc.; 99.000/1941. F.M. sz., 5.280/1941. M.E. sz. rend. stb.
- 57 *Katona Béla*: im. 432.; *Sápi V.*: im. 34. szerint 1938-ban 4.326 vitézi telek volt 70.337 kat. hold területtel.
- 58 A Vitézi Rend szervezetének részleteire lásd a Vitézi Rend Kiskátéját, (44. láb.) továbbá *Farkass Jenő*: im. 326. és *Fekete László*: im. 201–202. – A Kiskaté szerint a Vitézi Rend célja „utódaikban is jutalmazni és az ország hűségében megtartani mindazokat, akik a világháborúban és a forradalmak alatt egyéni vitézségükkel és nemzeti érzésükkel kitűntek”. Maga a szervezet két részből áll: a vitézi rend szervezeti szabályzatában meghatározott követelmények alapján *vitézi telekben részesülő vitészekből* és a felettük álló *vitézi szervekből*. Az egy járásban lakó *telkes vitészek* alkotják a vitézi *járászakszót*, ennek élén a *járás vitézi hadnagy* áll; a megyében a vitézi járásparancsnok (hadnagyok) felett áll a *vármegyei vitézi székkapitány*, a Vitézi Megyei Szék vezetője. Több vármegyét egyesít a *Vitézi Törzsszék*, élén a *vitézi törzskapitánnyal*. Az ország 8 vitézi törzsszékre oszlott. Az összes vitézi törzskapitányokból és a kormány képviselőiből alakul az *Országos Vitézi Szék*, amelynek elnöke és egyúttal a *vitészek főkapitánya*: Horthy kormányzó. Az Országos Vitézi Szék adminisztratív, intézkedő szerve a *Vitézi Rend főszékhatalosa*. – A vitézi telek elnyeréséért külön kell folyamodniuk a vitészeknek, erre nézve külön szabályzat mérvadó.
- 59 529/1945. M.E. sz. rend. 3. §. – Megjegyezzük, hogy a Legfelsőbb Bíróságnak közérdekű jogorvoslat alapján hozott 3. sz. határozata kizárta a vitézi telekre vonatkozó különleges öröklési szabályok alkalmazását akkor is, ha a vitézi hagyatéka a vitézi intézményt megszüntető 529/1945. M.E. sz. rendelet hatályba lépése előtt nyílt meg.
- 60 Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 600/1945. M.E. sz. rendelete; törvényerőre emelte az 1945. évi VI. tc.

A jegyzetek függelékeként az alábbiakban közöljük a „vitézi intézmény”-re vonatkozó, általunk összeállított teljes jogszabályi dokumentációt:

- Vitéz cím* bejegyzése az anyakönyvbe A.U. 57. § (R.T.1778.), 33.607/1933. BM (R.T.2784), 55.300/1930. BM (R.T.555.); – használatára jogosultság 5.863/1931. ME (R.T.1501.); – helyes írásmódja 11.083/1929. HM (HK 1930.18.), 48.973/1937. HM (HK 1938.63.)
- *gyógyszerész* alkalmazása 1938:IV. tc. 10. §.
- Vitézek* felvétele a honvédkórházakba 25.970/1930. HM (HK 121.); – 445.663/1935. HM (HK 115.); – gyermekeinek nevelési és tanulmányi ellenőrzése 5.122/1937. VKM eln. (VK, HK 155.); – kedvezménye a honvédségi szállításoknál 5.031/1927. HM eln. (HK 113.), 12.038/1928. HM eln. (HK 165.); – elsőbbsége hivatásos tűzoltói (tisztai is) szolgálatra főtételnél 180.000/1936. BM 11. § (R.T. 794.); – kisbirtokokhoz juttatása telepítésnél, 1936: XXVII. tc. 46. § (1), 100.000/1937. FM 89. § (7) (R.T. 622.); – fizetési kedvezményben részesítése telepítésnél, 1936: XVII. tc. 47. § (2), 100.000/1937. FM 20. § (3); – szabadkézből kiadandó közszállításkor megbízása 404.714/1938. HM (HK 9.); – hadirokkantak, tűzharcosok és katonai szolgálatot teljesített egyének sorolása azonos előnyöket biztosító jogszabályok alkalmazásánál 1938: IV. tc. 3. §; – munkához juttatása 2.525/1933. VKM eln. (VK, HK 161.)
- Vitézi éremmel kitüntetettek* földhözjuttatásának elősegítése I. Hadirokkantak a.
- *jelvény* viselése katonai egyének által 144.528/1921. HM (R.T. 318.); – kivétele a köztisztviselők és egyéb közszolgálati alkalmazottak jelvényviselési tilalma alól 3.400/1938. ME 1. § (R.T.421.)
- *Rend* 1920: XXXVI. tc. 77. §, 6.650/1920. ME (R.T.393. IK 487.), 46.000/1920. IM (R.T. 886., IK 761.); – ingatlanszerzése földbirtokpolitikai részesítés alapján, 1936: XXVII. tc. 46–47. §, 100.000/1937. FM 89. § (R.T. 574. IK 313.), 40.000/1937. IM 7., 13. § (R.T. 1416., IK 421.); – képviselete a törvényhatósági bizottságban I. Törvényhatósági bizottság érdekképviseleti tagjai a.; – Örkényi gazdaképző iskolája I. Örkényi gazdaképző iskola a.; – részére telepítésnél juttatott földbirtokból kimozdítás, 1936: XXVII. tc. 55. és 56. §; 100.000/1937. FM 99. § (R.T.626.); – tagjainak állami megrendeléseknél előnyben részesítése 1938: IV. tc. 12. §, 993/1927. VKM eln. (VK, HK 139.); – tagjainak kedvezménye közszállításkor 50.000/1934. KM 51. § (R.T. 834.); – tagjainak birtokszerzése telepítés során 1936: XXVII. tc. 47. §, 100.000/1937. FM 89. § (R.T. 574., IK 7. sz. 5. mell.) 40.000/1937. IM 13. §, (R.T.1422., IK 11.sz. mell.); – tagjainak elsőbbsége kedvezményeknél, 1938: IV. tc. 3., 6., 10. és 12. §; – támogatása közszállításkor, 1938: IV. tc. 12. §, 37376/1927. P.Ü.M. (PK 248.); – tulajdonjogának bekebelezése telepítés céljára igénybevett ingatlanra, 40.000/1937. IM 7. § (R.T. 1416., IK 12.sz.mell.); – vagyoni jogi személyisége, szerződéseinek és jognyilatkozatainak érvényessége 6.450/1931. ME (R.T. 1530); – várományának bejegyzése örökölt vitézi telekre, 11.104/1938. IM 4. § (R.T.780., IK 91.)
- Vitézi szervezet* felsőházi képviselete, 1926: XXII. tc. 19. és 20. §.
- *Szék* 6.650/1920. ME 7., 10. § (R.T.393., IK 487.); – által beszedett vagyonváltásföld-haszonberek kezelése és beszállítása, 75.996/1925. PÜM (PK 154.), 15.002/1926. PÜM (PK 570.); 150.000/1926. PÜM (PK 681.); – felfolyamodási joga hagyatékatadó végzés ellen 11.104/1938. IM 7. § (R.T. 780., IK 91.); – támogatása közszállításkor 37.376/1927. PÜM (PK 248.); – (országos) rendelkezésére bocsátása a vitézi telek alakítására szánt ingatlanoknak, 1936: XXVII. tc. 46. §, I. Vitézi Rend a. is.
- *telek* 1920: XXXVI. tc. 77. §, 6.650/1920. ME (R.T. 393.) 46.000/1920. IM (R.T.886.); – adományozásának telekkönyvezése 46.000/1920. IM 8. § (R.T. 886., IK 761.); – *alakításra* juttatott vagyonváltásföldek haszonbérére és ára 5.800/1926. PM (PK 685.); – alapítása 46.000/1920. IM 10. § (R.T.886., IK 761.); – beruházására kölcsön 1925: IX. tc. 8. §; – felszerelésének végrehajtás alól mentessége 21.300/1935. IM (R.T.381., IK 99.); – illetékmentessége 1929: XXV. tc.; – közvetlen adományozása 46.000/1920. IM 9. § R.T. 886, IK 761.); – öröklése 6.650/1920. ME 4–6. § (R.T.393., IK 487.), 11.104/1938. IM (R.T. 780., IK 91.); – I. Haditelek a. is; – telekkönyvezése vagyonváltásföldből juttatott ingatlanoknál 34.000/1937. IM 8. § (R.T.1412., IK 409.)
- *céljaira földbirtok juttatása telepítésnél* 1936: XXVII. tc. 46. § (1), 100.000/1937. FM 89. § (R.T. 621.), 40.000/1937. IM 7. és 13. (R.T.1419. és 1422.)

- telekkel még meg nem adományozott vitéz igényjogosultságának átszállása 11.104/1938. IM (R.T. 780., IK 91.)
- telekre előjegyzett tulajdonjog törlése 11.104/1938. IM 9. § (R.T. 780., IK 91.)
- örökös tulajdonjogának bejegyzése 11.104/1938. IM 4. § (R.T. 780., IK 91.)
- vonatkozó bírósági határozatok közzétele a vitéziszékekkel 46.000/1920. IM 18. § (R.T. 886., IK 761.), 11.104/1938. IM (R.T. 780., IK 91.)
- – hagyatéki eljárás 11.104/1938. IM 5–7. § (R.T. 780., IK 91.)
- Vitézek alkalmazása gyógyszerárakban 741/1939. BM (R.T. 1447.); – előnyben részesítése gyógyszerári jogosítványok adományozásánál 741/1939. BM (R.T. 1447.)
- Vitéz előnyben részesítése földbirtokpolitikai juttatásnál 1940: IV. tc. 29. § (1).
- Vitézi rend által a telepítési törvény alapján megszerzett ingatlan földadójának fizetése 35.000/1940. FM (Bp.K.207., BK 1457.)
- telek igénybevétele földbirtokpolitikai célra 1940: IV. tc. 3. § (11).
- Vitéz házhelyszerzésének előmozdítása 99.000/1941. FM (R.T. 1937., BK 1148., IK 189.)
- Vitézi telekre vonatkozó szabályok kiterjesztése a keleti és erdélyi országrészre 1.440/1941. ME 1. § (R.T. 221., IK 47.)
- Vitézek földhözjuttatása 1920: XXXVI. tc. 79. §, 60.000/1921. FM (R.T. 349.), 94.000/1921. FM (R.T. 683.)
- Vitézi rend törvényhatósági bizottsági képviselője 1929: XXX. tc. 2. § (1), 3/c, 4. § (3)–(5), 13. § (5).

A BETHLEN-KORMÁNY KÍSÉRLETEI A GAZDASÁGI VÁLSÁG JOGI ESZKÖZKEL TÖRTÉNŐ MEGFÉKEZÉSÉRE

(A „válságjog” kezdetei)

I.

Az 1929–33. évi világgazdasági válság,¹ mint ismeretes, a kapitalizmus általános válságának talaján bontakozott ki; ez volt a legfőbb oka mély és tartós jellegének. Természetesen nem lehet feladatunk a világkrízis okainak, jellegének, hatásainak elemzése, még hazai vonatkozásban sem. Csupán a leglényegesebb vonásokat kívánjuk emlékeztetőül röviden felidézni, mintegy bevezetőként a Bethlen-rezsim által a válság hatásának korlátozására hozott egyes jogszabályok taglalásához.

A mezőgazdaságban már 1928 végén erőteljesen megmutatkoztak a válság jelei az amerikai földrész északi és déli felében, valamint Ausztráliában s több európai államban, közöttük Magyarországon is.² Az ipari túltermelési válság először az USA-ban éleződött ki, 1929 májusától kezdődően és rövidesen szinte világszerte összefonódott a mezőgazdaság válságával. – Nálunk az agrártermékek árai az 1928. évihez képest másfél év alatt kb. 50 %-kal csökkentek, jelentősen nagyobb mértékben, mint az iparcikk-árak, ennek folytán az agrárrolló tágra nyílt, de a mezőgazdaság termékei – külföldön és belföldön egyaránt – így sem találhattak megfelelő piacra. A munkabérek zuhantak, az agrármunkanélküliség erősen növekedett.

A Bethlen-kormány, hogy elsősorban a nagybirtokosoknak anyagi segítséget nyújtson, s egyben fékezze a mezőgazdasági lakosság politikailag is igen veszélyes tönkretetését, 1930 júliusában elfogadtatta a parlamentben az ún. bolettatörvényt³, amely a gabonajegy, a boletta bevezetésével négy gazdasági év folyamán a termelőknek a piaci áron felül az eladott gabona minden métermázsája után árkiegészítést biztosított, évente változó (3, 6, 4, majd ismét 3 pengő) összegben.⁴ Ez az intézkedés azonban különösen a kisebb birtokú gazdák súlyos eladósodását nem tudta megakadályozni.

A katasztrófális pénz- és hitelválság kirobbanására Európában csak 1931 nyarán került sor. A német fináncnökével szoros kapcsolatban álló bécsi Österreichische Creditanstalt május elején váratlanul fizetéseképtelenséget volt kénytelen bejelenteni; ez megrázkódtatta a legnagyobb ipari érdekeltséggel bíró pénzintézetünket, a Magyar Általános Hitelbankot is, amely Rotschildék érdekkörébe tartozott. A helyzet különösen Németországban vált rendkívül súlyossá, ahonnan a pénzüket féltő külföldi hitelezők hirtelen oly nagy mértékben vonták ki hiteleiket, hogy a német jegybank, amelynek arany- és devizakészlete így a minimumra csökkent, s a jegybankkal együtt a legnagyobb német pénzintézetek július derekán a csőd szélére kerültek.

A német pénzügyi és hitelhelyzet válságának hírére Magyarországon, ahol – a konszolidáció rövid évei után – már a fizetéseképtelenség és az államcsőd ekkorra szín-

tén közvetlen fenyegetéssé vált, a minisztertanács 1931 július 13.-ról 14.-re virradó éjjel összeült Klebelsberg Kunó gróf kultuszminister elnökletével; a szabadságon lévő Bethlen István miniszterelnököt ő helyettesítette. A „különösen bizalmas jellegű tanácskozáson”, amelynek kézzel írt vázlatos jegyzőkönyvét⁵ nem tették át gépírásba, Popovics Sándor, a Magyar Nemzeti Bank elnöke előadta: „...azt halljuk, hogy Németországban a pénzforgalom és a devizaforgalom terén kétségbeejtő állapotok állottak elő”, Baselban (?) pedig – értesülése szerint – két napra bezárják a bankokat. Javasolta, hogy a magyar kormány is rendeljen el két bankszüneti napot. Védekezni kell, „ma már a Nemzetközi Fizetések Bankja ezt tanácsolja nekünk”. Mint a minisztertanács jegyzőkönyvből kitűnik, a német elhatározás még vagy nem történt meg vagy nem került aznap nyilvánosságra. Klebelsberg ugyanis kijelentette: „Akkor is kell bankholiday, ha Németország holnap nem mondja ki. Mi megelőzzük a németeket külföldön ... már előre védekezünk.” Bud János tárcanéklküli közgazdasági miniszter szerint segítség nincs, de felveti, hogy a két nap vajon elég lesz-e. Klebelsberg javaslatára, aki kevesli a két napot, egyhangúlag úgy határoznak, hogy kormányrendelettel⁶ július 14., 15. és 16. napjaira a pénzügyintézetek pénztárainak zárvatartását rendelik el olyan jogi hatással, hogy ezeket a napokat a magánjogi kötelezettségek teljesítése, váltóóvások felvétele stb. szempontjából úgy kell tekinteni, mint vasárnapot.

Zsitvay Tibor igazságügyminiszter az ülésen hangsúlyozza, hogy ilyen rendelet kibocsátására törvényes felhatalmazása a kormánynak nincsen, alkotmányunk és törvényeink nem ismerik a szükségrendeletet, de felelősség terhelné a kormányt, ha elmulasztotta volna a veszély elhárítását. Minthogy a védekezésre más módot nem lát, ezért ő is egyetért a rendelet kiadásával.

Érdekes, hogy a sajtóban július 14.-én a minisztertanács üléséről megjelent MTI kommunikéban már a többi között azt olvashatjuk, hogy az éjszaka 1/2 3-ig tartó ülés a pénzügyminiszter jelentése alapján foglalkozott a nemzetközi pénzügyi és gazdasági helyzetben az utolsó napok folyamán előállott bonyodalmakkal, „amelyek a német kormányt rendkívüli intézkedésekre (kétnapos bankzárlat, az értéktőzsde egyidejű bezárása) kényszerítették. Németország pénzügyi helyzetének ez a súlyosbodása szükségessé tette, hogy a magyar kormány óvóintézkedésekhez⁷ nyúljon avégből, hogy a németországi nehézségeknek a mi közgazdasági életünkre való esetleges kihatását megelőzze, illetve ellensúlyozza.” – Bizonyára a minisztertanács ülésének idején vagy közvetlenül utána érkezett meg a hír német kormány intézkedéseiről.

Július 16.-án este ismét ülést tartott a minisztertanács, most már Bethlen elnökletével. A pénzügyminiszter előterjesztette az újabb rendelettervezetet⁸, amely a nemzetgazdaság érdekében a pénzügyintézetek igénybevételenek határokat szab, továbbá a pengőnek külföldi fizetési eszközökre való átváltását és a külföldi fizetési eszközökben történő fizetések teljesítését a Magyar Nemzeti Bank ellenőrzése alá helyezi. – A rendelet megszegőivel szemben büntetőrendelkezőket ír elő (7. és 8. §).

Bethlen, utalva a pengő fedezetének csökkenésére és a nagyarányú valutásibólásokra, elriasztó intézkedéseket kíván. „Szükségrendelettel” kell szabályozni ezt a kérdést és bejelenteni a Parlamentnek. „Én vállalom a felelősséget”, jelenti ki a miniszterelnök. Egyetért Klebelsberg javaslatával, amely szerint a rendelet megszegőinek felelősségrevonására „különbírásgot kell statuálni” és ez azonnal lásson munkához. Egy detektívcsoport pedig csak a külföldi fizetési eszközökkel való visszaélések felderítésé-

vel foglalkozzék. Bethlen elkerülhetetlennek tartja a tőzsde bizonyos időre történő bezárását is.⁹

A napisajtó jelentős része határozottan támogatja a kormány intézkedéseit. Meg kell akadályozni – írják –, hogy Magyarországon ugyanolyan valutásibólások történjenek, amilyenek Németországban voltak s amelyek eredményeként a Német Birodalmi Bank érckészlete és devizaállománya annyira megcsappant, hogy a fedezeti arányt le kellett szállítani.¹⁰ Azt is rövidesen közlik a lapok, hogy külön detektívcsoportot állítottak fel a sibilók ellen.¹¹

Időközben folytatódik a felhatalmazás nélküli „szükségrendeletek” kibocsátása. A kormány azokkal szemben, akik a korlátozó rendelkezések következtében nem teljesíthették fizetéseiket, szabályozta a végrehajtási és csőd eljárást, továbbá a váltóóvások felvételét.¹² Július 22-én pedig az idézett rendeletek hatályát egy héttel, július 30.-ig bezáróan meghosszabbította, minthogy azok a körülmények, amelyek miatt a fenti intézkedések történtek, jórészt továbbra is fennállottak.¹³

Az említett kormányrendeletek előkészítéséről éppúgy nem maradt ránk minisztertanácsi jegyzőkönyvek¹⁴, mint ahogy arról az ülésről sem, amelyen az általunk a továbbiak során elemezni kívánt „válságtörvény”, a *felhatalmazási törvény*¹⁵ javaslatát tárgyalta meg a minisztertanács.

II.

A törvényjavaslat parlamenti tárgyalása

Wekerle Sándor pénzügyminiszter 1931. júli. 24-én nyújtotta be a képviselőházban a gazdasági és hitelélet rendjének, továbbá az államháztartás egyensúlyának biztosításáról szóló törvényjavaslatot, s kérte annak – a sürgősség kimondásával – a pénzügyi bizottság részére történő kiadását.¹⁶ Július 27-én Temesváry Imre előadó már be is terjesztette a képviselőház pénzügyi bizottságának a javaslatra vonatkozó, két nappal korábban kelt jelentését,¹⁷ a következő napon pedig – lényegileg a miniszteri indoklás nyomán – általánosságban és részleteiben megindokolta a törvényjavaslatot, s azt a Ház általánosságban azonnal tárgyalás alá vette. A vita augusztus 3-ig folyt, amikor is harmadszori olvasásban a javaslat nagy többséget kapott¹⁸. – A felsőház pénzügyi bizottsága augusztus 3-án készítette el teljesen egyetértő jelentését, a javaslat pedig a felsőházban egyetlen napon, augusztus 4-én került letárgyalásra és változtatás nélkül elfogadásra.¹⁹

A két házban lezajlott, eléggé sokoldalú, élénk vitákat, azok lényegesebb elemeit együttesen kívánjuk az alábbiakban összefoglalni.

A rendkívül szerteágazó parlamenti diskusszióknak mi csupán néhány, a témánk szempontjából lényeges problémakörét vesszük vizsgálat alá: *a)* a kiadott „szükségrendeletek” jóváhagyása (1. §); *b)* a kormány felhatalmazása a törvényhozás hatáskörébe tartozó kérdések rendeleti szabályozására a gazdasági és hitelélet rendjének biztosítása érdekében (2. §) és az állami kiadások csökkentésére, a bevételek fokozására (4. és 5. §); *c)* vita a kormányzat gazdasági politikájáról; *d)* a 33-as országos bizottság létrehozása, összetétele, hatásköre (7. §). – Végül röviden szólunk e bizottság működésének megindulásáról.

Előjáróban megjegyezzük, hogy a szóban forgó parlamenti tárgyalásra általában az a taktika volt jellemző, amely szerint a kormánypárt részéről alig-alig keltek védelmére a javaslatnak, hagyták, hogy az ellenzék egyes árnyalatai egymásnak gyakran teljességgel ellentmondó érveléseit, egybe nem hangolt, sokszor eléggé alacsony színvonalú támadásait végül is a pénzügyminiszter és maga Bethlen István miniszterelnök verje vissza, s tegye ügyes rabulisztikával szinte teljesen hatástalanná.

a) Ami a vita első problémakörét illeti: a javaslatnak azt a szakaszát (1.§), amely szerint az országgyűlés jóváhagyja a kormány és az egyes miniszterek rendeleteit a bankzárlatról, továbbá az ennek következtében szükségessé vált magánjogi, büntetőjogi és eljárásjogi rendelkezéseket, Éber Antal²⁰, a kormány iránt egyébként „bizalmatlan” Hunyadi Ferenc gróf²¹, a pártonkívüli Apponyi Albert gróf²², az ellenzéki Rassay Károly²³ s a felsőházban Széchenyi Aladár gróf²⁴ egyaránt elfogadják, vagy legalább is tudomásul veszik, a szociáldemokraták²⁵ azonban követelik valamennyi törvénytelenül kiadott rendelet hatályon kívül helyezését.

b) Nagy vihart váltottak ki a törvényjavaslatnak azok a szakaszai, amelyek felhatalmazást adnak a kormánynak, hogy egyfelől a gazdasági és hitelélet rendjének biztosítása érdekében magánjogi, eljárásjogi és a törvényhozás körébe tartozó egyéb rendelkezéseket is hozzon (2.§), másfelől az állami és az önkormányzati kiadások csökkentése, továbbá a bevételek fokozása iránt minden szükséges intézkedést tegyen meg (4. és 5.§).

Gál Jenő, a Vázsonyi-féle Nemzeti Demokrata Párt tagja „a felhatalmazási javaslatot, mint a történelmi magyar alkotmánnyal ellentétes... kísérletet” elutasítja²⁶. Apponyi Albert gróf véleménye szerint az alkotmányos életbe nem illeszthető bele olyan felhatalmazás, amely arra is kiterjed, hogy a kormány költségvetési törvényben megállapított kiadási tételeket csökkentsen, illetve meg nem szavazott jövedelmi forrásokat igénybe vegyen, s a kiadandó rendeleteket büntetőszankcióval lássa el. A törvényjavaslatot mégis elfogadja, mert „ebben a nehéz helyzetben” nem kíván kormányváltást²⁷.

Az ellenzék részéről Eckhardt Tibor²⁸ hangoztatja, hogy adóemelésre semmiképp nem szabad felhatalmazást adni a kormánynak, mert az már évszázadok óta az országgyűlés hatáskörébe tartozik, de a fizetések és nyugdíjak csökkentésére szintén nem kaphat jogot a kormány, míg az álláshalmozásokat meg nem szünteti, míg igen sok embernek 4–5–6 állása is van, a fiatalok pedig nem tudnak elhelyezkedni. Diktatórikus jogokra a kormánynak a Kisgazda párt nem adhat felhatalmazást. Ugyanígy elutasítja a „nagyon messzemenő, nagyon diktatórikus vonásokkal bíró” felhatalmazási javaslatot Bajcsy-Zsilinszky Endre²⁹, Hegymegi Kiss Pál³⁰ és Propper Sándor is. Ez utóbbi élesen kikel az ellen, hogy a kormány, amely előbb csödbe vitte az országot, „most önmaga jelentkezik, hogy csödtömeg gondnok akar lenni”.³¹ Peyer Károly álláspontja szerint ilyen parlament egyáltalán nem is adhat felhatalmazást a kormánynak, mert nem képviseli a népet, hiszen legtöbbször a közigazgatási hatóságok döntik el, ki legyen törvényhozó, tehát magának a képviselőháznak sincs felhatalmazása, mandátuma arra, hogy az ország népe nevében hozzon döntést³². Lényegileg ugyanilyen érveléssel utasítja el a felhatalmazást, „ezt a korlátlan diktatúrára törekvő hatalmat”, Szeder Ferenc is³³.

A felsőházban, bár egyesek némileg kritizálták a kormány gazdaságpolitikáját, az

öt felszólaló közül négyen alkotmányjogi aggályok hangoztatása nélkül hajlandók megadni a kormánynak a kért felhatalmazást³⁴. Kivételt képez Hadik András gróf, a főrendiházi ellenzék egyik vezéralakja³⁵, aki alkotmányjogi szempontból veszedelmesnek látja a törvényjavaslat 2.§-ában foglalt felhatalmazást. Úgy ítéli meg, hogy ennek a szakasznak olyan értelmezés is adható, amely szerint „a törvényhozás egész jogköre a kormánynak ruházatik át”. Ha olyan törvényt alkotunk, amelybe bele lehet magyarázni, hogy a kormány alkotmányjogi szempontok figyelmen kívül hagyásával a törvényeket is megváltoztathatja, „akkor ez a javaslat nem jelentene mást, mint a tiszta diktatúrát”. Ezért elengedhetetlennek tartja a felhatalmazás körének megszorítását, nehogy ezen a jogcímen lehetőség nyíljon pl. a sajtószabadság megnyirbálására, a gyűlekezési jog felfüggesztésére, vagy a magántulajdonnal való rendelkezés tetszér szerinti korlátozására, sőt arra is, hogy a bírói függetlenség és elmozdíthatatlanság alkotmányjogi biztosítékait semmivé tegyék. Utalva Bethlen Istvánnak az alsóházi vitában elmondott beszédére, amelyről a későbbiekben még szólni fogunk, Hadik – a miniszterelnök véleményével ellentétben – a szükségrendeletekkel való kormányzás hiányát éppen alkotmányjogunk erősségének, alkotmánybiztosítékának tartja. Olyan alaptörvényre, amely mindenkorra biztosítaná, hogy a parlament meghallgatása nélkül a kormány rendkívüli intézkedéseket léptessen életbe, semmi szükség nincsen.³⁶

Minthogy a miniszterelnök semmi szín alatt nem hajlandó a javaslat szövegén változtatni, Hadik gróf határozati javaslatot terjeszt elő annak kimondására, hogy a törvényjavaslat említett 2.§-ában a kormány nem nyert felhatalmazást alkotmányunk törvényen vagy szokásjogon alapuló szabályainak rendeletileg történő módosítására vagy hatályon kívül helyezésére. Javasolja továbbá: a felsőház kérje fel a képviselőházat, hogy szintén fogadja el ezt a határozati javaslatot és ily módon emelje azt országos határozattá³⁷.

Bethlen a kormány nevében hozzájárul Hadik javaslatához, ezzel leszereli a felsőházi ellenzékét. Hangsúlyozza, hogy nincs szándékában a parlamentet „félretolni”, az bármikor felelősségre vonhatja a kormányt, „ha nem helyes módon él a felhatalmazással”.³⁹

A felsőházi vitában Zsitvay Tibor igazságügyminiszter – lényegileg megismételve az említett minisztertanácson mondottakat – kifejti: a kormányzat akkor és azért lett volna felelőssé tehető, ha a kényszerhelyzetben nem vette volna igénybe azt a lehetőséget, hogy éljen a szükségrendelet kibocsátásának nem jogával, hanem tényével. A felhatalmazás szükségességét is azzal indokolja, hogy a mi közjogunk szerint magánjogi szabályokat alkotni rendeleti úton csak kifejezett törvényi felhatalmazás alapján lehet; ilyen, „a magánjogi viszonyokba mélyen belevágó” rendelkezéseket pedig pl. a pénzforgalom terén nem lesz mód elkerülni.³⁹

c) Mint említettük, az államháztartás egyensúlyának helyreállítása érdekében a törvényjavaslat (4. és 5.§) a bevételek fokozására és a kiadások csökkentésére utasítja a kormányt. Az ezzel kapcsolatos alkotmányjogi vitáról már szólottunk. Maga az adóemelés és a költségcsökkentés terve azonban a vita gyújtópontjába állítja azt a kérdést, hogy a magyarországi válságért milyen mértékben terheli a felelősség a kormány gazdaságpolitikáját. E tekintetben a vélemények erősen megoszlottak. A kormányt támogató Éber Antal úgy foglal állást, hogy a bajokért „nem egy kormány és nem egy párt felelős”, hanem „az egész társadalom példátlan túligényessége”, a lakosság min-

den rétegében túlzott mértékű szociális és kulturális igények törtek elő, „a gazdasági törvények által nem fészélyezve”. Nincs egyetlen politikai párt sem, amely ezen a téren ne követett volna el nagy hibákat. A főváros törvényhatósági bizottságában pl. a szociáldemokraták és Fábrián Béla demokrata pártja szinten minden ülésen újabb, nagyon sokba kerülő építkezéseket sürgetett, Rassay pedig nem tartotta elégnek a budapesti sok strandfürdőt és további ilyen létesítmény felállítását sürgette. A dúsgazdag bankár, Éber tehát a gazdasági helyzet romlásáért egyrészt az ellenzékre igyekezett hárítani a felelősséget, másrészt pedig a világválságra, amelynek következményeivel szemben „egy kis, gyöngé ország kormánya majdnem tehetetlenül áll”.⁴⁰ Természetesen nem hiányozhat a vitában „Trianon” sem. Szilágyi Lajos, aki ellenzékinek vallja magát, Éber Antal érveit Bethlen védelmében azzal toldja meg, hogy bárki lenne is a miniszterelnök, nem változtathatna azon, hogy „Csonka-Magyarország nem ország”, hogy tehát „a trianoni béke következményeit szenvedjük”, ebből fakad minden bajunk, így a válság is.⁴¹ Schandl Károly kormánypárti képviselő szerint a magyar helyzetért főként a világválság felelős, de emellett azok a pártok is, amelyek – különösen a szociáldemokrata párt – a kormánytól közmunkák megindítását, utak, hidak, lakások építését és más állami, városi, községi beruházásokat követeltek, s most mindezekért a kormányt akarják okolni.⁴²

Friedrich István gépgyáros – hivatkozva tízéves ellenzéki múltjára – azt hangoztatja, hogy bár világlajosság a válság, de nálunk ezt a kormány gazdaságpolitikája súlyosbította. Kifogásolja, hogy a kormány, „a magyar állam egyre jobban beül a bankokba, ... garanciák alakjában ...; ezt igenis fenyegető szocializálásnak (!) mondom”, jelentette ki az 1919-es ellenforradalom egykori miniszterelnöke.⁴³ Hunyadi Ferenc gróf szintén azon a véleményen van, hogy a világválság ilyen méretű jelentkezését hazánkban főként a kormány elhibázott gazdaságpolitikája okozta (a külföldi kölcsönök gazdaságtalan felhasználása, a hiányos ellenőrzés, az adósróf túlfeszítése, az agrárérdekek elhanyagolása, a túlzott központosítás stb.)⁴⁴ Hunyadi gróf utal a túlméretezett költségekre is; erre, a vita során igen sok oldalról felvetett problémára a továbbiak során még visszatérünk.

Tovább megy Gál Jenő, amikor a Vázsonyi-féle nemzeti demokrata párt nevében kijelenti, hogy a súlyos gazdasági krízisért kizárólag a kormányt terheli a felelősség.⁴⁵ Ugyanezen a véleményen van Rassay Károly is: az egy évtized óta korlátlan hatalommal rendelkező kormányzat felelős azért, hogy poltikájával – minden figyelmeztetés ellenére – katasztrófális helyzetbe sodorta az országot.⁴⁶ Györki Imre szintúgy elsősorban a Bethlen-kormány tízéves bűnös politikáját okolja a kialakult helyzetért.⁴⁷ Pallavicini György örgróf, legitimista ellenzéki képviselő megállapítása szerint a kormány gazdaságpolitikája „hibáktól és mulasztásoktól hemzseg”, ezért tehát nemcsak a világválság, hanem a kormányzat könnyelműsége vagy tehetetlensége, elsősorban a kutlusztárca túlméretezett költségvetése idézte elő a súlyos viszonyokat.⁴⁸ Malasits Géza és Weltner Jakab szociáldemokrata képviselők kiemelik, hogy a világgazdasági válság mellett kétségkívül van külön magyar válság is, amelyért a kormánynál az előrelátás teljes hiánya és a hallatlan pazarlás felelős.⁴⁹

A kormánypárti honatyák nemigen reagálnak az ellenzéki fejtegetésekre; Esztergályos János joggal állapítja meg: „Az egységes párt korifeusai néma csendben lapulnak és nem védik meg” a kormány gazdaságpolitikáját.⁵⁰

A törvényjavaslat felsőházi tárgyalása során tulajdonképp csupán Széchenyi Aladár gróf foglalt úgy állást, hogy a gazdasági bajokért nemcsak a világválság felelős, hanem a kormány is, amelyet több felsőházi tag éveken át hiába figyelmeztetett helytelen gazdaságpolitikájára, különösen a pazarlás veszélyeire.⁵¹ Ennek ellenére Széchenyi elfogadta a törvényjavaslatot, hasonlóan Hadik grófhhoz, aki a pénzügyminiszter hitelpolitikáját tartotta elhibázottnak, amivel útját állta annak, hogy francia kölcsön jöjjön be az országba, ezzel a két állam közeledését is akadályozta. A felsőházi tagok közül Koós Zoltán állt ki határozottan a mellett, hogy a válság nincs összefüggésben a kormány politikájával; ezt a nyugatról jött krízist nem akadályozhatta volna meg a kormányzat bármilyen gazdaságpolitikája sem. Ellentétbe kerül azonban a fenti kijelentésével, amikor hozzászólását azzal zárja, hogy a hazai válság megfelelő kormányintézkedésekkel megoldható még akkor is, ha nem sikerülne rövid időn belül államkölcsönt felvenni.⁵² A pénzügyminiszter, aki a képviselőházi felszólalása során nem érintette ezt a kérdést, a felsőházban Széchenyivel és Hadikkal szemben hangsúlyozta: nem a kormány gazdaságpolitikájának, hanem a világgazdasági krízisnek van nagy szerepe abban, hogy ide jutottunk.⁵³ A kormányzat felelősségét elhárítani kívánó fejtegetéseire a felsőház tagjai közül a továbbiakban senki nem reflektált.

A képviselőházban, sőt némileg a felsőházban is eltörébe kerül azonban évekre visszamenően a kormányzat konkrét gazdasági intézkedéseinek a bírálata.

Élesen támadják, gyakran indokoltan, olykor azonban nem mindig meggyőzőnek tűnő érvekkel a kormány munkájában a tervszerűtlenséget, de különösen a takarékosság hiányát, a felelőtlen, mértéktelen pazarlást. Talán a leghevesebb attackok a kultusztráca érik, kiadásainak túlméretezettsége miatt. Kifogásolják, hogy Klebelsberg Kunó egyetemeket, templomokat építtetett, helytelenítik Szegeden a Szent Márkus tér kialakítását, s a szegedi „klébojdat”, „Klebi mennybemenetelét”⁵⁴ stb. Széchenyi Aladár a felsőházi vitában szintén elsősorban Klebelsberg kultuszminiszter személyét állítja pellengérré, „akinek véreben van a pazarlási hajlam és az alkotási vágy, most is sportpályát épített Tihanyban.”⁵⁵ A képviselők pedig a többi között bírálják az Országos Levéltár túl sokba kerülő helyreállítását, a híres freskó-megrendeléseket,⁵⁶ a tihanyi halbiológiai intézet, a „csiborpatkoló” létrehozását.⁵⁷ Felesleges pénzpocsékolásnak minősítik a collegium hungaricumok megszervezését⁵⁸, vagy a valutában folyósított külföldi ösztöndíjakat⁵⁹ éppúgy, mint a hatalmas összeget felemészítő kultúrhatározat Csepelen, a községi adófizetők pénzéért.⁶⁰ A Lillafüredi Palotaszálló építését, valamint a nagy és szükségtelen reprezentációs költségeket több felszólaló is a kormány szemére vetette.⁶¹ Eckhardt viszont a túlméretezett költségvetésért, felesleges új hivatalok szervezéséért, ezek részére új hivatali paloták építéséért és a túltengő bürokráciáért okolja a kormányt, továbbá kifogásolja – a mezőgazdaság rovására – az ipar, különösen az automobilipar fejlesztését, „amelyre meg számlálhatatlan milliókat kibóáltak”, a helyett, hogy pl. a deficités gépipart (Ganz-Danubius, MÁVAG) leépítették volna; de éppígy pazarlásnak tekinti „a semmi siker reményével nem kecsegtető” (!) magyar hangosfilm-gyártásra történő berendezkedést is.⁶²

A pártonkívüli Lázár Miklós, hasonlóan Eckhardt véleményéhez, az egyik főhibának szintén a túlzott iparfejlesztést, valamint „az elefántiázisba esett” bürokráciát, s a szubvenciókat, állami támogatásokat tartja. Ő azonban ennél is továbbmegy és azt állítja, hogy a magángazdaság rovására kifejlesztett, túlzásba vitt közüzemi politika oda

vezetett, hogy „végül egész rendszerünknek irányító elve az államszocializmus (!) lett”.⁶³ Rassay pedig úgy ítéli meg, hogy a közüzemek versenye „rombolta és pusztította a magyar gazdasági életet”.⁶⁴ Gál Jenő viszont azt véli: „annak vagyunk a kol-dusai”, hogy az állami protektorátus alatt működő Hangya, Futura, továbbá az ipari, építési és egyéb protezsált szövetkezetek „óriási összegeket eladmisztráltak”. Malasits szerint az ország számára semmi eredményt nem hozó külképviseletek emésztnek fel hihetetlen összegeket⁶⁵; Peyer szóvá teszi, hogy a költségvetésnek több mint felét a tisztviselők illetménye viszi el, akiknek a száma még valamivel több is, mint amennyi a háború előtti egész Magyarország területén volt. Sokmilliót pazarolt a kormányzat csendő-, rendő- és vámőrlaktanyák, luxus-kivitelű hivatali épületek, továbbá törvény-székek és fogházak építésére.⁶⁶

Szinte vége-hossza nincs a kormány gazdaságpolitikája elleni, a legkülönbözőbb irányú támadásoknak, a parlamenti diskusszió zömét úgyszólván ezek teszik ki, bár alig kapcsolódnak a törvényjavaslat egyes, vitatott rendelkezéseihez. Az egyébként igen érdekes, sokoldalú és a korra jellemző bírálatokra, érvelésekre a továbbiakban nem terjeszkedünk ki.

Rátérve a közterhek emelésének a törvényjavaslatban szereplő tervére, megállapíthatjuk, hogy azt mindkét házban szinte egyöntetűen elutasítják, bár más-más társadalmi réteg védelmében. Még az a néhány kormánypárti képviselő is, aki egyáltalán szót emel a vitában, a takarékoskosságot, a kiadások csökkentését, „a leépítéseket” tartja elsődlegesnek s csak ezek lehetőségeinek kimerítése után jöhet szóba az adóemelés.⁶⁷

Györki Imre és Farkas István kisebbségi véleményükben a többi között javasolták, tiltsa meg a Ház a kormánynak, hogy újabb adókkal, a közterhek emelésével kísérje meg az államháztartást egyensúlyba hozni.⁶⁸ A nemzeti demokrata párti Gál Jenő álláspontja az, hogy egyedül azokra a ház- és egyéb ingatlanulajdonosokra lehet újabb terheket hárítani, akik az infláció idején papírkoronában fizették vissza tartozásaikat és így jutottak anyagi előnyhöz.⁶⁹ A kormánypárt részéről Schandl Károly azzal utasítja vissza ezt a nézetet, hogy az említett rétegek már addig is épp elég anyagi áldozatot hoztak.⁷⁰ Kertész Miklós (szoc.dem.) tiltakozik minden olyan újabb adóterher ellen, amely a fizikai és a szellemi dolgozókat érintené.⁷¹ Turchányi Egon („balközép”) – hiányolva a nyílt színvallást arról, hogy az adók, a közszolgáltatások felemelését a kormány hol és milyen mértékben akarja előirányozni – megengedhetetlennek tartja a *kisgazda és kisiparos társadalom* további megterhelését. Adóemelés helyett a kiadások csökkentését ajánlja, hasonlóan Farkas Istvánhoz és a pártönkivüli Lázár Miklóshoz, akiknek az a véleménye, hogy az adókat egyetlen fillérrel sem lehet emelni.⁷² – Az államháztartás deficitje nem olyan jelentős, hogy adóemelés tenne indokolttá, különösen nem az iparosok, kereskedők, mezőgazdák és munkások vonatkozásában. Inkább le kell csökkenteni az adókat és a deficitet „a költségvetés kiadási tételének és ennél fogva bevételi szükségletének leszállításával” lenne kívánatos kiküszöbölni, állítja felszólalásában Fábíán Béla.⁷³ A *kisgazdák* már most sem tudnak eleget tenni adókötelezettségeiknek, hangoztatja Szeder Ferenc.⁷⁴

A felsőházi tagok szintén hallani sem akarnak a közterhek fokozásáról, főként a mezőgazdaságban nem (agráriusok!), a nagy adóhátralékok, az alacsony terményárak, a rossz termés miatt.⁷⁵

A kiadások apasztásával, az esetleges megtakarítások lehetőségével szemben nem táplálnak nagy reményeket sem az alsó-, sem a felsőházban.

Eckhardt Tibor a túlméretezett költségvetés csökkentése érdekében szükségesnek tartja, hogy az állam ne vállaljon garanciát egyetlen bankért sem, a túldimenzionált bankrendszerrel „kényszerfúzió és leépítés útján is egészséges alapokra kell fektetni.”⁷⁶

A kormánypárti képviselők egymást cáfolják, amikor Schandl Károly kijelenti: „nem gondolnak a tisztviselők fizetéscsökkentésére”, a vita további folyamán azonban egy másik egységspárti honatyá, Lakatos Gyula elárulja, hogy „kénytelenek lesznek a személyi kiadásoknál is jelentékeny csökkentést eszközölni” és azokat a dologi kiadásokat is leszállítani, amelyek mögött lényegileg személyiek rejlenek.⁷⁷ Az ellenzék részéről Fábíán Béla követeli, hogy meg kell szüntetni a tisztviselői karnál a jutalmakat és a „dugsegélyeket”; Farkas István állítása szerint százával vannak a Monarchiából maradt osztrák és cseh generálisok, akik államunktól nyugdíjat kapnak; ezt a tényt is figyelembe lehetne venni a költségvetési kiadások apasztásánál.⁷⁸

A személyi kiadások csökkentésére egyébként szinte egyetlen képviselő sem tesz konkrét javaslatot, igyekeznek megkerülni ezt a problémát. Kivétel ez alól Farkas Tibor, aki a képviselői tiszteletdíjak leszállítását indítványozza.⁷⁹ (Megjegyezzük, hogy az általános vita végén ezt a javaslatot a Ház nagy többséggel leszavazza éppúgy, mint Györki Imre – Farkas István fent említett kisebbségi véleményét vagy Györkinek azt a javaslatát, hogy mindaddig, amíg munkanélküliek vannak, senki se tölthessen be egyénnél több, fizetéssel járó funkciót.)⁸⁰

Meglepőnek tűnő felvetés az ellenzéki Farkas Tibor részéről az állami üzemeknek takarékoskossági célból magánosok részére történő eladása vagy bérbeadása, erre vonatkozóan példákat is említ: el lehetne adni az állami birtokokat, bérbeadni a postát, a telefont stb.⁸¹ E sajátos javaslatra néma csend a válasz a Ház minden oldalán. – Ugyancsak ő azt is indítványozza, hogy vizsgálta meg az ország pénzügyi helyzetét „külföldi, pártatlan egyénnel”. A maga részéről nyugodtan elfogadná pl. Keynes⁸² véleményét, mint elfogulatlan, objektív megállapítást. A tőke elleni támadásokat ellenzi, mert szerinte „tőke nélkül nincs munkaalkalom, hanem munkanélküliség, nyomor, forradalom...”⁸³

A tőke, a kapitalizmus védelmében a Szociáldemokrata Párt jobbszárnya is fel-emeli szavát. Malasits Géza megy el talán a legtávolabbi ezen a téren, amikor hangoztatja: bár ők antikapitalisták, de amíg a kapitalizmus fennáll, arra törekcsenek, hogy „a legkevesebb áldozattal és szenvedéssel feleljen meg hivatásának, annak, hogy az embereket táplálja, ruhával és munkával ellássa”. Aligha csodálkozhatunk rajta, hogy Kállay Tibor, a Bethlen-rezsim egykori pénzügyminisztere – most „ellenzéki” – a fenti szavakra egyetértő közbeszólással reagál: „Ha az a program, hogy a kapitalizmuson javítsanak, akkor rendben van!”⁸⁴ Malasits, talán Kállay biztatása által is buzdítva, a továbbiakban egyenesen arra hívja fel Bethlenéket, „tegyék lehetővé a kapitalizmusnak, hogy kifejthesse erejét, akadályozzanak meg tehát mindent, ami ezt a kapitalisztikus termelést fejlődésében gátolja, ... tegyék könnyűvé neki a vállalkozást, de ... ne feledkezzenek meg arról, hogy ... a munkások, mérnökök, tisztviselők is emberek”(!).⁸⁵ Weltner Jakab, aki ócsárolja a „bolsevizmust”, a kapitalizmusnak főként a túltermelést veti a szemére, azt, hogy „mindenből többet produkál, mint ami kellene, de nincs fogyasztó, aki mindezt megvásárolja”.⁸⁶

Néhány képviselő bizonyos strukturális, ill. hatásköri változásokat javasol az államszervezetben a költségek csökkentése végett. Lakatos Gyula (kormánypárti), mint „igazságszolgáltatási ember” a törvénykezés egyszerűsítését és „két fokozatra beállítását” kéri,⁸⁷ Hunyadi Ferenc a közigazgatás decentralizálása, s az olcsóbb, gyorsabb ügyintézés megvalósítása mellett tör lándzsát.⁸⁸ Fábián sajnálja, hogy Magyar Zoltán professzor ilyen irányú javaslatát a kormány nem vette figyelembe.⁸⁹

A többségi párt részéről egyesek sürgetik a társadalombiztosítási intézmények „erős leépítését”, hivatkozva a takarékosagra.⁹⁰ „Lehetetlenség, hogy a mi szegény országunk legyen az, amely európai rekordot csináljon a betegbiztosítás minél szélesebb körű alkalmazásával”, – háborog Éber Antal, a dúsgazdag bankár, holott jól tudja, hogy hazánkban akkor a társadalombiztosítás a lakosságnak elenyészően csekély hányadára terjedt ki. E mellett Éber élesen elutasítja a munkanélküli segélynek még a gondolatát is éppúgy, mint a közmunka-alkalmak teremtését.⁹¹

A felsőházban Hoyos Miksa és Hadik János gróf egyaránt azon a véleményen van, hogy a szanalás érdekében lehetőleg redukálni kell a kiadásokat, de az utóbbi e téren óvatosságot ajánl: „...a szegény népet, a kisexistenciákat ne engedjük... a bolsevista táborba sodortatni”, meg kell akadályozni, hogy ők az esetleg túlzott takarékoság révén ebben a krízisben teljesen tönkremenjenek.⁹²

Az import redukcióját,⁹³ az export, mint „egyetlen valutaképző erő” fokozását prémiumokkal, megtérítésekkel is elő kell segíteni; a kiviteli maximális növelése mellett az importot a minimumra szükséges leszorítani.⁹⁴ A felsőházban Hoyos Miksa az, aki erőteljesen sürgeti a behozatal csökkentését és a kiviteli fokozását.⁹⁵

Minden bajnak az az „alapoka”, hogy nincs az országnak „a kormány által inspirált termelési programja” – állítja Friedrich István.⁹⁶ Lázár is azt szorgalmazza, hogy a kormány rövid időn belül dolgozzon ki szerves, teljes gazdasági programot és terjessze a Ház elé.⁹⁷

A gazdasági helyzet gyökeres javítását célzóan szóba kerül még a mezőgazdaság átállítása a világpiacon eladhatatlan gabona helyett a gyümölcs, zöldség, tojás, baromfi termelésére,⁹⁸ felvetődik továbbá a mélyreható földbirtokreform, a latifundiumok felszámolása⁹⁹ és még sok más, az akkori viszonyok mellett meg nem valósítható elgondolás. Ezekre nem térünk ki, csupán egyetlen irreális javaslatot kívánunk megemlíteni, amely szerint a válságból kivezető út „a magyar királyság restaurálása és az Ausztriával való gazdasági unió.”¹⁰⁰ A régi Monarchia, s „a háborút és Trianont okozó Habsburgok visszasíratása” csak a szociáldemokraták részéről váltott ki – elutasító, gúnyos – visszhangot.¹⁰¹

A törvényjavaslat egyes rendelkezéseivel, valamint a kormány gazdaságpolitikájával kapcsolatosan elhangzott észrevételekre és „a legkülönfélébb detail-argumentumokkal” érvelő, viharos ellenzéki bírálatokra a képviselőházi általános vita végén, az érezhetően nagy parlamenti rutinnal rendelkező miniszterelnök adta meg összefoglalóan a választ, körmönfont, a tényeket kiforgató vagy elhallgató, jól átgondolt, hatásosan felépített beszédében. A felhatalmazási javaslatot Bethlen azzal indokolja, hogy az államháztartás egyensúlya felborulásának megakadályozása érdekében ezután is szükség lesz gyors cselekvésre, ehhez pedig a magyar alkotmány, ellentétben a legtöbb európai alkotmánnyal (Németország, Ausztria, Csehszlovákia stb.), nem biztosítja a kormánynak a szükségrendelet kiadásának jogát, ez nézete szerint komoly hiányosság

alkotmányunknak. A kormányok tehát kénytelenek külön törvényi felhatalmazásokat kérni, sőt – ha sürgős rendelkezés válik szükségessé, mint most, a bankzárlat esetében történt – felhatalmazás nélkül is intézkedni, számítva a parlament utólagos jóváhagyására. A továbbiakban leszögezte, hogy a világ országainak egyetlen kormánya sem látta előre a kirobbanó krízist, így tehát az ő minisztériumát sem érheti jogosan az előrelátás hiányának vádja. Helyesebbnek tartja, hogy a költségvetési feleslegeket fordították az ellenzék által mindig keveselt mértékű beruházásokra ahelyett, hogy azokat drága külföldi kölcsönökből létesítették volna. Azzal érvel, hogy a mintegy 800 milliós összegű investálások során a többi között kereskedelmi és ipari kikötőt építettek Budapesten, talpraállították és korszerűsítették a háború alatt tönkrement utakat, a postát, távirát, távbeszélőt, a MÁV-ot. Külön is védelmébe veszi a kultuszterca 55 milliós, sokat támadott beruházásait, amelyek során az elcsatolt területek egyetemait áttelepítették, tanyasi iskolákat, felső- és középfokú oktatási intézményeket, internátusokat, Szolnokon bábaképzőt, továbbá különböző helyeken tudományos kutatóintézeteket hoztak létre. A közegészségügyi és népjóléti beruházások eredményeként kórházak, szanatóriumok, gyermekvédő intézmények létesültek. Kiemelten szól Bethlen a földreformmal kapcsolatos, valamint a városi kislakásépítkezésekről, mely utóbbiakat főként a szociáldemokraták sürgették és soha nem tartották elegendőnek. Az ellenzék kritikája szerinte nem objektív. Ha talán akadnak is a beruházási tételek között elhibázottak, „az egész akció az ország javát szolgálta, ezért meri vállalni a nemzet előtt a felelősséget” – jelenti ki a miniszterelnök.

Bethlen természetesen hallgatással mellőzi a „kényes” kérdéseket (mint pl. a Palotaszálló Lillafüreden, a túltengő hivatali apparátus stb. stb.), sőt azt állítja, hogy a közalkalmazottak létszáma nem nőtt, hanem 20 %-kal csökkent és hivatkozik arra, hogy az előző évi költségvetési törvény további 10 %-os létszámcsökkentést rendelt el, 6 év alatt, s ezt a folyamatot most meg fogják gyorsítani. Szerinte a budgetösszegének megnövekedését főként a fizetések és a nyugdíjak mindenki által követelt jelentős emelése okozta, erre meg is volt a költségvetési fedezet; de „az ellenzék még akkor is éhbérekéről beszélt”. – Noha a dologi kiadásoknál lehetségesnek tart bizonyos mérvű megtakarítást, jelentős eredményeket azonban csak vagy az illetmények és nyugdíjak „bizonyos átmeneti, revíziójával”, vagy az adózás, a közterhek mértékének növelésével lehet elérni. – (Azt, hogy Bethlen ezekkel a népszerűtlen javaslatokkal nyíltan kiálljon a parlament elé, bizonyára megkönnyítette számára a vita során iránta sokoldalú megnyilvánuló – ma már talán nehezen elképzelhető – bizalom és elismerés. A törvényjavaslatot egyébként bíráló pártok kívüli, sőt egyes ellenzéki képviselők is méltányolják a miniszterelnök bizonyos érdemeit.¹⁰² Talán a legjellemzőbb a kormány elhibázott politikáját határozottan kritizáló Hunyadi Ferenc véleménye: „...ebben a parlamentben még mindig Bethlen István gróf a legkülönb, a legerősebb ember... és ő hivatott arra, hogy az ország sorsát vezesse mindaddig, amíg nem találunk nálánál különbet.”¹⁰³ Akadnak azonban olyan felszólalók is, akik távolról sem ilyen lojálisak a miniszterelnök iránt. Györki, Rassay, Büchler a kormány mielőbbi lemondását követelik,¹⁰⁴ Reisinger szerint pedig egyenesen „nemzetgyalázás azt mondani, hogy Bethlen kívül senki sem alkalmas a kormányt kézbe venni, 8 millió magyar közül.”¹⁰⁵) –

A miniszterelnök tagadja, hogy a kormánynak nincs közgazdasági programja, s hogy ennek hiánya idézte volna elő a válságot. A megcsontosodottan konzervatív, s

túlzottan magabiztos, mondhatni önelégült Bethlen a súlyos gazdasági válság ellenére sem tartja szükségesnek új gazdasági program kidolgozását. Maliciózan jegyzi meg viszont, hogy a „túloldalról” még nem hallott összefüggő, az összes lényeges problémát felölelő és végrehajtható elgondolást, programot.¹⁰⁶ — „A taktika nagymestere” ekkor még aligha sejtette, hogy néhány hét múlva, augusztus 24.-én át fogja adni az 1921. április 14. óta birtokolt kormányfői posztot gróf Károlyi Gyulának.

Az általános vita utolsó felszólalója, Wekerle pénzügyminiszter viszonylag nem sok új érveléssel, gondolattal bővíti a miniszterelnök által elmondottakat. Igyekszik megnyugtatni a kedélyeket, hogy nálunk a bajok kisebbek, mint más országokban. Beszél az ipar fejlesztésének és a mezőgazdaság, valamint a belső fogyasztás átszervezésének szükségességéről és nehézségeiről. A kiadások csökkentésével kapcsolatban pedig hangsúlyozta, hogy valóban számottevő megtakarításokat csak messzemenő organikus reformokkal lehetne elérni, pl. a közigazgatás decentralizálásával a községre helyezni a fősúlyt, mentesítve a felső- és a középfokú hatóságokat. A középfokú közigazgatási bíróságok felállításával pedig meg kellene szüntetni a közigazgatási bíráskodás túlzott centralizációját. Ennek folytán a pénzügyigazgatóságok számát ugyanakkor csökkenteni lehetne, kevesebb ilyen szerv olcsóbban és jobban tudná ellátni a feladatokat.¹⁰⁷ Wekerle ezekkel a tervekkel, úgy tűnik, inkább csak el akarja terelni a figyelmet a sürgősen megoldandó és megoldható problémákról, „távlatokat” rajzol fel, amelyeket a későbbi kormányok sem igyekeztek megvalósítani.

Feltűnő, hogy az ellenzék, noha a részletes vitában erre még alkalma nyílnék, sem Bethlennek szinte minden kritikát elutasító, a negatívumokat letagadó vagy mellőző megnyilatkozására, „lakkozott” érveire, sem a pénzügyminiszter szavaira lényegileg nem tud vagy nem akar érdemben reflektálni, elmulasztva így a lehetőséget esetleges politikai és gazdasági terveinek népszerűsítésére, a kormány működésének további, konkrétabb és megalapozottabb bírálatára.

d) Mint láttuk, a törvényjavaslat messzemenő felhatalmazást ad a kormánynak arra, hogy rendeleti úton szabályozzon olyan kérdéseket, amelyek egyébként a törvényhozás hatáskörébe tartoznak. A törvényjavaslat 7.§-ának rendelkezése szerint azonban a minisztérium az ilyen jellegű intézkedést előzetesen, ill. sürgős szükség esetén egyidejűleg köteles bejelenteni az országgyűlés mindkét házából alakítandó országos bizottságnak, amelybe 22 tagot a képviselőház, 11 tagot pedig a felsőház választ a saját soraiból. Egy-egy elnököt, továbbá egyenlő számban elnökhelyetteseket, előadókat és jegyzőket maga az országos bizottság választ a kiküldött képviselők, ill. felsőházi tagok közül. A bizottságnak véleményező, tanácsadó, ellenőrző és javaslattevő hatásköre van mind a kormány, mind az országgyűlés felé, de „mindez nem érinti” az országgyűlésnek a minisztériummal szemben fennálló ellenőrző és felelősségre vonó jogkörét. — Hogy valójában mennyire csupán látszathatáskörű intézmény létrehozásáról van szó, elárulja a törvényjavaslat említett szakaszának 5. bekezdése, amely ki mondja: az országos bizottság „tárgyalása vagy határozata nem akadályozhatja meg azt, hogy a minisztérium, illetőleg az intézkedésre jogosított miniszter a tervbe vett rendelkezéseket életbe léptesse...”

A képviselőházban az ellenzék élénken reagál az országos bizottság felállításának tervére. Eckhardt a Kisgazda Párt, Peyer Károly a Szociáldemokrata Párt nevében jelenti ki, hogy nem vesznek részt „e hatáskör nélküli, kirakatbizottságban”.¹⁰⁸ Gál

Jenő a Nemzeti Demokrata Párt részéről egyetért azzal, hogy az ellenzékiek általában nem vállalnak szerepet „ebben a felemás, habarék bizottságban”, amelynek csak az lesz a feladata, hogy a minisztérium jogkörének túldimenzionált kiterjesztéséhez „approbáló staffázst adjon”. Ő egyébként is helyteleníti, hogy nem a közgazdasági szaktudás, a hozzáértés alapján, hanem számarányuk szerint a pártok között „osztják szét” a 33-as bizottság tagsági helyeit.¹⁰⁹ Friedrich a bizottságtól semmi jót sem vár.¹¹⁰ Apponyi szerint az országos bizottság, amely csak tanácsadó testület, nem helyettesítheti az országgyűlést, így a teljes felelősség a kormányt fogja terhelni.¹¹¹ A felszólaló képviselők közül szinte egyedül Hunyadi Ferenc helyesli „a törvénypótló és törvényhelyettesítő rendelkezések” kiadásának átruházását egy szűkkörű testületre, hogy az „további szükségrendeletekkel igyekezzen a világválság konzekvenciáitól Magyarországot mentesíteni”. Kevesli azonban a 33-as bizottság hatáskörét, különösen hiányolja, hogy a bizottságnak nincs joga az országgyűlés összehívására. Ezért azt javasolja: jelöljön ki a ház több mint ötven képviselőt, akik vállalják, hogy ha a kormány nem hallgatna a bizottságra, aláírásukkal lehetővé teszik a parlament azonnali összehívását.¹¹² Érdekes, hogy a részletes vita befejezése után Temesváry Imre előadó javaslatot tesz a 7.§ kiegészítésére: az országos bizottság abban az esetben, ha a minisztérium által kiadott rendelettel ellentétbe kerül, elhatározhatja az országgyűlés mindkét házának összehívását. Javaslatát azonban hamarosan visszavonja, mert annak tárgyalását Farkas István szociáldemokrata képviselő a pénzügyi bizottság elé kívánta utaltatni, ez pedig meggátolta volna az egész törvényjavaslat sürgős törvényerőre emelését.¹¹³

Bethlen is és Wekerle is egyaránt kéri az ellenzékét, változtasson álláspontján, s vegyen részt tanácsaival az országos bizottság munkájában, távolmaradásával ugyanis „előre felmentést ad a kormánynak”.¹¹⁴ Wekerle mind a képviselőházban,¹¹⁵ mind a felsőházban,¹¹⁶ védelmébe veszi a 33-as bizottság felállításának szükségességét, azzal érvelve, hogy e törvényjavaslat 10–12 nap óta folyó parlamenti vitája is igazolja: az országgyűlés plénuma nem alkalmas gyors, olykor 24 órán belüli intézkedések meghozatalára és sok kérdésben nem is lehetne a nagy-nyilvánosság előtt tárgyalni, mert az ott elhangzottakat lelkiismeretlen emberek a maguk anyagi érdekében használnák fel. —

A 33-as országos bizottságba delegálandó tagokat a képviselőház augusztus 3-án, a felsőház pedig a következő napon — miután megszavazta a törvényjavaslatot — választotta meg.¹¹⁷ Ezzel lezárult a kormánynak a gazdasági válság megfékezésére szinte korlátlan jogszabályi lehetőséget adó felhatalmazási törvény parlamenti tárgyalása.

III.

Az országos bizottság, amelyben végül az ellenzék részéről is többen szerepet vállaltak (mint pl. Rassay, Kállay Tibor), már néhány nap múlva, aug. 7-én megtartotta alakuló ülését. (Elnökké az alsóház részéről Kenéz Bélát, a felsőházi tagok közül Juhász Andort választották meg, alelnök pedig Ivády Béla, illetve Somsich László lett.) Határozatot hoztak arról, hogy a bizottság tárgyalásai titkosak, azokon egyik háznak sem vehetnek részt olyan tagjai, akik nincsenek benne a bizottságban, s a tárgyalásokról csak az ülés által elfogadott hivatalos kommunikét szabad kiadni. — Már ezen az első ülésen megkezdtek az eléjük terjesztett 4.500/1931.M.E.sz., a külfölddel való fizetési

forgalom ellenőrzéséről és szabályozásáról szóló rendelet tárgyalását.¹¹⁸ Ezzel kezdetét vette a parlament szerepét háttérbe szorító országos bizottság olykor viharos vitákkal s a tagságról való lemondásokkal is tarkított működése, amelynek során – az akut gazdasági krízis oldódása után is – több mint hat év alatt, meghívott szakértők bevonásával, sokszáz rendelet vonatkozásában foglalt állást; utolsóként a 4.450/1938.M.E.sz. rendelet (A malmok létesítésének, bővítésének és a szünetelő malmok újabb üzembehelyezésének korlátozása) került a 33-as bizottság elé. Ezzel a taglétszámmal lefolytatott tárgyalásainak anyagát húsz vaskos kötetben őrzi az Országos Levéltár. – A területvisszacsatolások során tagjainak számát előbb 36-ra,¹¹⁹ majd 42-re¹²⁰ emelte fel a törvényhozás. Az így kibővített bizottság által letárgyalt rendelettervezetek vitái további tíz kötetet töltenek meg. Az országos bizottság egészen a német megszállásig folytatta munkáját; az utolsó, a 174. ülésére 1944. március 10-én került sor; legalább is erről tanúskodnak az Országos Levéltárban található, általunk vizsgált iratok. Tizenkét és félévi tevékenységének témáiról az általa megvitatott rendeletek mutatója¹²¹ ad áttekintést. Tárgyalási jegyzőkönyveinek sokezer oldalas, eddig fel nem dolgozott anyaga nemcsak a közgazdászoknak és a gazdaságtörténet művelőinek jelent feltáratlan „kutatói kincsésbányát”, hanem a jogtörténészek számára is úgyszólván kimeríthetetlen forrásul szolgálhat a monopolkapitalizmus korszakának szinte „rendes” jogává vált „válságjog”¹²² tanulmányozásához.

Megjelent: Kísérletek a gazdasági válság jogszabályi eszközökkel történő megfékezésére a Bethlen-kormány utolsó éveiben címmel. (Rövidített szöveg.) In: Jogtörténeti tanulmányok. Emlékkönyv Csizmadia Andor hetvenedik születésnapjára. Studia jurid. auctorit. Univ. Pécs publicata. 1980. Szerk.: Ádám A., Benedek F., Szita J.

Jegyzetek

- 1 A világgazdasági és a magyarországi válság részleteire l. *Eckhard Ferenc*: A magyar közgazdaság száz éve 1841–1941. Bp., 1941. 220–315.; *Incze Miklós* (szerk.): Az 1929–1933 évi világgazdasági válság hatása Magyarországon. Bp., 1955.; *Szuhaý Miklós*: Az állami beavatkozás és a magyar mezőgazdaság az 1930-as években. Bp., 1962.; Magyarország története 1918–1919, 1919–1945. Főszerk. *Ránki György*. Bp., 1976., 597–661.; *Berend T. Iván*: A Nagy Válság és Közép-Kelet-Európa. Valóság. 1979. 11.sz.; *Monori Kovács Gyula*: A világgazdaság válsága idejéből (1929–34). Bp., é.n. (1935?), bőbeszédű angol, német, francia stb. bibliográfiával.
- 2 Az agrárválsággal, sőt általában a gazdasági krízis előjeleivel a magyar törvényalkotásban már az állatforgalmi adó megszüntetéséről szóló, 1929:XXVIII. tc. (kihird. júni.29.) kapcsán találkozunk. E törvény indoklása hangsúlyozza az állatárak állandó csökkenését és „azt a nehéz helyzetet, amelyben az állattenyésztés egyéb gazdasági bajok következtében vergődik”. C.J. 318. – Az állami kölcsön (500 millió pengő) felvételéről rendelkező 1930:XXXI. tc. pedig célként „az ország gazdasági helyzetének megerősítésére” hivatkozik indoklásában. C.J. 409. – Az 1930:XXXIV. tc. a törvénykezés egyszerűsítését már azzal is indokolja, hogy „a pénzügyi és gazdasági viszonyok következtében az igazságügyi személyzetet ... csökkenteni vagyunk kénytelenek”; továbbá: „közvetlenül is törekszik a javaslat az állam terheinek csökkentésére”. C.J. 466. és 468. – Az 1930:XLVII. tc. a közalkalmazottak létszámcsökkentésének, az állami kiadások apasztásának és a szolgálati jövedelmek megadóztatásának alátámasztására felhossa, hogy a mezőgazdaság nehéz helyzete az iparra és a kereskedelemre is kihat, s előidézi a munkanélküliség emelkedését. Ezért a személyi és a dologi kiadásoknál „nagy megtakarításokat kívánunk elérni”. C.J. 617. – Az 1931:XX. tc. a gazdasági verseny szabályozásáról, s az 1931:XXI. tc. az iparfejlesztésről, indoklásában szintén utal a gazdasági válságra.

- 3 1930:XXII. tc. egyes gabonaneműek értékesítése érdekében szükséges intézkedésekről. C.J. 361–385. – Az indoklás szerint a terményárak csökkenése súlyos következményekkel fenyegeti a mezőgazdaságot, amelynek fogyasztóképessége nálunk minden termelőágnak előfeltétele.
- 4 A fenti törv. 1.§(6) bek. értelmében a gabonajegy árat a P.M. az érdekeltektől egyet-egy évre rendelettel állapítja meg.
- 5 OL, K 27. Min.elnökségi Levéltár. A min.tan. iratainak xeroxmásolatai, 3268.sz. 1931. júli.14.
- 6 4.000/1931.M.E.sz.r., a pénzügyi intézetek pénztárainak... zárvatartásáról (júli.14.).
- 7 E rendelet és az egymást követő további „szükségrendeletek” sajtóösszhangjára l. OL K 609. Sajtóarchívum. Pü.politika, 47. és 48.sz. 1931.
- 8 4.100/1931.M.E.sz.r., a bankszünetnapok következtében szükséges átmeneti intézkedésekről, (júli.16.)
- 9 OL K 27., 3269. sz., júli.16.
- 10 Pl. Nemzeti Újság, júli.21.
- 11 Uo. aug. 11.
- 12 27.824/1931.I.M. (júli.17.) és a 4.200/1931.M.E.sz.r., a 4.100. sz. r. kiegészítéséről (júli.18.)
- 13 4.300/1931.M.E.sz.r. – a 4.400/1931.M.E.sz.r. (júli.30.) az előző rendeletek hatályát aug. 14.-ig bezáróan meghosszabbította.
- 14 Az év hátralevő részéről csupán az aug.27.-i, már Károlyi Gyula gróf elnökletével összeült minisztertanács jegyzőkönyve maradt fenn. OL K 27. 3270.sz. – Az 1932. évről pedig teljesen hiányoznak a min.tan. jegyzőkönyvei.
- 15 Az 1931:XXV. tc. C.J. 279–287.
- 16 Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett országgyűlés nyomtatványai. Képviselőház. – Napló I. (a továbbiakban: KN), Bp., 1931. I.k. 38.
- 17 A jelentés érdemi észrevételt nem tartalmaz, csupán megismétli a miniszteri indoklás érveit.
- 18 KN 334.
- 19 Felsőház. – Napló (a továbbiakban: FN), Bp., 1931. I.k. 17–37.
- 20 KN 20.
- 21 Uo. 21.
- 22 Uo. 85.
- 23 Uo. 87.
- 24 FN 20. Széchenyi a pénzügyi intézetek „bezárását” stb. szerencsétlen intézkedéseknek tartja s ezeknek lépésről-lépésre történő feloldását kívánja.
- 25 Györki Imre, KN 50., Kabók Lajos, uo. 281.
- 26 KN 84.
- 27 Uo. 85., 86.
- 28 Uo. 108., 109.
- 29 Uo. 270.
- 30 Uo. 264.
- 31 Uo. 191.
- 32 Uo. 245. és 318.
- 33 Uo. 289.
- 34 Hoyos Miksa gróf, Széchenyi Aladár gróf, Baltazar Dezső püspök és Koós Zoltán. FN 18., 21., 29., ill. 30.
- 35 Hadik az első világháború végén, 1918. X. 30–31-én, két napon át mint kinevezett és hivatalát átvett miniszterelnök szerepelt. L. *Bölyny József*: Magyarország kormányai 1848–1975. Bp., 1978. 235.
- 36 FN 24., 25. és 26.
- 37 Uo. 28.
- 38 Uo. 37.
- 39 Uo. 36.
- 40 Éber, KN 60., 59., 61., 58.
- 41 Uo. 212.
- 42 Uo. 115.

- 43 Uo. 66., 67.
 44 Uo. 72.
 45 Uo. 84.
 46 Uo. 89.
 47 Uo. 50.
 48 Uo. 99.
 49 Malasits, uo. 182., Weltner 291.
 50 Uo. 293.
 51 FN 21.
 52 Uo. 30.
 53 Wekerle Sándor, uo. 31.
 54 Györki és Esztergályos, KN 268.
 55 Széchenyi, FN 20.
 56 Büchler, KN 160., 167., 168., Rassay 94., Turchányi 174.
 57 Szeder, KN 286., Eckhardt, 106.
 58 Uo. 286.
 59 Uo. 196.
 60 Uo. 235.
 61 Rassay, uo. 94., Sigray, 260.
 62 Eckhardt, uo. 106.; 102., 103.
 63 Uo. 211.
 64 Uo. 92.
 65 Gál, Malasits, uo. 184.
 66 Uo. 239., 240.
 67 pl. Schandl, KN 113., Somsich, 185.
 68 KN 50.
 69 Uo. 82.
 70 Uo. 110.
 71 Uo. 120.
 72 Turchányi, uo. 171., 172., Farkas, 267., Lázár 211.
 73 Uo. 237.
 74 Uo. 288.
 75 Széchenyi, FN 20., Hoyos, 18.
 76 KN 106. és 103.
 77 Uo. 113., ill. 226.
 78 Uo. 237., ill. 267.
 79 Uo. 186.
 80 Uo. 316.
 81 Uo. 188.
 82 Keynes, John Maynard (1883–1946) angol közgazdász, az állami monopolista kapitalizmus fő ideológusa; szerinte a tőkés gazdaság „visszásságai” az államnak a gazdasági életbe történő beavatkozásával orvosolhatók. Keynesre l. *Mátyás Antal*: A polgári közgazdaságtan főbb irányzatai a marxizmus létrejötte után. Bp., 1960. 201–249.; *Eörsi Gyula*: A tulajdonjog fejlődése. Bp., 1951. II.k. 244.; *Berend T. Iván*: im. 1–2.
 83 KN 187.
 84 Uo. 180.
 85 Uo. 180., 185.
 86 Uo. 291.
 87 Uo. 227.
 88 Uo. 73.
 89 Uo. 233.
 90 Pl. Lakatos Gyula, KN 227.
 91 KN 64., 61.
 92 FN 18. és 23.

- 93 *Friedrich*: „...agrárállam vagyunk és mégis a legutóbbi évben 50 millió pengőért hoztunk be tengerit, korpát és takarmányt.” KN 70.
 94 Gál, KN 83.; Lakatos, 227.
 95 FN 18.
 96 KN 70.
 97 Uo. 209.
 98 Reisinger, KN 253.
 99 Bajcsy-Zsilinszky, KN 274., Szeder, 287.
 100 Pallavicini örgróf és Ötvös Pál, KN 100. és 161.
 101 Farkas István, KN 269.
 102 Hunyadi, KN 74.; Apponyi, 86.; Turchányi, 172.; Somsich, 186.; Szilágyi, 212.; Zsilinszky, 278. stb.
 103 KN 74.
 104 Uo. 50., 98. és 169.
 105 Uo. 252.
 106 Uo. 298–308.
 107 Uo. 311–316.
 108 Uo. 109., ill. 243.
 109 Uo. 78. és 83.
 110 Uo. 69.
 111 Uo. 85.
 112 Uo. 72. és 74.
 113 Uo. 320.
 114 Uo. 300., ill. 316.
 115 Uo. 315.
 116 FN 53.
 117 KN 331., ill. FN 37.
 118 OL K 513. Országgyűlési levéltár. A 33 tagú országos bizottság. I. k. 1–63.
 119 1939:III.tc. 1.§ (24 képviselő, 12 felsőházi tag)
 120 1941:XI.tc. 2.§ (28 képviselő, 14 felsőházi tag)
 121 OL K 515. Ogy. Ltár, 34.k.
 122 A „válságjog” különböző területeivel a 30-as években többszáz cikk és tanulmány foglalkozik; közülük csupán 1932–34 között keletkezett több mint 180 munkát sorol fel *Ujlaki Miklós*: Öt év magánjogi irodalma c. bibliográfiája (Bp., 1935.), A „Nagy–Szladits”-ban is találkoztunk e témával (I.k. 35., 103., 104. stb.) – A felszabadulás után *Eörsi Gyula*: im. több helyen, mintegy 12 oldal terjedelemben élesen kritizálja a „válságjog”-ra vonatkozó burzsoá nézeteket. A válságjog egykorú, igen tanulságos, szerteágazó szakirodalmának monografikus feldolgozása azonban polgári jogászaink és jogtörténészeink részéről még törlesztetlen adósság.

44. Székelyföldön az 1770-1775 közötti években...
 45. Székelyföldön az 1775-1780 közötti években...
 46. Székelyföldön az 1780-1785 közötti években...
 47. Székelyföldön az 1785-1790 közötti években...
 48. Székelyföldön az 1790-1795 közötti években...
 49. Székelyföldön az 1795-1800 közötti években...
 50. Székelyföldön az 1800-1805 közötti években...
 51. Székelyföldön az 1805-1810 közötti években...
 52. Székelyföldön az 1810-1815 közötti években...
 53. Székelyföldön az 1815-1820 közötti években...
 54. Székelyföldön az 1820-1825 közötti években...
 55. Székelyföldön az 1825-1830 közötti években...
 56. Székelyföldön az 1830-1835 közötti években...
 57. Székelyföldön az 1835-1840 közötti években...
 58. Székelyföldön az 1840-1845 közötti években...
 59. Székelyföldön az 1845-1850 közötti években...
 60. Székelyföldön az 1850-1855 közötti években...
 61. Székelyföldön az 1855-1860 közötti években...
 62. Székelyföldön az 1860-1865 közötti években...
 63. Székelyföldön az 1865-1870 közötti években...
 64. Székelyföldön az 1870-1875 közötti években...
 65. Székelyföldön az 1875-1880 közötti években...
 66. Székelyföldön az 1880-1885 közötti években...
 67. Székelyföldön az 1885-1890 közötti években...
 68. Székelyföldön az 1890-1895 közötti években...
 69. Székelyföldön az 1895-1900 közötti években...
 70. Székelyföldön az 1900-1905 közötti években...
 71. Székelyföldön az 1905-1910 közötti években...
 72. Székelyföldön az 1910-1915 közötti években...
 73. Székelyföldön az 1915-1920 közötti években...
 74. Székelyföldön az 1920-1925 közötti években...
 75. Székelyföldön az 1925-1930 közötti években...
 76. Székelyföldön az 1930-1935 közötti években...
 77. Székelyföldön az 1935-1940 közötti években...
 78. Székelyföldön az 1940-1945 közötti években...
 79. Székelyföldön az 1945-1950 közötti években...
 80. Székelyföldön az 1950-1955 közötti években...
 81. Székelyföldön az 1955-1960 közötti években...
 82. Székelyföldön az 1960-1965 közötti években...
 83. Székelyföldön az 1965-1970 közötti években...
 84. Székelyföldön az 1970-1975 közötti években...
 85. Székelyföldön az 1975-1980 közötti években...
 86. Székelyföldön az 1980-1985 közötti években...
 87. Székelyföldön az 1985-1990 közötti években...
 88. Székelyföldön az 1990-1995 közötti években...
 89. Székelyföldön az 1995-2000 közötti években...
 90. Székelyföldön az 2000-2005 közötti években...
 91. Székelyföldön az 2005-2010 közötti években...
 92. Székelyföldön az 2010-2015 közötti években...
 93. Székelyföldön az 2015-2020 közötti években...
 94. Székelyföldön az 2020-2025 közötti években...
 95. Székelyföldön az 2025-2030 közötti években...

BÜNTETŐJOGTÖRTÉNET

... az 1770-1775 közötti években...
 ... az 1775-1780 közötti években...
 ... az 1780-1785 közötti években...
 ... az 1785-1790 közötti években...
 ... az 1790-1795 közötti években...
 ... az 1795-1800 közötti években...
 ... az 1800-1805 közötti években...
 ... az 1805-1810 közötti években...
 ... az 1810-1815 közötti években...
 ... az 1815-1820 közötti években...
 ... az 1820-1825 közötti években...
 ... az 1825-1830 közötti években...
 ... az 1830-1835 közötti években...
 ... az 1835-1840 közötti években...
 ... az 1840-1845 közötti években...
 ... az 1845-1850 közötti években...
 ... az 1850-1855 közötti években...
 ... az 1855-1860 közötti években...
 ... az 1860-1865 közötti években...
 ... az 1865-1870 közötti években...
 ... az 1870-1875 közötti években...
 ... az 1875-1880 közötti években...
 ... az 1880-1885 közötti években...
 ... az 1885-1890 közötti években...
 ... az 1890-1895 közötti években...
 ... az 1895-1900 közötti években...
 ... az 1900-1905 közötti években...
 ... az 1905-1910 közötti években...
 ... az 1910-1915 közötti években...
 ... az 1915-1920 közötti években...
 ... az 1920-1925 közötti években...
 ... az 1925-1930 közötti években...
 ... az 1930-1935 közötti években...
 ... az 1935-1940 közötti években...
 ... az 1940-1945 közötti években...
 ... az 1945-1950 közötti években...
 ... az 1950-1955 közötti években...
 ... az 1955-1960 közötti években...
 ... az 1960-1965 közötti években...
 ... az 1965-1970 közötti években...
 ... az 1970-1975 közötti években...
 ... az 1975-1980 közötti években...
 ... az 1980-1985 közötti években...
 ... az 1985-1990 közötti években...
 ... az 1990-1995 közötti években...
 ... az 1995-2000 közötti években...
 ... az 2000-2005 közötti években...
 ... az 2005-2010 közötti években...
 ... az 2010-2015 közötti években...
 ... az 2015-2020 közötti években...
 ... az 2020-2025 közötti években...
 ... az 2025-2030 közötti években...

A BÜNTETŐJOG OKTATÁSA A NAGYSZOMBATI EGYETEM JOGI KARÁN 1667–1777

A ma Budapesten működő Eötvös Loránd Tudományegyetemet (ELTE), mint az köz-tudomású, még a török elleni háborúk idején, 1635-ben, jogi karát pedig 1667-ben alapították a harcok által kevésbé veszélyeztetett Nagyszombatban (Trnava) a mai Szlovákia területén. E város adott otthont az Universitasnak egészen 1777-ig, amikor is az egyetem Budára, majd onnan rövidesen, 1784-ben Pestre költözött át.

Nem célunk az, hogy a jogi kar immár háromszáz éves múltját e helyütt felvázoljuk; tanulmányunkban egyetlen, eddig elhanyagolt részproblémával foglalkozunk: a büntetőjog oktatásának történetével, azt is csupán a kar száztiz esztendeig tartó nagyszombati időszakán át kívánjuk nyomon kísélni.

I. A büntetőjog oktatásának ügye valamely adott országban és korszakban természetesen szorosan összefügg a büntetőjog általános helyzetével is. Mielőtt tehát témánk tárgyalására rátérnénk, egészen röviden utalni kívánunk a büntetőjog terén Magyarországon fennálló viszonyokra, a nagyszombati egyetem működésének periódusában.

Az említett jogág állapotára az egész időszak folyamán különösen rányomja bélyegét a magyar büntetőkódex hiánya, valamint a jogtudomány elmaradottsága. — Werbőczy Istvánnak még 1517-ben kinyomtatott Tripartituma, amelyre — noha az soha nem vált törvénnyé — a bírói gyakorlat szokásjogi alapon a tárgyalt korszakban is nagymértékben támaszkodott, a magánjogi stb. szabályok mellett tartalmaz ugyan egy sereg büntetőrendelkezést is, de szétszórtan, hézagosan és rendszertelenül, más jogterületeket érintő szabályokkal keverve. A különböző jogágak ebben az időszakban még különben sem határolódtak el egészen egymástól. — A Werbőczy utáni évszázadokban a rendi országgyűlések időnként hoznak ugyan különféle büntetőjogszabályokat; legtöbbször azonban minden rendszer nélkül, az éppen felmerülő szükséghez képest konstruálnak bizonyos bűncselekményi tényállásokat, többnyire szigorú büntetésekkel.

A feudalizmus egész tartama alatt — az 1712-ben megindult kodifikációs törekvések ellenére — nem születik büntetőkódex, amely a magyarországi feudális anyagi büntetőjog általános elveit, valamint a bűncselekményeket, a büntetési nemeket stb. rendszerezte és egységbe foglalta volna. Ugyanígy állt a helyzet az ún. alaki büntetőjog, a büntető eljárás szabályainak vonatkozásában is. — A büntetőjognak is igen jelentős forrása volt a szokásjog, a bíróságok gyakorlata, amely a törvények hiányait igyekezett pótolni. A bírósági gyakorlatra nagy befolyással bírt a III. Ferdinánd által Alsó-Auszt-

ria számára 1656-ban kiadott büntetőtörvénykönyv, amelyet ugyan a magyar országgyűlés nem fogadott el, de – latin nyelvre lefordítva – Forma processus iudicii seu Praxis Criminalis címmel a XVII. sz. végétől egészen 1844-ig az 1696-ban Szentiványi Márton által kiadott Corpus Jurisban szerepelt, mint annak egyik függeléke. A bíróságok pedig – jobb híján – alkalmazni kezdték.

A tárgyalt korszakban büntetőjogtudományról alig beszélhetünk. A jogtudomány Magyarországon a büntetőjoggal, mint külön jogággal valamelyest is rendszeresen csak a XVIII. század közepe táján kezdett foglalkozni.

II. A fentiek ismeretében természetesnek kell tartanunk, hogy a nagyszombati egyetem jogi karának 1667. január 2-án kelt alapítólevele¹ a büntetőjogot mint külön tantárgyat nem ismeri s így annak oktatásáról nem is intézkedhetett.

Az alapítólevél, amely a jezsuita egyetem keretében, de az esztergomi káptalan külön felügyelete alatt hozza létre a jogi kart, kimondja, hogy a karon alkalmazandó három jogtanár közül „kettő a jus patrium-ot, azaz Magyarország szokásjogát, mindenestre a Decretum Generale-t, amelyet Tripartitumnak nevezünk”, valamint a törvényeket (constitutiones et articulos) világítsa meg. Az egyik tanár a hazai jogot „therotice”, a másik pedig „practice” tárgyalja, ahogyan azt a magyarországi különféle bírósági fórumokon alkalmazzák. Meg kell továbbá ismertetni a tanulókkal a perekben használatos ügyiratok formuláit. – A harmadik professzor a római jogot² adja elő, a negyedik tantárgyból, az egyházjogból pedig az előadásokat a teológia egyik tanára tartja. – A kar alapítói ezekkel a rendelkezésekkel mintegy megvalósítani törekednek Faccioliati nézetét: „expedit omnes gentes romanis legibus operam dare, vivere suis”³.

A főtantárgynak tehát a nagyszombati jogi karon a jus patriumot tekintették, amely magában foglalta az írott és íratlan magánjogi, közjogi, büntetőjogi és perjogi szabályokat, úgyszólván minden tudományos rendszerezés nélkül.

A büntetőjog az egyetemen egy évszázadon át nem szerepel külön tantárgyként,⁴ hanem az csupán mint a jus patrium része – mint látni fogjuk – eléggé elhanyagolt része kerül előadásra. Ez a magyarázata annak, hogy a büntetőjog oktatásának alakulását vizsgálva kénytelenek leszünk a továbbiakban bizonyos mértékig a hazai jog egészének a helyzetével is foglalkozni.

A jus patrium oktatása csak 1672-ben kezdődik el⁵ – addig csupán az egyházjog és a római jog előadásáról gondoskodtak⁶ –, de a háborúk, valamint a pestisjárvány miatt valójában csak 1686-tól folyik rendszeresebben a tanítás, amikor Koller Ferenc lett a hazai jog – egyelőre egyetlen – tanára.⁷ Kollernek kéziratban ránk maradt két munkája⁸ arról tanúskodik, hogy ő büntetőjoggal nem foglalkozott még az eljárásjogot tárgyaló fejezetekben sem. 1696-ban a hazai anyagi jog külön tanárt kapott Bencsik személyében.⁹ Hogy Bencsik a hazai jogból mit adott elő, azt nem sikerült megállapítanunk.¹⁰ Az ő nevéhez fűződik azonban a magyar büntetőtörvénykönyv első, még igen kezdetleges javaslata. Bencsik ugyanis, mint Nagyszombat városának országgyűlési köveve, részt vett az 1712–15. évi országgyűlésen, s a rendek által kiküldött bizottság megbízásából ő készítette el, tíz pontba foglalva, a legsürgősebb kodifikációs feladatok vázlatát. Ebben szerepel 9. pontként a magyar praxis criminalis tervezete is. A javaslatot az országgyűlés nem emelte törvényerőre. Bencsik tervezetét később, az 1728–29. évi országgyűlés által kiküldött deputatio átdolgozta,¹¹ de a büntetőtörvénykönyv be-
cikkelyezése ismét elmaradt. A konzervatív magyar rendek a Tripartitumhoz mereven

ragaszkodtak és szembeszegültek minden haladóbb törekvéssel. A büntetőtörvénykönyv javaslatát azonban több bíróságnál alkalmazni kezdték, majd Gochetz Gábor: Systema praxis criminalis c., 1745-ben írt és a következő évben nyomtatásban megjelent munkájának lényegében ez a javaslat képezi anyagát.¹² – Gochetz 60 oldal terjedelmű könyve, amely a magyar büntetőjogi irodalom első termékének tekinthető, két részből áll (I. De malefactoribus et maleficiis in genere, II. De criminibus in specie). Művében Gochetz többek között a németalföldi, Jodocus Damhouderusra és a szász jogtudósra, Benedictus Carpzoviusra is hivatkozik. Arra nincs adatunk, hogy Gochetz könyvét a nagyszombati egyetemen az oktatásban felhasználták volna.

Tankönyvet a jus patriumból az egyetemen ezekben az évtizedekben még nem használtak, hanem mind Khlosz Pál, a perjog tanára, mind Kregar István László, aki a hazai anyagi jogot adta elő, óráikon kézirateikból, amelyekben büntetőjogi kérdésekre általában nem térnek ki, diktáltak a hallgatónak. Néhány évvel később, az 1760-as évek elején Nitray Gábor professzor azonban már bizonyos mértékig a büntetőjogot is tárgyalja az előadásait tartalmazó, több mint 1700 oldalnyi, háromkötetes kéziratában.¹³ Mint arról Zelenay Jánosnak, a hazai jog egyik professzorának későbbi jelentéséből¹⁴ értesülünk, az 1760. évi rendezés előtt az anyagi jog teljes tananyagának előadása, helyesebben lediktálása 15, az alaki jogé pedig 12 évig tartott. (A jogi stúdiumok időtartama 2 év volt!!)

Az esztergomi káptalan által 1760-ban kiadott szabályzat,¹⁵ amelyben a jogi oktatás terén megkísérlti a rendteremtést a nagyszombati egyetemen, még nem tiltja el a tanároknak a diktálást, hanem csak azt tilalmazza, hogy az előadók indokolatlanul elmaradjanak az órákról és valamelyik hallgatóra bizzák maguk helyett a diktálást. A káptalan úgy rendelkezett, hogy ezentúl a hazai jog tananyagát 2, illetve átmenetileg 3 év alatt be kell fejezni, s hogy a hazai jog mindkét tanára 2 évenként felváltva fogja előadni mind az anyagi (theoreticum), mind az alaki jogot (practicum), reggel 7–8 óráig. „A jövőben a hazai jog két professzora közül nem lesz az egyik csak az elmélet, a másik csak a gyakorlat előadója”, mondja a szabályzat. Ugyancsak 1760-ban a helytartótanács, az esztergomi káptalanhoz intézett rendeletében¹⁶ alapjában véve a káptalan szabályzatában foglaltakat erősíti meg és bővíti ki. Mégis jelentős ez a rendelkezés, mert azt tanúsítja, hogy az oktatást kezdik állami ügynek is tekinteni és lassan megindulnak a törekvések annak a helyzetnek a felszámolására, amelyben „schola est accessorium ecclaeiae”.

A helytartótanács 1760. évi rendeletének végrehajtásáról Zelenay 1766. évi, fent említett jelentése számol be. Ebből megtudjuk, hogy ő – ellentétben a hazai jog másik tanárával, Nitray Gáborral – már nem diktál, hanem „pro facilitatione auditorum explanatur Commentarius Husztianus”. Zelenay professzor tehát már használatba veszi Huszty István egri jogtanár tankönyvét, amely műről a továbbiak során részletesebben fogunk még szólni. Az oktatás helyzetéről a következő évben, 1769-ben Nitray és Zelenay együttes jelentésében¹⁷ kapunk képet. Többek között azt is közlik, hogy a diktálás teljesen megszűnt, tananyagként most már mindketten Huszty könyvét és a Corpus Jurist használják mind az elmélet, mind a gyakorlat tanítása során.

Vége tehát a nagyszombati jogi karon is bevezették a tankönyv használatát a hazai jog, ezen belül a büntetőjog oktatásában.

III. Mint arra már utaltunk, a hazai jog, illetve a büntetőjog rendszeresebb

művelése Magyarországon a XVIII. század 40-es éveiben indult meg. – Először az 1733-ban Kolozsvárott felállított református tanintézet jogtanára, *Husztai András*, aki az Odera melletti Frankfurtban Heineccius tanítványa volt, adott ki tankönyvet 1742-ben, Szebenben, *Jurisprudentia Hungarico-Transsilvanica ...* címmel.¹⁸

A könyv előbeszédre (Oratio panegyrica) és ötvenöt titulusra tagozódik, s a Tripartitum álláspontján sok tekintetben messze túlmutat, sőt Werbőczy nézeteit nem egy helyen nyíltan tévesnek tartja s vitába száll velük. – Az anyagi büntetőjoggal külön nem foglalkozik. Az általános, elméleti kérdések tárgyalása után, a 26. címtől kezdve azonban munkája a perjogi alapismeretek valóságos enciklopédiájának tekinthető, a büntető eljárás vonatkozásában is. Felfogására jellemző példaként megemlíti, hogy a beismerésnek különösen a büntetőperekben tulajdonít nagy jelentőséget, mert ott a beismerés „számos bírói visszaélésre adhat alkalmat a félhez intézett sugalmazó kérdések (suggestio) révén”. Nem tartja megengedhetőnek, hogy a bíró a beismerést ilyen módon csikarja ki, illetve a társtettesek vallomását e módszerrel irányítsa, befolyásolja. (50. cím: De confessionibus et suggestionibus.)

Néhány esztendővel később, valószínűleg 1745 előtt, az egri jogintézet (Fogla-reum) tanára, *Husztai István* is kinyomtatta *Jurisprudentia practica seu commentarius novus c. tankönyvét*, amelyben – három könyvre felosztva – a jus patriumot dolgozza fel: főként a magánjogot, továbbá a büntetőjogot, valamint a polgári és a büntető eljárásjogot. Hogy az előző kiadás valójában mikor jelent meg, nem egészen tisztázott. A ma feltalálható legrégebb, 1745. évi kiadáson, amelyet Budán nyomtattak, az „Editio nova” megjelölés szerepel. (Mi az 1766. évi, nagyszombati kiadást használtuk.) Közbevetőleg megjegyezzük itt, hogy Gochetz Gábor már említett művén kívül hamarosan, 1751-ben Bodó Mátyásnak is megjelent az anyagi és az alaki büntetőjogot tárgyaló könyve: *Jurisprudentia criminalis ... in partes duas divisa* címmel. Bodó munkája az egyetemen a büntetőjog oktatásában nem jutott jelentősebb szerephez, bár később olykor maga Husztai is hivatkozik Bodóra.

Husztai István óriási anyagot felölelő, mintegy 900 oldal terjedelmű munkájának harmadik könyve,¹⁹ harminchat címre (titulus) felosztva, 120 oldalon át foglalkozik a közbűncselekményekkel (delicta publica), illetve a büntető eljárással. A magánbűncselekményekről (delicta privata) a második könyv 77. és az utána következő titulusaiban tárgyal.

Az alábbiakban csupán a harmadik könyvről kívánunk némi áttekintést adni. Ez a könyv három fő témakörrel foglalkozik: általános fejtegetések a közbűncselekményekről; a bírói fórumok és a büntető eljárás; továbbá az egyes bűncselekmények és az azok elkövetőire kiróható büntetések.

Az általános fejtegetésekben a szerző sokoldalúan és hosszadalmasan igyekszik meghatározni a közbűncselekmény fogalmát. „A közbűncselekmény olyan büntett (crimen), amelyet külön törvény minősít annak és amelyet a közjog (publicum ius) torol meg, az illetékes hatóságok útján”. A magánbűncselekmények pedig olyan delictumok, amelyeket külön törvény nem minősít közbűncselekménynek. A magán- és a közbűncselekmények közötti különbséget Husztai abban is megjelöli, hogy az előbbi cselekmények tekintetében polgári úton (civiliter) és magánszemély keresete alapján ítéleznek, az utóbbiakat pedig büntető eljárás útján (criminaliter), a királyi vagy a megyei fiscus vádemelése alapján torolják meg. – A továbbiakban a delictumok

kat felosztja főbenjáró és nem főbenjáró, valamint nyilvános és titkos, rendes és rendkívüli bűncselekményekre. Ez utóbbiaknak nincsen sem meghatározott elnevezésük, sem meghatározott büntetésük. Végül vannak valóságos delictumok és quasi delictumok.

Husztai – Senecát idézve – a legszentebb kötelességnek tartja, hogy „a bűnyekben igazság tétessék, s nem lehet az istennek kövérebb áldozati állatot bemutatni, mint a bűnös ember”. Meg kell azonban említenünk, hogy szerzőnk már nemcsak a megtorlást és az elrettentést tekinti a büntetés céljának, hanem – mint mondja – „a józan ész úgy kívánja, hogy a büntetést az elkövető megjavítása érdekében kell kiszabni”.

Nagy terjedelmet szentel Husztai annak a kérdésnek, hogy mi történjék a bűncselekmény útján szerzett vagyontárgyakkal, illetve az okozott károkkal abban az esetben, ha a bűnelkövető meghal. Szembeszáll azokkal, akik szerint „A rókácska valamennyi bűne megszűnik, mihelyt lehúzzák a bőrét”. Ő azt tartja, hivatkozva egy sor törvényre, hogy a tisztességtelenül szerzett hasznot „az örökösökből is ki kell csikarni”.

További általános fejtegetései során Husztai, saját álláspontja alátámasztására, a törvényeken kívül többek között Werbőczyre, Kitionichra, Bodóra, valamint Carpvoviusra, továbbá a Praxis Criminalisra és a Codex Juris Canonici megfelelő helyeire támaszkodik. – Végül a büntettek elkövetésének különféle lehetséges módozatait taglalja, 15 pontba foglalva. Ezekben a pontokban lényegileg a tettesség, társtetteség, valamint a részesség: a felbújtás és a bűnsegély, továbbá a bűnpártolás, az orgazdaság stb. fogalmait elemzi rendkívül aprólékosan. E fogalmaknak a megjelölésére természetesen általában nem a mai terminológiát használja.

Az általános rész után a szerző a büntető eljárás egyes szakaszaival foglalkozik (vádemelés, elfogás és bebörtönzés, vizsgálat stb.). A legrészletesebben a kínvallatást tárgyalja s igen határozottan állást foglal amellett, hogy „in delictis occultis veritas per torturam est extorquenda”, bár maga is elismeri, hogy a kínvallatás kegyetlen és veszélyes dolog. Aprólékosan felsorolja a kínzóeszközöket és magyarázgatja azok alkalmazásának mikéntjét. Hangsúlyozza azonban, hogy a nemeseket általában nem lehet megkínozni. Eljárásjogi nézeteit is lépten-nyomon igyekszik alátámasztani főként a Carpvovius munkájára²⁰ történő konkrét hivatkozásokkal.

A katolikus Husztai büntetőjogi nézeteire s így hosszú időn át a magyar jogi oktatásra, amint a továbbiak során tapasztalni fogjuk, igen nagy hatással volt a protestáns büntető és polgári jogász, a német Benedict Carpov (Carpovius) *Practica Nov-já*, amely Husztai könyvének megírása előtt több mint 100 évvel, 1635-ben jelent meg először. Szükségesnek véljük ezért, hogy közbevetőleg röviden emlékeztessünk itt e nagynevű szász jogtudós munkásságára is. Carpov (1595–1666), a lipcsei egyetem tanára és a híres lipcsei Schöffenhof tagja, az anyagi és az alaki büntetőjogot egyaránt felölelő, említett főművével Európa-szerte széles körű befolyást gyakorolt mind a tudományra, mind a praxisra. Állásfoglalásait több évtizeden keresztül Skandináviától Ukrajnán, Magyarországon, Svájcban át Spanyolországig és Portugáliáig mindenütt idézték. Hazánkban is a büntetőjogi munkák éppúgy, mint a bíróságok büntető ítéletei²¹ egyidőben gyakran hivatkoztak Carpov művére.

Mint az ismert nyugatnémet jogtörténész, Hans Thieme írja róla, Carpov mélyen hitt korának borzalmas babonáiban, amelyek szerint a boszorkányságot az inkvizíció

minden eszközzel, kínvallatással és máglyával kell irtani. Nem kevésbé kegyetlen szigorúságot követelt azonban Carpov az emberölés, az államellenes bűncselekmény, valamint az istenkáromlás, sőt a házasságtörés esetében is. — A processus vonatkozásában pedig műve pontos utasításokat ad még a tekintetben is, hogy pl. a halálraíteltet a vesztőhelyre vezető úton hányszor kell izzó fogókkal tépdetni. — „Bizonyos, hogy Carpov nem tartozik azok közé, akik az emberi jogok és a személyiség méltósága, a szellemi haladás és a vallásszabadság úttörői voltak; ő nem volt Thomasius, sem Voltaire, sem Beccaria.”²²

Büntetőjogi felfogását már kortársai is, köztük legélesebben Oldekop²³ támadták, de nem sok eredménnyel. Carpov vitathatatlan tekintélye jóideig akadályozta a haladóbb, felvilágosultabb büntetőjogi felfogás érvényesülését Németországban és más államokban is. Hazánkban pedig Carpov hatása évszázados késéssel, főként Huszty István munkájának közvetítése útján bontakozik ki. Akkorra már a szász jogtudós nézetei valóban aligha nevezhetők „korszerűeknek”.

Visszatérve Huszty tankönyvéhez: a szerző az eljárásjog után a „különös részt”, az egyes büntetteket, ezek közül is elsőnek a felségsértést, azután a hűtlenséget veszi sorra. A felségsértés taglalásánál különbséget tesz az isteni felség (majestas divina) és az emberi felség (majestas humana) megsértése között. Az isteni felség elleni büntetteket (magia, blasphemia, violatio ecclesiarum) azonban csak később, külön titulusokban, bár egymástól függetlenül, elszakítva tárgyalja. Nagy teret szentel a harmadik könyv az emberölés különféle fajainak (szándékos, véletlen, önvédelemből elkövetett emberölés), valamint a tulajdon elleni bűncselekményeknek; foglalkozik a várak áruló módon történő feladásával, továbbá a „zendüléssel” (vis publica), amelyet élesen elhatárol a magánbűntudomány képező hatalmaskodástól (actus potentiae). A házasságtörés, a többnejűség, a sodomia, a vérfertőzés stb. szintén helyet kap a könyvben. Végül megemlíti a tankönyv az urbárium áthágásának (excessus urbarii) büntetését is, amelyet a földesúr követ el akkor, ha a jobbágyoktól az úrbéri megállapodásban szereplő szolgáltatásoknál többet követel. Huszty szinte érezhető egyetértéssel állapítja meg, hogy erre a cselekményre a törvény (1723:12. tc.) nem ír elő meghatározott büntetést. — Művében majdnem minden titulus végén közli a megfelelő perbeli iratmintákat (forma actionis stb.) is.

Az egyes bűncselekményekről szóló titulusok általában nem valamilyen logikai sorrendben, hanem legtöbbször mintegy ötletszerűen követik egymást. A szerző nem képes a bűncselekményeket bizonyos rendszer szerint csoportosítani. Nem célunk az, hogy Huszty István hosszadalmas, bonyolult, olykor száraz fejtegetéseit az egyes büntettekkel kapcsolatban nyomon kísérjük, könyvének mindössze két titulusával kívánunk — röviden — külön is foglalkozni: a magiával és a blasphémiával.

Huszty idejétmúlt, retrográd büntetőjogi nézetei a legszembetűnőbb módon a „De crimine magiae c. fejezetben nyilvánulnak meg. Abban a korban, amikor az 1728. évi szegedi nagy boszorkányégetés után (egyszerre hat férfit és hét nőt küldött máglyára a bíróság), már III. Károly, majd Mária Terézia²⁴ több intézkedésükkel igyekeztek visszaszorítani Magyarországon a boszorkánypereket, az egyetem jogi karán használt tankönyv Szent István és Szent László XI. századbeli törvényeire, valamint a Praxis Criminalisra és a kánonjogra, mindenelekelt pedig Carpovius régi, ominosus művére hivatkozva, tudományos komolysággal, a legkisebb kétely nélkül, továbbra is (1766-ban, sőt később is!) azt hirdeti, hogy a mágusok az emberi nem ellenségei, akik a go-

nosz lélek segítségét veszik igénybe, szerződésük, barátságuk van az ördöggel. Tíz különböző fajtáját sorolja fel azoknak, akik a mágia bűncselekményét elkövetik, köztük a strygákat is, akikkel kapcsolatban, mint ismeretes, már Kálmán törvénykönyve (I. 57.) megállapította, hogy „non sunt”. Huszty véleménye szerint, — s ez megegyezett a közfelfogásban még az ő korában is felfalálható primitív, elmaradott hiedelmekkel — a strygák az „ördögi összejöveteleket (synagogas diabolicas) vasvillán, boton vagy seprűn lovagolva látogatják vagy bűnös kéjelgést folytatnak az ördöggel”. A mágia büntetése: halál. Ha harmadik személy is károsodott, akkor a gonosztevőt élve kell megégetni, egyébként pedig fejét kell venni és a holttestét kell máglyán elégetni, „mint azt a bírói gyakorlat és a sok példa is bizonyítja”.

De nem táru elénk vigasztalóbb kép a blasphemiáról szóló titulus fejtegetéseiből sem. Huszty túlenyhének tartja a törvények (1563:42., 1659:42. és 1723:110. tc.-ek) rendelkezéseit, amelyek szerint a káromkodást „csak” harmadszori elkövetés esetén kell pallossal büntetni. Szerzőnk egyrészt felhívja a figyelmet arra, hogy a halálbüntetést súlyosítani szokás, „a bűnöst vagy megtüzesített fogókkal kínozzák meg, vagy szíjakat hasítanak ki a testéből vagy kitépik káromlást elkövető nyelvét, végezetül pedig, de még élve, lecsapják a fejét”, másrészt — túlmenve az akkori hatályos magyar törvények rendelkezésein — kijelenti, hogy ha a blasphemiát közvetlenül isten ellen követik el, már az első esetben is indokolt a pallos általi halálbüntetés. Ennél enyhébb büntetésnek szerinte csak akkor lehet helye, ha valaki részegen káromkodik vagy a káromkodást „bűnbánattól indíttatva” tüstént vissza is vonja.

Általában a többi fejezetek sem vallanak írójuk haladottabb gondolkodásáról, különösebb emberiségéről.

Mindeme fogyatékoságai ellenére sem kívánjuk elvitatni Husztytól művének pozitív vonásait, kétségtelen érdemét. Munkája a maga idejében, a XVIII. század közepe táján a büntetőjog tanítása szempontjából is valóban hiánypótló s megalapozó jelentőségű volt. Tankönyvével Huszty szinte elsőként igyekezett didaktikus céllal, a gyakorlati jogi pályákra készülő ifjúság számára feldolgozni, rendszerezni, bizonyos egységbe foglalni és — ami különösen fontos — kinyomtatni a szétszórtan felfalálható törvényi és szokásjogi anyagot, a bírósági praxist, valamint a hazai és egyes külföldi jogtudósok nézeteit, nemcsak a magánjog, hanem — ami bennünket e helyen érdekel — a büntetőjog elmélete és gyakorlata tekintetében is. S ezzel akkor szolgálatot tett a jus patrium, azon belül a büntetőjog oktatásának hazánkban.

Huszty mindinkább elavuló tankönyve azonban — a felvilágosodás eszméitől messze elmaradva — „tömerdek hivatkozásával, bőbeszédű magyarázataival és syllogisztikus előadásával”,²⁵ új, jobb, korszerűbb tankönyv híján — mint a továbbiakban látni fogjuk — mintegy félévszázadon át használatban volt és így sok, egymást követő jogászgeneráció számára segített konzerválni a felvilágosodás és a nagy francia forradalom századában egyre túlhaladottabb, maradi büntetőjogi nézeteket. Mindezekért már természetesen nem Husztyt, hanem az egyetem fenntartóit, a hazai jogtudomány akkori helyzetét s általában a rendi Magyarország elmaradott viszonyait kell felelőssé tennünk.

IV. A büntetőjog oktatásának fejlődését már maga az a tény is erősen hátráltatta, hogy ezt a stúdiumot sokáig *nem tekintették külön tantárgynak, mégkevésbé rendelkezett külön tanszékkal*, sem az egyetemen, sem a jogakadémiákon.

mel kell lenni mindenütt a hazai törvényekre". A Ratio e rendelkezése ellenére az oktatásban továbbra is Huszty commentárjait használták.⁴⁰

Az egyetemen a jogi tanfolyamot, mint említettük, már az 1775. évi Planum három évre emelte, ezt a rendelkezést azonban csak az 1779–80. tanóvtól – tehát már Budán – kezdik végrehajtani, újabb felső utasítás eredményeképpen, s új, megváltozott tantervvel, amelyben a büntetőjog a harmadik év II. semesterében, egész féléven át napi 2 órában kapott helyet.⁴¹ A kor követelményeinek megfelelő, új tankönyv azonban hosszú ideig ezután sem állott rendelkezésre. Jellemző a büntetőjog tudományának elmaradottságára, hogy több mint egy emberöltőnek kellett még eltelni addig, míg végre – Szlemenics Pál pozsonyi jogtanár kísérlete⁴² után – Vuchetich Mátyás pesti professzor tollából 1819-ben megszületett a magyar büntetőjog első tudományos igényű tankönyve, az Institutiones iuris criminalis Hungarici, amely mind az anyagi büntetőjogot, mind a büntető eljárásjogot magában foglalja.⁴³

Mindezt azonban már csak mintegy kitekintésként említjük meg, minthogy ez a periódus, amelyben a büntetőjogtudomány művelésének kibontakozása Magyarországon is megindul, kivülesik témánk keretein. Az egyetem ugyanis – mint említettük – 1777. őszétől kezdve Budán, majd Pesten folytatta működését, Nagyszombat pedig kárpótlásul – átmenetileg – akadémiát kapott, azt azonban néhány évi működés után, 1784-ben Pozsonyba helyezték át.⁴⁴

Ahhoz, hogy a büntetőjog oktatásának történetéről a kar százöt éves működése alatt – nem is említve a budapesti időszakot, amelynek feldolgozásával ilyen vonatkozásban még teljesen adós a jogtörténetírás – átfogóbb képet és behatóbb értékelést lehessen adni, egyrészt mélyen be kellene ágyazni a probléma vizsgálatát a korszak változó gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális viszonyaiba; másrészt kívánatos volna a nagyszombati helyzetet összehasonlítani a tantárgy oktatásának akkori állapotával a bécsi, a prágai, a krakkói, a németországi stb. egyetemeken, valamint a XVIII. században egyre-másra megalakuló magyarországi jogakadémiákon. Ennek a – mind ez ideig kimunkálatlan – feladatnak a megoldására azonban csak egy nagyobb lélegzetű, szintetizáló jellegű, oktatás- és tudománytörténeti munka lehetne alkalmas. Nagy szerep várna e tekintetben azoknak a jogtörténészeknek összehangolt kutatómunkájára és egymást segítő, kölcsönös erőfeszítésére, akik az érintett országokban érdeklődést tanúsítanak a büntetőjog történetének művelése iránt.

Megjelenet: Jogtudományi Közlöny, 1967. 5.sz.; továbbá: Der Unterricht des Strafrechts an der Rechtswissenschaftlichen Fakultät der Universität in Trnava 1667–1777. Acta Facult. Jurid. Univ. Comenianae, Bratislava, 1968.

Jegyzetek

- 1 Az alapítólevelet teljes terjedelmében közli *Georgius Fejér*: Historia Academiae Scientiarum Pazmaniae Archiepiscopalis ac M. Theresianae Regiae Literaria. Buda, 1835. Documenta Nro VII. Studiorum Juridicorum fundationales penes Universitatem Tyrnaviensem, 22–25.; valamint *Pauler Tivadar*: A budapesti magyar kir. tudományegyetem története. Bp., 1880. 481–483.
- 2 Abban az időben Magyarországon jus civile vagy jus caesareum alatt a római jogot értették, s vele szemben az országban használt jogot jus patriumnak vagy jus municipalenak nevezték.

- 3 Vö. *Vécsey Tamás*: A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem jog- és államtudományi karának ismertetése 1667–1896. Bp., 1896. I.
- 4 A bécsi egyetemen is csak a felvilágosodás korában kerül erre sor, sőt ott még a polgári jogot sem tanították „...das österreichische Privatrecht, das österreichische Strafrecht... sind Kinder dieser ‚aufgeklärten‘ Zeit”. *Franz Gall*: Alma Mater Rudolphina 1365–1965. Wien, 1965. 22. – A kánonjog és a római jog kizárólagossága akkor szűnik meg, L. *Wilhelm Böhm*: Universitas Vindobonensis. Wien, 1952. 73.
- 5 *Molnár Aladár*: A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században. Bp., 1881. 224.
- 6 Magyar Országos Levéltár, Helytartótanács levéltára (továbbiakban: OL Htt Lt) Fund. Lad. C. Fasc. 47. Az esztergomi káptalan felterjesztésének melléklete, Acta juridici studii.
- 7 *Molnár*: im. 224.
- 8 *Franciscus Koller*: Isagoge, seu introductio in jus consuetudinarium ...; továbbá az 1699-ben befejezett Methodus processualis ... Mindkét mű egy kötetben, összesen 538 oldalnyi szöveggel a budapesti Egyetemi Könyvtárban, B.93.
- 9 L. *Eckhart Ferenc*: A jog- és államtudományi kar története 1667–1935. Bp., 1936.
- 10 Itt jegyezzük meg, hogy a jogi kar 1759 előtti jegyzőkönyveit Székely Miklós jogtanár, akit hanyagsága miatt állásából elbocsátottak, bosszúból elvitte magával és valószínűleg megsemmisítette. Vö. *Financzy Ernő*: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. Bp., 1899. I. köt. 18. – A kar későbbi protocollumai és egyéb iratanyaga pedig 1956-ban az Országos Levéltárban kiütközött tűz martalécai lettek.
- 11 Opus Criminale. Orsz. Széchényi Könyvtár, Fol. Lat. 571. (az 1728–29. országgyűlés iratai között).
- 12 Vö. *Bónis György*: A magyar büntetőjogkönyv első javaslata 1712-ben. Bp., 1934. – Hajdú Lajos, ellentétben Bónis véleményével, az 1795-ös tervezetet tartja első büntetőködex-tervezetünknek. L. *Hajdú Lajos*: Az első (1795-ös) magyar büntetőködex-tervezet. Bp., 1971.
- 13 Conspectus iurisprudentiae Hungariae. A 2. könyvben többek között a lopásról, csalásról stb. tárgyal, sűrűn hivatkozik Huszty művére. Budapesti Egyetemi Könyvtár, B.38.
- 14 Informatio de progressu studii iuridici erga mandatum consilii regni transmissa, 1766. április 29. – Közli: *Martin Georg Kovachich*: Merkur von Ungarn ...auf das Jahr 1787. Zweyten Jahrgangs, (továbbiakban: Merkur von Ungarn), 32–34. „...cursus iuris vero sub theorico durebant annis 15, sub practica autem annis 12...”
- 15 Az esztergomi káptalan 1760. március 4-i, Nagyszombatból keltezett s a helytartótanácsához intézett válasziratában a jogi oktatás helyzetéről ad érdekes beszámolót. A válaszirat második fele közli a káptalan 1760. évi szabályzatát a jogi oktatásra vonatkozóan, megjegyezve, hogy az tulajdonképpen az előző évben már kiadott normák kibővítése. OL Htt Lt C–39. Acta Fund. Lad. C. Fasc. 47. – A „Responsa Caputuli...” kezdetű melléklet szövegszerű másolatban megtalálható az OL Kanc. Lt Litt. Cons. Reg. Locumten. 1760:604. jelzetű akta mellékletei között is.
- 16 Merkur von Ungarn, 25.
- 17 OL Htt. Lt. Fund. E. Fasc. 10. (Az esztergomi káptalannak a helytartótanácsához intézett, 1767. május 30.-i jelentése mellett.)
- 18 Huszti Andrásra vonatkozóan l. *Kolosváry Bálint*: Huszti András erdélyi jogtanár és „Jurisprudentia Hungarico-Transilvanica” című munkája. Kolozsvár, 1914.; *Török István*: A kolozsvári ref. collégium története. Kolozsvár, 1905. II. k. *Molnár*: im. 230. és 591–592.; továbbá *Szilágyi Ferenc*: Tugonyi József feletti emlékbeszéd. Budapesti Szemle, 1865. I. 513.; valamint *Bod Péter*: Magyar Áthenas. Nagyszében, 1766; Szinnye J.: Magyar írók IV. 1464.
- 19 A továbbiakban Huszty István művének csak a témánkat leginkább érintő 3. könyvével foglalkozunk. Az első két könyvet általánosságban tárgyalja *Csizmádia Andor*: A hazai jog oktatása a XVIII. század második felében és Huszty István Jurisprudentia Practica-ja c. tanulmányában. J.K. 1967. 3–4. sz.
- 20 Practica nova Imperialis Saxonica rerum criminalium.
- 21 L. *Fayer*: A magyar büntetőjog kézikönyve. Bp., 1900. I. k. 24., *Reizner János*: Szeged története, IV. k. Szeged, 1900.
- 22 *Hans Thieme*: Benedict Carpvov zum Gedächtnis. Badische Zeitung, 1966. aug. 30.

- 23 *Oldekop*: Contra Carpozivium tractatus; továbbá uő.: Observationes criminales.
- 24 Mária Terézia pl. 1756. január 29-én, majd 1758. június 15-én elrendelte, hogy előforduló esetben (boszorkányság vádja) az eljárás megindítása előtt legfelsőbb helyre jelentést kell tenni, a hozott ítéletet pedig kihirdetés előtt fel kell terjeszteni; 1768. május 28-i rendeletével gyakorlatilag megszüntette a boszorkánypereket. (Vö. *Komáromi Andor*: A magyarországi boszorkányperek oklevéltára. Bp., 1910. 600., 638. és 715.)
- 25 *Finánczy*: im. 332.
- 26 Staatsrat 1769:1755. (l. *Eckhart* im. 58., 46. lábjegyzet).
- 27 Planum Universitatis Regiae in der königlichen Freystadt Ofen. Szövegét teljes terjedelmében közreadta *Finánczy*: im. 388–401.
- 28 Staatsrat 1769:2515. (az utolsó vélemény dátuma: júli 27.) Az államtanács véleménye Nicky javaslatáról, közli *Finánczy*: im. 416–422.
- 29 OL Kanc. Lt. Orig. Ref. 1769. Nr. 438. (1769. júli 17.)
- 30 OL Kanc. Lt. Orig. Ref. 1769. Nr. 558. (1769. aug. 30.)
- 31 Staatsrat 1769:3388. (l. *Eckhart*: im. 63., 52. lábjegyzet).
- 32 OL Kanc. Lt. Orig. Ref. 1769. Nr. 558. (1769. szept. 26.)
- 33 A jogi karra vonatkozó általános utasításokat l. Merkur von Ungarn, 66–69. De studio iuridico.
- 34 Norma secundum, quam professores Juris Hungarici ... debent; l. Merkur von Ungarn, 84–88. – *Pauler* szerint (im. 72. old. 1. jegyzet) a prágai egyetem jogtanárai is szinte szóról szóra ugyanilyen utasításokat kaptak. *Schnabel*: Geschichte d. iurid. Facultat an d. Carl-Ferdinand Hochschule zu Prag, 1827. II. r. 113. és köv. old.
- 35 L. erre: XIV. Kelemen pápa 1773. júli. 24-i bullája: „Dominus ac Redemptor noster Jesus Christus ...” és Mária Terézia 1773. szept. 20-i rendelete: Decretum Aulicum Abolitionis Societatis Jesu. Merkur von Ungarn, 169–194.
- 36 A Planumot és a szigorlati rendtartást az 1956-ban elégett kari protocollumok 200. és köv. lapjaira hivatkozva ismerteti *Eckhart* im. 93–105.
- 37 A Ratio Educationisra vonatkozóan *Finánczy* idézett munkáján kívül l. többek között *Ballagi Géza*: A budapesti egyetem s a jogi szakoktatás. Bp., 1902.; *Friml Aladár*: Az 1771-i Ratio Educationis. Bp., 1913.; *Kármán Mór*: Közoktatásunk országos szervezésének nehézségei a XVIII. században. Budapesti Szemle, 1911. évi 410–411. sz.; *Ravasz János*: Az 1777-i Ratio Educationisról. Bp., 1958.
- 38 Ratio, 184–192. §.
- 39 „Táblázat a magyar királyi akadémiák kétévi jogi tanfolyamának rendes előadásairól, melyek csütörtök és vasárnap kivételével minden nap tartandók.”
- 40 L. *Finánczy*: im. II. 336., 1. jegyzet. Az új tanterv még 1780-ban sem lépett életbe. *Udvardy László*: Az egri érseki jogliceum története. Eger, 1898. 66–70.
- 41 Tabella cursus triennii iuridici in Regio-Teresiana Universitate Budensi. Ol. Kanc. Lt. 1779. Nr. 5297.
- 42 Elementa Juris Criminalis Hungarici. Pozsony, 1817.
- 43 Szlemenics és Vuchetich műveire l. *Pauler Tivadar*: Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez. Budapest, 1878.; Vuchetichre továbbá: *Jancs Árpád*: Vuchetich Mátyás (egy régi magyar büntetőjogász). Bp., 1932.
- 44 *Ortvay Tivadar*: Száz év egy hazai főiskola életéből. A pozsonyi kir. akadémiának 1784–1884-ig való fennállása alkalmából. Bp., 1884.

AZ ESKÜDTSZÉK ÉS AZ „ARTICULARIS BÍRÁSKODÁS” ÜGYE AZ 1843–44. ÉVI BÜNTETŐELJÁRÁSI TÖRVÉNYJAVASLATOK ELŐKÉSZÍTÉSÉNEK VITÁIBAN

I. 1. Magyarországon az anyagi és az alaki büntetőjog kodifikációja – mint ismeretes – már az 1790–91. évi országgyűlés óta napirenden levő feladat volt s e tárgyban két törvénytervezet is keletkezett. Az egyik az 1795. évi projectum,¹ „az első olyan magyar jogszabálytervezet, amely átfogja a jus criminale egész területét”. E kódex létrejöttének körülményeit, jelentőségét, eredményeit és fogyatékoságait sokoldalúan elemzi Hajdú Lajos, néhány éve megjelent művében.²

A második tervezetről, amelyet az 1827:8. tc. által kiküldött bizottság készített s az előzőhöz képest visszalépést jelentett, még nem született részletes, értékelő munka.³ – Minthogy az említett operátumok egyikéből sem lett törvény, tovább folyt a harc a jogterületnek a társadalmi-gazdasági fejlődés folytán egyre égetőbbé váló kodifikációjáért.

A korszerű büntetőjogi, s ezen belül a büntető eljárási törvényért folyó hosszú küzdelem legjelentősebb állomását az 1843–44. évi – szélesebb értelemben vett – büntetőjogi törvényjavaslatok képezik, amelyek az anyagi büntetőjogot, a büntető eljárást és a börtönrendszert a maguk korában igen haladó elvek alapján foglalták kódexekbe. – Ezeket a munkálatokat legértékesebb progresszív jogi hagyományaink között tartjuk számon.

A kódexek létrehozására irányuló törekvés tükrében élesen kirajzolódik a bomló rendi társadalmon belül egyre fokozódó erjedési folyamat, amely természetesen a jogra is kiterjedt. Nemcsak a közjog és a magánjog területén, hanem talán mindenekelőtt a büntetőjog különböző ágazataiban keresik a haladó erők a társadalom szükségletei által kitermelt, új politikai nézetek, eszmék megvalósításának módjait, eszközeit. A reformkori nagy nemzedék, kiváló képességű, szabadelvű politikusok, akik zömükben jogászok, méghozzá jólképzett, kitűnő jogászok is voltak, alkalmasnak bizonyultak arra, hogy ezeket az elveket, eszméket megfelelő jogszabályi formába öntsék.

Nyilvánvaló, hogy ha ezek a kiváló, szakmai és politikai szempontból egyaránt korszerű, magas színvonalú javaslatok törvénné válnak, jelentőségük korszakalkotó lett volna az akkori, rendkívül elmaradott, önmagát túlélt, kodifikálatlan magyar büntetőjog és büntető törvénykezés egészére, s azt az európai fejlődés élvonalába emelték volna. E mellett nagymértékben segítettek volna a magyar polgári átalakulásért a jog eszközeivel is vívott további küzdelmet, hatalmas réceket vágva a feudális jogrendszer omladozó, de még le nem döntött falain.

Ami közelebről magát az eljárási jogot illeti, a haladó politikusok és jogászok

előtt világos volt, hogy nem a régi, feudális eljárás elemeit, részleteit kell megváltoztatni, hanem új, a kor igényeinek megfelelő, liberális burzsoá elvekre kell építeni az egész büntető eljárást.

Az új büntető eljárás megalkotására irányuló törekvéseket szakmai szempontból önmagában már az is indokoltta tette volna, hogy Magyarországon az eljárás kodifikálatlan volt, nem volt törvénykönyve, s így jórészt a rendkívül ingatag, partikuláris jellegű, elavult szokásjogra épült, ez pedig magával hozta az eljárásban a teljes bizonytalanságot, tág teret adott a bírói önkénynek.

Mindehhez járult két, döntő politikai ok. Az egyik ok volt az az óriási különbség, amely a privilégiumokkal rendelkező nemesek és a teljesen védtelenül kiszolgáltatott jobbágyok között az eljárás tekintetében megnyilvánult. A nemes általában szabadlábbon védekezhet, perbefogása és elítélése fölött a vármegyékben saját nemes-társai döntenek (congregatio generalis, sedria). A jobbágy ellen viszont, aki az úriszék, illetve a megye nemesi bírósága alá tartozik, a legkisebb gyanú esetén is megindul az eljárás, legtöbbször azonnal letartóztatják, vasra verve, embertelen körülmények között – már a tárgyalásig is – tömlöcben tartják. Ez a helyzet természetesen ellenkezik a liberálisok haladó felfogásával, célkitűzéseivel, de a humanitárius szempontokon túl érdekükben is áll, hogy a jobbágyok éppen bennük lássák megértő támaszukat. A nemesség progresszív erőinek el kell érniük, hogy mozgalmuk háttámaszára ne használhassa fel a külföldi és belföldi reakció a jobbágyok jogos elégedetlenségét, mint arra Magyarországon éppúgy, mint pl. Lengyelországban nem egy kísérlet történt.

A második, talán még jelentősebb indok: az 1832. évi országgyűlés idején és azt követően a kormány törvényszerű módon politikai bűnpereket⁴ indított és folytatott le (Wesselényi, Kossuth, s az országgyűlési ifjak közül Lovassy László és három társa stb. elleni perek), a polgári átalakulás híveinek megfélemlítése végett.

A kormánnyal szembenálló szabadelvű ellenzékieknek tehát valóban megvolt minden okuk arra, hogy a kodifikáció során a saját személyes érdekükben is a lehető legtöbb garanciát harcolják ki, mind a bírói fórumok, mind az eljárás tekintetében.

A hazai viszonyokból fakadó társadalmi-politikai szükségletek jogi megfogalmazása érdekében a kodifikátorok merítenek a nagy francia forradalom törvényhozásából, s az 1808. évi Code d'instruction criminelle-ből, de tekintetbe veszik az angol eljárást és ismerik a múlt század elején készült német törvényhozási munkálatokat is.

2. Törlesztetlen, nagy adóssága jogtörténetírásunknak, hogy az 1834–44. évi, a büntetőjog különböző ágazataira kiterjedő javaslatok előkészítésének, tárgyalásának, s a velük kapcsolatos hazai és külföldi irodalomnak több ezer oldalra rúgó anyaga még mindig nincs méltóképpen feldolgozva, részletes és átfogó marxista értékelésük ma is várat magára. Kétségtelen, hogy igen komoly tudományos feldolgozó munkát és további kutatásokat is igényelne ez a feladat, noha az idevonatkozó dokumentumok nagyrésze még a múlt század folyamán megjelent nyomtatásban, s így ezek könnyen hozzáférhetők.⁵

Nem is szólva most a büntető törvénykönyvre és a büntönügyre vonatkozó tervezetekről, nézetünk szerint csupán a két eljárásjogi javaslat (az állandó bíróságok rendszerére épülő 1843-as, illetve az 1844. évi ún. esküdtzéki javaslat) előzményeinek, keletkezésének, éles konfrontációk között végbement formálódásának története s e munkálatok komparatív értékelése külön kötetet érdemelne. De maguknak az esküdt-

bírászkodás körül a különböző fórumokon – a sajtóban, a megyéknél, a bizottságokban, s az országgyűlés ülésein stb. – lezajlott, igen érdekes, tanulságos vitáknak és visszhangjuknak részletekbe menő elemzése is terjedelmes tanulmány témáját képezhetné. Igaz, hogy a büntető eljárással s az esküdtzékkel kapcsolatos tervek, elgondolásokra vonatkozóan marxista jogtörténészek és eljárásjogászok tollából már találkoztunk részleges áttekintésekkel, vagy más, rokon témakörök kutatása során született helytálló utalásokkal, jelentős értékelésekkel,⁶ ezek azonban, – minden érdemük mellett – természetesen nem pótolják, távolról sem teszik szükségtelenné a majdani monografikus feldolgozást.

Tanulmányunkban mi csupán arra vállalkozunk, hogy a büntető eljárási kódex előkészületeinek terjedelmes anyagából kiemeljünk két, egymással összefüggő részproblémát: egyrészt felvázoljuk, elemezzük az Országos Választmány tanácskozásain főként az esküdtzék kérdésében egymással szembenálló frontok, a haladó liberális és a konzervatív erők nézeteinek összecsapását, fontosabb büntetőjogi, közjogi és politikai érveit; másrészt kissé részletesebben foglalkozunk azzal a – szinte már teljesen feledésbe merült – kisebbségi különvéleménnyel, amely az országgyűlés bírászkodási hatáskörét kívánta életre kelteni és szabályozni, miután az Országos Választmány többsége az esküdtzék intézményét elvetette.

II. Vizsgálódásunknál abból a közismert tényből kell kiindulnunk, hogy az 1840. évi 5. törvénycikk „a büntető- s javító-rendszer kidolgozására” Országos Választmányt küldött ki, Majláth György országbíró elnökletével, s a törvény kötelezte a Választmányt, hogy munkálatait a legközelebbi országgyűlésnek okvetlenül mutassa be.

A Választmány 1841. december 1. és 1843. március 19. között hatvan ülésben tárgyalta meg az anyagi és az alaki büntetőjog, továbbá a büntönügy körébe vágó kérdéseket és tervezeteket. Az Országos Választmány üléseiről két különböző dokumentum is rendelkezésünkre áll. Az egyik a tárgyalásokról készített „hivatalos” jegyzőkönyv,⁷ amely a büntetőjogi törvényjavaslatok mellékleteként még annak idején nyomtatásban megjelent; azonban a Választmány vitáin elhangzott érveket és ellenérveket csak összefoglalóan adja, a felszólalók nevének említése nélkül. A Választmány munkájáról azonban az Országos Levéltárban fennmaradt egy másik jegyzőkönyv is,⁸ ez az anyag a tárgyalások bő kivonatát naplószerűen tartalmazza, az egyes felszólalók nevét és véleményét külön-külön feltüntetve. A törvényjavaslatokkal egyidejűleg nem nyomtatták ki ezt a protokollumot, hanem levéltárba került⁹ bizonyára abból az okból, hogy a Választmány egyes tagjainak retrográd véleménye ne kerüljön nyilvánosságra; a konzervatívok számára politikai szempontból ez nem lett volna kívánatos. (A Választmány, Deákék kívánsága ellenére, zárt ülésben, a nyilvánosság kizárásával tartotta tanácskozásait.)¹⁰

Munkájának megkezdése után az Országos Választmány albizottságot¹¹ jelölt ki azoknak az elvi jelentőségű kérdéseknek összeállítására, amelyekben a Választmánynak állást kell foglalnia. Döntései kötelező irányelvül szolgáltak a kodifikációs alválasztmányok számára, melyek az anyagi büntetőjogi, a büntető eljárásjogi és a büntönügyi törvénytervezetek elkészítésére kaptak megbízást. – Az „elvi” albizottság, amelynek Deák Ferenc is tagja volt, gyors és alapos munkát végzett, jelentését december 10-én már előterjesztette s azt az Országos Választmány tizenkét ülésén vitatta meg.¹²

A Választmány olykor egyhangúlag, többnyire azonban – beható, gyakran éles

viták után – szótöbbséggel, igen fontos, alapvető kérdésekben hozott döntést és adott zömükben progresszív irányelveket a kodifikációs alvázastmányok munkájához. – El kell tekintenünk az elvi kérdésekről folytatott diszkussziók legtöbbször taglalásától, amelyek túlhaladnának témánk kereteit. Hogy azonban ezeknek az irányelveknek a jellegeről némi tájékoztatást nyújthassunk, szükségesnek tartjuk legalább a jelentősebb állásfoglalások rövid, címszószerű felvázolását, figyelmen kívül hagyva a büntetőjogi problémákat. – Az anyagi büntetőjogot érintően: a halálbüntetés, valamint a testi büntetés (botozás) eltörölendő; a büntető törvénykönyvben nem kell megszabni az egyes bűncselekményekre kiszabható büntetés alsó határát, hanem a bíróságnak korlátlan enyhítési lehetőséget kell biztosítani; a konzervatívok által a büntetőjogban mellőzni kívánt elévülésnek legyen helye mind a „büntetőkeresetre”, mind az ítélet végrehajtására nézve stb. – Ami a büntetőbíróságok hatáskörét és szervezetét, valamint a büntető eljárást illeti, a Választmány álláspontja szerint a büntető hatalom csak a statust, az államot illeti meg; a büntető joghatóságot (első fokon) a törvényhatóságok – a megyék, a kiváltságos területek, a szabad királyi városok – mint az állam szerves „kiegészítő részei” gyakorolják. A földesúri bíróságokat, az úriszékeket, továbbá az ún. egyházi nemesek praedialis székeinek büntetőhatóságát meg kell szüntetni; a bírák választással kerüljenek tisztségükbe. – Az Országos Választmány heves viták után állást foglalt a büntető törvény előtti egyenlőség elve mellett: a vádlottakat „polgári állapotra” való tekintet nélkül – a nemes, városi polgárt, jobbágyot, sőt az egyházi személyeket is – ugyanazon bíróságok s ugyanolyan eljárással vonják felelősségre. A büntető eljárás vádrendszerű, accusatorius legyen, a szóbeliség és nyilvánosság elve alapján; a bírák azonban zárt ajtók mögött szavazzanak és hozzanak ítéletet; a fellebbezést és a perújítást is, megfelelő szabályok mellett, lehetővé kell tenni mind a közvádlo, mind a vádlott részére. A perbefogás kérdésében ne az a törvényszék döntsön, amely „a tárgy érdeméről ítél” –. A tény kérdése (a bűnösség) felett ne esküdtszék, hanem „másféle bíróság” ítéljen. A büntetés kiszabását ugyanaz a bírói fórum végezze, amely a tény kérdésében dönt.¹³

Témánk tekintetében különösen a szótöbbséggel meghozott két utóbbi állásfoglalás érdemel különös figyelmet.

III. A büntető eljárással kapcsolatos, fent említett elvi problémák közül, Klauzál Gábor indítványára, az Országos Választmány azt a pontot (19.pont) vette elsőként tanácskozási alá, amely így hangzik: „Ki ítéljen a tény kérdése felett, esküdtszék-e vagy más bíróság?”¹⁴

Az esküdtszék intézményéről széles bontakozott ki a vita az Országos Választmányban, bár kétségkívül sokkal nyugodtabb és tárgyilagosabb légkörben, mint az ezt követő fórumokon, az alsótábla kerületi¹⁵ és országos ülésein,¹⁶ ahol a szemben álló – mindenekelőtt politikai – vélemények sokszor igen szenvedélyesen csaptak össze.

Az Országos Választmány tanácskozásain az esküdtbíráskodás hívei egyes esetekben ma már talán naivnak tűnő, de abban az időszakban feltétlenül progresszív szándékú érvekkel álltak ki az ügy mellett. Érvelésüknél abból indultak ki, hogy mindenfajta bírói hatalom „üdvös hatásának” alapvető feltétele a közbizalom. Egyetlen más olyan bírói fórum sincsen – hangsúlyozta Deák Ferenc, a vita első felszólalója –, amely annyira bírná a nép bizalmát, mint az esküdtszék, akár Angliát, az intézmény bölcsőjét, akár Franciaországot, vagy a rajnai német tartományokat tekintjük. Ahol egyszer

behozták az esküdtszékét, arról többé nem hajlandók lemondani semmi más bíróságért sem. A lakosság ugyanis az esküdtszékben „polgári szabadságának legfőbb palladiumát” látta,¹⁷ s az egyes polgár a végrehajtó hatalom önkényétől biztonságba érzi magát.¹⁸

Ez a közbizalom magának az esküdtszéknek a természetéből következik. Az esküdtszéki bíró ugyanis egyenesen „a népből lép ki” s ha bírói tisztében eljár, visszalép a nép sorai közé. Az esküdtszék az életet képviseli, „az életből vett emberekből lévén összetéve.”¹⁹ A megvesztegetésnek nincs kitéve, mert a vádlott csak a tárgyaláson tudja meg, hogy kik ítélnének bűnössége felett.²⁰ Az esküdtszék tagjai mind a kormánytól, mind a választóktól függetlenek, nincsenek lekötözve senkinek.²¹ Ugyanakkor viszont a kormány iránti bizalmat semmi sem növelheti jobban, mint az esküdtszék behozása,²² az ítékezésében esetleg előforduló hiba ódiuma ugyanis soha nem háramolhat a kormányra.

A konzervatívok nyomós politikai érveként hozzák fel az esküdtszék ellen, hogy az: *új, idegen intézmény*, ezért mellőzni kell és e helyett „százados szokás által a nép egyéniségéhez idomított alapokra” kell építenünk büntető eljárásunkat.²³ A reakciós erők által minden újítással szemben még évtizedekkel később is sűrűn hangoztatott vád²⁴ cáfolatául a liberális ellenzék egész sor példát hoz fel. Pulszky a Habsburg-hű országbíróval és a személynökkel szemben azzal érvel, hogy a királyi trón választás nélküli öröklése is idegen eszme volt,²⁵ Pázmány Dénes pedig arra mutat rá, hogy eddigi proceduránkat „Károly hozta be Olaszországból”; épp így a váltótörvények és több más jogintézményünk annak idején szintén idegenek voltak, de később hasznosnak mutatkozva meghonosodtak nálunk. Bankot is kívánunk, noha ez sem „honi eszme”, mégis jó lenne, ha megvalósulna – mondja Pulszky.²⁶ Hivatkoznak rá, hogy a törvénykezés megreformálása során maga az Országos Választmány is több új, korszerű elemet kíván behozni, felismerve, hogy azokra szükség van. Az esküdtszékét is könnyen meg lehet honosítani, s egyéb intézményeinkkel „rokonságba hozni”.²⁷

A Választmány konzervatív tagjainak másik „nyomatékos” ellenérve az, hogy *a nép alacsony műveltségi foka miatt* nálunk nem lehet megvalósítani az esküdtbíráskodást, hiszen már a tény kérdésében való döntéshez is szükség van műveltségre, törvénytudásra.²⁸ Vagy minden társadalmi osztály számára külön esküdtszékeket kellene alkotni, vagy „vegyes juryt”, ahol a műveletlen emberek a magasabb műveltségűekkel „egy padba ültetve” ítélnének.²⁹ A retorika, a prókatori ékesszólás a kevésbé művelt esküdtekre a kelletténél jobban hatna.³⁰ A vita során azonban hamarosan kiderül, hogy lényegileg nem a műveltséggel van baj, hanem tulajdonképp másról van itt szó. A konzervatívoknak az a főaggodalmuk, hogy az esküdtképeket „olyan osztálybeliekre” is ki kellene terjeszteni, akik *eddig a politikai jogokból ki voltak rekesztve*, „a közdolgozókra befolyással nem bírtak”. – Merész próbatétel lenne „új jogokat ... politikailag egészen új emberek által” gyakoroltatni.³¹ Andrassy József még a honorációkat sem ruházná fel „a legfőbb jussal”, a bíráskodás jogával.³² A perszonális pedig keken kimondja, hogy az Aranybullát nem a nép, hanem a nemesség kapta és eszközölte ki. Igaz, néhány éve szó van arról, hogy a nemesség a népet magához kívánja emelni, ő azonban óvatosságra int: ilyen irányban „nagy változás veszedelmes lehet”, különösen a büntető rendszert illetően.³³

Zsedényi Eduárd, a konzervatívok egyik vezető figurája, sajátos indítványt ter-

jesztett elő. Azt javasolta, hogy tisztújításkor minden megyében válasszanak hetvenkét tagot, akik között szerinte lehetnének honorációrok is. Ezeket azonban ne esküdtbíráknak nevezzék, hanem „választott bűnbíráknak”. Minden ítélkezési terminuson jelenjenek meg tizennyolcan, közülük kilencet vissza lehetne vetni, kilenc pedig a másod-alispán elnökletével összeülne és döntene a bűnösség kérdésében. A büntetést a civilis sedria öt tagja szabná ki.³⁴ Busán Hermán, horvátországi ablegatus mind az esküdtzékeket, mind pedig a Zsedényi által javasolt „középutat” elutasítja, nem kívánja ugyanis megszüntetni a nemesi praerogatívát.³⁵ – (Később, az alsótábla ülésein számos megye követe állt elő azzal a javaslattal, hogy állítsanak fel esküdtzékeket, de kizárólag nemesekből.)

Mellőzzük a további – bár nem érdektelen – politikai jellegű viták felvázolását és nem kívánunk belemenni a szakmai természetű érvek–ellenérvek értékelésébe sem (kötött vagy szabad bizonyítás, ténykérdés–jogkérdés, fellebbvitel, a bírák elmozdíthatatlansága stb.). Megjegyezzük azonban, hogy a látszólag teljesen szakmai, jogi érvelés mögül is lépten-nyomon előtűnik: valójában itt szintén az ellentétes politikai nézetek ütköznek meg, s legtöbbször a haladás és a reakció elveinek, céljainak konfrontációja bontakozik ki. Az Országos Választmány többsége, – mint arra már utaltunk – végül is az esküdtzék intézménye ellen foglalt állást. A kisebbség nevében Deák bejelentette, hogy *különvéleményt* fognak benyújtani, de csak majd akkor, amikor már a többség a „behozandó bíróságok iránt részletesen határozott”.³⁶

1842. január 3-ától öt hónapon át szünetelt az Országos Választmány munkája. Június 2-án megkezdtek a kiküldött alválasztmányok által időközben elkészített kodifikációs munkálatok (a btk, a büntető eljárás és a büntetőügyi tervezetek) szakaszonkénti tárgyalását.

IV. 1. Témánk szempontjából az Országos Választmánynak 1842. december 17-én tartott, 35. ülése bír különös érdekességgel. Ekkorra már előrehaladt a büntető eljárási törvénytervezet §-onkénti tárgyalása. Az 58. szakasz szerint a legsúlyosabb politikai bűncselekmények: *a felsegysértés és a hűtlenség gyanúja esetén* a királyi udvar főtörvényszékének ülnökei közül kell kiküldeni a perbefogószerző tagjait.³⁷ Mivel azonban ennek a problémának az eldöntése szoros összefüggésben van azzal, hogy milyen fórumot illet a fenti bűncselekmények eseteiben a bíráskodás joga, az utóbbi kérdést is itt kívánták megvitatni és benne állást foglalni. Az albizottsági tervezet szerint a politikai cselekmények felett elsősorban a Királyi Tábla ítél. Deák Ferenc és szabadelvű társai semmiképpen nem akarták, hogy ezek az ügyek a király, azaz a kormány által kinevezett bíróság hatáskörébe kerüljenek.

Az Országos Választmány ülésén kibontakozott vita során Deák azzal érvelt, hogy a felsegysértésnek és a hűtlenségnek nemcsak olyan esetei vannak, amelyekre „ráüti a közvélemény a gyalázat bélyegét”, hanem lehetnek olyanok is, melyeket az ország érdekében követtek el, ezért a tettesek iránt nem megvetés, hanem részvét mutatkozik, s a közvélemény a vétkeseket a közügyért küzdő hősöknek tartja. Ez természetesen másutt is megtörténhet, nemcsak Magyarországon, hangsúlyozta Deák. A kormánynak is érdeke elkerülni az olyan helyzetet, mintha a bűnvádi eljárást csak azért alkalmazná, hogy talán némely, törvénybe ütköző rendelkezéseit az által palástolja. Nehogy a végrehajtó hatalom, mint bosszúálló tűnjön fel, Deák nem tartja jónak e nagy vétkes feletti ítélkezést „oly bíróságra bízni, mely a fejedelem által neveztetik, s fizettetik” és

amelynek „megalkotása”, személyi összetétele egyoldalúan a kormánytól függ, s így nem tekinthető független bírói fórumnak. Minthogy pedig a Választmány elvetette az esküdtzék intézményét, a felszólaló azt a javaslatot terjesztette elő, hogy az említett két politikai bűncselekmény tekintetében az eljárást bízta a törvény *az országgyűlés által választandó*, „számos tagból álló” bíróságra. A tagok egyik részéből alakulhatna perbefogó bíróság (a vádjuryhez hasonló feladattal), a másik része, pedig lehetne ítélőszék (hasonlóan az ítélő juryhez), amely a tény kérdésében döntene. Visszavetési jogot kellene megengedni mind a vádló, mind a vádlott részére. – E bíróság tagjait minden országgyűlésen újválasztanák. Akik időközben elvesztik a közbizalmat, nem kerülnek be ismét a bírói testületbe. Ha a parlament által választott ítélőszék kimondja a vádlott bűnösségét, a „törvény alkalmazása”, azaz a büntetés kiszabása a király által kinevezett, rendes főítélőszék hatáskörébe tartoznék.³⁸

Az indítvány ellen az országbíró, a személynök, továbbá a konzervatívok alsótáblai vezére, Zsedényi Eduárd helytartósági tanácsnok élesen felleptek. A perszonális többek között azzal érvelt, hogy a Deák-féle megoldás még fokozná a bizalmatlanságot, a feszültséget, ha pl. az országgyűlés által megválasztott bírák személyét a király nem fogadná el.³⁹ Zsedényi nem akarja „összevegyíteni” a bírói hatalmat a törvényhozói hatalommal; ezek egymástól különálló hatalmi szférák. Nézete szerint az országgyűlésből, mint politikai testületből kiküldött bíróság éppen a politikai bűncselekményeket nem tudná a politikai nézetektől, árnyalatoktól függetlenül, pártatlanul megítélni; ilyen fontos ügyekben végső soron egyedül az országgyűlésen összegyűlt rendek gyakorolnák a bírói hatalmat. A bírónak nemcsak felülről, hanem alulról „a nép kegyétől” is függetlennek kell lennie.⁴⁰

Deák még ugyanezen az ülésen úgy módosította javaslatát, hogy a bíróság tagjainak a felét az országgyűlés választaná, másik felét a király nevezné ki, „hogy annál inkább kétoldalú legyen” ez a bírói fórum.⁴¹ E módosítvány mellett szolalt fel Bezerédj István. Véleménye szerint ezt a bíróságot semmiképp sem lehet „valami demagóg csoportnak tekinteni”, mert az országgyűlésnek olyan tagjaiból állana, akiket részint a közbizalom választ meg, részint a király helyez „e díszes hivatalra”.⁴² A Választmány több tagja azonban támadta Deák módosított javaslatát is (gróf Andrássy, báró Mednyánszky, báró Vay, gróf Apponyi stb.).

Új érvekkel támogatta viszont Deák álláspontját Klauzál Gábor, a szabadelvű párt egyik vezéralakja. Rámutatott arra, hogy a büntető törvénykönyv újabb tervezetében a hűtlenség esetei között szerepel a „törvény ellenes tanácsot adók vétke” (ti. a Deákék által a btk. ügyében benyújtott votum separatum szerint⁴³ hűtlenség büntetése alá kell vonni mindazokat, akik valamely alkotmányos jogot erőhatalommal felforgató királyi rendeletnek a kiadásában vagy végrehajtásában akár aláírással, vagy tetteges teljesítéssel részt vesznek⁴⁴). Hogyan bízhatnánk a kormány által elkövetett cselekmények megbüntetését a kormány által kinevezett és fizetett bírákra? – tette fel a kérdést Klauzál. Az állam egészét érinti a hűtlenség vétkének bármelyik alakzata, tehát azok felett olyan bíróságnak kell ítélnie, amely mind a kormány, mind a nemzet érdekeit képviseli.⁴⁵ Báró Wenckheim Béla felhívja a figyelmet, hogy a politikai bűncselekmények elbírálása tekintetében annál inkább vigyázni kell, mert a magyar haza érdeke különböző lehet az ausztriai érdekektől.⁴⁶ Deák javaslatában gróf Károlyi is több biztosítékot lát annál, mint amit a király által kinevezett bíróság nyújthat, s ezért Károlyi

– éppen úgy, mint Pulszky, Zichy, Pejacsevich és többen mások – szintén Deák mellett foglalt állást.⁴⁷ Az Országos Választmány többsége azonban leszavazta Deák indítványát s a felségsértési és a hűtlenségi esetek feletti bíráskodást az uralkodó által kinevezett „királyi udvari főtörvényszék” hatáskörébe kívánta utalni, mind a bűnvizsgálat, mind pedig a perbefogás és az ítékezés tekintetében.⁴⁸ Deák bejelentette, hogy e kérdésben is élni fognak a különvélemény lehetőségével.⁴⁹ A különvéleményt – éppúgy, mint az esküdtszéki intézmény mellett érvelő, már említett votum separatumot – csak három hónap múlva, 1843. március 11-i keltezéssel nyújtották be, amikor az Országos Választmány a büntetőjogi javaslatok tárgyalását érdemben már befejezte.

2. A politikai bűncselekmények bírósága ügyében készített *különvélemény*⁵⁰ rendszerbe foglalja és kibővíti, olykor csak újrafogalmazza a szabadelvű ellenzék idevonatkozó elgondolásait és a Választmány vitái során elhangzott érveit. A különvélemény egyrészt Deák fent említett első indítványát veszi alapul, amely nem szól arról, hogy az új típusú bíróság tagjait felerészben a király nevezné ki; másrészt pedig pontosan körvonalazza a bíróság létrehozásának módját, szervezetét, hatáskörét és eljárási szabályait.⁵¹ A javaslat szerint minden országgyűlésen válasszon „az összes törvényhozás” egy 40 tagból álló, külön „*articularis bíróságot*”, amely a felségsértés, a hűtlenség és a király személye elleni szóbeli sértések minden előforduló eseteiben gyakorolja a büntető hatalmat a következő országgyűlés végéig, amikor is mindig újraválasztják a bíróság tagjait. Nehogy azonban az ítékezésben fennakadás történjék egyes tagoknak esetleges elhalálása, vagy indokolt akadályoztatása miatt, az artikuláris bíróság megválasztásakor a törvényhozás válasszon a bírák mellé helyetteseket is.⁵²

A megválasztott 40 bíró közül maga az országgyűlés jelöljön ki kilenc tagot, akik minden esetben csupán a perbefogás kérdésében fognak dönteni. – Ha a királyi fiscus kezdeményezése nyomán valaki ellen a fenti bűncselekmények gyanúja miatt eljárás indul, a királyi rendeletére a bíróság többi 31 tagja közül 3 főt azonnal ki kell küldeni a bűncselekmény megvizsgálása végett. Ez a három bíró együtt folytatja le a *vizsgálatot*. – A vizsgálat befejezése után Pestre haladéktalanul össze kell hívni az országgyűlés által kijelölt *perbefogási bíróságot*, amely – a saját tagjai közül választott elnökkel az élén – a perbefogásnak a kódextervezetben foglalt általános szabályai szerint hozza meg döntését. Ítélete ellen fellebbezhetnek nem lesz helye.

Ha a vádlott perbefogását elhatárolták, összeül az artikuláris bíróság többi tagja (28 bíró), maguk közül elnököt és jegyzőt választanak, majd átveszik a királyi fiscustól a „vádlevelet” és a vádhatóság által összegyűjtött bizonyítékokat, átadják azokat a vádlottnak, akinek a védelem előkészítéséhez elégséges határidőt adnak. Mind a vádló, mind a vádlott a bíróság tagjai közül 6–6 tagot visszavethet minden indokolás nélkül. Természetesen azok sem vehetnek részt az ítékezésben, akik ellen törvényes kifogás merül fel. Az elnököt csak törvényes ok alapján lehet visszavetni, s helyébe a bíróság új elnököt választ. A visszavetés megtörténte után, illetve ha a felek nem élnek e jogukkal, sorshúzás dönti el, hogy kiknek kell a bíróságból kilépniük. Ugyanis a *tény kérdése felett ítélő bíróság* az elnökkel együtt csak 12 tagból alakul meg.

A bíróság előtt nyilvánosan és szóbeli eljárással folyik le a bizonyítás. Az egész eljárásról a bíróság egyik tagja hű és pontos jegyzőkönyvet köteles vezetni. A tárgyalás befejezése után a bíróság titkos ülésben dönt arról, hogy a törvény értelmében *bűnös-e*

a vádlott a vád által terhére rótt bűncselekményben. – A tény kérdése felett ítélő bíróság határozata ellen semminemű fellebbezéseknek nem lehet helye. A bűnösség kimondásához nyolc tag egybehangzó szavazata szükséges. Ha a bűnösséget a fenti módon nem mondják ki, a vádlottat e bíróság felmenti a vád alól, s ha le volt tartóztatva, szabadlábra helyezi. Ha viszont a minősített többség a vádlott bűnössége mellett dönt, az ügy a *büntetés kiszabása végett* a Királyi Táblához kerül, amely szintén nyilvánosan tárgyal; de mind a vádhatóság, mind pedig a vádlott és ügyvédje a terhelő okokat, illetve a mentő vagy enyhítő körülményeket szóban is kifejtik és írásban is beadhatják. A Királyi Tábla, egyszerű szótöbbséggel, egyedül a büntetés mértékéről határoz. Ítéletét mindkét félnek joga van megfellebbezni a legfelsőbb bírói fórumhoz, a Hétszemélyes Táblához.

A parlament által választott bíróság fent vázolt szervezetében és eljárásában nem nehéz felismerni az esküdtbíráskodás bizonyos jegyeit, jellemző vonásait. Mint említettük, az Országos Választmány többsége nem fogadta el az esküdtszéki rendszert, amelyre Deákék az egész büntető ítélezést építeni akarták. Ezért tehát Deák és a vele azonos nézeteket valló választmányi tagok legalább a legsúlyosabb politikai bűncselekmények felett ítélkező bíróságnál igyekeztek volna – mutatis mutandis – érvényre juttatni az adott helyzetben kétségkívül garanciális jellegű esküdtbíráskodási elveket.

3. Hogy a polgári átalakulás őszintén szabadelvű hívei e sajátos bíróság révén mennyire a jogbiztonságnak, s mondhatni az önvédelemnek eszközét próbálták megkeresni a bécsi udvar és annak magyar kiszolgálói részéről politikai ügyekben oly sokszor tapasztalt bírói önkény ellen, erről világosan vall az alapos és sokoldalú *indokolás*,⁵³ amelyet a votum separatum készítői részint a különvélemény bevezetőjében, részint annak záróakkordjaként bővebben kifejtettek.

Az indokolás abból indul ki, hogy az államhatalomnak rendkívül fontos – ha nem a legfontosabb – ága a büntető hatalom. Ez a hatalom akkor lehet a legerősebb támasza az államnak, és legbiztosabb alapja az állampolgárok nyugalmanak, ha a) hatáskörét az igazság és a méltányosság szerint mind az egyeseknek, mind az államnak jól felfogott érdekében jelöli ki a törvényhozás; b) ha a büntető törvénykönyv rendelkezéseiben, továbbá a bíróságok megalakításának módjában, valamint a büntető eljárás szabályaiban garanciát lát a nemzet, a nép arra, hogy a büntető hatalom csak törvényszegőt sújthat, de ártatlan emberre soha nem jelenthet veszélyt; s végül c) ha a büntető igazságszolgáltatást közbizalom övezi.

Ha ellenben a törvényhozás helytelenül, hibásan szabja meg a büntető hatáskört, aggodalom tölti el az ország lakosságát amiatt, hogy az igazságszolgáltatás a kormány kezében – a törvényesség leple alatt – a politikai elnyomás és a bosszú eszközévé is válhat. Amennyiben pedig a gyakorlat, a tapasztalat bármily mértékben is igazolja ezt az aggodalmat – hangsúlyozza az indokolás – az állampolgárok támogatása bizalmatlansággá és gyűlöletté változik át a büntető bíróság iránt, s így az súlyos nehézségekkel lesz kénytelen szembenézni még abban az esetben is, ha valóban a köz érdekében működnek. Magához az intézményhez leginkább akkor lesz bizalma a nemzetnek, ha a bíróságokat választás útján alakítják meg. Oly államban ugyanis, mint pl. Magyarországon, ahol nincs az országgyűlésnek felelős kormány, „amely a nemzet többségének alkotmányszerűleg kijelentett elveit ... híven követi”, általában minden büntetőbíró

szabad választásához ragaszkodni kell. De különösen az említett politikai büntettek felett ítélkező bíróság az, melyet feltétlenül választás útján kell létrehozni.

Az állam egyfelől kétségkívül köteles gondoskodni a valóban elkövetett politikai bűncselekmények megbüntetéséről, másfelől azonban igen fontos érdeke elkerülni olyan hiedelem, olyan közvélemény kialakulását, amely szerint a büntető hatalom nem a törvény megsértéséért, hanem kormányférfiak személyi sérelme miatt sújt le a vádlottra, s hogy a büntetés inkább bosszú, mint valóban igazságszolgáltatás. Noha vannak olyan politikai büntettek, amelyekről a társadalom „iszonyodva borzad vissza”, kiemeli azonban az indokolás, hogy előfordulnak olyan esetek is, mikor valaki azon okból vagy ürügy alatt lép fel az általa törvénysértőnek vélt kormányzati intézkedések, rendeletek ellen, hogy a nemzet alkotmányos szabadságát és polgártársainak veszélyben forgó jogait akarja megvédelmezni. Az ilyen vádlottat a nép a szabadság bajnokának tekintheti, s hajlandó azt hinni, hogy az illető tulajdonképpen nem is lépett túl a törvény korlátain.

Az egyedüli védekezés az ilyen hiedelmek ellen, ha az említett bűncselekmények elkövetői felett ítélő bíróság oly módon jön létre, hogy e fórumot semmiképp se lehessen a kormány eszközének tekinteni. Az Országos Választmány többsége által elfogadott javaslat azonban épp ennek a célnak nem felel meg, mert a szóban forgó cselekményeket a Királyi Tábla hatáskörében kívánja meghagyni. Közismert tény pedig, hogy az elmúlt évek során az ellen a bíróság ellen a „legsúlyosabb aggodalom” „fájdalmas panaszok” támadtak a nemzet nem csekély részében.⁵⁴ A jövőben is megtörténhet, hogy a bíróság függetlensége „a kormánynak törvénytől eltérő akaratján ismét megtörik”.⁵⁵

A különvélemény érvelése szerint mind a király, mind a nemzet jogait s mind a kormány, mind pedig az állampolgárok érdekeit egyaránt biztosítani lehet oly módon, ha a politikai büntettek bíróságát az országgyűlés választja. – A törvényhozást, amelyben az államfő és a nemzet akarata egyesül, senki nem tekintheti a nemzettel szemben álló vagy attól egészen különvált testületnek. Ha az általa létrehozott bírói intézmény – tévedés vagy emberi gyarlóság folytán – mégis elveszítené a bizalmat, ebből sem származhat nagy veszély, mert – mint arra Deákék már a vitában is utaltak – a bíróság tagjait minden országgyűlésen újraválasztanák.

Az indoklás a továbbiakban a mellett hoz fel érveket, hogy a különvéleményben foglalt elgondolás „alkotmányos rendszerünk szellemével” is összhangban áll. A törvényhatóságokban minden bíróságot választással hoznak létre; a felségsértés és a hűtlenség eseteit kivéve minden bűncselekmény felett választás útján alakított elsőbíróságok ítélkeznek. A választott bíróságoknak ezt a rendszerét az Országos Választmány többségi javaslata továbbra is fenntartja. Nem lehet belátni, hogy miért éppen a politikai büntettek felett ítélő bírói fórum alakításánál kellene mellőzni a választás elvét, hiszen nyilvánvalóan ezeknek a cselekményeknek az elbírálása során van leginkább szükség arra a garanciára, amit a bírói függetlenség tekintetében a választás nyújthat.

A terjedelmes és szerteágazó indokolásból a fenti néhány gondolat kiemelését és rendszerezését tartottuk lényegesnek. Úgy véljük, ezek az érvek érzékletesen rávilágítanak a tárgyalat időszak politikai viszonyaira s egyben jól dokumentálják azt is, hogy – amikor az esküdtszék intézményét az Országos Választmány többsége elvetette – a liberális ellenzék hogyan és milyen megfontolások alapján kísérelt meg a büntető eljá-

rás keretein belül új védelmi vonalat kiépíteni a Metternich irányvonalát követő, retrográd feudális kormány esetleges újabb önkényével szemben. Olyan, Bécsből és magyarországi kormányától legalább viszonylag független, felsőbb bírói fórumot próbálnak életre hívni, amely egyrészt oltalmat jelenthet a haladás, a polgári átalakulás, a nemzeti függetlenség harcossai számára a politikai üldözés ellen, másrészt pedig a magyar kormányiszervek (kancellária, helytartótanács, kamara) vezetőit és tanácsosait, a „ministereket” talán visszarettentheti törvénysértő, önkényes rendelkezések kiadásától és végrehajtásától az a tudat, hogy az ilyen – hűtlenségnek nyilvánuló – bűncselekményekért a felállítani javasolt „articularis bíróság” előtt tartoznak felelősséggel. Bár erre az utóbbi eshetőségre az indokolás nem utal, de a liberális ellenzéknek ilyen irányú célját Klauzál fentebb ismertetett felszólalása, érvelése nem rejti véka alá; feltárulnak továbbá ezek a célkitűzések, ha összevetjük a most tárgyalat eljárásjogi votum separatumot azokkal a már említett különvéleményekkel, amelyeket a btk. tervezetéhez,⁵⁶ valamint az esküdtszékkel kapcsolatosan nyújtottak be.⁵⁷

Az országgyűlés által választandó politikai különbíróság terve azonban rövidesen háttérbe szorult s lekerült a napirendről. A haladó erők fokozódó erőfeszítései, amelyeket az országgyűlésen, a sajtóban, a vármegyék közgyűlésein és a politikai közvélemény formálására alkalmas minden más fórumon is kifejtettek, nem maradtak eredménytelenek. A Karok és Rendek Kerületi ülése⁵⁸ 1843. november 28-án tárgyalás alá vette az Országos Választmány büntető eljárási tervezetét, amely az esküdtszék működéséről készült. A javaslat ötödik tárgyalási napján, 1844. január 27-én a Kerületi ülés tagjainak többsége (32 megye 15 ellen) az esküdtszék rendszer mellett döntött s az esküdtképességet a nem-nemesekre is kiterjesztette.⁵⁹ A következő (január 29.) ülés pedig úgy határoz, hogy a kerületi választmány (amely az alsótáblának az Országos Választmányban részt vett tagjaiból állott) „az esküdtszék elvét a büntető eljárás egész rendszerén átszőni megbizatik”.⁶⁰ – Az így átdolgozott javaslat a Kerületi ülés által – „hosszabb szövegváltás után” – augusztus 17-én, „alkalmazva az esküdtszék elveit, végig tárgyalatván, igen kevés, figyelmet érdemlő változtatással elfogadtatott”.⁶¹ A győzelem kivívásában nagy szerepe volt a Deák-féle, fent említett esküdtszék különvélemény hatásának. Maga Deák, minthogy Zala megyei követté választása alkalmával véres atrocitások történtek, nem volt hajlandó részt venni az 1843–44 évi országgyűlési ülésein.⁶²

Az Országos ülésen a Karok és Rendek három, egymást követő napon tárgyalták az új (esküdtszék) javaslatot⁶³ s az – a konzervatív-reakciós erők megújuló, éles támadásai ellenére – 1844. augusztus 28-án szótöbbséget kapott.⁶⁴ Úgy tűnhetett, hogy az „articularis bíróságra” vonatkozó elgondolás időszerűtlenné vált s értelmét veszítette, mivel az eljárási kódex elfogadott szövege a politikai bűncselekmények elbírálását is az esküdtszék hatáskörébe utalta.

Az öröm azonban korainak bizonyult. A „méltóságos Főrendek” többsége ugyanis az esküdtszék intézmény elfogadásához nem járult hozzá. Válaszzenetükben (szeptember 18.) felszólították a „tekintetes Karokat és Rendeket, hogy mellőzve az esküdtszék elvét, az állandó bíróságok megtartásával a büntető eljárást ahhoz alkalmazni sziveskedjenek”. Jól tudták, hogy a király rövidesen berekeszti az országgyűlési üléseit. Így tehát – mint arra korábban már utaltunk – a büntető eljárás kódexe, hasonlóan az alsótábla által elfogadott többi büntetőjogi javaslathoz – a zömében kon-

zervatív és udvarhú felsőtábla zátonyán hajótörést szenvedett⁶⁵ s nem emelkedett törvényerőre.

V. Úgy gondoljuk, érdemes itt a továbbiakban emlékeztetni arra, hogy az artikuláris bíróságról szóló, fent tárgyalt különvélemény benyújtása után öt évvel – bár egészen más politikai körülmények között – végül mégis törvényi szabályozást nyert Magyarországon a *parlament bíráskodási jogköre*, összekapcsolva a miniszterek felelőségre vonásával és csupán arra kiterjedően.

A független felelős magyar minisztérium alakításáról szóló 1848. évi 3. törvényencikk szerint ugyanis, mint ismeretes, a minisztereket hivatalos minőségükben elkövetett törvénysértő cselekményeikért az országgyűlés vonja felelősségre, az alsóház általános szótöbbséggel rendeli el a vád alá helyezést, s a vád képviselőre „biztosokat” választ. Az ítélezés a felsőházra tartozik, amely a saját kebeléből titkos szavazással választ 36 tagot; közülük a vádat képviselő „biztosok” tizenkettőt, a vádlott miniszter szintén tizenkettőt vethetnek vissza. Az így megalakított, tizenkét személyből álló bíróság nyilvános tárgyalás után hoz ítéletet a miniszter fölött. – E törvényen is kétségtelenül érződik a fent tárgyalt különvéleményben javasolt bíráskodás bizonyos emelke, hatása. –

Nem lesz talán érdektelen, ha befejezésül említést teszünk arról is, hogy az osztrák–magyar kiegyezést követően, 1869-ben ismét felmerül a több mint negyedszázaddal azelőtt javaslatba hozott, „articularis bíróság” létrehozásának gondolata. Időközben azonban újból nagyot fordult a történelem kereke. – A bírói hatalom gyakorlásáról szóló törvényjavaslat⁶⁶ alsóházi tárgyalásán éles vita alakult ki a kormánypárt és az ellenzék között abban a kérdésben, hogy a bírakat a király nevezze-e ki, vagy választás útján kerüljenek-e tisztségükbe. Most a Deák-vezette többségi párt történelmésztát a bírák kinevezése mellett, a kisebbség pedig a választás további fenntartásáért szállt síkra. Deák Ferenc, mint a kormányzó párt vezére, a kinevezési szisztéma ellenzőinek megnyugtatása végett azt az indítványt tette, hogy a bírói kinevezésre felterjesztendő személyekre vonatkozóan (a kormánytól nem függő) „állambíróság” adjon véleményt az igazságügy-miniszternek.⁶⁷ Amikor javaslata tárgyalásra került, Deák részletesebben kifejtette elgondolását, amely szerint fel kell állítani „egy legfelső állambíróságot”, melyet felerészben az országgyűlés választ, felerészben pedig a király nevez ki. A bíróság összes tagjai együtt választják meg az elnököt.⁶⁸ Már az első pillantásra feltűnik, hogy ez az indítvány szinte teljesen azonos Deáknak még az Országos Választmány 1843. évi (dec. 17.) tanácskozásain elhangzott második, módosított javaslatával, amelynek azonban – mint az előzőkben láttuk – már az artikuláris bíróságról szóló különvéleményben sem találjuk nyomát.

Deák Ferencnek 1869-ben megfogalmazott elgondolása szerint az állambíróság hatáskörébe tartoznék különösen a *politikai bűntettek és vétségek fölötti ítélezés*, de „néhány más tárgyat is” (mint pl. véleményadás a kinevezendő bírakról) e bíróság ügykörébe lehetne utalni. A szervezetre, hatáskörre, eljárásra stb. vonatkozó részleteket dolgozza ki az igazságügy-miniszter és az állambíróságról szóló törvényjavaslatot mielőbb terjessze megvitatásra a Ház elé.⁶⁹

Az országgyűlésen Deák indítványa nem talált kedvező visszhangra; mellette egyedül gróf Zichy Nándor emelt szót.⁷⁰ A javaslat ellen viszont egész sor képviselő lépett fel (Dietrich Ignác, Tisza Kálmán, Nyáry Pál stb.). Néhány ellenzéki felszólalást

külön is meg kívánunk említeni. Babes Vince, román nemzetiségi képviselő szerint Deák javaslata azonos helyzetet teremtene a Bach-rendszer idején kialakult megoldással, amikor a politikai bűncselekmények elbírálását különbíróságra bízták, mert nem volt bizalmuk az ország rendes bíróságai iránt. „Ez nálunk nem volna helyes” – állapította meg Babes.⁷¹ Szilágyi Virgil és báró Simonyi Lajos azért nem pártolják Deák indítványát, mert az a nézetük, hogy alkotmányos országban politikai vétségek felett egyedül csak az esküdtszék ítélhet.⁷² A vita során a továbbiakban maga Deák sem állt ki álláspontja védelmére.

Az állambíróságra vonatkozó javaslat sorsáról a képviselőház névszerinti szavazással döntött s 16 szótöbbséggel *elvetette Deák indítványát*.⁷³ A nagy parlamenti többséggel rendelkező Deák-párt e kérdésben nem állott vezére mellé, a párt képviselőinek jelentős része távol maradt a Ház üléséről, ill. a szavazás előtt onnan eltávozott. Közülük is sokan inkább az esküdtbíráskodás rég vajúdo rendszerét kívánták volna bevezetni. Ennek a megvalósulása azonban még újabb évtizedekig, egészen a századfordulóig várattott magára.⁷⁴

Megjelent: J.K. 1974. 5.sz. – Továbbá: Das Schwurgericht sowie die Parlamentsgerichtsbarkeit in den Diskussionen zur Vorbereitung der Gesetzentwürfe über das Strafverfahren vom Jahre 1843–44. Annales Univ.Sci. Bp., Sect.Jurid.Tom. XV. 1973.

Jegyzetek

- 1 E tervezet elkészítésére az 1791:67. tc. küldött ki deputációt.
- 2 Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet. Bp., 1971.
- 3 Szalay László: Codificatio. Budapesti Szemle, 1840. II. k., 157–192. a tervezetről az akkor időszzerű, újabb kodifikációs igények szempontjából tesz érdekes, előremutató kritikai észrevételeket. Többek között felveti annak szükségességét, hogy a büntető eljárás és az anyagi büntetőjog külön-külön kódexben legyen szabályozva.
- 4 A perekre vonatkozóan I. Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történetéből. Genf, 1864. I. k. IV. könyv, 1., 2. és 3. fejezet; Kölcsey Ferenc Országgyűlési Naplója és Wesselényi védelme. Kiadta Ráth Mór, Bp., 1874.; Deák Ferenc beszédei. Összegyűjtötte Kónyi Manó, Bp., 1882. I. k. 310–311.; Pompéry Aurél: Kossuth Lajos 1837–39-i hűtlenségi perének története. Bp., 1913.; Király Tibor: A védelem és a védő a büntető ügyekben. Bp., 1962. 104–108.
- 5 Felsőes első Ferdinánd stb. által ... 1843-dik esztendei pünkösdi hava 14-dik napjára rendeltett Magyarországi közgyűlésnek Naplója a tekintetes Karoknál és Rendeknél. V. k., Pesten, 1844. (továbbiakban: Rendek Naplója); Felsőes első Ferdinánd által ... rendelt Magyar-Országgyűlésen a méltóságos Fő-rendeknél tartott országos gyűlés Naplója, VI. k. Pesten, 1844. (a továbbiakban: Főrendi Napló); Országgyűlés Irományok 1843–44.; Fayer László: Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye. Bp., 1896–1902. I–IV. k. (a továbbiakban: Anyaggyűjtemény); Kovács Ferenc: Az 1843/44-i évi magyar országgyűlési alsóháza kerületi üléseinek naplója. Bp., 1893. I–IV. k. (a továbbiakban: Kerületi ülések naplója).
- 6 Sarlós Béla: Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc büntetőjoga. Bp., 1959.; Both Ödön: Küzdelem az esküdtbíráskodás bevezetéséért Magyarországon a reform korban és az 1848. ápr. 29-i esküdtszéki rendelet. Szeged 1960. Acta Jur. et Pol. Szeged; Király Tibor: im. 96–118. – Cszmadia Andor: Az esküdtbíráskodás Magyarországon a dualizmus korában. Jogtörténeti tanulmányok I. Bp., 1966. – Andor Cszmadia: Die Bestrebungen auf die strafrechtliche Verteidigung der Menschen- und Bürgerrechte in Ungarn im Reformzeitalter. In: Études d'Histoire du Droit penal. Red: L. Pauli. Krakow, 1976.
- 7 „Az 1840. évi V. törvénycikkely által a büntető törvénykönyvvel válthatatlan kapcsolatban

- levő büntető s javító rendszer behozása iránt kimerítő véleményadás végett kiküldött Országos Választmány üléseinek jegyzőkönyve" (a továbbiakban: O.V. jkv.). L. Anyaggyűjtemény, II. k. 328–502. Számos adat támasztja alá, hogy ezt a jegyzőkönyvet is Szalay László állította össze, Zarka János személynöki ítélmester helyett, aki hivatalosan meg volt bízva a Választmány jegyzőkönyveinek vezetésével.
- 8 Az Országos Bizottság jegyzőkönyvei (a továbbiakban: Szalay-féle jkv.); I.: Anyaggyűjtemény, IV. k. 185–417.
- 9 Ezeket a naplószerű feljegyzéseket minden bizonnal szintén Szalay készítette. L. erre: Anyaggyűjtemény, IV. k. CII–CIV.
- 10 Szalay-féle jkv. 190. – A Választmány munkájának egészéről jó áttekintést ad a Pesten, 1843. márc. 19-én kelt Jelentése a Karokhoz és Rendekhez; I. Anyaggyűjtemény, I. k. II. rész, 3–13.
- 11 O.V. jkv., 334.
- 12 1841. dec. 10. 1842. jan. 3. között tartott 3–14. ülés, I. O.V. jkv. 335–395.
- 13 L. Szalay László külön feljegyzését az elvi kérdésekről. Anyaggyűjtemény II. 521–522.
- 14 Szalay-féle jkv., 216.
- 15 A 112. Ker. ül. 1843. nov. 29-én és a 147. Ker. ül. 1844. jan. 27., I. Kerületi ülések naplója III. k. 198–207., ill. IV. k. 37–48.
- 16 Rendek Naplója V. k. 51–62. és 70–80.
- 17 Szalay-féle jkv. 216.; O.V. jkv. 352.
- 18 O.V. jkv. 358.
- 19 Szalay-féle jkv. 228. és O.V. jkv. 352. Bezerédj István felszólalása.
- 20 Szalay-féle jkv. 218. O.V. jkv. 353. Pulszky Ferenc hozzászólása.
- 21 Szalay-féle jkv. 222. Klauzál Gábor felszólalása.
- 22 Uo. 223. Eötvös József hozzászólása.
- 23 O.V. jkv. 359. és 370–372.
- 24 Így pl. még az 1878. évi V. tc., a büntető törvénykönyv parlamenti vitájában is elhangzottak olyan érvek a javaslattal szemben, hogy az „idegen”, nem magyar, mivel nem az évszázados, azaz feudális büntetőjogunkra épült; I. *Kovács Kálmán*: Közjogi harcok a Csemegei-kódex parlamenti vitáiban (1877–78.). Jogtörténeti tanulmányok, II. Bp., 1968. 102–103.
- 25 Szalay-féle jkv. 230.
- 26 Uo. 231–232.
- 27 O.V. jkv. 359.
- 28 Szalay-féle jkv. 218–219. Szerencsy István személynök, báró Mednyánszky Alajos és gróf Dessewffy Aurél felszólalásai.
- 29 O.V. jkv. 372.
- 30 Szalay-féle jkv. 217., Andrassy József hozzászólása.
- 31 O.V. jkv. 372.
- 32 Szalay-féle jkv. 221.
- 33 Uo. 227., a személynök felszólalása.
- 34 Uo. 226.
- 35 Uo. 226.
- 36 Uo. 234. – A különvéleményt 1843. márc. 15-i keltezéssel adták be: Különvélemény az esküdt-székek mellett. Anyaggyűjtemény, I. k. 229–273.
- 37 O.V. jkv. 453.
- 38 Szalay-féle jkv. 328–329. és O.V. jkv. 453.
- 39 Szalay-féle jkv. 330.
- 40 Uo. 330.
- 41 Uo. 330.
- 42 Uo. 331.
- 43 Anyaggyűjtemény, I. k. 139.
- 44 Itt tulajdonképpen a felelős kormánynak, a „miniszteri” felelősségnek az igénye is jelentkezik, melynek rendkívüli fontosságát a liberális ellenzék már ekkor mindinkább felismeri. L.: *Kovács Kálmán*: A burzsoá típusú kormány létrehozása Magyarországon (1847–48.). Jogtörténeti ta-

- nulmányok, III. Bp., 1974. 180–181. old. – Megjegyzendő, hogy a hűtlenségnek ezt az alakzatát az Országos Választmány elvetette, a Rendek azonban mind a kerületi üléseben (Kerületi ülések naplója, II. k. 270. és köv.o.), mind az Országos üléseben (Rendek Naplója I. k. 336. és köv.o., II. k. 1–53.o.) elfogadták.
- 45 Szalay-féle jkv. 331–332. Klauzál Gábor felszólalása.
- 46 Uo. 332. Wenckheim felszólalása.
- 47 Uo. 332. Károlyi felszólalása.
- 48 O.V. jkv. 456.
- 49 Szalay-féle jkv. 333.
- 50 Különvélemény a felségsértésnek, hűtlenségnek és a király személye elleni szóbeli sértéseknek bírósága iránt. (1843. márc. 15.) Anyaggyűjtemény, I. k. 340–356.
- 51 Uo. 347–349.
- 52 Uo. 350.
- 53 Uo. 340–347. és 350–356.
- 54 Uo. 346.
- 55 Uo. 347.
- 56 Különvélemény a büntettekéről és büntetésekről szóló törvényjavaslatok némely pontjaira. Anyaggyűjtemény I. k. 130–142.
- 57 Különvélemény az esküdtszékek mellett. Uo. 229–273.
- 58 A kerületi ülés szokásjogi alapon kialakult intézmény volt. Mielőtt valamely javaslat, indítvány stb. az országgyűlés alsótáblájának napirendjére került volna, előbb a vármegyék alsótáblái követei az ország kerületei (két tiszai és két dunai kerület) szerint ún. kerületi üléseken ültek össze és a saját maguk közül választott két elnök vezetésével – akik mellé egy jegyzőt és egy „naplót” is választottak – megtárgyalták a javaslatot vagy más, országgyűlési tárgyat. Az eredetileg kerületenként külön-külön folytatott tanácskozásokról a XVIII. század derekától kezdve már a négy kerület együttes ülésezése lett, az országgyűlés székhelyén. – Állásfoglalásuk után vette tárgyalás alá az illető kérdést az ún. országos ülés, vagyis az alsótábla plénuma, amely általában elfogadta, olykor némi módosítással, a kerületi ülés álláspontját. Vö. *Csizmádia–Kovács–Asztalos*: Magyar állam- és jogtörténet, Bp., 1972. 215.
- 59 Kerületi ülések naplója, IV. k. 47–48.
- 60 Uo. 51.
- 61 Uo. V. k. 309.
- 62 „Deák Ferenc táblabíró, egész országgyűlés alatt nem volt jelen”. Mind őt, mind Zala megyei követársát, Kerkápoly István első alispánt 1843. augusztus 31-én választották meg; I. Rendek Naplója, V. k. VII. o.
- 63 A büntető eljárás II. (esküdtzéki) javaslata, Anyaggyűjtemény, I. k. II. rész, 370–444.
- 64 Rendek Naplója, V. k. 80.
- 65 Főrendi Napló, VI. k. 178–179.; gróf Andrassy Károly hivatkozik arra, hogy az előtte szóló Teleky László és Batthyány Kázmér „néhány, ámbar keserű, de igazán győző előadásokkal ezen táblát kőszirttel hasonlították össze, melyen igen sok jó hajótörést szenvedett”.
- 66 Mint az 1869. IV. tc. került be a Corpus Jurisba.
- 67 A képviselőház Naplója, II. k. 381., 1869. júl. 6-i ülés.
- 68 Uo. 442., júl. 8-i ülés.
- 69 Uo. 442.
- 70 Uo. 446.
- 71 Uo. 445–447.
- 72 Uo. 447–449.
- 73 401 képviselő közül igennel szavazott 110., nemi 126, távol volt 164; az elnök nem szavazott. Uo. 450.
- 74 L.: 1896. évi XXXIII. tc., a bűnvádi perrendtartásról; 1897. évi XXXIII. tc., az esküdtbírók szervezetéről. L. erre *Csizmádia Andor*: Az esküdtbírók Magyarországon a dualizmus korában. Jogtörténeti tanulmányok, I. Bp., 1966. 131–146. – Kivételt képez a sajtóesküdtzék intézménye, amelynek megszervezését az 1848. évi XVIII. tc. (sajtótörvény) II. feje., 17. § alap-

ján Deák Ferenc igazságügyminiszter 1848. ápr. 29-én rendelte el; I. *Sarlós Béla*: im., továbbá: *Both Ödön*: im. 18–28. – A sajtóesküdtársakat 1867 után ismét megszervezték; I. *Máthé Gábor*: A sajtóesküdtárséki eljárás szabályozása a kiegyezést követően Magyarországon. Levéltári Szemle, 1974. 1. sz.

AZ ELSŐ MAGYAR BÜNTETŐKÓDEX PARLAMENTI VITÁIHOZ 1877–78.

I.

Az 1687. évi országgyűléstől, ahol először került fel magyar büntetőkódex megalkotásának gondolata, hosszú út vezetett 1878. május 29-ig, amikor végre megtörtént első büntetőtörvénykönyvünk, az ún. Csemegi-kódex¹ törvénybe iktatása.

A közel két évszázados vajúdas főbb állomásait csak egészen röviden, mintegy emlékeztetőül, elevenítjük fel. Az 1712–15. évi országgyűlés bizottságai elé Bencsik Mihály jogtanár, Nagyszombat városának országgyűlési követe beterjesztette a magyar praxis criminalis tervezetét,² ebből azonban éppúgy nem lett törvény, mint az 1728-as operatumból, vagy a Deputatio Juridica által kidolgozott, több tekintetben előremutató, 1795-ös javaslatból,³ illetve a rendi különbségek alapjára visszahelyezkedett, 1827-es tervezetből.⁴

Mint ismeretes, az 1843-as ún. Deák-féle javaslatot,⁵ amely korának igen magas színvonalú, progresszív alkotása volt, az alsótábla elfogadta ugyan, de a főrendek – éppen haladó jellege miatt, a halálbüntetés eltörlése, az esküdtbíráskodás bevezetése és általában a feudális renddel és a Habsburgok abszolutisztikus törekvésével szembenálló elvei⁶ folytán – visszaküldték az alsótáblának. Újbóli tárgyalása azonban lehetlenné vált, mert az országgyűlést a király rövidesen feloszlatta.

1848-ban Deák Ferenc, mint a polgári állam első igazságügyminisztere, az 1843-as javaslatokat, bizonyos átdolgozás után, szeretne volna a népképviselői országgyűlés elé terjeszteni, de sajnos erre nem került sor. Érdekesen világít rá ennek okaira – a saját szempontjából – maga Deák 1848 nyarán, abban a levelében, amelyet Szalay Lászlóhoz, Magyarország akkori frankfurti követéhez intézett. „Távolléted miatt – írja Szalaynak – nem fogom bevihetni a jövő országgyűlésre a büntető törvényeket s eljárást; nincs ember, kire a munkát bízni akarnám, s ezt elvállalná; jobb embereink amúgy is szerfelett elfoglalvák; pedig nagy bajnak tartom, ha a codex éppen jelen körülményeink között elmarad.”⁷ Nem tűnik meggyőzőnek Sarlós Béla ezzel ellentétes véleménye, amely szerint nem Szalay távolléte volt itt a döntő tényező, hanem az, hogy a társadalmi és politikai erőviszonyokban a törvényjavaslat elkészülte óta bekövetkezett változások (a nemzetiségi és parasztmozgalmak erősödése, a plebejus-forradalom lehetősége stb.) miatt nem látszott kívánatosnak a Batthyány-kormány számára a javaslat elfogadtatása.

Deák mint igazságügyminiszter a Batthyány-kormánnyal együtt lemondott ugyan, de mint képviselő tagja maradt az országgyűlésnek. A képviselőház Pesten, 1848. december 14-én tartott ülésében Kossuth indítványozta, bízta meg a Ház Deák

Ferencet azzal, hogy „csinálja meg a büntető codexet, összekötve az esküdtzéki institutio behozatalával”. A javaslatot a Ház elfogadta, remélvén, hogy Deák a munka „összeszerkesztését el fogja vállalni”.⁸ A hadi események alakulása folytán azonban nem volt többé mód a Btk. kodifikációjára, bár az 1843-as javaslat bizonyos részei 1849 nyarára – jórészt forradalmi úton, királyi szentesítés nélkül – egyidőre, a forradalom bukásáig, hatályos joggá váltak.⁹

Több mint egy évtized múlva, az 1861. évi Országbírói Értekezlet büntetőjogi albizottsága, amelynek Deák is tagja volt, azt az álláspontot képviselte, hogy az 1843-as javaslatot kellene életbe léptetni. Az Országbírói Értekezlet azonban ezt az indítványt elutasította és kimondta, hogy az 1848. előtti magyar gyakorlatot kell, bizonyos módosításokkal, visszaállítani.¹⁰

A kiegyezés után megalakult magyar kormány igazságügyminisztere, Horvát Boldizsár már 1867. április 29-én törvényelőkészítő bizottságot hívott össze az igazságügyi reformok előkészítése végett. Ennek a bizottságnak a büntetőjogi albizottsága, Fábrý István septemvir elnökletével arra az álláspontra helyezkedett, hogy az 1843-as javaslatot, némi átdolgozás után, sürgősen törvényerőre kellene emelni. A miniszter Csatskó Imre kir. táblai bírónak adott megbízást a törvénytervezet elkészítésére, aki e munkát 1869. november elejére be is fejezte „az 1843-iki javaslat lényeges intézkedéseinek teljes épentartásával”.¹¹ Az általános rész nyomtatásban is megjelent. Csatskó tervezetét azonban a továbbiak során mellőzték. „Itt szűnt meg az 1843-iki javaslat aktuális jellegű lenni”, állapítja meg Fayer.¹² Kétségtelen, hogy már 1868 tavaszától az igazságügyi kormányzat a korszerű igazságszolgáltatási szervezet létrehozásához szükséges jogszabályok előkészítését tartotta fő feladatának, s emiatt a büntetőkódex ügye átmenetileg háttérbe szorult. Az igazságügyi reformtörvények¹³ tervezeteinek elkészítésére pedig Horvát Boldizsár miniszter Csemegi Károly aradi ügyvédet hozta be és nevezte ki osztálytanácsosi címmel az igazságügyi minisztériumba.¹⁴ Csemegi viszont élete legnagyobb céljának a magyar büntetőtörvénykönyv elkészítését tekintette s annak kidolgozásához már 1871-ben, vagy talán korábban hozzáfogott, lényegében teljesen *mellőzve az 1843-as javaslatot* és Csatskó elaborátumát. A kiegyezést követően a forradalom „felülről” történt lezárása után ugyanis a haladás ügyétől mindinkább elforduló uralkodó osztályok érdekei szempontjából már kevésbé volt időszerű az 1843-as javaslat, amely sok tekintetben a nagy francia forradalom alapelveire épült, továbbá a nemzeti függetlenség és önállóság védelmét tekintette egyik feladatának.

A munkával Csemegi 1873-ban elkészült és Pauler Tivadar, az akkori igazságügyminiszter még azon év októberében be is terjesztette a képviselőházhoz, azonban nem került tárgyalásra. Többszöri átdolgozás után két év múlva, 1875. november 5-én Perczel Béla miniszter újra a Ház elé terjeszti a javaslatot a szintén Csemegi által készített, mintegy 700 oldal terjedelmű, a maga nemében igen alapos, tudományos értékű indokolás kíséretében, amely a büntetőjogi dogmatika kérdéseit nagy felkészültséggel, széles alapon tárgyalja. Mint az indokolásból kitűnik, Csemegi a Btk. elkészítéséhez szinte az egész európai szakirodalmat felhasználta, különösen pedig az 1870. évi osztrák ún. bizottsági javaslatot, a német és a belga büntetőtörvénykönyvet, továbbá az 1875. évi Glaser-féle osztrák tervezetet, valamint az olasz javaslatot tartotta szem előtt.

Miután az igazságügyi bizottság igen beható, közel másfél évig (1876. április 3 – 1877. szeptember 15.) tartó tárgyalások során, hatvankét ülésben, amelyeken Csemegi

százegy beszédben védte meg álláspontját,¹⁵ lényegi változtatások nélkül elfogadta a javaslatot, a képviselőház úgy határozott,¹⁶ hogy azt november 21-től kezdve tárgyalás alá veszi. A Btk.-t a Ház több héten át, tizenhárom ülésben lefolytatott vita után, nem jelentős módosításokkal, 1878. január 18-án, a főrendiház pedig április elsején elfogadta, a törvényt a király május 27-én szentesítette s a kihirdetésre az országgyűlés május 29-i ülésén került sor.

II.

Természetesen nem tekinthetjük feladatunknak, hogy e rövid tanulmány keretében rendszeres és beható értékelést adjunk a 486 §-ból álló büntetőkódexről és annak indokolásáról, még csak azt sem tűzhetjük ki célul, hogy a Btk. javaslatának szélesen hömpölygő vitáját minden vonatkozásában és részletében taglaljuk. Mindössze arra szorítkozunk, hogy a parlament két háza plenáris és bizottsági tárgyalásain kibontakozó *közjogi vagy más, politikai jellegű harcokat* s az ellenzék és a kormánypárt összecsapásai során pro és kontra elhangzó érveket tegyük vizsgálat tárgyává, amelyek éles fényt vetnek a dualizmus második évtizedébe lépő ország törvényhozó testületének jellegére és politikai arculatára, de egyszersmind érdekes adalékokat szolgáltatnak a meglehetősen elhanyagolt magyar büntetőjogtörténet számára is.

Előre kell még bocsátanunk, hogy – bár a halálbüntetés eltörlése vagy fenntartása körül igen mélyreható és heves vita alakult ki – jelen munkánkban csak annyiban érintjük a halálbüntetés kérdését, amennyiben azt a kifejezetten közjogi, illetve politikai természetű diszkussziók elemzése nélkülözhetetlenné teszi. A halálbüntetésről folytatott parlamenti vita értékelése, már hatalmas terjedelménél fogva is, külön tanulmányt igényel.

Kétségtelen egyébként, hogy a büntetőtörvénykönyv tárgyalásakor általában nem annyira a szorosán vett büntetőjogi „szakmai” problémák, hanem sokkal inkább a javaslat közjogi, politikai vonatkozásai váltották ki az álláspontok sokszor igen heves összeütközését. Ezt nem is csodálhatjuk, ha figyelemmel vagyunk arra, hogy a büntetőjog az osztályharcnak, sőt gyakran az uralkodó osztályon vagy osztályokon belüli hatalmi küzdelmeknek is fontos eszköze, mondhatni elmaradhatatlan kísérője. Éppen ezért büntetőjogi kérdések kapcsán is sokszor folytak éles politikai harcok mind Magyarországon, mind más államokban.¹⁷

A Csemegi-kódex parlamenti vitájának itt minket érdeklő *főbb csomópontjait* az alábbi problémakörök képezik:

a) A büntetőkódex „nemzetietlen” jellege; b) Magyarország és Ausztria államközi kapcsolatai, a kiegyezés, a közösügek s ezekkel összefüggésben az ország önállóságának, a nemzeti függetlenségnek a kérdései; c) büntetőjogi védelem igénye az országgyűlés törvénytelen feloszlása ellen s ezzel kapcsolatosan a miniszteri felelősség konkretizálása; d) az országgyűlési képviselők működési szabadságának védelme; e) a „szabadságjogok”¹⁸ közül főként a sajtó- és szólásszabadság korlátozása s az esküdtbíráskodás ügye; f) az osztályok elleni igazgatás megtorlásának szükségessége vagy szükségtelessége; g) a tulajdon sérthetlensége s vele összefüggésben a szocialista és kommunista eszmék hirdetésének szabadsága vagy tilalma; végül h) a nemzetiségek ügye.

a) Ami az első problémakört, a kódex „nemzetietlen” jellege miatti támadásokat

illeti, e tekintetben a „szélsőbal” képviselők érvelésében a konzervatív „nemzeti” hagyományok, jelszavak és a haladás gondolata kerülnek összeütközésbe. Így valójában nem a progresszió álláspontjáról támadja a kódexet Helfy Ignác, Kossuth volt titkára sem, amikor elsősorban azért hiányolja a javaslatból a nemzeti jelleget, mert a Btk. mellőzi mindazt, amit ezer éven át Magyarország bírái összegyűjtöttek, mellőzi a Corpus Jurist, az „ezredéves büntetőjogot”. Ez tehát nem magyar büntető törvénykönyv, – állítja Helfy – hanem lényegileg nem egyéb, mint az 1867-ben Bécsben készült „Strafgesetzbuch über Verbrechen und Vergehen” magyar nyelvre fordítása.¹⁹

Helfy érvelését viszi tovább Simonyi Ernő, aki szintén amiatt akarja levétni a napirendről a javaslatot, mert az „nem magyar codex”, hiszen egy rakás külföldi kódexből akar törvényt csinálni. Tagadja, hogy Magyarországnak, „amely nyolc századon át adminisztrálja a büntető igazságszolgáltatást” ne volna büntető törvénye; szerint van, csak kodifikálva nincsen. „Gyűjtsük össze ezt az anyagot és vizsgáljuk meg, mi illik a jelen kor igényei, körülményeihez és azokból csináljunk codexet.” Szavakban ugyan elismeri, hogy jó dolog a kodifikáció, dicsőreleg szól az 1843-as javaslatról is, valójában azonban nem tartja fontosnak a kodifikációt, hivatkozva Anglia példájára, ahol nincs se büntető, se polgári törvénykönyv, elmaradt a kodifikáció, az igazságszolgáltatás mégis „jó lábón áll”.²⁰ Ez az argumentáció bizonyos vonatkozásban hasonlítható ahhoz, mint amikor a magánjog kodifikációs vitáiban a feudális érdekek (pl. a hitbizomány stb.) képviselői többek között azzal próbáltak érvelni, hogy a magánjog kodifikálására való törekvés „nemzetietlen, ellene mond a nagy nemzeti hagyományoknak”, s minthogy a nagybirtokosok osztályérdekeinek inkább a kodifikálatlan jog felel meg, a nemzeti jelszavakkal tulajdonképpen ezeket az érdekeket akarták leplezni.²¹

Csemegi – válaszolva az általános vitában elhangzott felszólalásokra – a Btk. nemzeti jellegét érintő kifogásokkal kapcsolatban szóvá teszi, hogy az ellenzék adós maradt vele: hogyan kellene csinálni azt, hogy a büntető törvény „magyar” legyen. Felveti, hogy vajon másként kell-e definiálni a magyar lopást, mint a németet s mi különbözteti meg a francia rablást az olasz rablástól. Megkerülve az ellenzék érvelésének lényegét és valódi indokait, azt fejtegeti, hogy az ún. nemzeti büntettek a civilizáció „nivellisatója” folytán mindinkább eltűnnek. Hivatkozik Mittermaier német jogtudósra,²² akinek megállapítása szerint az 1843-as javaslatban már csak két, a régi jogból átvett, speciális magyar büntetés található: a larva (alakosság vagy álarccosság) és a proditio fraterni sanguinis (vérarulás vagy vértagadás). E bűncselekményeket az új javaslat is pönalizálja, csupán a régi elnevezésüket nem tartotta meg, – nyugtatgatja Csemegi a „nemzeti” jelleg hiánya ürügyén háborgó ellenzékieket.²³

b) *Magyarország és Ausztria államközi kapcsolatai* már a törvényjavaslat napirendre tűzése körüli vitában az ellenzék támadásának fókuszába kerülnek. Mindenekelőtt a javaslat érdemi tárgyalásának legalább a következő év februárjáig történő elhalasztását kívánják elérni. Az érvelés már ekkor is főként közjogi jellegű: nem alkalmas az idő a tárgyalásra, mert üléseznek a közösügyi delegációk, egyébként is a törvényhozásnak most minden figyelmét a „Lajthántúli atyánkfiaival” folytatott harcokra kell összpontosítania,²⁴ s csak akkor kerüljön napirendre a Btk., ha majd „a kiegyezési tárgyalásokkal” (a vám- és kereskedelmi szerződés, stb. tárgyalása) a Ház elkészült.²⁵ Az elhalasztás mellett érvel „a nagy ellenfél”, Szilágyi Dezső is, bár ő inkább arra hivatkozik, hogy amikor egy büntető törvénykönyv megalkotásáról kell tanácskozni,

„midőn a szabad és nem szabad határvonalának politikai és egyéb cselekvények szerinti megvonásáról van szó”, az nem kizárólag a juristák feladata, hanem ehhez szükség van a Házban a „laicus elem” széles körű részvételére is, ami hosszabb időt és nyugodtabb légkört igényel.²⁶

Tisza miniszterelnök azzal hárítja el az ellenzék kifogásait, hogy a kormánynak a Btk. napirendre tűzésével nem szándéka a figyelmet „ama többi tárgyról”, azaz a kiegyezéssel kapcsolatos vámügyi és egyéb kérdésekről eltéríteni.²⁷ A többség meg is szavazza a törvényjavaslat általános tárgyalásának november 22-én történő megkezdését.

Az általános vita során az ellenzék vezérszónoka, Komjáthy Béla többek között az ellen száll síkra, hogy a javaslat az osztrák államot „hol belföldnek, hol külföldnek tekinti”, márpedig véleménye szerint az osztrák állam számunkra csak külföld lehet, minthogy a kiegyezés folytán Magyarország Ausztriával nem egyesült, annak kiegészítő része nem lett, hanem mint önálló állam Ausztriával, mint egy másik önálló állammal bizonyos „közösöknek elkeresztelt ügyek mikénti intézésére” kötött egyezményt. – A politikai bűncselekményekkel foglalkozó fejezetekre általánosságban reflektálva, az ott található intézkedések alapján Komjáthy a javaslatot olyannak találja, mintha az „a Lustkandl elvei szerint alakult összbirodalom számára készült volna” és mintha önálló Magyarország többé nem is léteznék. Hiányolja a magyar állam önállóságának és függetlenségének védelmére szükséges rendelkezéseket, amelyek az 1843-as javaslatban feltalálhatók. Minthogy nézete szerint az 1867-es törvények, amelyeket egyébként „tökéletesen elkarhozott”, nem adták fel önállóságunkat és függetlenségünket, az „Osztrák–Magyar” Monarchia fogalmát nem ismeri el, mert az ellentétben áll közjogi viszonyunkkal és tagadása az önálló magyar állam létezésének. Álláspontja szerint minden olyan büntető intézkedést ki kell hagyni a javaslatból, amely a „nemlétező” Osztrák–Magyar Monarchiát és annak területét védelmezi. Különösen a felségsértésről és a hűtlenségről szóló szakaszok idevonatkozó rendelkezéseire utal. – A kiegyezéssel létrejött kapcsolat, s a 67-es törvények, amelyeket a polgárok túlnyomó része helytelenít, nem lehetnek büntetőjogi védelem tárgyai. A rossz törvény megváltoztatására való törekvés hazafiúi kötelesség, attól senkit nem szabad eltiltani. Egy törvény megváltoztatását viszont csak olyan módon lehet elérni, ha kimutatják ennek a törvénynek árnyoldalait, feltárják a törvény által okozott sebeket. A Btk.-javaslat elfogadása azt jelentené, hogy aki a fennálló közjogi viszonyok megváltoztatását óhajtja, véleményének nem adhat hangot.²⁸

Komjáthy gondolatmenetét Helfy Ignác folytatja. Ő a „kortestörvény”-nek nevezett javaslatban az általánosságban történő tárgyalás során különösen azt a szakaszt támadja, amely öt évig terjedhető államfogház büntetéssel fenyegeti – a többi között – az alkotmány, a monarchia másik államával fennálló kapcsolat, vagy a közösügyek tárgyalására hivatott bizottság törvényes joga elleni izgatást (Javaslat 169.§., Btk. 173.§.) Úgy ítéli meg, hogy ez a rendelkezés a parlamentáris küzdelem lehetőségétől fosztaná meg az ellenzékét, amely sohasem csinált titkot abból, hogy „izgatásával” a választók többségét az alkotmány, a fennálló közjogi viszonyok megváltoztatására akarja rábírní. Helfy – erős túlzással – a Btk. szinte egyetlen célját abban látja, hogy „biztosítsa azon közjogi alapot, ... amely hazánkat oly nyomorba ejtette”.²⁹

A Btk. különös részének a politikai bűncselekményekről szóló I–VI. fejezete

részleteiben történő tárgyalása alkalmával az ellenzék ismét a dualista monarchia és a közjogi kapcsolatok büntetőjogi védelme ellen összpontosítja most már még élesebben és konkrétebben megfogalmazott támadásait, főként a felségsértésről [Jav. 126. §. (2) és (3) bek., Btk. 127. §. (2) és (3) bek.], továbbá a hűtlenségről (Jav. 140., 141. és 142. §, Btk. 142., 143. és 144. §), valamint az alkotmány, a törvény stb. elleni izgatásról (Jav. 169. §, Btk. 173. §.) szóló szakaszok vonatkozásában. Mocsáry Lajos szintén az ellen kel ki, hogy a javaslat a felségsértés és a hűtlenség keretébe belefoglalja a közös birodalom, az Osztrák–Magyar Monarchia fogalmát, a „másik állam” érdekeinek és területének, valamint a két ország közt fennálló kapcsolatnak a védelmét is. Szerinte ezzel „becikkelyezzük az Osztrák–Magyar Monarchia fogalmát”, ez pedig ellentétben van a fennálló törvényekkel, amelyek Magyarország közjogi állását ekként definiálják: Ausztria és Magyarország.³⁰ A reálunió helyett a personál uniót, az uralkodóház közösségében rejlő birodalmi kapcsolat védelmét a Pragmatika Sanctiónak megfelelően kellene törvénybe iktatni, éppúgy, mint azt az 1848:XVIII. tc. 6.§ tette. A Btk. a „közösüges rendszert” és a kormánypárt uralmát akarja szigorú büntetésekkel körülsancolni. Ezt Mocsáry azért is helyteleníti, mert Magyarország állami hatalmának természete egészen más, mint egy ténylegesen önálló és független országé. Szerinte a magyar állam valódi, reális hatalma Bécsben van, sokszor idegen, ellenséges befolyás alatt. Wesselényi, Kossuth és az országgyűlési ifjak perére emlékeztetve óvja a Házat attól, hogy önként kezébe adja „az idegen hatalomnak és a szolgálatába szegődött szolgálékúsgének” a politikai bűncselekményekre kiszabható súlyos büntetések, különösen pedig (a király elleni egyes bűncselekmények esetében) a halálbüntetés fegyverét.³¹ Ugyanezt a nézetet vallja Simonyi Ernő is, annak az Illésháznak példájára hivatkozva, akit az egyik országgyűlés hűtlenségnek deklarált, a másik pedig palatinus-sá választott. Politikai büntetésekre halálbüntetés alkalmazhatóságát helytelennek és „inpolitikusnak” tartja.³² A továbbiakban Simonyi a monarchia másik államával fennálló kapcsolat elleni izgatást pönalizáló szakaszra (Jav. 169. §, Btk. 173. §.) célozva azt hangsúlyozza, hogy ha ő valamelyik törvényt nem tartja jónak, a jövőben is izgatni fog ellene, „amit más néven agitációnak neveznek”.³³ A közösügeknek criminalis úton való szankcionálása miatt intéz ismételt támadást a javaslat ellen Helfy is. Kiemeli, hogy ez a szabályozás éppen annak a Tisza Kálmánnak a vezérlete alatt történik, aki valaha maga is annyit izgatott a közösügek és a delegációk ellen.³⁴

A dualista magyar államban „nincs igazi parlamentarizmus”, nincs esély arra, hogy a kiegyezés ellenzéke kerüljön kormányra, – teszi szóná fulmináns beszédében Németh Albert, a VI. fejezet, az alkotmány stb. elleni izgatás tárgyalása alkalmával. Nálunk a kormánynak, „mint jó muzulmán első kötelessége szeméit Bécs felé fordítani”, Magyarország vitális érdekeit alárendelni az örökös tartományok érdekeinek. Amíg ilyenek a tényleges állami kapcsolatok Magyarország és Ausztria között, nem szabad a politikai bűncselekmények, különösen az izgatás tekintetében még szélesebbre tárnai a büntetőhatalmat.³⁵

Az igazságügyi bizottságban Szilágyi Dezső hiányolja, hogy az osztrák Btk-javaslat nem védi Magyarország területét, nem tartalmaz rendelkezést pl. az ellen, hogy a magyar állam területét erőszakkal a „másikhoz” ne csatolják.³⁶

Mind a plenáris, mind a bizottsági vita során a javaslat védői közül is többen hangsúlyozzák a viszonyosságot, a kölcsönösség elvét, amit azután az igazságügyi bizott-

ság és az igazságügyi kormányzat is elfogadott: el kell érni, hogy az osztrák törvényhozás oltalmazza és garantálja a magyar állam területét „azon bűnös fondorlatok ellen, ... amelyek a Lajthán túl keletkeznek”.³⁷ A szélsőbal szerint viszont nincs szükség kölcsönösségre: egyszerűen ki kell hagyni a magyar Btk-ból az Ausztria és Magyarország közti kapcsolat, valamint az osztrák terület védelmét s helyettük „a magyar állam önállósága és függetlensége s az ezt biztosító törvények védelmeztesenek meg”.³⁸

A kormány részéről az alsóházban Pauler Tivadar, a javaslat előadója védelmébe veszi az „Osztrák–Magyar Monarchia” szóhasználatot, semmi újat nem lát benne, minthogy ez az elnevezés már szerepel számos törvényekben, amelyekben a külfölddel kötött szerződésekről van szó (1869:XIII. és XIV., 1870:III., 1873:XXV., 1874:II., 1875:IX.). Az ellenzéknek arra az érvelésére reflektálva, amely szerint Magyarországon évszázadok óta lényegében két párt van: az egyik a teljes nemzeti függetlenség és önállóság útját keresi, a másik pedig az Ausztriával való szövetséget, kapcsolatot tűzte zászlajára, Pauler azzal argumentál, hogy 1723 óta nem lehet e két irányban keresni a haza javát, ez a törvénnyel összeegyeztethetetlen. A Pragmatika Sanctiótól fogva „csak a több vagy kevesebb felett” lehetett szólni, de ezt a kérdést is eldöntötte már az 1867:XII. tc. A kiegyezés tehát a törvényes alap, s a törvényjavaslat ezt védelmezi. A Pauler által kifejtett jogi álláspont kategorikusan le akarja zárni a vitát a jövőre vonatkozóan is a kiegyezés, a két állam tényleges kapcsolata vonatkozásában, s az Osztrák–Magyar Monarchiát mintegy örök és megváltoztathatatlan kategóriaként tekinti.³⁹

c) A lázadásról szóló paragrafusok (Jav. 150–160., Btk. 152–162. §.) tárgyalása során kibontakozó vitában közjogi szempontból főleg a *miniszteri felelősség körüli disputa* érdemel említést. Az ellenzék ugyanis a törvényhozás alkotmányos jogait „az alulról jövő megtámadások” mellett *a felülről fenyegető veszély, az országgyűlés törvénytelen feloszlása ellen* is biztosítani akarja a büntetőködexben.⁴⁰ Csemegi azzal próbál érvelni, hogy a törvénytelen feloszlással szemben a miniszteri ellenjegyzés s az 1848:III. tc.-ben szabályozott miniszteri felelősség, tehát a közjog ad biztosítékot. A büntetőtörvénykönyv „magánjogi természetű s jus publicum derogat privato”, hiábavaló lenne tehát a miniszterek felelősségre vonását a Btk.-ban szabályozni.⁴¹ Ez az argumentáció csak olaj a tűzre. Az ellenzék azzal replikázik, hogy ha egyszer büntettről van szó, legyen az akár közjogi, akár nem közjogi természetű, ott helye van a büntetésnek. Egyébként is a 48-as törvény csak arról rendelkezik, hogy kik ítéltessenek a miniszter felett, de hogy a vétkes minisztert miként büntessék, az iránt nincs intézkedés törvényeinkben. Ha pedig a törvényellenesen feloszlott országgyűlést esetleg évtizedekig nem hívják össze, a miniszter felelősségre vonására semmi jogi lehetőség nincs.⁴² Pauler, bár tagadja interregnum lehetőségét, azzal hárítja el az ellenzéki követelést, hogy ha nincs országgyűlés, „bármit tennék is itt a törvénybe, úgy sem lehetne azt foganatosítani”.⁴³

d) A *képviselői tevékenység védelmének* a kérdése is szőnyegre kerül a későbbiekben, a hatóságok és hatósági közegek elleni erőszakkal foglalkozó szakaszok (Jav. 161–166. §., Btk. 163–170. §.) vitájában. Hibáztatják, hogy a javaslat, amely még „a csőszöket, éjjeli öröket” is oltalmazza, nem tartalmaz olyan diszpozíciót, amely a képviselők szabadságának vagy szabad működésének garanciáit a törvény különös oltalma alá helyezné.⁴⁴ Az igazságügy-miniszter – elég ritkán történik ilyen eset a Btk. tárgyalása során – elismeri a bíráló jogosságát és javaslatára az igazságügyi bizottság az or-

szágyűlés és a közösügyi delegációk tagjaira is kiterjeszti a vonatkozó szakasz hatályát,⁴⁵ s ez a szöveg kerül be a törvénybe (163. § (3) bek.).

Nem lesz talán érdektelen megemlítenünk, hogy éppen a hatóságok elleni erőszak tárgyalásánál kerül szóba, a büntetőkódex egész vitájában szinte egyetlen ilyen színfoltként, mintegy a kérdés másik oldala: *a szegényemberek, a misera plebs contribuens védelmének hiánya* a hatósági közegek törvénysértő, féktelen hatalmaskodásai ellen. Egyes hatóságok még az országgyűlési képviselőkkel szemben is vissza mernek élni a rájuk bízott tiszttel, hogyan fognak akkor elbánni „azzal a nyomorult, földhöz tapadt szegény emberrel, akinek az istenen kívül pártfogója nincsen”. Csátár Zsigmond képviselő ki meri mondani, hogy „minél szegényebb valaki, annál inkább igazságtalanul bánnak vele, annál inkább elnyomatik igazsága”.⁴⁶ Az elnyomott nép érdekében elhangzott szavak sem a kormánypárt, sem az ellenzék padsoraiban nem váltanak ki visszhangot ...

Még jellemzőbb azonban a dualizmuskori törvényhozó testület osztályjellegére, valódi arculatára az a tény, hogy a Btk.-nak azon rendelkezéseit (Jav. 171–173. §., Btk. 175–177. §), amelyek „a magánosok elleni erőszak” köpenybe burkolva *a munkások megmozdulásait, valamint a béremelési követeléseket és a sztrájkok szervezését, a sztrájkorség működését* stb. bizonyos esetekben a büntetőjog súlyos eszközeivel kívánják akadályozni és megtorolni, mindkét Ház minden vita, sőt hozzászólás nélkül, változtatlanul elfogadja. A „szélsőbalon” sem akad egyetlen törvényhozó sem, aki az ipari munkások vagy a földmunkások jogainak védelmében szót emeljen.⁴⁷

e) Az állampolgári jogok⁴⁸ közül mindenekelőtt *a sajtó- és a szólásszabadságnak* a kódexben történő korlátozása ellen meg-megújuló, elkeseredett támadást intéz a baloldal, amely bizonyára a saját működési lehetőségét és mandátumait is félti ezektől a rendelkezésektől. Azzal támadják a kormányt már az általános vitában is, hogy „a sajtószabadságot meg akarja gyilkolni”, ezért vette be a sajtóvétségeket a büntető törvénykönyvbe.⁴⁹ A főrendiházban szintén szóvá teszik, hogy különösen az izgatásról (Jav. 167–169. §., Btk. 171–174. §), valamint az országgyűlés és a delegációk megrágalmazásáról szóló szakaszok (Jav. 258. §., Btk., 269. §.) a sajtószabadságot nagyon szűk korlátok közé szorítják s az újságíróknak meg fog gyűlni a bajuk, de a szónok főként abba nem tud beletörődni, hogy „a Lajthán túl több személyes szabadság legyen, mint itt nálunk”.⁵⁰ Persze nem az állampolgárok személyes szabadságáról van itt szó, hanem arról, hogy az osztrák törvények nem védik pl. a delegációk „szabadságát és becsületét”. A kérdés méregfogát úgy akarják kihúzni, hogy – a szabadságjogok korlátozásának itthoni enyhítése helyett – az országgyűlés mindkét háza az illetékes bizottságok javaslata alapján felhívást intéz a kormányhoz: biztosítsa e tekintetben is a viszonosság elvét és az annak megfelelő törvényes intézkedések meghozatalát az osztrák szerveknél eszközölje ki.⁵¹

A képviselőházban azonban a Btk. részletes tárgyalása során, különösen a felségsértésről szóló szakaszok (Jav. 125–136. §., Btk. 126–138. §.) vitájában tovább folyik a harc, bár többnyire hangzatos, ködös szövegekkel, a sajtószabadság, mint „az összes közszabadságnak biztosítója” védelmében. Azzal is vádolják a kormányt, hogy a sajtóügyekben eljáró esküdtszéki intézményt meg akarja szüntetni, mert – mint ezt konkrét ítéletek sora bizonyítja – az esküdtszék fennállása mellett nagyon nehéz megfosztani a polgárokat a gondolat szabad nyilvánításától.⁵² – A vitában a miniszter-

elnök, Tisza Kálmán is kénytelen hallatni a szavát s igyekszik megnyugtatni az ellenzék, hogy a kormány „a sajtó szabadságát érinteni, azt korlátozni nem fogja”. Ugyanakkor élesen bírálja az esküdtszékeknek a sajtóügyekben hozott, a vádlottak felmentését célzó verdiktjeit.⁵³ A támadások később, az izgatási bűncselekmények részletes tárgyalásánál, ismét felújulnak. Ekkor Perczel igazságügy-miniszter lép sorompóba és biztosítja a képviselőket, hogy a kormány „a szólás- és sajtószabadság fontosságát és szükségességét teljes mértékben elismeri és érzi”. S hogy lecsillapítsa a kedélyeket, a maga részéről elfogadja azt az indítványt, hogy a „valódi” szólás- és sajtószabadság megvédése érdekében a határvonal lehetőleg biztosan meghúzzassék s a javaslatnak az alkotmány stb. elleni izgatásról szóló 169. §-ába (Btk. 173. §.) az „izgatás” szó helyett a „lázítás” kifejezés kerüljön be.⁵⁴ Ez a módosító indítvány tehát az igazságügyi bizottság elé kerül, s azt végül a törvényhozás is elfogadja.

A bizottságban Chorin Ferenc már korábban többször is szót emel a 173. § ellen, mert nézete szerint ez a szakasz a fennálló törvények és intézmények *törvényes úton* való megváltoztatására irányuló akciót is bünteti. Az ilyen tevékenység ugyanis alkotmányos országban természetesen az izgatásnak bizonyos nemével jár. Veszélyesnek tartja, hogy a Btk. túlmegy az 1848-as sajtótörvényen. Szerinte nem szabad a büntetőjog körébe vonni az olyan izgatást, amely a közvéleményt a kiegyezési törvény káros voltáról akarja meggyőzni; az osztrák büntetőtörvénykönyvben nincs is ilyen intézkedés. „Bizonyos mozgatható kört mégis csak kell engedni” az alkotmány megváltoztatására irányuló véleményeknek, – javasolja Chorin, ily módon kísérelve meg áthidalni a szakadékat a szélsőbal és a kormánypárt álláspontja között. Pauler azonban a bizottsági üléseken makacsul kitart a mellett, hogy aki az Ausztriával való kapcsolat megszüntetésére izgat, mindenesetre büntetendő cselekményt követ el. Csemegi pedig a liberalizmus elveinek háttérbe szorítása árán is szükségesnek tartja a fellépést „a rakoncátlan individualizmus túlkapásai ellen”.⁵⁵

Politikai és világnézeti szempontból talán a legérdekesebb és legjellemzőbb az a vita, amely az osztályok elleni, illetve a tulajdon és a házasság jogintézménye elleni izgatás (II. Jav. 168. §., Btk. 172. §. (2) bek.)⁵⁶ körül alakult ki.

f) Ami az *osztályok elleni izgatás kérdését* illeti, az egyik nézet szerint: mióta a jogegyenlőséget kimondták, nem lehet „valóságos” osztályokról beszélni, tehát izgatni sem lehet ellenük.⁵⁷ Nyilvánvaló, hogy itt a rend és az osztály fogalma keveredik össze. – A másik vélemény már nem ennyire naiv. Noha lehetségesnek tartja, hogy Magyarországon ma még nincsenek, de biztosra veszi, hogy pár évtized múlva ki fognak alakulni az osztályok és az osztályellentétek, mint a gazdasági fejlettség egy bizonyos fokának „kórjele”, tehát ez ellen már jó előre törvényt kell szabni és ily módon „orvoslást” biztosítani.⁵⁸ Pauler és Csemegi még világosabban képviselik az uralkodó osztály álláspontját, érdekeit. Pauler is úgy látja, hogy az osztály elleni izgatás akkor lesz valóban „instant veszedelem”, ha a gyári viszonyok jobban kifejlődnek, de felhossa, hogy a földbirtokos osztály ellen máris folyik a gyűlöletszítás.⁵⁹ Csemegi pedig rámutat, hogy a törvény előtti egyenlőség kimondása nem szüntette meg az osztálykülönbségeket, azok fennállanak; meg van tehát a tényleges veszélye annak, hogy „a birtokos osztály ellen a nem birtokos osztályt, ... a kabátos ember ellen a parasztot lázítják”. Kötelessége a törvénynek, hogy ezeket az osztályokat megoltalmazza, nehogy az osztályok elleni gyűlölet „az állam fegyveres erejének közbelépését és alkalmazását tegye szük-

ségessé”,⁶⁰ (ami, mint arra később utalás történik, lényegesen többre is kerülne, mint a bírói eljárás).

g) *A tulajdon intézményének védelme* s ezzel összefüggésben a szocialista-kommunista tanok terjesztése körül kialakult ellentétes álláspontok még inkább alkalmasnak adnak a vélemények összecsapására. Ebben a vitában viszonylag haladó, liberális nézetekkel is találkozunk, amelyek – ámbár nem értenek egyet a szocialista-kommunista elvekkkel, sőt a maguk részéről kárhoztatják azokat – de egyrészt céltalannak, másfelől igazságtalannak tartják a diszkusszió jogát megtagadni e tanok hirdetőitől és kitenni őket az államhatalom „speciális üldöztetésének”.⁶¹ Éppen az által fog a szocializmus Magyarországon meggyökeresedni, ha törvénnyel akarják elfojtani eszméinek szabad vitáját és ha a szocialisták soraiból vértanúkat teremtenek.⁶² Legtovább jut el ezen a téren Madarász József, a Függetlenségi Párt egyik vezetője, aki – bár burkolt és bizonytalan megfogalmazásban – *nem tartja lehetetlennek a szocialista eszmék jövőbeli győzelmét*. Érdemes néhány sort szóról-szóra idézni fejtegetéséből: „...nem mondhatjuk ki előre már kárhoztatását azon elveknek, amelyekre nézve bizonyos netalán bekövetkezendő kor felvilágosodottságánál fogva ... talán képes volna az emberiséget meggyőzni, hogy ezen, most általam is elfogadott alapjai helyébe a társadalomnak (t.i. a tulajdon és a házasság intézménye helyébe) *más alapokat* kellene állítani.”⁶³ Pauler viszont e kérdés vonatkozásában minden, valamelyest is „liberális” vagy progresszív argumentációt mereven visszautasít. Az ő álláspontja az, hogy a tulajdon sérthetlenségét *feltétlenül* meg kell védeni; az összes civilizáció a tulajdon szentségén és a házasság intézményén alapszik és azokban gyökerezik, ezért e két társadalmi intézmény ellen „harcot... nem tűrhet el állam”.⁶⁴ Csemegi ezt az érvelést a radikalizmus elleni éles támadással toldja meg, sőt a forradalom rémét is felvillantja. „Nem akarunk forradalmakat, hogy ne legyünk kénytelenek akarni az ellenforradalmakat.”⁶⁵

h) A Btk. vitájának szinte kimeríthetetlen anyagából még csupán egyetlen problémakört kívánunk röviden érinteni: *a nemzetiségek ügyét*. Ez a téma az alsóházat kevésbé érdekli; az általános vitában szinte még utalással sem találkozunk a nemzetiségi kérdésre vonatkozóan. A részletes tárgyalás során azonban, amikor az igazgatási cselekmények között a nemzetiségi igazgatás (Btk. 172. § (2) bek.) is szóba kerül, Mocsáry Lajos elhírbázott lépésnek tartja, hogy a törvény specifikus fegyvert biztosítson a magyar nemzetiség oltalmára a más nemzetiségűek agitációjával szemben. Ez egyrészt tért nyitna a hatóságok, a bíróságok önkényének, másrészt a most nyíltan történő agitáció az állam biztonságára nézve sokkal veszélyesebb területre, a titkos agitáció terére tolná át. Egyben figyelmeztet Mocsáry arra is, hogy a magyar nemzetre veszélyes nemzetiségi mozgalmakat általában mindig Bécsből szították.⁶⁶ Zay Adolf még megértőbb hírokat penet, szerinte nem lehet merényletnek tekinteni azt, ha egyik vagy másik nemzetiség „a vezérnemzet netalán téves és veszélyes politikáját nem akarja tüskönbokron vakon követni”.⁶⁷ Kétségtelen, hogy az alsóházban, ahol a képviselők nagyrészeének számolnia kell a közelgő választásokon a nemzetiségi vidékek szavazataival is, a Btk. egész vitája folyamán nem találkozunk a nemzetiségek elleni éles felszólalásokkal.

Más a helyzet a főrendiházban. Ott már a törvényjavaslat általánosságban történő tárgyalását felhasználja az egyik felvidéki megye főispánja, hogy a nemzetiségi agitáció, különösen pedig a lelkészek és tanítók ilyen irányú tevékenysége ellen szigorú büntetéseket követeljen. Ezekre a cselekményekre, amelyeket „sui generis büntényeknek”

tekint, külön szakaszt akar beiktatni a törvénykönyvbe. Felfogására igen jellemző az, hogy dicséri, de kevésnek tartja a szlovák nemzetiség ellen közigazgatási úton történt intézkedéseket (a beszercebányai gimnázium teljes tanári karának kicserélése „magyar érzelmű tanárokkal”, a túrócz-szentmártoni „tót Matica s a három tót gimnázium” megszüntetése, tankönyvek elkobzása stb.) s a nemzetiségi mozgalmakkal szemben a törvényjavaslaton túlmenő, speciális büntetőjogi eszközöket sürget.⁶⁸ Az igaztársról szóló, már említett szakaszok főrendiházi tárgyalása négy bárót,⁶⁹ köztük két főispánt, továbbá a beszercebányai püspököt, valamint a főkamarmestert indította arra, hogy hallassa szavát a nemzetiségi kérdésben. A bárók álláspontja lényegileg ugyanaz, mint amit fent, az általános vita kapcsán már ismertettünk. Figyelemre méltó azonban az az érvelésük (Majthényi báró), amely szerint azért várnak éppen a felsőháztól kemény és határozott „dispositiót” a nemzetiségekkel szemben, mert „a méltóságos főrendek ... mint törvényhozó testület jelen szerkezetükben leginkább megőrizték a nemzeti (!) jelleget”. Ime, a konzervativizmus, a nyílt reakció is „nemzeti” vértetben jelenik meg. – A püspök elvben egyetért ugyan a bárókkal, de a gyakorlatban nem helyesli, hogy a nemzetiségi igazgatás tekintetében új, speciális büncselekmény kvalifikáltassék, mert ez ellenünk szólhatna s csak az igazgatókkal szembeni gyengeségünket bizonyítaná. „Én ez irányban nem a büntető törvénykönyvtől, hanem egy erős kormánytól várom a segílyt”, szegezi le a beszercebányai püspök.⁷⁰ A főkamarmester véleménye szerint is főként kormányzati úton kell intézkedni a nemzetiségi mozgalmakkal szemben, de e mellett ő egyszersmind a törvényhozástól is hatékonyabb eszközöket követel.⁷¹ Csemegi államtitkár részletes érveléssel törekszik megnyugtani és biztosítani a főrendeket, hogy a Btk. különböző szakaszai megfelelő represszáliákat tartalmaznak a nemzetiségek mindenfajta veszedelmes megmozdulásai ellen. Ezenkívül felhívja a figyelmet arra is, hogy milyen hatásos eszközök (a tanítók „elkergetése”, hivatalvesztés stb.) állanak a kormány, a felekezetek előljárói és a hatósági közegek rendelkezésére.⁷² Érveinek meg lett a foganatja: a főrendiház elvetette a bárók „módosítványait”, amelyekben a nemzetiségi mozgalmakkal szemben további és újabb büntetőrendelkeztéseket javasoltak. – Nem hagyhatjuk azonban említés nélkül, hogy a nemzetiségi igazgatással kapcsolatosan a parlament két házában és azok bizottságaiban lefolytatott, teljes mértékben politikai jellegű viták során még csak fel sem vetődött sem az ellenzék, sem a kormánypárt, vagy a kormányzat részéről valamiféle koncepció, elgondolás, javaslat vagy legalább utalás a nemzetiségi problémák politikai, társadalmi, gazdasági eszközökkel történő esetleges rendezésére.

III.

A Btk., amelynek országgyűlési tárgyalásaival – legalábbis annak egyes részterületeivel – a fentiekben foglalkoztunk, a magyar jogrendszerek történetében, az időrendet tekintve *a büntetőjog első kódexe*. Az 1878:V. tc. létrejötte tehát már ezért is nagy horderejű tény volt, s a magyar büntetőjog addigi kodifikálatlan állapotához képest a maga idején jelentős haladásként értékelhető.

A liberális kapitalizmus időszakában keletkezett büntető törvénykönyvünk az ún. *klasszikus vagy dogmatikus büntetőjogi iskola* jegyeit viseli magán. – Ez az irányzat a

büntetendő cselekményeket lényegében mint elvont jogi jelenségeket kezeli. Éppen ezért a fő súlyt a büntetőjogi fogalmak szabatos meghatározására, a jogászai szabatoságra helyezi.

A törvényi tényállások, a büntetési rendszer, a büntetéskiszabás pontos, aprólékos – bár olykor túlságosan komplikált – kidolgozása révén a klasszikus iskola a maga idejében a jogbiztonságot, a burzsoá törvényesség megszilárdítását, a feudális ítélezésre annyira jellemző bírói önkény visszaszorítását is szolgálta.

A szabatosság, a büntetőjogi fogalmak precíz jogászai meghatározása szempontjából a Csemegi-kódex egyike a múlt század legjobban megfogalmazott büntető törvénykönyvének, s e tekintetben felülmúlja nyugat-európai mintaképeit.

A gyakran túlzásba vitt jogászai pedantéria, a túlságos komplikáltság miatt azonban a magyar burzsoá büntetőkódex inkább csak a szakemberek számára volt áttekinthető, igazában ők tudtak eligazodni annak jogi labirintusaiban.

A legszembeütőbb fogyatéka, az ti., hogy a Btk. nem fordított kellő gondot a fiatakorúak ügyére, csak később jelentkezett határozottan, amikor a tudomány és a gyakorlat feltárta és előtérbe helyezte ezt a problematikát. A Csemegi-kódex ugyanis, hasonlóan a korabeli büntetőjogszabályokhoz, még nem számolt a fiatakorúak (a 12–16 évesek) sajátos helyzetével, cselekményeik jellegét, bűnösségüket és „társadalomra veszélyességüket” lényegileg ugyanolyannak tekintette, mint a felnőttekét: rájuk általában csak enyhébb, de nem más büntetés kiszabását rendelte, s azt ugyanolyan letartóztató intézetben hajtotta végre, mint a felnőttekét, bár őket ott – a Btk. szerint – a többi fogolytól el kellett volna különíteni; a javító nevelésnek a törvény igen szűk körben adott teret. – Ezeket a hiányosságokat századunk elején az I. Büntetőnovella (az 1908:XXXVI.tc.) igyekezett kiküszöbölni.

Pozitívuma viszont a kódexnek – a többi között –, hogy a büntetőjog eszközeivel véd egy sor állampolgári alapjogot (a személyes szabadságot, a házjogot, a levél- és távirdatitkot, a választójog szabad gyakorlatát, a vallásszabadságot stb.), amelyekről a korábbiakban már említést tettünk.⁷³

Mindent egybevetve: a Btk. a liberális burzsoá büntetőjog főbb alapelveire épült s általában megfelelt azoknak a társadalmi igényeknek, amelyek több mint egy évszázaddal ezelőtt létrehozták, illetőleg azoknak a történelmi, politikai, gazdasági körülményeknek, amelyek akkor nálunk az állam jogpolitikai célkitűzéseit kialakították. A kódex osztályjellegével kapcsolatos vonások – ezeknek részletes taglalását itt nem tarthatjuk feladatunknak – természetesen az akkori időszak Magyarországnak társadalmi-gazdasági és osztályviszonyaiban gyökereznek.

Az első magyar büntetőkódex törvényszerkesztési, szövegezési, jogtechnikai szempontból is kiállta az idő próbáját. Figyelemre méltó, hogy általános része 1950-ig, különös részének számos fejezete pedig 1960-ig volt hatályban, azokkal a változtatásokkal, módosításokkal, amelyeken 1908-tól kezdve végigment. – Úgy véljük, túlhaladottnak tekinthetők azok az egy időben általunk is elfogadott⁷⁴ nézetek, amelyek a Csemegi-kódex értékelésénél eléggé egyoldalúan, többnyire csak a negatív elemeket emelték ki, pozitívumaira kevésbé fordítottak figyelmet.⁷⁵

Megjelenet: Közjogi harcok a Csemegi-kódex parlamenti vitáiban 1877–78 címmel. In: Jogtörténeti tanulmányok II., szerk. Csizmadia Andor, Bp., 1968. E szöveg III. részét újabb kutatá-

saink alapján teljesen átdolgoztuk. – Az eredeti szöveg fordításaként jelent meg: Öffentlich-rechtliche Kämpfe im Verlauf der Parlamentsdebatte über den Csemegi-Kodex 1877–78. Annales Univ. Sci. Bp., Sectio Juridica, Tom.XI. 1969.

Jegyzetek

- 1 1878.V. tc., büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről. Kihirdetése május 29-én történt meg. A törvény 1880. szeptember 1-én, Fiume városában és kerületében pedig október 1-én lépett hatályba. (1880:37. tc. 1. §, illetve a 48. § alapján kibocsátott 2.386/1880. sz. I.M. rend.)
- 2 V.ö. *Bónis György*: A magyar büntetőtörvénykönyv első javaslata 1712-ben. Budapest, 1934.; *Kovács Kálmán*: A büntetőjog oktatása a nagyszombati egyetem jogi karán 1667–1777. J.K. 1967. 5. sz. 281.
- 3 L. erre részletesen *Hajdú Lajos*: Adalékok a magyar büntetőjogi kodifikációs kísérletek történetéhez. Jogtörténeti tanulmányok I. szerk. Csizmadia Andor, Bp., 1966. 111–127.
- 4 *Kádár Miklós*: Büntetőjog Általános rész, 4. kiad., Bp., 1966. I. k. 57.; *Heller Erik*: A magyar büntetőjog tankönyve. Szeged, 1931. I. félkötet, 46–47.
- 5 A javaslatot és tárgyalásának egész anyagát közli *Fayer László*: Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye. Bp., 1896–1902. I–IV. k.
- 6 Ezekre az elvekre vonatkozóan I. *Fayer László*: im. 1902. IV.k. 94. (Perczel Mór felszólalása); továbbá *Sarlós Béla*: Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc büntetőjoga. Bp., 1959. 292–295.
- 7 *Deák Ferenc*: beszédei. Összegyűjtötte Kónyi Manó, 2. kiadás, Bp., 1903. II. k. 237.
- 8 *Deák Ferenc*: im. 357. – Kossuth indítványa szokatlan hangnemű: „... ime, ennek elkészítése te reád bízatik, majd meglátjuk, hogy készített el; ha rosszul, felakasztunk, ha jól, akkor Isten áldjon meg érte, kötelességedet teljesítetted.” Deák megbízására I. még *Beér János* – *Csizmadia Andor*: Az 1848/49. évi népképviseleti országgyűlés. Bp., 1954. 333.
- 9 *Sarlós Béla*: im. 297–298.
- 10 *Ráth György*: Az országbírói értekezlet a törvénykezés tárgyában. Pest, MDCCCLXI.
- 11 *Pauler Tivadar*: Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez. Bp., 1878, 240–241.
- 12 *Fayer László*: A magyar büntetőjog kézikönyve. Bp., 1895. I. k. 51.
- 13 Ezek a törvények mint az 1869:IV., 1871:VIII., IX., XXXI. és XXXIII. tc. kerültek be a törvénytárba.
- 14 L. Horvát Boldizsár 1868. április 27-én Csemegihez intézett levelét; közli *Hajnal Hugó*: Csemegi Károly ... élete és működése. Bp., év nélkül, 54–55.
- 15 *Hajnal Hugó*: im. 77.
- 16 1877. november 15-i ülés.
- 17 Vö. Az alkotmány hatása büntetőjogunk fejlődésére. Írták a budapesti ELTE büntetőjogi tanszékének dolgozói. J.K. 1952. 8.sz. 355.
- 18 Jellemző tényként megemlítjük, hogy a személyes szabadságjogok védelmével foglalkozó, alább zárójelben felsorolt szakaszok parlamenti tárgyalása során érdemi vita egyáltalán nem alakult ki, az ellenzék is szinte teljes érdektelenséget mutatott e problémák iránt. [A személyes szabadságnak, a házjognak, továbbá a levél- és táviradai titoknak közhivatalnokok általi megsértése (Jav. 186–195.; Btk. 193–202. §.); A személyes szabadságnak megsértése magánszemélyek által (Jav. 307–316., Btk. 317–326. §.); A levél- és távsürgönytitoknak megsértése magánszemélyek által (Jav. 317., Btk. 327. §.); A titok tiltott felfedezése (Jav. 321., Btk. 328–329. §.); A magánlaknak megsértése magánszemélyek által (Jav. 318–320., Btk. 330–332. §.)] Ugyanez volt a helyzet a polgároknek választási joga ellen elkövetett büntettek és vétségek c. fejezet (Jav. 174–182., Btk. 178–189. §) tárgyalásánál is. – A vallás és ennek szabad gyakorlata elleni cselekmények (Jav. 183–185., Btk. 190–192. §) körül viszonylag terjedelmes vita bontakozott ki, ennek taglalása azonban aligha volna beilleszthető témánk kereteibe.
- 19 A magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről és teljes anyaggyűjteménye (a továbbiakban: Anyaggyűjtemény). Szerkesztette *Lőw Tóbiás*. Budapest, 1880. I. k. 109.;

- 20 Anyaggyűjtemény, I. k. 113. és 117.; Zsedényi Ede szintén kifogásolja, hogy a kódexnek nincs „eredeti magyar jellege”. Anyaggyűjtemény, I. k. 106.
- 21 Vö. Haladó jogi hagyományaink kérdéséről. Összeállította: *Kovács István*. J.K., 1952. 4. sz. 145. *Világhy Miklós* felszólalása.
- 22 Karl Joseph Anton *Mittermaier* heidelbergi professzornak az 1843-as javaslatról írt részletes, elismerő bírálatát, amely először az Archiv für Kriminalrecht c. folyóiratban látott napvilágot Entwurf eines Strafgesetzbuchs für das Königreich Ungarn címmel, szószerint közli németül a Fayer-féle anyaggyűjtemény, I. k. 210–230. A tanulmány magyar fordításban is megjelent: Mittermaier a magyar büntető törvénykönyvi javaslatról, Pest, Heckenast Gusztáv, 1843. – Mittermaier az MTA 1846-ban külső tagjává választotta.
- 23 Anyaggyűjtemény, I. k. 125–126.
- 24 Zsedényi Ede felszólalása. Anyaggyűjtemény, I. k. 13.
- 25 Báró Simonyi Lajos és Horánszky Nándor felszólalásai. Anyaggyűjtemény, I. k. 16. és 18.
- 26 Anyaggyűjtemény, I. k. 19–20.
- 27 U.o. 21.
- 28 Uo. 93. és 96–07.
- 29 Uo. 111–112.
- 30 A kiegészítő törvények ugyanis az „Osztrák–Magyar Monarchia” kifejezést nem használják. Ebbe a törvénybe kapaszkodik bele Hegyessy Márton is egy későbbi felszólalásában.
- 31 Anyaggyűjtemény, II. k. 18–23. – Mocsáry és általában a függetlenségi pártiak véleményével homlokegyenest ellentétes és a maga nemében szintén erősen túlzó nézeteket vall több osztrák–német nacionalista politikai és történész. Így pl. a bécsi *Heinrich Friedjung*: Der Ausgleich mit Ungarn. Politische Studie über das Verhältnis Österreichs zu Ungarn und Deutschland c. könyvében (Leipzig, 1877. 20.) abból indul ki, hogy a kiegészítés óta a magyarok uralkodnak az osztrákok felett, ezért tartja szükségesnek a dualizmus felszámolását. L. *Galántai József*: Az 1867-es kiegészítés. Bp., 1967. 154–156.
- 32 Anyaggyűjtemény, II. k. 30.
- 33 Uo. 31.
- 34 Uo. 37.
- 35 Uo. 198–200.
- 36 Uo. 52.
- 37 Chorin Ferenc beszéde a plenáris tárgyaláson. Anyaggyűjtemény, II. k. 34.
- 38 Komjáthy Béla állásfoglalása az igazságügyi bizottságban. Anyaggyűjtemény, II. k. 52.
- 39 Uo. 54–44.
- 40 Gullner Gyula hozzászólása. Anyaggyűjtemény, II. k. 115.
- 41 Uo. 119.
- 42 Simonfay János és Simonyi Ernő felszólalásai. Anyaggyűjtemény, II. k. 121–122.
- 43 Uo. 123.
- 44 Zay Adolf felszólalása. Anyaggyűjtemény, II. k. 147.
- 45 Anyaggyűjtemény, II. k. 149–150.
- 46 Uo. 144.
- 47 Uo. 235–236. és 248.
- 48 Meg kell említenünk az e jogok fogalmával való, szinte példátlan visszaélést, amikor is a vita későbbi folyamán „az emberi szabadság, mint az állam és a jog sarkalatos alapelve” *nevében* követelik, hogy a *párbajt*, ezt a „nagyon helyes” intézményt, a *Btk. ne nyilvánítsa büntetendő cselekménynek*. Zay Adolf beszéde. Anyaggyűjtemény, II. k. 509.
- 49 Simonyi Ernő beszéde. Anyaggyűjtemény, I. k. 118. A 171–172. §-okról van szó (az alkotmány, a törvény, a hatóságok stb. elleni izgatás), valamint a 269. §-ról (az országgyűlés, a közösügyi delegációk stb. megrágalmazása.)
- 50 Mocsáry Dénes főrendiházi felszólalása, Anyaggyűjtemény, I. k. 152–153.
- 51 Uo. 163. és 165.
- 52 Pl. Helfy Ignác hozzászólása. Anyaggyűjtemény, II. k. 38. Az esküdtbíráskodás ügyével sok más ellenzéki felszólalás is foglalkozik, így Komjáthy Béla (Uo. I. k. 98.), Simonyi Ernő (Uo. I. k. 118.), Mocsáry Lajos (Uo. II. k. 20.) stb.

- 53 Anyaggyűjtemény, II. 39–40.
- 54 Uo. 171.
- 55 Az igazságügyi bizottság tárgyalása, Chorin, Pauler, Csemegi felszólalásai. Anyaggyűjtemény, II. 179–180.
- 56 Az osztályok, a tulajdon, a házasság, a nemzetiség elleni izgatás bűncselekménye az I. miniszteri javaslatban még egyáltalán nem szerepelt.
- 57 Mocsáry Lajos beszéde. Anyaggyűjtemény, II. k. 187.
- 58 Zay Adolf felszólalása. Uo. 189.
- 59 Uo. 190.
- 60 Uo. 194–195.
- 61 Mocsáry Lajos beszéde. Anyaggyűjtemény, II. k. 188.
- 62 Simonyi Ernő felszólalása. Uo. 191.
- 63 Uo. 192.
- 64 Uo. 190–191.
- 65 Uo. 196–196.
- 66 Uo. 187–188.
- 67 Uo. 189.
- 68 Radvánszky Antal báró, Zólyom–Túrócmezgye főispánjának felszólalása. Anyaggyűjtemény, I. k. 149–150.
- 69 Radvánszky kívül még Majthényi László, Hontmegye főispánja, Prónay Dezső és Rudnyánszky József bárók. Anyaggyűjtemény, II. k. 205–212.
- 70 Ipolyi Arnold püspök felszólalása. Uo. 212–213.
- 71 Szögyény László főkamarmester beszéde. Uo. 213–214.
- 72 Uo. 216–217.
- 73 L. a 18. jegyzet.
- 74 Vö. Jogtörténeti tanulmányok II. Bp., 1968. 112–113.
- 75 L. erre *Szabó Imre*: Vita haladó jogi hagyományaink kérdéséről. J.K. 1951. 12.sz. 653. és köv.o.; továbbá: Haladó jogi hagyományaink kérdéséről I–II. Összeállította: *Kovács István*. J.K. 1952. 3. sz. 90–94. és 4. sz. 144–149.

A MAGYARORSZÁGI NÉPBÍRÓSÁGOK TÖRTÉNETÉNEK EGYES KÉRDÉSEI

I. A háborús bűnösség problematikájának kialakulása hazai és nemzetközi viszonylatban

A népbíróóságok, mint rendkívüli különbíróóságok intézménye a II. világháború vége felé, illetve e háború befejezése után jött létre egy sor, a fasizmus embertelen uralma alól felszabadult országban, köztük hazánkban is. — Nálunk a népbíróóságok felállítására, mint ismeretes, a debreceni Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. január 25-én kibocsátott rendelete alapján került sor, azzal — a többi államkéhez hasonló — céllal, hogy egyrészt az ország romlásáért felelős háborús bűnösöket és a népellenes bűncselekmények elkövetőit törvényes keretek között felelősségre vonják, másrészt pedig hogy az ország demokratikus újjáépítésének biztosítása érdekében a maguk eszközeivel lehetőleg elejét vegyék új, hasonló bűncselekmények elkövetésének.

A háborús bűnösség fogalmával s az igazságtalan háború kirobbantásáért és bűnös, embertelen folytatásáért felelős személyek bíróság elé állítására irányuló törekvésekkel azonban már évtizedekkel korábban, közvetlenül az I. világháború után találkoztunk, mind hazai, mind nemzetközi vonatkozásban. — *Magyarországon* a Károlyi Mihály vezette polgári demokratikus forradalom állama 1919. március 1-én törvényt is alkotott (XXIII. néptörvény) „a háborúval kapcsolatban felelős személyek elleni eljárás előkészítéséről”. A felelősségre vonásra azonban a Károlyi-féle Népköztársaság néhány hét múlva bekövetkezett megszűnése miatt nem került sor.

Nemzetközi viszonylatban az 1919. június 29-én aláírt versailles-i békeszerződés (227–231. cikkek) a háború törvényeivel és szokásaival ellenkező cselekményeket nemzetközi deliktumokká nyilvánította,¹ intézkedett a háborús bűnösök kiadatásáról és bíróság elé állításáról. II. Vilmost a szövetséges és társult hatalmak vád alá helyezték „a nemzetközi erkölcs és a szerződés szentsége ellen elkövetett legsúlyosabb támadás miatt”. A volt német császár fölött — akinek a kiadatását azonban Hollandia megtagadta — az említett hatalmak képviselőiből álló, öttagú nemzetközi törvényszéknek kellett volna ítélnie. — A különjegyzékben felsorolt 896 német háborús bűnös elleni eljárásra a joghatóságot Németországnak engedték át. A Lipcsében összeült német bíróság azonban a közel kilencszáz háborús bűnös közül mindössze hat (!) személy ellen hozott marasztaló ítéletet s a kiszabott legsúlyosabb büntetés is csupán két évi szabadságvesztés volt.²

A versaillesi szerződés fent említett rendelkezései tehát lényegében papíron maradtak. A győztes hatalmak politikusainak mindinkább az volt már a fő gondjuk, hogy Európa-szerte elnyomják a népeknek a négyéves imperialista háború szenvedései után újjult erővel kibontakozó forradalmi harcait. — A két háború között pedig az

egész probléma szinte feledésbe merült. Ahogyan távolodtak az időben az első világháború eseményei, az imperialista hatalmak politikája úgy vált egyre nyíltabban elnézővé a porosz militarizmus iránt, arra számítva, hogy Németország növekvő katonai hatalmát majd felhasználhatják a Szovjetunió, a szocializmus országa ellen. —

A második világháború idején azonban ismét, most már sokszoros súllyal jelentkezett a háborús bűnösség kérdése politikai és jogi vonatkozásban egyaránt. A civilizált nemzetek addigi történelme során ismeretlen jellegű és méretű azon bűncselekmények ugyanis, amelyeket a német nácik, valamint szövetségeseik, továbbá az átmenetileg leigázott országokban levő fasiszta és kollaboráns cinkosai elkövettek, szinte az egész világ közvéleményét megrendítették. Természetes tehát, hogy a népek, elsősorban a nácizmussal fegyveres harcban álló s az agresszió áldozatául esett országok népei és kormányai már korán felvetették és a háború egész folyamán napirenden tartották a háborús bűnösség kérdését, hangoztatták — a nácizmus katonai szétzúzása mellett — a háborús bűnösök felelősségre vonásának feltétlen szükségességét.

E feladat megoldását nem csupán az egyes államok belső ügyeként kezelték, hanem úgy tekintették, mint valamennyi állam és nép közös ügyét, az emberi jogok helyreállításának és biztosításának, az eljövendő békének egyik alapvető zálogát.³

A csehszlovák, a lengyel, az angol és a francia kormány már 1940-ben felemelte szavát a náci fasisztáknak Lengyelországban és Csehszlovákiában véghezvitt bűntettei ellen.⁴ A Szovjetunió 1941. november 25-én, majd 1942. április 27-én jegyzéket intézett valamennyi kormányhoz, amellyel diplomáciai kapcsolatban állott, hangsúlyozva, hogy a hitleri rezsim és cinkosai nem fogják elkerülni a szigorú felelősségre vonást és a megérdemelt büntetést a szabadságszerető népek ellen elkövetett gaztetteikért.⁵

A hitleri Németország által megszállt kilenc állam képviselőinek 1942. január 13-án Londonban megtartott konferenciája egyik legfontosabb jövőbeni feladatként a háborús bűnösök jogi eszközökkel történő megbüntetését jelölte meg. Ezt a határozatot („Szövetségi Nyilatkozat”) a Szovjetunió, Anglia és az Egyesült Államok kormányai megerősítették.⁶ A kegyetlenkedésekért való felelősségre vonásról szóló, 1943. november 1-i moszkvai deklarációban pedig a három nagyhatalom 32 állam nevében kijelentette, hogy a háborús bűnösöket vissza kell szállítani oda, ahol bűncselekményeiket elkövették, hogy „a felszabadult országok törvényei szerint vonhassák őket felelősségre és ítélezhessenek felettük”.⁷ Külön kérdésként kezeli a nyilatkozat a háborús főbűnösök ügyét, „akiknek bűne nem egy meghatározott földrajzi helyhez kapcsolódik, és akiket a szövetségesek kormányainak közös elhatározása alapján fognak megbüntetni”.

A moszkvai nyilatkozat elveit megismétli többek között a krími kommuniké (1945. febr. 5.), a potsdami egyezmény⁸ (1945. aug. 2.), majd a négy nagyhatalomnak ugyanazon év augusztus 8-án Londonban megkötött egyezménye. Ez utóbbi elrendeli a háborús főbűnösök elleni bünvádi eljárás lefolytatására nemzetközi katonai törvényszék felállítását (a későbbi „nürnbergi törvényszék”), amelybe a bírákat és a vádképviselőket tagjait (fővádlókat) a négy nagyhatalom jelöli ki. A háborús bűnösök tekintetében továbbra is fenntartja azt az álláspontot, hogy ezeknek ügyeiben annak az országnak bíróságai (Németországban pedig az ún. megszállási bíróságok) illetékesek, amelynek területén a cselekményt elkövetették. Ezek a bíróságok saját államuk törvényei szerint járnak el.⁹ — Az, hogy a felelősségre vonás ügye — ellentétben az I. világháborút köve-

tő évekkkel — most nem sikkadhatott el, mindenekelőtt a Szovjetunió szilárd, következetes magatartásának volt köszönhető. —

A londoni egyezmény megkötése időpontját jóval megelőzve megindult — nem nemzetközi keretekben, hanem a fasiszta uralom alól felszabadult egyes országokon belül — a háborús és népellenes bűnösök felelősségre vonása Európának mind a nyugati, mind a keleti államaiban. A népi demokratikus fejlődés újtára lépő országok legelőbbjében, így Bulgáriában, Magyarországon, Csehszlovákiában, Romániában erre a feladatra külön, ún. népbíróságokat állítottak fel. Ezek a népi bíróságok általában éppen úgy az antifasiszta népfrontokba, koalíciókba tömörült demokratikus erők széles társadalmi bázisán jöttek létre, mint pl. a nemzeti bizottságok és más népi szervezetek. S minthogy az említett országokban a társadalmi és politikai helyzet lényegileg, alapvonásait tekintve hasonló volt, a népbírósági intézmények felépítése, működése s az ezekre vonatkozó jogszabályok sok hasonló vonást mutatnak. Az eltérések, az egyes államok népbírászkodásának sajátos színezete, specifikuma, elsősorban abból származóan adódnak, hogy a háború során, illetve azt követően egy-egy országban hogyan alakultak a politikai erőviszonyok.¹⁰

Nem tekinthetjük feladatunknak, hogy e tanulmány keretében az egyes népi demokráciák népbírászkodásának alakulását, akár csak vázlatosan is, vizsgálat tárgyává tegyük.¹¹ A következőkben csupán a magyarországi népbíróságok kialakulásának, szervezetének és működésének néhány kérdésével kívánunk foglalkozni.

II. A népbírászkodás bevezetésének előzményei Magyarországon

A háborús és népellenes bűnösök felelősségre vonása iránti követelés hazánkban — legálisan — először az országnak a Szovjetunió hadserege által már felszabadított területein, a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontnak a kommunisták által kidolgozott programjában jutott nyilvánosságra. A felszabadult országrészek akkori központjában, Szegeden 1944. december 2-án elfogadott program hangsúlyozza: „A hazaárulókat, a háborús bűnösöket le kell tartóztatni és átadni az erre a célra létesítendő népbíróságoknak. Vagyonukat el kell kobozni.”¹² A sorra felszabaduló magyar városok és falvak dolgozó népe, amely a 25 éven át tartó ellenforradalmi Horthy-rezsim, a háború, a német megszállás, majd a Szálasi-féle terrorista rémuralom idején annyit szenvedett, egyre erőteljesebben követelte szenvedése okozóinak és a magyar népet ért történelmi katasztrófa előidézőinek népbíróságok által történő haladéktalan felelősségre vonását.¹³

Különösen jelentős volt e tekintetben a szegedi szabad szakszervezetek 1944. december 11-i összevetőségi ülése, amely a Nemzeti Bizottsághoz fordult a népbíróság sürgős felállítása iránt. A szakszervezetek e konkrét kezdeményezését a szegedi ügyészségnek az a — nagy felháborodást keltő — végzése váltotta ki, amellyel két szegedi nyilas-vezető ellen megszüntette az eljárást azzal az indokkal, hogy a Szálasi-párt parlamenti képviselővel rendelkező párt volt, annak célkitűzései között nem szerepelt a társadalmi rend erőszakkal való felforgatása, s az a tény, hogy a gyantúsítottak a nyilas-kereszties pártban helyi vezetői tevékenységet fejtettek ki, bűncselekmény tényálladékat nem meríti ki. A Nemzeti Bizottság december 13-i ülésén „a Függetlenségi Front programjának megfelelően és a mind szélesebb körben megnyilvánuló népakaratnak is

eleget téve” határozatot hozott a szegedi népbíróság felállításáról és elrendelte annak sürgős megalakítását.¹⁴

Rövidesen, 1945. január 4-én meg is jelent a szegedi Nemzeti Bizottság rendelete,¹⁵ amelyben „a háborús bűnösök, a nyilas, fasiszta és németbarát elemek által a múltban elkövetett vagy a jövőben elkövetendő bűnöknek, az épülő demokratikus Magyarország társadalmi, gazdasági és politikai rendjére káros” cselekményeknek megtorlására „népbíróságot állít fel”. – Figyelmet érdemel, hogy a Néplap, amely az időközben megalakult kormány székhelyén, Debrecenben jelent meg, a szegedi Nemzeti Bizottság rendeletét kommentálva épp azt emeli ki: a felállítandó népbíróság „nemcsak megbünteti a múlt bűnöseit, hanem a jövő felépítésének békéjét is biztosítja”.

A lap helyesen tükrözi a magyar dolgozó nép többségének véleményét, amely a népbíróságoktól, a megtorlásokon kívül, kezdettől fogva a béke és a demokratikus rend védelmét és megszilárdítását várta.

A népbíráskodással kapcsolatos első magyarországi jogszabály, a szegedi Nemzeti Bizottságnak ma már jogtörténeti emlék és érdekesség számba menő, úttörő jellegű népbírósági „rendelete” 11 §-ból áll. E rendelet szerint a kilenc tagú helyi népbíróság elnökét, helyettesét és népbírait, valamint a két népügyészt, a szegedi Nemzeti Bizottság nevezi ki, egyévi időtartamra, s ezek fegyelmi tekintetben a Nemzeti Bizottság hatásköre alá tartoznak. A népbíróság egy tanácsvezető elnökből (aki a népbíróság elnöke vagy helyettese) és négy népbíróból álló tanácsban jár el, szótöbbséggel hoz ítéletet, gyorsított eljárással. A népbíróság a szegedi Nemzeti Bizottság „Igazságügyi Tanácsa” által eléje utalt ügyekben ítélezik. Megbízott védő hiányában a népbíróság hivatalból rendel ki védőt. – A népbíróság a következő büntetési nemeket alkalmazhatja: határozott vagy határozatlan időtartamú *internálás*, börtön, fegyház, valamint halálbüntetés. 3 évet meghaladó szabadságvesztés esetén a bíróság köteles vagyonekobzást kimondani. Az ítélet ellen *fellebbezésnek helye nincs*. A kegyelmezés joga¹⁶ a szegedi Nemzeti Bizottság plénumát illeti meg, amely 48 órán belül, szótöbbséggel hoz határozatot. –

A szegedi Nemzeti Bizottság népbírósága ugyan gyakorlatilag nem kezdte meg ítélező tevékenységét, de a felállításáról szóló rendeletnek – minden fogyatékosága, hézagosa ellenére – akkor nagy volt a jelentősége. Az antifasiszta, demokratikus népi erőknél ez az alulról jövő, konkrét és határozott kezdeményezése ugyanis komoly segítséget nyújtott az időközben Debrecenben megalakult Ideiglenes Kormány következetesen progresszív elemei számára, hogy a kormány jobbszárnyának halogató magatartásával szemben kiharcolják a népbíróságokra vonatkozó kormányrendelet mielőbbi megszületését és a fasiszta bűnösök felelősségre vonásának országos méretű megindulását.

Ez a kérdés a *nemzetgyűlésben* is nagy nyomatékkal kapott hangot. A Debrecenben összeült Ideiglenes Nemzetgyűlés 1944. december 22-i ülésén a Magyar Kommunista Párt szónoka üdvözölte a nép mélyéről jövő kezdeményezéseket, így a szegedi Nemzeti Bizottságnak a népbíróság felállítására vonatkozó határozatát,¹⁷ s az igazság, a nép jogtudata és a magyar demokrácia államérdeke szempontjából egyaránt parancsoló szükségletként jelölte meg, hogy „azok, akik a magyar hazát – 30 ezüst márkánál olcsóbban – eladták a német hódítóknak”, mielőbb elvegyék méltó büntetésüket. „Most már magának a kormánynak kell kézbe vennie a hazaárulók feletti ítéletre

hivatott demokratikus népbíróságok szervezését”, szögezte le a szónok pártja álláspontját, idézve Petőfi: A Nemzethez c. versének híres sorait: „Könnyű bánni külső ellenünkkel, ha kivesznek a belső bitangok.”¹⁸

A Nemzetgyűlés ugyanezen ülésén határozottá emelt nyilatkozatában a kormány kijelentette, hogy meg fogja tisztítani az állami szerveket a nyilasoktól és egyéb németbérencektől, s felelősségre vonja a hazaárulókat.¹⁹

A következő momentumot a népbíráskodás megvalósulásához vezető úton a Szövetséges Hatalmak és Magyarország között 1945. január 20-án Moszkvában megkötött *Fegyverszüneti Egyezmény*²⁰ jelentette. Az egyezmény 14. pontja értelmében „Magyarország közre fog működni a háborús bűncselekményekkel vádolt személyek letartóztatásában, bíróság elé állításában és az érdekelt kormányoknak való kiszolgáltatásában”.

Néhány nappal a fegyverszüneti egyezmény aláírását követően, 1945. január 25-én az *Ideiglenes Kormány* – a Nemzetgyűléstől kapott felhatalmazásra hivatkozással – kibocsátotta első rendeletét (81/1945. M.E. sz. rendelet) a *népbíráskodásról*. Ez a 68 §-ból álló terjedelmes jogszabály, amely február hó 5-én lépett hatályba, részletesen szabályozta a népbíráskodással kapcsolatos kérdéseket. A rendelet, mint látni fogjuk, messze túlmélt a fegyverszüneti egyezményben vázolt kereteken. –

De nem lesz talán érdektelen, ha – mielőtt a rendelet létrejöttének körülményeit és magát a jogszabályt vizsgálat alá vennénk, – közbevetőleg megemlíthetjük, hogy az 1945. január 18-án felszabadult Pesten a Nemzeti Bizottság január 28-i határozatával, illetve január 30-i írásbeli utasításával,²¹ – még a népbíráskodásról szóló *kormányrendelet hatálybalépése előtt* – forradalmi bíróságként²² felállította a Budapesti Népbíróságot (Néptörvényszéket), kinevezte a Népbíróság elnökét és felhívta a demokratikus pártokat, hogy ülnökként egy-egy tagot küldjenek a bíróságba. Népügyesség még nem került felállításra, a vádat a közzváltó és a „népváltó” képviselte,²³ a Nemzeti Bizottság felhatalmazása alapján. – Bár Budán még tomboltak a harcok, Pesten megkezdődött a háborús és népellenes bűnösök felelősségre vonása. A Népbíróság elnökéből és a demokratikus pártok²⁴ által delegált 4 ülnökből álló ítélőtanács a február 3-án tartott nyilvános főtárgyaláson egy horthysta ezredparancsnok vezérőrnagyot és két beosztott altisztjét,²⁵ az egyik különleges (büntető) munkásszázad tagjai ellen társtettesi minőségben elkövetett 124 rendbeli gyilkosság büntette miatt, halálra ítélte. A Népbíróság az eljárást általában a Bp. szerint folytatta le, de jogorvoslat kizárásával, a büntetés kiszabásánál pedig a Btk. (1878:V.tc.) és a Katonai Büntetőtörvénykönyv (1930:II.tc.) megfelelő szakaszait (Btk. 70., 278. és 289. §; Kbtbk. 22. § 1. pontja) alkalmazta, minthogy a Nemzeti Bizottság a népbíráskodásra vonatkozóan nem alkotott sem eljárási, sem anyagi büntető jogszabályt. Az ítéletet, miután azt a Budapesti Nemzeti Bizottság „megerősítette”,²⁶ két elítélten nyilvánosan, az Oktogon téren végre is hajtották. A harmadik vádlottat, a vezérőrnagyot ugyanis, aki az eljárás megindulása előtt a fasiszta Németországba szökött, távollétében ítélték el.²⁷

A fentiekkel azt a tényt kívántuk dokumentálni, hogy egyes népi szervek nemcsak a kodifikáció terén (szegedi Nemzeti Bizottság), hanem a bűnösök felelősségre vonásának gyakorlati megindításában is előtte jártak a kormány intézkedéseinek.

III. A népbíráskodásról szóló kormányrendelet létrejöttének körülményei

Ami a népbíráskodásról szóló első kormányrendelet létrejöttének körülményeit illeti, előre kell bocsátanunk, hogy a jogszabály szerkesztőinek nem volt könnyű a dolguk. Az akkori nehézségeket e sorok írója is tanúsíthatja, aki mint viszonylag fiatal, alig harminc éves kommunista jogász, a politikai államtitkár feladatát kellett, hogy ellássa egy jobboldali szociáldemokrata igazságügyminiszter, a régi ügyvédi rutinnal rendelkező Valentiny Ágoston mellett. A csak pár hete szerveződő új Igazságügyminisztérium apparátusát Debrecenben 1945. januárjában mindössze néhány, többségében haladó szellemű jogász alkotta, akik azelőtt minisztériumban soha nem dolgoztak, s kodifikációs tapasztalatokkal egyáltalán nem rendelkeztek. Külföldi példákra sem támaszkodhattak, mert ott általában csak később hoztak létre népbíróságokat. A hadműveletek miatt a világtól szinte elzárt Debrecenbe egyedül a Bulgáriában már működő népbíróságok híre jutott el, de sem a jogszabályt, sem a bíróság szervezetét és működését nem ismerték. Csupán hallomásból, a Szövetséges Hatalmak rádióinak annak idején még illegálisan hallgatott adásai révén volt valamelyes értesülésük a londoni konferencia (1942), a moszkvai nyilatkozat (1943) stb. alapelveiről a háborús bűnösök vonatkozásában. — A debreceni kodifikátorok tehát a „népbíráskodás megteremtésekor alig támaszkodhattak másra, mint a saját elképzeléseikre”²⁸ és a néptömegek antifasiszta felfogású részének kívánságára, a népi szervek alulról jövő kezdeményezéseire s természetesen a haladó erők, mindenekelőtt a Kommunista Párt politikai irányvonalára. —

A népbírósági rendelet és az annak értelmében felállításra kerülő népbíróságok jellegét azonban természetesen nem a fent említett szubjektív okok határozták meg, hanem azoknál sokkal fontosabb, alapvető tényezők: az országban akkor fennálló politikai helyzet, a tényleges osztály-erőviszonyok. A népbíráskodás Magyarországon a népi demokratikus forradalom kezdeti szakaszában született meg. A hatalom részesévé és fő tényezőjévé vált munkásosztály ebben az időszakban még — a hitleristák és a velük szövetséges magyarországi fasiszták elleni fegyveres harc megindítása, valamint a demokratikus átalakulás kibontakoztatása érdekében — számított az egész parasztság, a kispolgárság, sőt a burzsoázia fasisztaellenes részének szövetségére, illetve semlegességére. Továbbá, minthogy a háború még folyt, s az ország nagy része a fasiszták kezén volt, a munkásosztály, a forradalmi erők hajlandók voltak együttműködni olyan volt horthysta politikusokkal és tábornokokkal is, akik legalább a háború utolsó szakaszában szembefordultak a német és a magyar fasisztákkal. — Az említett osztályok és rétegek tehát az antifasiszta, imperialistaellenes és antifeudális „nemzeti összefogás” idején, a koalíciós kormányzás periódusában, szintén részesei voltak az új, lényegileg népi demokratikus hatalomnak (nemzetgyűlés, kormány stb.). Ilyen körülmények között és a politikai erőviszonyok folytán természetesen nem lehetett célul kitűzni a szocialista forradalom feladatainak közvetlen megvalósítását. Így nem történhetett meg a régi államgépezet s azon belül az igazságszolgáltatási apparátus azonnali, teljes szétfűzése és minden téren újjal történő helyettesítése sem.

Ennek ellenére, a hatalomban részt vevő következetesen progresszív erők, a kommunisták vezetésével, az államélet szinte minden területén már kezdettől fogva sorozatosan, sokszor kemény politikai harc árán kivívták egy sereg új, többnyire persze át-

meneti jellegű forma létrehozását is. Ezek az új formák az államgépezetben olykor egy ideig párhuzamosan léteztek, együtt éltek a réggel, a „hagyományossal”, de a helyenként egyelőre megmaradó régi keretek is — a társadalmi és politikai küzdelmek eredményeként, valamint az új formák példája és hatása segítségével fokozatosan új tartalommal telítődtek meg, s az új tartalom végül is szétfeszítette az ideiglenesen továbbélő régi kereteket és megszülettek ezeken a területeken is az állami mechanizmus új, immár szocialista formái.²⁹

Lényegileg a fent vázolt folyamat zajlott le a törvénykezési szervezet vonatkozásában is. A népbíráskodást életre hívó jogszabály a magyar népbíróságokat a rendes bíróság szervezetén kívül, azzal paralel, de attól teljesen függetlenül, rendkívüli különbíróságokként szervezte meg,³⁰ meghatározott körű ügyek elbírálására, sajátos szervezettel és eljárással. A népbíróságok mellett tehát egyelőre tovább élt a kizárólag szakbírákból álló régi bírósági szervezet is a nem politikai természetű büntetőügyek, valamint a polgári perek elbírálására. Az igazságszolgáltatás területén a *népbíróságok képviselték a születő újat, forradalmi*, noha ez az új intézmény is természetesen magán viselte a korszak ellentmondásosságát, az államhatalom osztálykoalíciós jellegét. De az 1919-es Tanácsköztársaság Forradalmi Törvényszékéi óta ezek a bíróságok képezték az igazságszolgáltatásban az első olyan formai elemet, intézményi keretet, amelyen belül a nép, bár még csupán a népbírósági jogszabályban meghatározott ügyekben, ismét részesévé vált a törvénykezésnek, méghozzá döntő súllyal. A népbíróságok létrejöttének, működésének jövőbe mutató hatását és jelentőségét pregnánsan bizonyítja, hogy alig másfél évvel a népbíráskodás megindulása után a Jogtudományi Közönyben e sorokat olvashatjuk: „Ma már egyenesen anakronizmusként hatna, hogy a nép ne részesedjék a bírói hatalomban.”³¹ A népbíróság tehát, bár kifejezetten rendkívüli bíróság volt, mégis az első és igen fontos lépést jelentette a dolgozó népet az ítélkezésbe minden területen bevonó, szocialista típusú, általános bírósági szervezet későbbi kiépítése felé.³²

A népbírósági rendelet praeambulumában utalás található arra, hogy a népbíráskodás bevezetése „az esküdtbírásnak törvényhozás útján való visszaállításáig” terjedő időre történik. A praeambulumba ez az utalás a Nemzeti Függetlenségi Front fent említett programjának I. rész 9. pontja alapján került bele, amely kimondja: „Vissza kell állítani és széles körűen alkalmazni kell az esküdtbíráskodást.” Azonban önmagából az esküdtbíráskodás visszaállítására való utalásból helytelen volna minden tekintetben messzemenő következtetéseket levonni. A munkáspártok, valamint a rendeletet szerkesztő haladó jogászok is — erről személyes tudomásunk van — távolról sem a régi, burzsoá esküdtbíráskodás visszaállítására gondoltak, hanem szemük előtt a dolgozó népnek a rendes bíróságok munkájába történő bevonása, ennek valamilyen új módja lebegett. Távolabbi, konkrétan még ki nem kristályosodott elgondolásaik jelzésére jogászaik, akik előtt akkor a szovjet szocialista bíráskodás szervezete sem volt még ismeretes, csak az általuk már ismert jogi fogalmakkal, terminus technicusokkal élhettek. A régi elnevezés mögött tehát új forma és új tartalom képzete rejtőzött. Erre mutat az is, hogy pár hónappal a rendelet megjelenése után, 1945. május 10-én a Népbíróságok Országos Tanácsának egyik vezető bírása, a későbbi igazságügyminiszter már írásban is körvonalazta: „A népbíróságokból a viszonyok konszolidálásával az esküdtbíráskodásnak egy *egészen új formája* alakulhat ki.”³³

Az elmondottakkal persze egyáltalán nem akarjuk tagadni azt a tényt, hogy a klerikális és egyéb reakciós erők, sőt a párt- és kormánykoalícióban részt vevő burzsoá elemek is, lényegileg a régi esküdtbírósnak, a burzsoá állam e tipikus intézményének visszaállítására törekedtek. Az esküdtbíráskodásból³⁴ – a feudál-kapitalista Magyarországon kialakult formájában – a magas vagyoni és egyéb cenzus alkalmazása folytán a lakosság többsége már eleve ki volt zárva, s a „nép”, a laikus elem részvétele egyébként is többnyire formalitássá süllyedt.³⁵

Nem lehet tehát csodálkozni azon, hogy pl. a népbíráskodás módosításával kapcsolatos törvényjavaslatot tárgyaló későbbi pártközi értekezleten, 1947 nyarán a Kisgazda Párt, amely akkorra a reakció egyik legális gyülekezőhelyévé vált, az esküdtbírók visszaállításának „jogsabályi ígéretére”, az említett praeambulumra hivatkozással ellenezte a népbírók működésének meghosszabbítását és – addig is – indítványt tett a népbírók megszüntetésére.³⁶ – Az országgyűlésben pedig a haladásal szembehelyezkedő ellenzéki pártok,³⁷ mindenekelőtt a klerikális reakció támogatására alakult Barankovics-féle Demokrata Néppárt, a halálbüntetés eltörlését és amnesztiát sürgetve, éles hangon követelték az esküdtbíráskodás visszaállítását, a népbírók intézményének „lebontását”.³⁸ Egy másik ellenzéki párt szónoka konkrét javaslatot is tett „az esküdtzéki intézmény visszahozatalára” s az esküdtzéki lajstromba való bejutás előfeltételül az aktív, esetleg passzív „választójogosultság kellékeit” jelölte meg.³⁹ – A szélsőségesen reakciós és fasiszta elemek viszont egyenesen abban reménykedtek, hogy a nép, a „laikus elem” – a népbírók révén – csak átmenetileg került be az igazságszolgáltatásba.⁴⁰ A történelem kerekét azonban a fejlődéssel szemben álló erőknek az igazságszolgáltatás terén sem sikerülhetett visszafordítaniuk. –

IV. A háborús és a népellenes bűnösök felelősségre vonásának jogi szabályozása

Mielőtt a népbíráskodásra vonatkozó jogszabályi rendelkezések tárgyalására rátérnénk, előrebocsátjuk, hogy ezek közül, távolról sem a teljesség igényével, csupán az alábbi néhány problémával szándékozunk foglalkozni: a népbírók elé tartozó bűncselekmények, e bíróságok által alkalmazható büntetések, továbbá a népbírókhoz azok fellebbviteli fórumának, valamint a vádképviselő szerveinek egyes kérdései. Ezt követően válaszolunk a népbírók működésének megindulásával kapcsolatos nehézségeket, majd említést teszünk a népbíráskodás megszüntetéséről, végezetül pedig népbírók működésének eredményeire kívánunk röviden emlékeztetni.

a) A népbírók elé tartozó bűncselekmények

A népbíráskodást hazánkban bevezető 81/1945. M.E. rendelet (a továbbiakban: Alaprendelet), majd az azt módosító és kiegészítő jogszabályok, mindenekelőtt a kormány Budapestre költözése után, április 27-én kibocsátott 1440/1945. M.E. sz. rendelet (a továbbiakban: Novella)⁴¹ meghatározták a népbírók elé tartozó bűncselekmények

körét, e bíróságok által alkalmazható büntetéseket, valamint a népbíráskodás szervezeti felépítését és eljárás módját.

Mindenekelőtt az Alaprendeletnek azt a nagy horderejű általános rendelkezését kell itt kiemelnünk, amely szerint a népbírók elé utalt bűncselekmények abban az esetben is büntethetők, ha a cselekmény a jogszabály életbelépte idején már befejezett volt s az a cselekmény befejezésének időpontjában fennállott törvényes rendelkezések alapján nem lett volna büntethető. A „*nullum crimen sine lege*” elvének ez az elkerülhetetlenül szükséges *áttörése*, amely egyébként a többi népi demokratikus országok hasonló jellegű jogalkotásában és az ún. nürnbergi törvényszék alapokmányában („Charter”) egyaránt megtalálható, Magyarországon is magára vonta a különféle reakciós erők pergőtüzét, heves vitákat váltott ki. Ezekre a problémákra itt nincs lehetőségünk kitérni.⁴²

Ami most már magukat a népbírók elé tartozó bűncselekményeket illeti, a népbírókól szóló első rendelkezések két alapvető bűncselekmény-típust különböztetnek meg: *a háborús és a népellenes bűntettet*.⁴³ A jogszabályok a történelemért nemcsak azoknak a felelősségét deklarálják, akik Magyarországot a náci Németország oldalán *közvetlenül háborúba* sodorták és akik a háborús erőfeszítés érdekében fejtettek ki ténykedést, hanem Magyarországnak a háborúba való sodródását és magát „a háború teremtette helyzetet is egy egységes, akár 25 évre visszanyúló népellenes politika egyenes következményének tartják”.⁴⁴ Ennek megfelelően büntetni kívánják a negyedszázados Horthy-rezsim, majd pedig a Szálasi-féle nyílt fasiszta rendszer népellenes politikájáért felelős személyeket is; bizonyos cselekményekért egészen 1919-ig, a Tanácsköztársaság megdöntéséig, az ellenforradalom hatalomra jutásáig visszamenően. E bűncselekmények elévülése, minthogy üldözésüket a múlt rendszer megakadályozta, 1944. december 21. napján veszi kezdetét (Novella, 5. §). –

Közvetőleg azonban megjegyezzük, hogy a Horthy-korszak idején elkövetett, s abban a rendszerben nem üldözhető népellenes bűncselekményekért történő felelősségre vonást népbírókaink sokszor igen vontatottan, sőt olykor felháborító liberalizmussal végezték. Ennek az volt az alapvető oka, hogy a Horthy-rezsim jellegét és politikáját a koalícióban részt vevő pártok – osztálybázisuk különbözőségének megfelelően – egymástól eltérően értékelték. Különösen kirívó példa erre a munkásosztály két nagy mártírjának, Sallai Imrének és Fürst Sándornak törvénytelen kivégzésében részes horthysta igazságügyminiszter és a bírák, ügyészek elleni per.⁴⁵ A negyedszázados ellenforradalmi rendszer megítélésében csak 1949 után alakult ki egységes, következetes szemlélet, amely az ezt követően lefolytatott pereknél érvényre is jutott.

Az egyes bűncselekményi kategóriákról szólva: a háborús bűnök elkövetői közé elsősorban azokat sorolja a jogszabály, akik vezető közhivatali, politikai, közgazdasági vagy közéleti szerepüknel fogva elősegítették, illetve megakadályozni nem törekedtek Magyarországnak a háborúba való sodródását, továbbá, akik a fegyverszünet megkötését megakadályozni igyekeztek vagy a nyilas mozgalomnak segítséget nyújtottak a hatalom megszerzésére irányuló lázadáshoz, illetve a Szálasi-féle rémuralom idején vezető vagy fontos állást vállaltak, valamint azokat, akik a német hadsereg vagy biztonsági szolgálat, így pl. az SS, a Gestapo stb.⁴⁶ kötelékébe léptek stb., stb. – A háborús bűncselekmények sorából a továbbiakban csak két csoportot kívánunk még megemlíteni. Teljesen újszerű bűncselekményt konstituál a magyar büntetőjogban az Alaprende-

let (11. § 5. pont), amikor – alapján a Debreceni Nemzeti Bizottság javaslata (43. jegyzet 4. pont) nyomán – kimondja, hogy háborús bűnös az is, „aki megszállott területek lakosságával vagy a hadifoglyokkal való bánásmód tekintetében a háborúra vonatkozó nemzetközi jogszabályokat súlyosan megsértette”, illetve az ún. visszacsatolt területek lakosságával kegyetlenkedett. Ez a rendelkezés a háború vitelére vonatkozó nemzetközi jogi szabályokat „emeli át a nemzeti jogba ... és saját állampolgárokra is kötelező szabályként rendeli alkalmazni”.⁴⁷ Szintén igen figyelemre méltó a népek békéjére irányuló s a háború utáni időszakra vonatkozó rendelkezés is, amely szerint háborús bűnösnek tekintendők mindazok, akik bármilyen formában olyan tevékenységet fejtettek vagy fejtenek ki, illetőleg mozdítottak vagy mozdítanak elő, amely „a népek háború utáni békéjének vagy együttműködésének megnehezítésére vagy megbontására, avagy nemzetközi viszály előidézésére alkalmas”.⁴⁸

Az egykorú kommentátor szerint ennek a rendelkezésnek a célja főként az volt, hogy megtorolja, illetve megakadályozza a Szövetséges Hatalmak és a szomszédos államok vagy azok antifasiszta vezetői elleni rágalomokat, valamint a nemzetiségek elleni izgatást és az irredenta propagandát.⁴⁹ Elejét akarta venni továbbá a reakciós és fasiszta elemek mindennemű esetleges háborús úszításának, a súlyos áldozatok és szenvedések árán megvalósuló béke megbontására irányuló bármilyen formájú törekvésnek. A jogszabály tehát „nemzeti érdekeket védve, egyben nemzetközi érdekeket is biztosít”.⁵⁰ A jogszabálynak ez az előremutató rendelkezése alapul szolgált a nemzetközi szempontból is jelentős békevédelmi törvényünk (1950:V. tv.), majd pedig az új Btk. 135. §-ának megalkotásához.⁵¹

A népellenes büntetben⁵² bűnösök kategóriájába azok tartoznak, akik a Horthy-korszak és a Szálasi-rezsim népellenes politikájáért felelősek: akik tehát a nép érdekeit súlyosan sértő jogszabályok meghozatalában, végrehajtásában részt vettek, következetesen fasisztabarát hivatali működést fejtettek ki, demokráciaellenes és fasiszta irányzatok elterjesztése és megerősítése végett vagy faji és felekezeti gyűlölet felkeltése érdekében a közfelfogást nyomtatvány, rádió stb. útján jelentős mértékben befolyásolták, népellenes vagy demokráciaellenes intézkedések meghozatalát sürgették, feldicsérték; fasiszta állami és társadalmi szervek részére besúgóként, feljelentőként működtek stb. De népellenes büntetett követett el az is, aki a magyarországi német Volksbundba önként belépett, továbbá, aki fasiszta illetőleg demokráciaellenes pártban, szervezetben tisztséget vállalt vagy tagként tevékeny működést fejtett ki.

Az a nagy feladat, amelyet népbíróságaink az új állami, társadalmi és gazdasági rend védelme terén betöltöttek, magával hozta hatáskörük többbízbeni bővítését. A későbbi jogszabályok a népellenes bűncselekményeket új tényállásokkal egészítették ki. Így a népellenes bűnösök sorába került az ország „népi és demokratikus” szellemben való újjászervezését lényegesen akadályozó közhivatalnok,⁵³ az újjáépítést szándékosan és súlyosan szabotáló üzemvezető stb.⁵⁴

A köztársaság kikiáltása után, 1946-ban – a háborús és népellenes büntettek megtorlásán túl – a törvény,⁵⁵ a reakciós erők támadásai ellenére⁵⁶ tovább növeli a népbíróságok szerepét a népi demokratikus államrend védelmében, amikor az új államrend és a köztársaság ellen irányuló cselekményeket mind népbírósági hatáskörbe utalja. Ettől kezdve a népbíróságok éles fegyverré váltak a megdöntött reakciós rendszer restaurációs kísérleteinek felszámolásában is; bár kétségtelen, hogy később, a

személyi kultusz hatásaként e tekintetben is bőven találkozunk torzulásokkal, súlyos törvénysértésekkel.

b) A népbíróságok által alkalmazható büntetések

Az Alaprendelet (3. §) a népbíróságok által kiszabható alábbi büntetéseket ismeri: 1. halál, 2. fegyház, 3. börtön, 4. fogház, 5. internálás (6 hótól 2 évig), 6. vagyonekbezárásig terjedhető pénzbüntetés, 7. állásvesztés vagy foglalkozástól való eltiltás, 8. politikai jogok gyakorlásának felfüggesztése, 9. a 15/1945. M.E. sz. rendelet 19. § (3) bek. a), b) és c) pontjaiban meghatározott fegyelmi jellegű büntetések.⁵⁷ Figyelmet érdemel, hogy a felsorolt összes büntetési nemek önmagukban főbüntetésként, a 6–8. pontokban szereplők pedig mellékbüntetésként is alkalmazhatók.

Szembeszökő lehet az internálásnak a büntetési nemek közé való beiktatása. Ezt a büntetési nemet, amely már a szegedi Nemzeti Bizottság fent tárgyalt rendeletében is megtalálható, a börtönök esetleges korlátozott befogadóképességének számításba vételén túl az is indokolta, hogy az új állam rendőrségi és államigazgatási szervei még nem épültek ki, az akkori állapotok viszont feltétlenül megkövetelték az internálás intézményének alkalmazásba vételét. E téren az anarchia, az önkényeskedések elkerülése érdekében célszerű megoldásként mutatkozott bizonyos esetekben az internálás kimondásának – átmenetileg – a népbíróságokra történő rábízása. (Amikor az új államrendőrséget megszervezték, megfelelő eljárási garanciák mellett teljes egészében ennek hatáskörébe került az internálás, államigazgatási kényszerintézkedésként.)

Humánus szempontokat kívánt szolgálni a jogszabálynak az a rendelkezése, amely szerint az elítélt családtagjait megillető nyugdíjigényt a népbíróság fenntarthatja, az állásvesztésre ítélt pedig csak akkor veszti el nyugdíjigényét, illetve nyug- és kegydíját, ha ezt a népbíróság ítélete kifejezetten kimondja.

A kegyelmezés jogát a rendelet az államfői feladatokat ellátó Nemzeti Főtanácsra ruházta. –

A Novella a büntetési nemek tekintetében több, figyelemre méltó változtatást eszközölt. A büntetések közül kiiktatta a fogházat és az internálást, valamint a fegyelmi jellegű büntetéseket is. Viszont új büntetési nemként bevezette a munkatáborokban végrehajtandó kényszmunkát, abból a megfontolásból kiindulva, hogy személyes testi munkájukkal járuljanak hozzá az ország újjáépítéséhez azok, akiknek tevékenysége nagymértékben volt előidézője, hogy ez az újjáépítés szükségessé vált.⁵⁸ Mint a későbbiekben látni fogjuk, ezt a büntetési nemet a népbíróságok viszonylag kevés esetben alkalmazták a megfelelő munkatáborok megszervezésének akkori nehézségei miatt is. – A kényszmunka büntetés végrehajtására később az igazságügy-miniszter a férfiak részére a budapesti gyűjtőfogház, a szegedi kerületi börtön, továbbá a váci országos büntetőintézet, a nők számára pedig a márianosztrai országos büntetőintézet elkülönített részeit jelölte ki.⁵⁹

Az említett módosító rendelet már határozott különbséget tett fő- és mellékbüntetések között. Főbüntetések: halál, kényszmunka, fegyház és börtön; a többi büntetési nemek (s ezek között a vagyonekbezárás mellett külön a pénzbüntetés is szerepel) a mellékbüntetések kategóriájába tartoznak, azzal azonban, hogy a politikai

jogok gyakorlásának felfüggesztését a bíróság minden marasztaló ítélet esetében köteles alkalmazni. — Halálbüntetés kiszabásának akkor van helye, „ha a cselekmény tárgyi súlyával és a vádlott alanyi bűnösségének fokával egyedül a halálbüntetés áll arányban” (2. § (3) bek.).

A Novella további, igen jelentős rendelkezése szerint: ha a fiatalok a cselekményt tizenötödik életévük betöltése után követte el, vele szemben a rendeletben felsorolt bármely büntetés alkalmazható, kivéve a halálbüntetést, amelyet csak akkor lehet kiszabni, ha a tettes a cselekmény elkövetésekor tizenhatodik életévét már betöltötte. — A kormány Pestre költözése után kibocsátott Novella e szigorító szabályainak az volt az indoka, hogy a nyilas terrorszervezetek tagjaként, különösen Budapesten, valamint az ország nyugati részein sok fiatalok követett el tömeggyilkosságot és más, rendkívül súlyos bűncselekményt, amelyeknek a megfelelő súlyú pönalizálásáról a debreceni Alaprendelet még nem gondoskodott, Debrecen ugyanis már október 19-én felszabadult, így Szálasiék rémuralmát ez a vidék szerencsére nem szenvedte át.

c) A népbíróságok szervezete

Az 1919-es Tanácsköztársaság idején a proletárhatalom vívmányait védelmező forradalmi törvényszékek ítélő tanácsai elnökből és két tagból állottak,⁶⁰ akiket eleinte a Forradalmi Kormányzótanács, tehát a kormány, nevezett ki, 1919 májusától azonban a megyei munkás-, katonai- és földművestanács, Budapesten pedig a Központi Tanács Intézőbizottsága választotta őket.⁶¹ Hasonló összetételű bíróságok alakultak meg annak idején a Szlovák Tanácsköztársaság területén is.⁶²

Ezt a forradalmi hagyományt, amely bizonyos tekintetben a mai, szocialista bíróságaink előképe volt, a felszabadulás utáni, koalíciós viszonyok között felállításra kerülő népbíróságaink aligha követhették. — Abban közös nevezőre jutottak az összes antifasiszta politikai erők, hogy a háborús és népellenes bűnösöket felelősségre vonó bírói fórum nem lehet szakbíró. „Ezeknek az ügyeknek az elbírálása elsősorban nem jogi, hanem politikai kérdés”, hangsúlyozta később is, a Népbírósági Közlönyben az igazságügyminiszter.⁶³ Az ellenforradalmi korszakból átvett bírói kar túlnyomó többségére ilyen feladatot nyilvánvalóan nem lehetett rábízni. A kialakult álláspont szerint a felállítandó új bíróságban „bent kell ülniük ... mindazon pártok képviselőinek, amelyek az üldözés ellenére, nem ritkán életüket és szabadságukat veszélyeztetve küzdtek a demokratikus Magyarországért”.⁶⁴ E bíróság tagjai, akik a nép széles rétegéből kerülnek ki, „a jog szempontjából talán laikusok — ezért ül mellettük a jogi tanácsadó, a tanácsvezető bíró, — de nem laikusok az ország érdekeinek és ez érdekek ellen vétőknek megítélésében”.⁶⁵

Az ország akkori sajátos politikai helyzetének megfelelően tehát a népbírósági tanácsok összeállítása a politikai pártok által egyenlő arányban beküldött tagokból, eléggé mechanikusan történt. Más országokban ezzel a felépítéssel, legalábbis ilyen mértékben, nem találkozunk.

Az Alaprendelet szerint (39. §) a népbírósági tanácsok öt tagból, az öt koalíciós párt helyi szervezetei által delegált egy-egy népbíróból álltak,⁶⁶ majd rövidesen hatodik tagként az Országos Szakszervezeti Tanács helyi szervezeteinek küldöttét is bevonta a

jogszabály (Novella, 19. §) s ezáltal a munkásosztály súlya a népbíráskodásban megnövekedett. Talán nem lesz érdektelen megemlítenünk, hogy a 4080/1945. M.E. sz. rendelet értelmében (5. § (4) bek. és 7. § (4) bek.) a népbírósági tanács tagjaként, tanácskozási joggal részt vesz egy, az egyetemi tanács által kiküldött, már jogerősen igazolt *egyetemi tanár* is akkor, ha a népbíróság elé egyetemi nyilvános rendes vagy rendkívüli tanár, illetve egyetemi magántanár fellebbezési ügye kerül elbírálásra (l. az 57. sz. jegyzetet). A népbírák tárgyalási naponként díjat kaptak, amelyet az igazságügyminiszter állapított meg. Három hónapi működés után a népbíró felmentését kérhette a főispántól, aki az illető párt által ajánlott öt tag közül jelölt ki a tanácsba új tagot, illetve póttagot. A Novella szerint (19. §) a népbírák megbízása három hónapig tart, a megbízás azonban a kiküldő szerv által megismételhető. Az 1947:XXXIV. tc. értelmében a delegáló párt a népbírót visszahívhatta. A pártok népbíróvisszahívási joga a gyakorlatban már jóval korábban kialakult. Az igazságügy-miniszter minden népbírósági tanács mellé tanácsvezető bírót jelölt ki a szakképzett jogászok közül. Az ítélezés, a döntés joga azonban a népbírákat illette.

Az 1947. évi népbírósági törvény teljesen megszüntette a szakszervezetek, valamint a koalícióból időközben kivált s ellenzékbe vonult, politikailag egyébként is súlytalan Polgári Demokrata Párt népbíróküldési jogát (12. §), a szakbíró pedig a tanács teljes jogú tagjává tette (16. §). Ettől kezdve tehát a népbírósági tanács négy népbíróból és a tanácsvezető szakbíróból állt.⁶⁷

A két munkáspárt egyesülése után a Magyar Dolgozók Pártja mind a népbíróságok, mind a fellebbviteli fórum tanácsaiba két-két tagot delegált.

A koalíciós rendszernek megfelelően a népbíróságok összetétele igen heterogén jellegű volt. A népi demokrácia őszinte hívei mellett kispolgári-polgári ingadozó és visszahúzó erők, továbbá korrupció,⁶⁸ sőt olykor kifejezetten ellenséges elemek is kerültek be átmenetileg a népbírák soraiba. A népbíróságokon belüli tisztogatásnak voltak eredményei a korrupció és reakciós elemek eltávolítása, visszahívása tekintetében. Amíg azonban az országos politika porondján végleg el nem dőlt a „ki kit győz le” kérdése, a népbírósági tanácsokban is folyt az osztályharc, a következetesen progresszív erők a népbíróságon belül általában csak a mindenkori erőviszonyoknak megfelelően érvényesülhettek és gyakran kemény küzdelmet kellett folytatniuk az eljárás elhúzásá, szabotálása ellen s a népi demokrácia érdekeinek megfelelő ítélezés biztosítására.⁶⁹

d) A Népbíróságok Országos Tanácsa

A többi népi demokratikus országtól eltérően, nálunk a népbíráskodásban a jogszabály (Alaprendelet, 56–62. §) fellebbviteli fórumot is hozott létre: a népbíróságok jogorvoslattal megtámadott ítéleteinek felülbírlására megszervezte a Népbíróságok Országos Tanácsát. A fellebbezés lehetővé tette, illetve a fellebbviteli fórum működésének fogyatékosai — mint látni fogjuk — a későbbiek során igen sok vitának és támadásnak váltak forrásává.

Kétségtelen, hogy hazánkban a fellebbezési rendszernek forradalmi hagyományai is voltak. A Tanácsköztársaság idején, 1919 májusában ugyanis a forradalmi törvényszékek divergáló ítélezési gyakorlatának egységesítése érdekében — az idevonatkozó

különböző tervek és javaslatok megvitatása után – a Forradalmi Kormányzótanács elrendelte⁷⁰ a forradalmi törvényszékek fellebbviteli fórumának, az Országos Forradalmi Főtörvényszéknek a felállítását, elnökből és négy bíróból álló tanácsokkal. Megszervezésükre ugyan már nem kerülhetett sor, a gyakorlatban azonban a budapesti forradalmi törvényszéknél (talán) alakult fellebbezési tanács.⁷¹

A felszabadulás után felállított népbírói fellebbviteli fórum, a Népbírók Országos Tanácsa (a továbbiakban: NOT) az igazságügy-miniszter által kinevezett elnök vezetése alatt állott. A fellebbezési tanácsok összetétele jelentősen eltért az alsó népbírókétól. A NOT tanácsaiba az öt koalíciós párt országos vezetősége delegált egy-egy bírót és ügyvédi képesítésű állandó tanácsost, az ún. NOT-bírót, a tanács vezetésével pedig az igazságügy-miniszter a beküldött tagok egyikét bízta meg. (A szakszervezetek a NOT-ba nem küldhettek bírót.) A NOT-bírók kúriai bírói illetményt kaptak, s – legalábbis elvileg – nem folytathattak más kereső foglalkozást. Eleinte a pártok az általuk delegált tagok megbízását nem vonhatták vissza, az 1947. évi népbírói törvény azonban a NOT-bírók visszahívási jogát is megadta a pártoknak. Ugyanez a jogszabály a NOT-nál is megszüntette a Polgári Demokrata Párt bíróküldési jogát s a most már négy párt delegáltjaiból álló NOT-tanácsok élére a törvény értelmében az igazságügy-miniszter rendelet ki külön elnököt, hathavi időtartamra.

Az előbbiekben utaltunk arra, hogy a fellebbezési rendszer körül a későbbiek során igen heves viták bontakoztak ki. – Már az Alaprendelet előkészítésekor erősen vitatott kérdés volt, vajon a népbíráskodás céljával és rendeltetésével összeegyeztethető-e egyáltalán a fellebbvitel megengedése. (A szegedi rendelet – mint láttuk – nem ismert fellebbezést.) Végül is az az álláspont győzött, hogy fellebbezés lehetővé tételére, fellebbviteli fórumra – az ítélezési gyakorlat egyöntetűségének biztosítása érdekében – bizonyos korlátok között – szükség van.⁷² Így született meg a rendeletben (53. §) a fellebbvitel oly módon való szabályozása, amely szerint az elítélt a halálbüntetést, teljes vagyonekobzást vagy állásvesztést kimondó, továbbá három évi szabadságbüntetést, 20.000 pengő pénzbüntetést meghaladó ítélet ellen – a népbíró pedig felmentő ítélet miatt, vagy az ítélet súlyosbítása végett minden esetben – fellebbezéssel élhet a NOT-hoz. A népbíró által bejelentett fellebbezés alapján az ítélet az elítélt javára is megváltoztatható. Az elítélt fellebbezéséhez a népbíró az elítélt terhére csatlakozhat. A védőt csak a szökésben lévő terhelt ellen lefolytatott eljárás esetében illeti meg önálló fellebbezési jog, egyébként csak az elítélt hozzájárulásával jelenthetett be fellebbezést.⁷³ A Novella a fellebbezés lehetőségeit megszigorította, ill. módosította. (21. §).

A jogszabály alkotói elejét akarták venni annak, hogy az ország különböző vidékein az egyes népbírói tanácsok különböző szintű politikai fejlettséggel és szilárdsággal rendelkező népbírói elnökeket alakítsanak ki a háborús és népelhárítás büntései megítélésében és elbírálásában. Különösen pedig azt várták a fellebbezési lehetőség biztosításától, hogy a népbírók esetleges helytelen nézeteiből, politikai felfogásból fakadó, túlzottan enyhe – és természetesen az indokolatlanul súlyos – ítéleteket a fellebbviteli fórum majd megfelelően korrigálja és iránymutatást ad a népi demokrácia érdekeit szem előtt tartó ítélezéshez. Magyarországon – nem úgy, mint pl. Csehszlovákiában, ahol a súlyosabb, illetve a kisebb büntései elbírálására különböző szintű bíróságokat szerveztek⁷⁴ – a háborús főbűnöket ugyan-

olyan összetételű népbírók voltak felelősségre, mint az enyhébb cselekmények vádlottait. Már csak ezért is indokoltnak tűnhetett nálunk a fellebbviteli fórum felállítása.

Az élet azonban jórészt rácsfolt ezekre a megfontolásokra. Egyfelől a NOT-nak a kebelében is az egyes tanácsok gyakorlata között hamarosan jelentős divergencia alakult ki, másfelől kitűnt, hogy a népbírók, melyeknek egymást váltó tagjai a dolgozó néppel, a való élettel szoros kontaktust tartottak, sokszor jobb politikai érzékkel és ítélőképességgel rendelkeztek, mint az ügyvédi és bírói képesítésű szakjogászokból álló fellebbezési bíróság. A NOT „hivatásos bírakká” vált tagjai közül többen, olyanok, akiknek nem volt szilárdan megalapozott, haladó világnézetük, politikailag iránytévészettek, gyakran szinte eltévedtek a paragrafusok erdejében. Természetesen az alsóbb bíróságoknál is nemegyszer akadtak kifogásolható döntések, de egyes NOT-tanácsok (1947-ben pl. hat tanács működött) politikailag és szakmailag helytelen, visszatetsző ítéletei a magyar demokratikus közvéleményben, a sajtóban és a szakfolyóiratokban *éles vitákat*, olykor valóságos vihart váltottak ki.⁷⁵ A viták felvetették a fellebbviteli bíróság megszüntetésének, illetve gyökeres reformjának szükségességét. Maga a népbíró is azon az állásponton volt, hogy „a népbíró par excellence egyfokú bíróság, és fogalmilag szinte lehetetlen, hogy döntéseit a nép más bírói revízió alá vegyék. Ha ebből az alapelvől engedünk, akkor is legfeljebb cassatorius jogkörrel lehet a felső népbíróságot felruházni”.⁷⁶ Az Igazságügyi minisztérium népbírói osztályának vezetője szerint: „Jogi és politikai rövidlátás volt a népbíró ítélete ellen fellebbezést engedni.”⁷⁷ Cikkében hivatkozik arra, hogy az egykori esküdtbírók verdiktje ellen csak semmisségi panasznak volt helye. – A fellebbviteli fórum egyik tanácselnöke megdöbbentő szemelvényeket közöl a NOT egyes tanácsainak joggyakorlatából és ezek konklúziójaként Jhering szavait idézi „a törvény elleni csendes háborúról”, amikor „a bíró keze szándékosan vagy szándék nélkül ellanyhul” a törvény alkalmazásánál.⁷⁸

A NOT működése ellen az *országgyűlésen* is heves támadások hangzottak el, elsősorban a munkáspártok részéről. 1947 decemberében, a népbírói törvényjavaslat parlamenti tárgyalása során pl. Hajdú Gyula igazságügyi államtitkár azt fejtegette, hogy a NOT, fellebbezési bíróság formájában, inkább gátlója, mint elősegítője a népbírók helyes ítélkezésének, ítéletei olykor egyenesen demoralizálták az alsóbírókat. Ráadásul a NOT tevékenysége oly lassú volt és állandóan olyan óriási hátralékkal küzdött, hogy mire ítéletei létrejöttek, „maga az ügy feledésbe ment és az ítélet elvesztette azt az átütő, példaadó, elrettentő jelentőségét, amellyel bírnia kellett volna”, hangzott a felszólaló.⁷⁹ Igen jellemző, hogy a progresszív erők részéről megnyilvánult kritikával szemben a NOT-ot épp a Barankovics-párt képviselője vette védelmébe: „... azt a meggyőződést szereztem, hogy ez a bíróság hivatásának magaslatán áll”, mondotta többek között.⁸⁰

A fellebbezés intézménye körül támadt viták nem maradtak eredménytelennél: a törvényhozás⁸¹ végül is megszüntette a népbírói fellebbezés rendszerét és a népbírók ítéletei ellen a perorvoslatot semmisségi panaszként szervezte meg, amit a NOT bíralt el. *Semmisségi panasz* csak a törvény lényeges, az ítéletre befolyással levő rendelkezéseinek megsértése miatt volt helye. Ténykérdésben semmisségi panaszra nem nyílt lehetőség.

Az ítélezés kellő gyorsaságát is akadályozó fellebbezés megszüntetése után javult a népbíróságok és a NOT munkája, a demokratikus közvélemény bizalma pedig növekedett a népbíróságok ítélezése iránt. —

Nem lennének igazságosak, ha a fellebbezés lehetővé tételének, a NOT működésének csak a negatívumait emelnénk ki. A népbírósági felső fórum sok, az ítélezés szempontjából fontos, elvi kérdést tisztázott, s — minden hibája mellett — a népbíróságoknak jelentős segítséget nyújtott az egységes ítélezési gyakorlat kialakításában.

e) A vádképviselet szervei

A Tanácsköztársaság forradalmi törvényszékei a vád képviseletét, az ügyészi feladatkört az ún. *vádbiztosok* látták el, akiket előbb a Forradalmi Kormányzótanács, majd pedig az igazságügyi népbiztos nevezett ki. Tisztségük, épp úgy, mint a bíraké és a védőké, nem volt képesítéshez kötve, soraik között tehát a forradalom ügyéhez hű jogászokon kívül nagy számban találunk munkásokat, elsősorban vasmunkásokat, nőket, valamint nem jogász értelmiségieket is.⁸²

A felszabadulás után, a népbíráskodással kapcsolatosan, szintén új, a régi ügyészségi szervezettől teljesen különálló vádképviseleti szerveket hoztak létre.⁸³ A *népbiztos* a népbíróság előtt képviselte a vádat és a *népfőügyészséget*, amely a fellebbviteli fórumnál, a NOT-nál látta el a vád képviseletét és az ezzel összefüggő funkciókat. A népbíróság elé tartozó bűncselekmények üldözésére, erre a politikailag is igen fontos feladatra, a régi ügyészségek, az általános ügyészi szervezet, személyi összetételénél fogva nem lett volna megfelelő. A népbiztosok vezetőit és a népbiztosokat a helyi Nemzeti Bizottság ajánlása, illetve meghallgatása után az igazságügy-miniszter nevezte ki a bírói és ügyvédi vizsgával vagy szükség esetén a jogtudori oklevéllel rendelkező egyének közül. A népfőügyésznek és helyettesének kinevezése a kormány jogkörébe tartozott. Kinevezésükre, amelynek a bírói és ügyvédi vizsga nélkülözhetetlen előfeltétele volt, az igazságügy-miniszter tett javaslatot. A vádhatóság tagjait a kinevező szervek bármikor felmenthették tisztségük alól.

A fenti ügyészi szervek mellett a népbíróságok eljárásában találkozunk az ún. *megbízott közvádó*, a „*politikai ügyész*” intézményével is. — Már a Budapesti Népbíróság első, 1945. február 3-i tárgyalásán megtaláljuk az ügyész mellett, a Nemzeti Bizottság megbízása alapján fellépő „népvádót”. Majd az augusztus 1-én kibocsátott kormányrendelet⁸⁴ rendszeresíti az ún. megbízott közvádó intézményét. E jogszabály szerint a megbízott közvádó a népbiztosok szervezetén kívül álló személy s egyes konkrét ügyekben kap megbízást az igazságügy-minisztertől; megbízása körében ugyanazok a jogok illetik meg, mint a népbiztosét. — A népbírósági törvényjavaslat nemzetgyűlési tárgyalása során, szeptemberben a javaslat előadója a megbízott közvádó, a „*politikai ügyész*” funkcióját az alábbiak szerint körvonalazta: „... politikai ítélőképesége folytán az ország perében kellően tudja értékelni a vádlottak által elkövetett cselekedetek politikai és társadalmi horderejét, láttatni tudja a társadalmi összefüggéseket. Ilyen módon a népbírósági tárgyalás az elmúlt évek történetét helyes megvilágításba helyezi és módot nyújt arra, hogy az eltorzított történelem helyett a tényleges történelem világosodjék meg az ország előtt.”⁸⁵

A „*politikai ügyész*” intézménye tehát abból a helyes álláspontból kiindulva jött létre, hogy a vád pozícióját legalább a háborús főbűnösök pereiben politikailag meg kell erősíteni és ezáltal is növelni kell a népbíróság előtti eljárás *politikai nevelő hatását*. Ezért egyes kiemelkedő fontosságú népbírósági ügyekben, mint a Bárdossy, Imrédy, Szálasi, Jaross stb. ellen lefolytatott perek, a büntetőeljárásban a vádat tulajdonképpen képviselő népbiztos mellett fellépett a politikai ügyész is, önálló vádbeszédet mondott, elsősorban a bűncselekmény politikai vonatkozásait emelve ki.

A különböző pártállású politikai ügyészek azonban természetesen nem mindig képviseltek egységes, azonos politikai szempontokat, különösen a Horthy-rendszer lényegének megítélése terén. Ehhez mindenképp előzetesen és egységesen, világosan és egyértelműen meg kellett volna határozni, s ki kellett volna dolgozni az egész 25 éves ellenforradalmi korszakra vonatkozóan azt a *politikai* nézőpontot, értékelést és irányvonalat, amelynek alapján a politikai ügyészeknek, de a népbiztosoknak (és a népbíróságoknak) is egyaránt, a politikai szempontokat el kellett volna bírálniuk és a népbírósági ügyeket ennek megfelelően irányítaniuk.⁸⁶

Ilyen iránymutatás kidolgozására főként a koalíciós nehézségek miatt nem kerülhetett sor. —

Az igazságügy-miniszter azonban, mint az ügyészségek akkori főfelügyeleti szerve, a saját hatáskörében — néhány évi késéssel ugyan — miniszteri utasítást adott ki a népbiztosoknak olyan új rendszerű vádiratok készítésére, amelyek a törvényi, felsorolt kellékeken felül „*politikai helyzetképet is adnak, elsősorban a népi demokrácia szeméből kiértékelik a bíróság elé vitt tényállásokat*” s ezáltal támogatást nyújtanak a népbíróságoknak a bűncselekmények helyes szemléletű megítéléséhez.⁸⁷

Míg a népbírósági tanácsvezetőknek csak kis része volt új ember, hiszen zömükben a régi bírói karból kerültek ki, addig a népbiztosok többsége „*kívülről jött*”, ezért őket kevésbé terhelte a feszélyezettség, vagy éppen a lelkiismeret-furdalás a Horthy-rendszerben folytatott működésük miatt. Ennek folytán — és amiatt is, mert a népbiztosok utasítható-irányítható szervezet volt — a népbiztosok a fasiszta bűnözőkkel szemben általában szigorúbb és demokratikus szempontból következetesebb álláspontot képviseltek, mint a legtöbb népbírósági tanácsvezető. Bár különösen kezdetben a népbiztosok szervezetébe is bekerültek bizonyos antidemokratikus elemek és előfordultak a reakciós erők részéről külső befolyásolási próbálkozások is, ezeket a jelenségeket azonban jogszabályi intézkedésekkel⁸⁸ és az apparátus megtisztításával nagyrészt sikerült megszüntetni.⁸⁹ A népbiztosok túlterheltsége, az ebből folyó gyakran mechanikus vádemelés azonban később is szinte állandó probléma maradt. — Mindeme fogyatékoságok ellenére is meg kell azonban állapítanunk, hogy a népbiztosok, a népbíróságokkal együtt, igen fontos szerepet vitt és jelentős érdemeket szerzett a háborús és népellenes bűnösök felelősségre vonásában s az új, népi demokratikus államrend védelmezésében.

V. A népbíróságok megszervezése. — A népbírászkodás fokozatos megszüntetése

A népbírászkodás eddig érintett néhány kérdésének áttekintése után a továbbiakban vessünk egy rövid pillantást arra az útra, amely az Alaprendelet papírjától a gyakorlati megvalósulásig, a háborús és népellenes bűnösök felelősségre vonásának tényleges megindulásáig vezetett.

A népbírászkodás intézményének országos méretű kiépítése, működésük megindulása nem volt könnyű feladat, komoly erőpróbát jelentett az alig néhány hónapja megszületett új, demokratikus magyar állam szervei és a demokratikus pártok részére egyaránt. Épp csak utalásszerűen mutathatunk itt rá azokra a nehézségekre, illetve ezeknek is csupán egy részére, amelyek az ország akkori helyzetéből adódtak. A háború, a fasiszmus elleni fegyveres felszabadító harc még folyt; az első hónapokban rendszeres vasúti közlekedés nem indulhatott meg. Az Igazságügyi minisztérium akkori, rendkívül csekély létszámú apparátusának és a budapesti népbíróságnak a kiküldöttei egy-két régi, megviselt gépkocsival, majd a Szövetséges Ellenőrző Bizottság által a magyar kormány kérése folytán rendelkezésre bocsátott kis, kétszemélyes repülőgépeken is igyekeztek eljutni a már felszabadult s a fokozatosan felszabaduló országrészekre a törvényszéki székhelyekre,⁹⁰ hogy biztosítsák a népbíróságok felállításának elemi szakmai feltételeit: kiválogassák a horthysta bírói karból, a helyi Nemzeti Bizottságok segítségére támaszkodva, a demokratikus Magyarország felállítandó népbírósági tanácsainak vezetésére alkalmasnak és hajlandónak mutakozó szakbírákat s antifasiszta jogászokat kutassanak fel a népbírósági feladatkör ellátására. Az országiszerte lényegében még akkor alakuló, illetve újjászerveződő politikai pártok helyi szerveinek is nem egy helyen komoly gondokat okozott a politikailag és emberileg megfelelő népbírák delegálása.

A nyomozati apparátus vonatkozásában sem volt kedvezőbb a helyzet. Az alig megalakult helyi jellegű rendészeti szervek⁹¹ (polgárőrség, népőrség, községi rendőrség) gyakorlatlansága, de sokszor az egyébként sem megfelelő személyi összetétel⁹² stb. miatt is akadozva ment a háborús és népellenes bűncselekmények elkövetésével gyanúsítható személyek kézrekerítése és helyes szelektálása. — Fokozta a nehézségeket, hogy a bűnelkövetők ezrei hagyták el lakóhelyüket, majd az országot is a visszavonuló fasiszta csapatokkal együtt. A felszabadult területeken maradtak közül pedig igen sokan más vidékre húzódtak, „elkeveredtek”, számítva ott az ismeretlenség védelmére. — A Debreceni Nemzeti Bizottság — mint arról a Magyar Alföld 1945. március 1-i száma hírt ad — javasolta is a kormánynak, hogy mindazok ellen, akik be nem jelentett egyént rejtegetnek, bűnpártolás miatt induljon eljárás. — Mindezeket a problémákat még tetézte a koalíciós pártokba befurakodott, valamint a koalíción kívül rekedt antidemokratikus erők korán meginduló fasiszta-mentő tevékenysége, amellyel a bűnösök feljelentését, az ellenük való tanúskodást, a bizonyítékok beszerzését stb. minden módon akadályozni igyekeztek.

A népbíróságok működésének megindulása és kibontakozása tehát eléggé vontatottan haladt. Magán a kormányzékhelyen is hosszú hetek teltek el a népbírászkodásról szóló rendelet hatályba lépésétől a népbíróság első tárgyalási napjáig, március 29-ig, amikor először hangzott el Debrecenben,⁹³ a Déry Múzeum előadótermének emelvé-

nyéről: „A magyar nép nevében!” — Most már egyre-másra kezdték meg ítélezni tevékenységüket a többi népbíróságok is.

Ki kell emelnünk, hogy a munkásosztály fellegvárában, Budapesten jóval kedvezőbb volt a helyzet. A budapesti népbíróság — a kormányrendeletnek megfelelően átszervezve — március 6-án már ismét ítélezett, elsőnek 3 nyilas terrorista bűnyűgyében.⁹⁴ A-szegedi népbíróság első ízben március 14-én hozott ítéletet.⁹⁵

Március végén megalakult a Népbíróságok Országos Tanácsa is. Az igazságügy-miniszter a március 29-i minisztertanácson bejelentette, hogy a pártok részéről megtörtént a bíródelegálás a NOT-ba, s hogy az egyik tagnak a miniszter megbízást adott a tanács vezetésére. A minisztertanács ugyanekkor az igazságügy-miniszter javaslatára kinevezte az első népfőügyészt.⁹⁶ — Jellemző egyébként az akkori állapotokra, hogy — a Néplap április 12-i híradása szerint — az új népfőügyészt rövidesen fel kellett függeszteni, mert igazolása során az a gyanú merült fel, hogy korábban Pesten, a Sztójay-kormány propagandaminisztériumának volt előadója. —

Természetesen nem tekinthetjük feladatunknak, hogy e kis tanulmány keretében megkíséreljük nyomon követni az ország 24 városában⁹⁷ megszervezett és összesen mintegy 50–60 tanáccsal⁹⁸ működő népbíróságok, valamint a NOT munkáját, ítélezési gyakorlatát s foglalkozzunk akár csak a legsúlyosabb háborús és népellenes bűnösök: Bárdossy, Imrédy, Jaross, Endre, Baky, Feketehalmi-Czeidner, Szálasi, Rajniss és a többiek ellen lefolytatott perekkel. — A népbírászkodás kezdeti lépéseinek vázlatos bemutatása után rá kell térnünk — egészen röviden — a *népbíróságok megszüntetésének* kérdésére.

A népbíróságok és népbíróságszék legnagyobb részét, minthogy az eléjük kerülő ügyek száma mindinkább csökkent, az 1947:XXXIV.tc. II.§-ában kapott felhatalmazás alapján az igazságügy-miniszter 1948–49-ben fokozatosan megszüntette. Már korábban, 1946. október 4-én elsőként Esztergomban fejeződött be a népbíróságok ítélezése.⁹⁹ Végül pedig, 1950. január, illetve április elsejével megszüntetésre került a legtovább működő népbíróság, a budapesti és a szegedi is. A NOT a szegedi népbírósággal egyidejűleg szűnt meg. — A népbíróságok hatásköre fokozatosan átszállt a rendes bíróságokra, a népbíróságszék feladatait pedig az államügyészségek vették át.¹⁰⁰

VI. A népbíróságok működésének eredményei

Ha túlzásnak lehet is tekintenünk a Szociáldemokrata Párt szónokának a Nemzetgyűlésben 1945 őszén elhangzott azt a véleményét, amely szerint a népbíróságokról szóló törvény felér a földreform törvénnyel, mert éppen olyan súlyos csapást jelent a magyar nép igazságérzetével szemben állott feudálkapitalista jogrendszerre,¹⁰¹ hiba volna a népbírászkodás működésének jelentőségét lebecsülni. Kádár János nemzetgyűlési felszólalásában, amelyben egyébként a népbíróságok ítélezésének hibáit keményen megbíráta, joggal szögezte le, hogy „demokráciánk komoly eredményei között van kétségtelenül a népbíróságok felállítása is”.¹⁰²

Minden tömeges felelősségre vonásnak természetesen vannak fogyatékségei, mindkét irányban akadnak túlzások, hibák. Nálunk sem volt ez másként. De a két tűz között, mind a haladás, mind a reakció oldaláról felhangzó sorozatos támadások, bír-

latok közepette mintegy öt éven át működő magyar népbíróságok, legalább oly mértékben, mint a többi népi demokráciák hasonló rendeltetésű szervei, alapjában véve teljesítették feladatukat.

Úgy hisszük, ezt a nézetünket az alábbi számadatok is megerősítik. Az Igazságügyi minisztérium irattárában, valamint az Országos Levéltárban talált népbírósági ügyforgalmi kimutatások összesítése alapján megállapítottuk, hogy a népbíróságok előtt 1949. január hó 31-ig összesen mintegy 45.687 ügyben indult eljárás. Ezek közül, a megjelölt időpontig, 41.516 ügyet fejeztek be, 4171 ügy pedig még folyamatban volt. Marasztaló ítéletet 20.380 ügyben 22.642 személy ellen hoztak, míg felmentő ítélet 10.930 ügyben született. Egyéb módon befejezést nyert 10.206 ügy. — Ami a kiszabott büntetéseket illeti: szabadságvesztésre ítélték 22.228 főt; ezek közül börtönt, illetve fegyházat 20.020 személy kapott, kényszermunkát 2208 vádlottra szabtak ki. Halálbüntetéssel 414 személyt sújtottak, ebből — a jelzett időpontig — 180-at hajtottak végre. Vagyonelkobzást 4451 esetben mondott ki a népbíróság.¹⁰³

A NOT működésére vonatkozóan pontos, számszerű adatokat az 1948. december hó 31-ig terjedő időre sikerült ez ideig felkutatnunk. Ezek szerint a NOT-hoz a fenti időpontig 19.053 ügy érkezett; ezek közül 14.812 került befejezésre, 4241 ügy folyamatban maradt. A fellebbviteli fórum 5264 személyt ítélt szabadságvesztésre, 118 halálbüntetést szabott ki, felmentő ítéletet pedig 1399 esetben hozott. Egyéb módon 8031 ügyet fejezett be. Az elsőbíróságnál enyhébb büntetést kiszabó ítélettel 3.142, súlyosbítással 1.431 esetben találkozunk. A NOT 956 semmisségi panaszt elutasított, 463 ügyben pedig megsemmisítő és új eljárást rendelő végzést hozott.¹⁰⁴

Ha a fenti, alig 4 évre kiterjedő adatokon kívül azt is tekintetbe vesszük, hogy — mint fentebb arról említés történt — a tömeggyilkosok és más fasiszta gonosztevők legnagyobb része a náci hadsereggel együtt elhagyta az országot, Nyugatra szökött és ezek közül — a háborús főbűnösök egy részének kivételével — igen kevesen kerültek a magyar hatóságok kezére, még világosabb képet nyerhetünk a magyar népbíróságok működésének méreteiről és eredményeiről.

Összehasonlítással talán nem lesz érdektelen vázolni a hazánknál több mint ötször nagyobb lakosságú Német Szövetségi Köztársaság Igazságügyminisztériumának idevonatkozó adatait. Ezek szerint Nyugat-Németországban — nem 4 év alatt, mint amely időszakra az ismertett magyarországi statisztika szól, hanem 1964. január 1-ig, tehát közel két évtized folyamán — náci és háborús bűncselekmény miatt összesen 12.457 személy ellen emeltek vádat. Ezek közül 5.234-et ítélték el jogerősen. Életfogytiglani fegyházat mindössze 71, halálbüntetést pedig 9 (kilenc!) esetben mondtak ki. A vádlottak nagy része rendkívül alacsony, a cselekmény súlyával arányban nem álló időtartamú szabadságvesztést, illetve pénzbüntetést kapott.¹⁰⁵ De ezeknek az ítéleteknek sem került végrehajtásra még a fele sem.¹⁰⁶

Nyugatnémet statisztikusok számításai szerint a Szövetségi Köztársaság területén még legalább negyven-ötven ezer olyan fasiszta bűnöző él, akiket a mai napig sem állítottak bíróság elé. Ezeket az elemeket akarták a közelmúltban a bonni revansisták — a nácizmus több millió áldozata emlékének megsértésével, a humanizmus, a jog és az erkölcsi elvek kigúnyolásával — véglegesen mentesíteni a felelősségre vonásnak még a lehetőségétől is, az elévülés tervezett kimondása útján.¹⁰⁷

A magyar népbíróságok addigi működését értékelve már 1947 decemberében

megállapította a törvény indokolása: „A népbíróságok a háborús és népellenes bűnösök nagy részét már felelősségre vonták, így azt a célt, amelyet ... az elkövetett bűnök megtorlása tekintetében el kellett érniök, jelentős mértékben el is érték.”¹⁰⁸ S ami nem kevésbé lényeges: a népbírósági eljárások „széles rendeket vágtak a nagybirtokosok, a németeket támogató bankárok, gyárosok, a szétzúzott államapparátus és hadsereg tagjai, a megdöntött rendszer ideológusai között ... s a jobboldali erők olyan meggyengítését eredményezték, ami el nem hanyagolható tényező volt a későbbi harcokban”.¹⁰⁹

Nincs terünk annak a sokoldalú hatásnak részletes elemzésére, amelyet népbíróságaink ítélkezése — sok ezer reakció és fasiszta bűnözőnek a társadalomból való átmeneti, vagy, az emberiség javíthatatlan ellenségei esetében, végleges kirekesztésével, a fasiszta eszmékkel kisebb-nagyobb mértékben fertőzött tömegek átnevelése terén, az új, demokratikus rend védelme útján stb. — az ország belső fejlődésére gyakorolt. Csupán arra kívánjuk még felhívni a figyelmet, hogy a népbíróságok munkájának eredményei számottevően elősegítették felszabadult hazánk nemzetközi helyzetének megszilárdítását, növelték a bizalmat a nemzetközi „színpadra” ekkor lépő új magyar állam iránt. Népbíróságaink ítélkezése ugyanis meggyőzően dokumentálta a külföld, elsősorban a szomszédos államok népei előtt, hogy a népi demokratikus fejlődés útjára tért magyar állam őszintén, véglegesen és gyökeresen szakított a régi, reakciós és fasiszta rendszerek gyűlöletes politikájával.¹¹⁰

Befejezésül ismételen alá kívánjuk húzni, hogy — noha a népbíróságok intézménye a magyar népi demokrácia történelmi előzményeiből és sajátos viszonyaiból sarjadt ki, egyszersmind azonban, amint az munkánk bevezető fejtegetéseiből is kiviláglik, belekapcsolódott, mintegy részévé vált annak a sok országra kiterjedő, nemzetközi méretű mozgalomnak, amelyet a béke- és szabadságszerető népek indítottak a fasiszmus és a II. világháború bűnösének felelősségre vonására, a fasiszta fertőzés felszámolására és a fertőzött népek, illetve néprétegek felvilágosítására, átnevelésére. Népbírászkodásunk alapelvei a nagy nürnbergi per vádlói által kifejtett elvekkel is összhangban állanak.¹¹¹

Megjelenet: Jogtörténeti tanulmányok I., szerk. Csizmadia Andor, Bp., 1966. 149–176.; továbbá nagyrészt azonos tartalommal: L'institution des tribunaux du peuple et leur importance au point de vue de la consolidation du régime démocratique populaire en Hongrie. In: Acta facultatis iuridicae universitatis Comenianae, Bratislava, 1966. 111–136. — Tanulmányunk publikálása után tizenhárom évvel jelent meg *Lukács Tibor*: A magyar népbírósági jog és a népbíróságok (1945–1950), Bp., 1979.; ez a mintegy ötszáz oldal terjedelmű monográfia, támaszkodva munkánk adataira és megállapításaira is, a téma részletes feldolgozását adja.

Jegyzetek

- Zsigmond László*: A német imperializmus és militarizmus újjáéledésének gazdasági és nemzetközi tényezői. Bp., 1961. 11., továbbá: *Szabó Imre*: A nürnbergi per és a nemzetközi büntetőjog. Bp., 1946. 7., valamint *Buza László*: A deliktum fogalma a nemzetközi büntetőjogban. Kolozsvár, 1942. 8.
- Csánk Béla*: Nürnberg és Belsen. Népbírósági Közlöny, 1946. évi 29. sz. 14., továbbá: *A.N. Trajnyin*: A béke védelme az emberiség elleni bűncselekmények ellen. Moszkva, 1956. 247–249. (oroszul).

- 3 Vö. *J. Lekschas*: Der Nürnberger Prozess-Mahnung u. Verpflichtung. Neue Justiz, 1965. 24. sz.
- 4 *Vermes Miklós*: A háborús bűnösök elleni perek Nyugat-Németországban. Jogtudományi Köz-
löny (továbbiakban: J.K.) 1959. 2–3. sz. 112.
- 5 *Trajnyin*: im. 243.
- 6 Vö. *Telford Taylor*: Die Nürnberger Prozesse. Europa Verlag, Zürich, 1950., 11–12.
- 7 Egyesült Nemzetek Alapokmánya. Gergely Rt. Bp., 1947. (a továbbiakban: „Alapokmány”) 119.
- 8 „Alapokmány”, 182.
- 9 L. erre *Szabó Imre*: A nürnbergi per és a nemzetközi büntetőjog. Bp. 1946. 12–13. és 44.
- 10 *Szabó Imre*: A népbíráskodás időszzerű kérdései. Fórum, 1947. 1.sz. (továbbiakban: Szabó Imre:
im.), 54.
- 11 Bulgária, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Lengyelország és Románia népbíráskodásának vázlatos át-
tekintését lásd: *Kálmán Kovács*: L' institution des tribunaux du peuple ... en Hongrie. Acta
facultatis juridicae universitatis Comenianae, Bratislava, 1966.
- 12 Magyarország demokratikus újjáépítésének és felemelkedésének programja. I. rész. 2. pont. (Dél-
magyarország, 1944. dec. 3.sz.)
- 13 Pl. Hajdúsámson dolgozóinak 1944. dec. 17-én tartott népgyűlése (Néplap, 1944. dec. 20. sz.);
a szegedi Szakszervezeti Bizottság határozata (Délmagyarország, 1944. dec. 13. sz.) és egy sor
Nemzeti Bizottság állásfoglalása stb.
- 14 *Nemes Dezső*: Magyarország felszabadulása. Bp., 1960. 193–195., 1. továbbá: Délmagyarország
1944. dec. 8., 10., 13. és 14. sz. és újabban *Ruszoly József*: A szegedi nemzeti bizottság történe-
téhez (1944–45) [kézirat].
- 15 A nemzetgyűlés és a kormány megalakulásáig, sőt egy ideig még azután is, a Nemzeti Bizottsá-
gok, mint helyi forradalmi-hatalmi szervek egy-egy városban, vagy községben az élet szinte min-
den területére kiterjedő hatáskört gyakoroltak, jogi normákat, rendeleteket is alkottak. – A sze-
gedi NB. rendeletének teljes szövegét közli és kommentálja a Néplap 1945. jan. 9. száma. – Em-
líttést érdemel, hogy a Miskolci Nemzeti Bizottság 1945. január 2-i ülésén részletes eljárási szabá-
lyokat is tartalmazó határozatot hozott a hét tagú „néptörvényszék” felállításáról (Miskolci ÁL.,
Miskolci NB. 1945. jan. 2-i ülésének jkve, 24/1945.sz. melléklet); a gyulai NB. január 13-án in-
tézkedett a népbíróság létrehozásáról. „Kijelölte a népbíróságba küldendő személyeket, gondos-
kodott a szakbírák és népjúrszék kiválasztásáról.” L. *Balázs Béla*: Népmozgalom és nemzeti
bizottságok. Bp. 1961. 102.
- 16 *Révai József*: Kellenek-e Nemzeti Bizottságok és mire? c. cikkében helyesli a szegedi kezdemé-
nyezést, de fellép pl. a kegyelmezési jog NB általi gyakorlása ellen. Délmagyarország. 1945. jan.
14. sz.
- 17 Itt természetesen még nem a Nemzeti Bizottság rendeletére, hanem az 1944. december 13-i ha-
tározatára történik utalás.
- 18 *Révai József* felszólalása. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója (továbbiakban: Napló.) 21.
- 19 Napló, 19.
- 20 Az egyezmény szövege a Magyar Közlöny 1945. március 17-i számában jelent meg.
- 21 Fővárosi Levéltár BNB J.K. 1945. jan. 28., továbbá BNB, A Bp.-i Népbíróság megszervezése
1945. jelz. iratcsomó (a Népbíróság elnökének, dr. Major Ákosnak felterjesztése a NB-hoz.)
A Budapesti Nemzeti Bizottságnak a népbíróság felállításával kapcsolatos tevékenységére I.
Csizmadia Andor: A nemzeti bizottságok állami tevékenysége; III. fej. Bp., 1966.
- 22 *Major Ákos*: Ítélt a nép. A szabadság hajnalán; a Párttörténeti Intézet tanulmánykötete, 1965. 365.
- 23 A „népvádoló”-ra I. a Szabadság 1945. febr. 4. számát. A köztudót jan. 21-én nevezte ki a NB
(Föv. Levélt., BNB IV/4 – 1945. sz.)
- 24 A Bp.-i NB-ban ekkor még csak 4 párt vett részt: Kommunista, Szoc.dem., Kisgazda- és Paraszt
Párt (L. Föv. Levélt., BNB. J. K. 1945. jan. 28. I. sz. jkv. 2. és 7. pont.)
- 25 Hajnal Alajos vezérőrnagyot, Rotyits Péter t. főtörzsőrmestert és Szívós Sándor t. szakaszvezetőt.
- 26 Az állam új központi szervei ekkor még, egészen április hó közepéig, Debrecenben működtek.
- 27 Az eljárás iratanyagát és a bíróság ítéletét közli *Kossa István*: Dunától a Donig Bp., Athenaeum,
év nélkül, 307–341.
- 28 *Szabó Imre*: m. 54.; 1. továbbá *Szalai Sándor*: Ítélt a magyar nép! A magyar háborús bűnperek
tanulságai. Bp., 1946. 29. – A népi szervek kezdeményezései között a már említett „szegedi
rendelet”-en kívül különösen a Debreceni Nemzeti Bizottság január 16-i ülésének vitáját és
határozatát (Debreceni ÁL. Debreceni NB 1945. január 15-i ülésének jkve, valamint: Néplap,
1945. január 16-i sz.) kell kiemelni, amely gondolatébresztő szempontokat adott az Igazság-
ügyi minisztérium kodifikátorai számára.
- 29 *Kovács Kálmán*: Az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakulásának történelmi jelentősége. Állam és
Igazgatás. 1965. 1. sz. 15.
- 30 L. az 1947:XXXIV. tv. (a népbíráskodással kapcsolatos egyes rendelkezésekről) miniszteri indo-
kolását.
- 31 *Szücs János* népfőügyész: A magyar büntetőbíráskodás jövőjéről. J. K. 1947. 1–2. sz. 4.
- 32 *Névai László*: A magyar bírósági szervezet fejlődése a felszabadulás óta. J. K. 1960. 4. sz. 211.
- 33 *Ries István*: A népbíráskodásról szóló 81/1945. M. E. sz. rendelet szövege és magyarázata. Bp.,
év nélkül, 12.
- 34 Az esküdtbíróóságokra I. legújabbán: *Csizmadia Andor*: Az esküdtbíróóságok Magyarországon.
Jogtörténeti tanulmányok I. Bp. 1966.
- 35 *Kádár Miklós* – *Kálmán György*: A népnek a büntető igazságszolgáltatásban való részvételéről és
a fellebbvitel egyszerűsítéséről szóló 1949:XI. tc. és magyarázata. J. K. 1949. 1. sz. 7.
- 36 Az 1947. július 4-én és 8-án tartott pártközi értekezlet iratai. Ig. Min. Irattára, T. 4.267/1947.
I.M. sz.
- 37 Az 1947-es országgyűlésben a négy kormánypárt mellett az alábbi öt *ellenzéki* párt vett részt:
Demokrata Néppárt, Független Magyar Demokrata Párt, Keresztény Női Tábor, Polgári Demok-
rata Párt és Radikális Párt.
- 38 Az 1947. évi Országgyűlés Naplója (továbbiakban: Ogy. N.) II. k. 214., 262. és 270.; Székely
Imre Kálmán, ill. Matheovits Ferenc Barankovics-párti képviselők felszólalása.
- 39 Ogy. N. II. k. 226., *Lévay Zoltán*, Füg. Magy. Dem. Párt, felszólalása.
- 40 *Barna Péter*: A magyar büntetőtörvényhozás fejlődésének vázlata a felszabadulástól. Bp., 1956.
27.
- 41 Továbbá: az 5.900/1945. M.E. sz. és a 6.750/1945. M. E. sz. rendeletek; az említett négy rende-
letet törvényerőre emelte az 1945: VII. tv. A népbíróságok hatáskörét bővíti, illetve szervezetü-
ket, működésüket tökéletesíti az 1946:VII. tv. 11. § és különösen az 1947:XXXIV. tv.
- 42 L. erre *Buzás József*: A klérus állásfoglalása a háborús és népellenes bűnösök felelősségre vonásá-
ban. Jogtörténeti tanulmányok. I. k., Bp., 1966. – Kuriózumként megemlítjük, hogy még XII.
Pius pápa is lényegileg a „nullum crimen” elvének áttörése mellett foglalt állást a VI. nemzet-
közi büntetőjogi kongresszus tagjaihoz intézett enunciaciójában, amikor a háborús bűntetteket,
valamint a béke és az emberiség elleni bűncselekményeket megbélyegezve hangsúlyozza, hogy
azok elkövetői „méltók a megállapított büntetésre”. – A pápa 1953. okt. 3-i enunciacióját
részletesen idézi *Sulyok Dezső*: A magyar tragédia c. könyvében, 1954. Newark, 551–553. –
Sulyok, aki az Imrédy-perben politikai ügyészi tiszteletet töltött be, fenti művében megjegyzi, hogy
a magyar háborús bűnösök által elkövetett bűncselekmények „pontosan azonosak a pápa beszé-
dében megfogalmazottakkal”.
- 43 A Debreceni NB január 16-i ülésén (I. a 28. sz. jegyzet) a népbíróság elé tartozó bűnösöket négy
kategóriába javasolták sorolni: 1. az országot háborúba taszítók, 2. a háborút támogatók, 3. a
nyilas kegyetlenkedésekben részt vevők, 4. akik idegenben, a Szovjetunió földjén, a Bácskában s
a Kárpátalján követtek el fegyveres gaztetteket. – Megemlítjük, hogy az 1945. augusztus 8-án
kötött londoni egyezmény szerves részét képező „Charter”, a nemzetközi katonai törvényszék
szabályzata, a háborús főbűnösök vonatkozásában három bűncselekmény-kategóriát ismer: a) a
béke elleni bűncselekmények; b) a háborús bűntettek és c) az emberiség elleni bűncselekmé-
nyek. L. A Nemzetközi Katonai Törvényszék Szabályzata, 6. §. A Szabályzatot teljes egészében
közli *Trajnyin*: im. 283–291.; Függelék I.
- 44 *Szabó Imre*: im. 55.
- 45 Részletesen feldolgozta *Domokos József*: Emlékezz, proletár... c. műve. Bp., 1962.
- 46 Ezeket a szervezeteket a nürnbergi törvényszék szabályzata (9. §), illetve a Vádirat II. fejezete
„bűnös szervezetekké” nyilvánítja.

- 47 Szabó Imre: im. 56.
 48 Ezt a rendelkezést a Novella 8. §-a iktatta be az Alaprendelet 13. § 7. pontjaként.
 49 Ries István: im. 31.
 50 Szabó Imre: im. 56.
 51 Barna Péter: im. 28., illetve a Btk. 135. §. Miniszteri indokolás 1. pont.
 52 Az Alaprendelet (17. §) népellenes vétséget is ismer, a Novella már csak büntettet (12. §).
 53 6750/1945. M.E. sz. rend. 1. §.
 54 1947:XXXIV. tv. 6. §.
 55 1946:VII. tv. 1–8. és 11. §.
 56 Részletesen I. Vida István: A „demokratikus államrend és a köztársaság büntetőjogi védelmérő” szóló törvényjavaslat megszületése és parlamenti vitája. Történelmi Szemle, 1965. 2–3. sz. 240–253.
 57 Itt jegyezzük meg, hogy az igazoló bizottságok döntései ellen bejelentett fellebbezéseket a 4080/1945. M.E. sz. r. szerint a táblák székhelyein működő népbíróságok bírálták el.
 58 Napló, 88., valamint Berend Gy. Zoltán: A népbíráskodásról szóló 1945:VII. tc. és népbíróvási rendszerünk. Bp., 1946.
 59 A kényszermunka büntetés végrehajtására I. a 78.000/1946. I.M. sz. és a 94.416/1947. I.M. sz. r. (Igazságügyi Közlöny, 1946. évi 12. sz., ill. 1947. évi 11. sz.)
 60 IV. K. T. sz. rendelet.
 61 XCIV. F. K. sz. rendelet.
 62 Vö. Martin Viator: A Szlovák Tanácsköztársaság harmincötödik évfordulójára. A Magyar Munkásmozgalmi Intézet Értesítője, 1955. I. sz. 108–111.
 63 Ries István: A népbíróságok védelmében. Népbíróvási Közlöny, I. évf. 1. sz.
 64 Ries István: A népbíráskodásról szóló 81/1945. M.E. számú rendelet szövege és magyarázata. Bp., év nélkül.
 65 Kovács Kálmán előadói beszéde a Nemzetgyűlés 1945. IX. 11. ülésén. Napló, 87.; továbbá Kocsis Mihály: Bírói bizonyosság a népbíróvási ítélkezésben. J. K. 1948. 9–10. sz. 117.
 66 A pártok helyi szervei annyiszor öt tagot hoznak javaslatba, ahány tanács felállítását az I.M. az illető helyre elrendelte. Közülük a főispán jelöl ki egy-egy tagot és póttagot, a helyi nemzeti bizottság javaslata alapján. A kijelölést nem lehet visszautasítani. (Alaprend. 39. §.) – A Novella (19. §) a főispánnak a népbíróságokkal kapcsolatos minden jogkörét megszüntette. Ettől kezdve a pártok és a szakszervezet egy-egy rendes és két-két póttagot jelölnek ki. A tanács a rendes tagokból alakul meg a szakbíró vezetése mellett.
 67 Az 1946:VII. tc. 11. §-a az e tv.-ben meghatározott bűncselekmények elbírálására az ítéletátlak székhelyén működő népbíróságok kebelében öttagú külön tanácsot szervezett, melynek elnökét az ítéletbíró sorából az ig.min. jelölte ki, 4 tagját pedig a pártok küldték be. A Polgári Demokrata Párt a külön tanácsban nem kapott helyet.
 68 Az egyik korrupt népbíró pl. egy évi börtönt kapott. L. Ítélet, 1948. évi 9.sz.
 69 Sztodolnik László: Igazságügyi szervezetünk. J. K. 1948. 19–20. sz. 350., valamint Domokos József: im. 268–269.
 70 XCIV. F. K. sz. rend.
 71 Névai László: A Magyar Tanácsköztársaság törvénykezési szervezete. A Magyar Tanácsköztársaság állama és joga c. tanulmánykötet. Bp., 1959. 179. Névai megállapítását Sarlós Béla cfofja.
 72 L. az 1947:XXXIV. tv. indokolását.
 73 A fellebbezésre egyébként a Bp. 388. §-a alkalmazandó.
 74 A Szlovák Nemzeti Tanács 1945. május 15-én kelt rendelete (teljes szövegét közli szlovákul Igor Daxner: Ludáctvo pred Národnym sudom (1945–1947). Bratislava, 1961. 193–203.) és a köztársaság elnökének 1945. június 19-én kelt 16. és 17. sz. dekrétumát. (Sbirka zákonu a narizemi státu Československeho, 1945. júli. 9-i, 9. szám 25–31. és 81–83.)
 75 Bajor László: A NOT-probléma. J. K. 1947. 3–4. sz.
 76 Szücs János: im. 4.
 77 Bajor László: im. 48.
 78 Sarlós Márton: Szemelvények a NOT joggyakorlatából. J. K. 1947. 23–24. sz.

- 79 Ogy. N. II. k. 201. és 202., Hajdu Gyula felsz.
 80 Ogy. N. II. k. 305., Székely Imre Kálmán felsz.
 81 1947:XXXIV. tv. 18–19. §.
 82 A vádbiztosai intézményt a forradalmi törvényszékek és az Országos Forradalmi Főtörvényszék mellett a Forradalmi Kormányzótanács IV. K. T. sz., ill. a XCIV. F. K. sz. rendeletei szervezték meg.
 83 81/1945. M.E. sz. r. 24. és 54. §.
 84 5900/1945. M. E. sz. rk. 24. és 54. §.
 85 Napló 87. Vö. továbbá Berend György: A népbíráskodás. Szeged, 1948. 279.
 86 Vö. Beér János: Szélgjegyzetek a háborús főbűnösök peréhez. Társad. Szemle, 1946. évi 6. sz. 437.
 87 Bajor László: Az államügyészségek demokratikus nevelése. J. K. 1948. évi 9–10. sz. 113.
 88 „A népbíróságok és a népügyészségek zavartalan működésének biztosítása tárgyában” kiadott 2590/1945. M.E. sz. r.
 89 Névai László: Magyar törvénykezési szervezeti jog. Bp., 1961. 235.
 90 L. Major Ákos, im. 376., továbbá: Ítélet a nép, 1945. máj. 4. sz. 12.
 91 L. erre Csizmadia Andor: A nemzeti bizottságok rendészeti tevékenysége. Rendőrségi Szemle, 1955. 322–332., valamint Balázs Béla: im. 91. és köv. o., továbbá Csizmadia Andor: A nemzeti bizottságok állami tevékenysége, IX. fejezet. – Megjegyezzük, hogy a Magyar Államrendőrség azonnali felállításáról intézkedő 1700/1945. M.E. sz. r. csak május 10-én jelent meg. (Magyar Közlöny 26. sz.)
 92 Kirívó példa erre a dévaványai rendőrség akkori állapota; l. erre Z. Nagy Ferenc: Ahogy én láttam... Bp., 1965. 182–192.
 93 Néplap, 1945. márc. 30. sz.
 94 Szabadság, 1945. márc. 7. sz.
 95 Délmagyarország, 1945. márc. 17. sz.
 96 Néplap, 1945. márc. 30. sz.
 97 Az alábbi 24 városban működtek népbíróságok: Baja, Balassagyarmat, Budapest, Debrecen, Eger, Esztergom, Győr, Gyula, Kalocsa, Kaposvár, Kecskemét, Miskolc, Nagykanizsa, Nyíregyháza, Pécs, Sátoraljaújhely, Sopron, Szeged, Szekszárd, Székesfehérvár, Szolnok, Szombathely, Veszprém és Zalaegerszeg. (Magyar Statisztikai Zsebkönyv XV. évf. Bp. 1948. 274.) Ezenkívül Makón és Hódmezővásárhelyen működött egy ideig népbíróvási kirendeltség.
 98 L. Szücs János: im. 4.
 99 A 11660/1946. M.E. sz. r. (Magyar Közlöny 230.sz.) Esztergom vm. területére a budapesti népbíróság illetékességét terjeszti ki.
 100 A népbíróságok megszüntetéséről rendelkező főbb jogszabályok: 3800/1948. (I.14.) I. M. sz. rend. egyszerre 14 népbíróságot és népügyészséget szüntetett meg; 88100/1948. (VIII.26.) I.M. sz. rend. a kaposvári, 108.672/1948. (X.6.) I.M. a kecskeméti, 113.900/1948. (X.15.) I.M. sz. rend. a szombathelyi, 4.100/1949. (I.16.) I.M. sz. rendelet a miskolci, a 4.281/1949. (X.15.) M.T. sz. r. a budapesti, a 4.312/1949. (XI.12.) M.T. sz. r. 13. § pedig a szegedi népbíróság megszüntetéséről rendelkezik. Ez utóbbi jogszabály értelmében a népbíróságok hatásköre a táblaszékhelyi megyei bíróságok büntető tanácsaira száll át, a népnek a büntető igazságszolgáltatásban való részvételéről és a fellebbvitel egyszerűsítéséről szóló 1949:XI. tv. 100. § (4) bek. alapján. – A 4.021/1949. (V.7.) Korm. sz., illetve a 40.500/1949. (V.21.) I.M. sz. r. a népügyészségek feladatokrét az államügyészség hatáskörébe utalja. Végül az 1950:46. tvr. 9. §-a értelmében a népek békéje és a demokratikus államrend ellen irányuló, valamint az 1945:VII. tv-ben meghatározott bűntettek a megyei bíróság hatáskörébe kerülnek.
 101 Szamaj Lajos (SzDP) felszólalása az 1945. szept. 11. ülésen. Napló. II. 92.
 102 Uo. 89.
 103 A közölt adatok annyiban nem teljesek, hogy három népbíróság (Kaposvár, Kecskemét, Szombathely) összesített adatai, illetve rendszeres havi jelentései csak 1948. márc. 31-ig voltak megtalálhatók. (I.M. Irattár, Ta 5.881/47. sz. rendezetlen iratkötegek.) Minthogy azonban ezek a bíróságok néhány hónap múlva megszűntek, hiányzó adataik az összképet igen kevésbé befo-

lyásolják. Az 1949. január 31 utáni időszakra vonatkozó adatok összeállítása további alapos levéltári kutatás útján remélhető. – Végül hangsúlyozzuk, hogy a tanulmányban közölt adatok az ún. rendes népbírói tanácsok működésére vonatkoznak, s nem tartalmazzák az 1946.VII. tv.-be ütköző cselekményeket elbíráló külön tanácsok (az ún. ötöstanácsok) munkájának adatait.

- 104 A NOT általunk közölt ügyforgalmi adatai az I. M. Irattár, Ta 5.881/47. sz. iratkötegekben található meg. (13.825/1949. sz.) – A NOT 1949. január 1. – 1950. márc. 31-ig, megszűnéséig terjedő időszakára sem irattári, sem levéltári megbízható dokumentációs anyagot ezideig nem találtunk. – *Major Ákos* nem dokumentált és részletezés nélküli közlése szerint (I. *Major*: im. 370.) a NOT egész működése folyamán összesen 23.167 ügyben hozott határozatot.
- 105 Zahlen und Tatsachen. Neue Justiz, 1965. 4. sz. III. o. – Ugyanitt I, az NDK adatait: 12.807 elítelt; ebből 5.088 a három évet meghaladó szabadságvesztés, 231 életfogytiglani fegyház és 118 halálos ítélet.
- 106 Népszabadság, 1965. jan. 21. sz.
- 107 Népszabadság, uo. – Az elévülésre I. *Márkus Ferenc*: A háborús és népellenes bűntettek elévülése és a nemzetközi jog. J. K. 1965. 1–2. sz.
- 108 Az 1947:XXXIV. tv. indokolása.
- 109 *Király Tibor* hozzászólása Eörsi Gyula: A magyar jog fejlődésének elvi kérdései népi demokráciánk első tíz évében c. előadásához. Az ELTE Évkönyve, 1955. 530.
- 110 Vö. *Kovács Kálmán* nemzetgyűlési előadói beszéde. Napló, II. 89.
- 111 *Szalai Sándor*: Ítélt a magyar nép! A magyar háborús bűnperek tanulságai. Bp., 1946.

DIE ENTWICKLUNG DES UNGARISCHEN STAATES UND RECHTES

(Ausgewählte Studien)

Inhalt

Vorwort	5
Einige neue kennzeichnende Züge der ungarischen rechtshistorischen Forschungen und ihre weiteren Aufgaben.	7
<i>Geschichte des öffentlichen Rechts</i>	17
Gesetzgebung der Landtage Siebenbürgens zur Zeit der Herrschaft des Fürsten Gábor Bethlen (1613–1629)	19
Einige charakteristische Züge des Staates des Rákóczi-Freiheitskampfes	33
Der Kampf um die Schaffung einer Regierung bürgerlichen Typs in Ungarn von 1847 bis 1848	47
Staatsrechtliche Veränderungen zur Zeit der „Ungarischen Volksrepublik“ im Jahre 1918/19	63
Das Echo der ungarischen Räterepublik in der Presse von neun kapitalistischen europäischen Ländern	85
Die historische Bedeutung des Entstehens der Provisorischen Nationalversammlung (1944–1945)	113
Einzelne Fragen der Rechtsetzung und der Rechtsanwendung in Ungarn von der Befreiung bis zur Verfassung (1945–1949)	131
<i>Geschichte des Privatrechts</i>	147
Prinzipielle Diskussionen und Vorlagen bezüglich der Kodifikation des Privatrechts in Ungarn von 1866 bis 1877	149
Feudale Züge im ungarischen Grundeigentumsrecht zur Zeit der bürgerlichen Epoche	163
Versuche der Bethlen-Regierung zur Bremsung der Wirtschaftskrise mit rechtlichen Mitteln (Die Anfänge des „Krisenrechtes“ in Ungarn)	181

<i>Geschichte des Strafrechtes</i>	199
Der Unterricht des Strafrechtes an der juristischen Fakultät der Nagyszombater Universität von 1667 bis 1777	201
Die Angelegenheit des Schwurgerichtes und der „articulären Gerichtsbarkeit“ in den Diskussionen zur Vorbereitung der Gesetzesvorlagen zum Strafverfahrensgesetz von 1843/44	213
Zu den Parlamentsdebatten um den ersten ungarischen Strafkodex (1877/78)	229
Einzelne Fragen der Geschichte der ungarischen Volksgerichte (1945–1950)	245

LE DÉVELOPPEMENT DE L'ÉTAT ET DU DROIT HONGROIS

(Études choisies)
Table des matières

Préface	5
Quelques nouveaux traits caractéristiques des recherches dans le domaine de l'histoire du droit hongrois et leurs tâches ultérieures	7
<i>Histoire du droit public</i>	17
Législation des parlements de Gábor Bethlen en Transylvanie (1613–1629) ..	19
Quelques traits caractéristiques de l'État de la guerre d'indépendance de Rákóczi	33
La lutte pour la formation d'un gouvernement de type bourgeois en Hongrie 1847–1848	47
Changements survenus dans le domaine du droit constitutionnel pendant la période de la "République Populaire Hongroise" en 1918/19	63
Le retentissement de la République des Conseils de Hongrie dans la presse de neuf pays capitalistes européens	85
L'importance historique de l'Assemblée Nationale provisoire (1944–1945) ..	113
Quelques questions de la législation et de la juridiction en Hongrie de la libération à la constitution (1945–1949)	131
<i>Histoire de droit privé</i>	147
Discussions et projets de principe concernant la codification du droit privé en Hongrie 1866–1877	149
Traits féodaux dans le droit de propriété terrienne hongrois au temps de l'époque bourgeoise	163
Des tentatives du gouvernement Bethlen pour freiner la crise économique par les moyens juridiques (Les débuts de "droit de crise" en Hongrie)	181

<i>Histoire du droit pénal</i>	199
L'enseignement du droit pénal à la Faculté de Droit de l'Université de Nagyszombat 1667-1777.....	201
La Cour d'Assises et la cause de la "juridiction articulaire" dans les discussions de la préparation des projets de loi de procédure pénale en 1843-44.....	213
A propos des discussions parlementaires du premier Code pénal hongrois (1887-78)	229
Quelques questions de l'histoire des tribunaux populaires de Hongrie (1945-1950)	245

